კ. მარქსი

ფილოსოფიის სიღატაკე

სახელგამი ● პოლიტლიტერატურის სექტორი ● 1938

MISÈRE

LA PHILOSOPHIE.

RÉPONSE À

LA PHILOSOPHIE DE LA MISÈRE

DE M. PROUDHON,

Par Karl Marx.

PARIS.
A. FRANK,
[illegible] rue Richelieu.

BRUXELLES.
C. G. VOGLER,
[illegible]

1847.

„ფილოსოფიის სიღატაკის“ პირველი გამოცემის გარეკანი

ფრ. ენგელსის წინასიტყვაობა პირველი გერმანული გამოცემისთვის

წინამდებარე ნაწარმოები დაწერილია 1846—47 წლის ზამთარში, იმ დროს, როდესაც მარქსს უკვე გარკვეული ჰქონდა თავისი ახალი ისტორიული და ეკონომიური შეხედულების ძირითადი პრინციპები.* პრუდონის[1] „Systéme des Contradictions économiques ou Philosophie de la Misére"-მა შემთხვევა მისცა მას განევითარებია ეს პრინციპები იმ კაცის შეხედულებასთან დაპირისპირებით, რომელსაც უნდა რგებოდა უმნიშვნელოვანესი ადგილის დაკავება იმ ეპოქის სოციალისტებს შორის. მას შემდეგ, რაც ისინი ორივე პარიზში ხშირად მთელ ღამეებს ათენებდნენ ეკონომიურ საკითხებზე კამათში, მათი გზები უფრო და უფრო დაშორდა ერთი მეორეს; პრუდონის[1] ეს ნაწერი იმას მოწმობდა, რომ მასა და მარქსს შორის უკვე გაუვალი უფსკრული შეიქმნა; ამის უყურადღებოდ დატოვება არ შეიძლებოდა, და მარქსმა ამ პასუხით დაადასტურა ეს საბოლოო დაშორება.

მარქსის აზრს საერთოდ პრუდონის შესახებ მკითხველი იპოვნის წერილში, რომელიც ამ წინასიტყვაობის შემდეგ არის მოთავსებული და პირველად დაიბეჭდა 1865 წელს ბერლინის „Sozial-

---

* „ფილოსოფიის სიღატაკის" მეორე ფრანგულ გამოცემაში (1896 წ., Paris, V. Ciard & E. Briére) ამ ადგილას მოთავსებულია გამომცემლის შემდეგი შენიშვნა: „ფილოსოფიის სიღატაკე", დაწერილი ფრანგულად, გამოვიდა 1847 წელს პარიზში (გამოცემა A. Franck-ისა, 6, rue Richelieu) და ბრიუსელში (გამოცემა C. G. Vogler-ისა, 2, petite rue de la Madeleine); გადათარგმნილ იქნა გერმანულ ენაზე ბერნშტეინისა და კარლ კაუტსკის მიერ და გამოაქვეყნა 1892 წელს გერმანიის სოციალდემოკრატიული პარტიის გამომცემლობამ ენგელსის ამ წინასიტყვაობით. მარქსის ეგზემპლიარში, რომელიც, მის სხვა წიგნებთან ერთად, მისმა ქალიშვილებმა ლაურა ლაფარგმა და ელეონორა ეველინგმა გადასცეს გერმანიის სოციალდემოკრატიულ პარტიას, რათა ეს წიგნები, ენგელსის წიგნებთან ერთად, საფუძვლად დასდებოდა პარტიის ბიბლიოთეკას, მოხდენილია ავტორის ხელით ზოგიერთი შესწორება; ეს შესწორებები ჩვენ შევიტანეთ ამ ახალ გამოცემაში".

demokrat"-ში,[2] № 16, 17 და 18. ეს იყო ერთადერთი წერილი, რომელიც მარქსმა დასწერა ამ ორგანოსთვის; რადგან მალე ამის შემდეგ გამოაშკარავდა ფონ შვეიცერის[3] ცდა—მიეცა ამ ჟურნალისთვის ფეოდალური და მთავრობის მომხრე ორგანოს ელფერი, ჩვენ იძულებული გავხდით, სულ რამდენიმე კვირის შემდეგ, საჯაროდ უარი გაგვეცხადებია მასში თანამშრომლობაზე.

გერმანიისთვის ამ ნაწარმოებს სწორედ ამ მომენტში აქვს იმგვარი მნიშვნელობა, რომელსაც მარქსი ვერასოდეს ვერ გაითვალისწინებდა. აბა როგორ წარმოიდგენდა იგი, რომ, როდესაც პრუდონს ამათრახებდა, ამით იგი ახლანდელ კარიერისტთა კერპსაც როდბერტუსსაც[4] სწვდებოდა, რომლის სახელიც კი არ იცოდა მაშინ?

აქ არ არის ადგილი დაწვრილებით განვიხილოთ ურთიერთობა მარქსსა და როდბერტუსს შორის; ალბად, მალე მექნება შემთხვევა ამაზე ვილაპარაკო. აქ მხოლოდ შევნიშნავ, რომ, როდესაც როდბერტუსი მარქსს ბრალსა სდებს, „გამძარცვაო" და ჩემი ნაწარმოებით „Zur Erkenntnis"-ით „თავის" „კაპიტალში" კარგად ისარგებლა მის დაუსახელებლადო", იგი ამით თავის თავს ნებას აძლევს მარქსს ცილი დასწამოს, რაც აიხსნება მხოლოდ გულნატკენობით გენიოსისა, რომელიც არავინ იცნა, და მისი საკვირველი უვიცობით ყველაფრისა, რაც პრუსიის გარეშე ხდება, განსაკუთრებით კი—უცოდნელობით სოციალისტური და ეკონომიური ლიტერატურისა. მარქსს არასოდეს თვალი არ მოუკრავს არც ამ ბრალდებისა და არც როდბერტუსის აღნიშნული ნაწარმოებისათვის; იგი იცნობდა როდბერტუსის მხოლოდ სამ „Soziale Briefe"-ს და იმასაც არა უადრეს 1858 ან 1859 წლისა.

უფრო მეტი საფუძვლით ამტკიცებს როდბერტუსი ამ წერილებში, რომ „პრუდონის მიერ ჩამოყალიბებული ღირებულება" მან უკვე პრუდონზე ადრე აღმოაჩინა, თუმცა იგი აქაც კვლავ სცდება, როდესაც თავი მოაქვს იმით, რომ ამის პირველი აღმომჩენი მე ვარო. ყოველ შემთხვევაში, მარქსის ეს ნაწარმოები, ამგვარად, პრუდონის კრიტიკასთან ერთად მის კრიტიკასაც წარმოადგენს, და ეს გარემოება მაიძულებს მოკლედ შევეხო მის 1842 წელს გამოსულ „ძირითად" პაწია თხზულებას „Zur Erkenntnis unserer Staatswissenschaftlichen Zustände", რამდენადაც ეს უკანასკნელი, გარდა მასში, თუმცა შეუცნობლად, მოქცეული ვეიტლინგისებური კომუნიზმისა,[5] პრუდონის აზრების ანტიციპაციას შეიცავს.

რამდენადაც თანამედროვე სოციალიზმი, სულ ერთია, რა მიმართულებისაა იგი, ბურჟუაზიული პოლიტიკური ეკონომიიდან გამოდის,

იგი უკავშირდება თითქმის მარტოოდენ რიკარდოს ღირებულების თეორიას.[6] ორივე დებულება, რომელიც რიკარდომ 1817 წელს თავისი „Principles"-ის თავშივე გამოაცხადა: 1) რომ ყოველი საქონლის ღირებულება განისაზღვრება მარტოდ მარტო და მხოლოდ და მხოლოდ მისი წარმოებისთვის საჭირო შრომის რაოდენობით, და 2) რომ ერთობლივი საზოგადოებრივი შრომის პროდუქტი ნაწილდება სამ კლასს შორის: მიწათმფლობელებსა (რენტა), კაპიტალისტებსა (მოგება) და მუშებს (ხელფასი) შორის,—ორივე ეს დებულება უკვე 1821 წლიდან გამოყენებულ იქნა ინგლისში სოციალისტური დასკვნებისათვის. და ეს დასკვნები ნაწილობრივ ისეთის საფუძვლიანობით და გაბედულობით იყო გამოყვანილი, რომ იმ—ახლა თითქმის სრულიად დავიწყებული და მარქსის მიერ მეტწილად ხელახლა აღმოჩენილი—ლიტერატურის უპირატესი არა შექმნილა რა „კაპიტალის" გამოსვლამდე. მაგრამ ამაზე—სხვა დროს. ამგვარად, როდესაც 1842 წ. როდბერტუსმა თავის მხრივ სოციალისტური დასკვნები გამოიყვანა ამ დებულებებიდან, გერმანელისთვის ეს მაშინ უეჭველად თვალსაჩინო ნაბიჯის წინგადადგმას მოასწავებდა, მაგრამ იგი მხოლოდ გერმანიისთვის თუ შეიძლებოდა მიჩნეული ყოფილიყო ახალ აღმოჩენად. თუ რაოდენ არა ახალ რამეს წარმოადგენდა რიკარდოს თეორიის ამგვარი გამოყენება, ამას გვიჩვენებს მარქსი პოლემიკაში პრუდონის წინააღმდეგ, რომელიც მსგავსი წარმოდგენით იყო შეპყრობილი.

„ვინც ცოტად მაინც გაცნობილია პოლიტიკური ეკონომიის განვითარებას ინგლისში, არ შეიძლება არ იცოდეს, რომ ამ ქვეყნის თითქმის ყველა სოციალისტს, სხვადასხვა დროს, გამოჰქონდა ეგალიტარული (ე. ი. სოციალისტური) დასკვნები რიკარდოს თეორიიდან. ჩვენ შეგვეძლო ბ-ნი პრუდონისთვის დაგვესახელებია: ჰოპკინსის (Hopkins) „პოლიტიკური ეკონომია", 1822 წ.;[7] უილიამ ტომპსონის[8] (William Thompson) „An inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth, most conducive to Human Happiness", 1824 წ.; ტ. რ. ედმონდსის[9] (L. R. Edmonds) „Practical, moral and political Economy" 1828 წ., და სხვ. და სხვ., და კიდევ ოთხი გვერდი „სხვ. და სხვ." ჩვენ დავკმაყოფილდებით ვალაპარაკოთ ერთი ინგლისელი კომუნისტი ბ-ნი ბრეი[10]. (Bray). ჩვენ ამოვწერთ რამდენსამე ძირითადი მნიშვნელობის ადგილს მისი შესანიშნავი თხზულებიდან: „Labours rongs and Labours Remedy, 1839 წ." და აქ მარქსის მიერ Bray-დან მოყვანილი ციტატები აქარწყლებს დიდწილად როდბერტუსის პრიორიტეტის პრეტენზიებს.

იმ დროს მარქსს ჯერ კიდევ ერთხელაც არ შეედგა ფეხი „British Museum“-ის [ბრიტანეთის მუზეუმის] სამკითხველო დარბაზში. გარდა პარიზის და ბრიუსელის ბიბლიოთეკების წიგნებისა და გარდა ჩემი წიგნების და ამონაწერებისა, მან ჩვენი ექვსკვირეული მგზავრობის დროს ინგლისში 1845 წლის ზაფხულს მხოლოდ ის წიგნები გადაათვალიერა, რომლების შოვნაც მანჩესტერში შეიძლებოდა. მაშასადამე, ის ლიტერატურა, რომელზედაც ჩვენ ვლაპარაკობთ, მე-40 წლებში სრულიადაც არ იყო ისე ხელმიუწვდომელი, როგორც ამჟამად არის. და თუ იგი როდბერტუსისთვის მაინც უცნობი დარჩა, ამის მიზეზი ის გარემოებაა, რომ თვით იგი გონებავიწრო პრუსიელი იყო. იგი არის სპეციფიკურად პრუსიული სოციალიზმის ნამდვილი დამფუძნებელი, და დაბოლოს კიდეც აღიარებულია ასეთად.

მაგრამ თავის საყვარელ პრუსიაშიც როდბერტუსი არ უნდა ყოფილიყო სულ მთლად სარჩველდახურული. 1859 წელს ბერლინში გამოვიდა მარქსის „Zur Kritik der Politischen Oekonomie, erstes Heft“. იქ რიკარდოს წინააღმდეგ მიმართულ ეკონომისტების სხვა შენიშვნებს შორის აღნიშნულია (გვ. 40) მეორე შენიშვნად შემდეგი:

„თუ პროდუქტის საცვლელი ღირებულება მასში მოქცეულ სამუშაო დროს ეთანასწორება, მაშ სამუშაო დღის საცვლელი ღირებულება მისი პროდუქტის თანასწორი ყოფილა ანუ, სხვა სიტყვებით, შრომის ხელფასი შრომის პროდუქტს უნდა ეთანასწორებოდეს. ნამდვილად კი სულ წინააღმდეგს აქვს ადგილი“. და იქვე სხოლიოში ნათქვამია: „რიკარდოს წინააღმდეგ ეკონომისტების მიერ გამოთქმულ ამ კრიტიკულ შენიშვნას შემდგომ ხელი ჩასჭიდეს სოციალისტებმა. ისინი, სცნობდნენ რა ფორმულის თეორიულ სისწორეს, ამხილებდნენ, რომ სინამდვილე თეორიას ეწინააღმდეგებოდა და წინადადებას აძლევდნენ ბურჟუაზიულ საზოგადოებას, გამოეყვანა პრაქტიკულად ის დასკვნა, რომელსაც ვითომ შეიცავდა მისივე თეორიული პრინციპი. ინგლისის სოციალისტებმა, ყოველ შემთხვევაში ამ აზრით, შეაბრუნეს რიკარდოს საცვლელი ღირებულების ფორმულა პოლიტიკური ეკონომიის წინააღმდეგ“. იმავე სხოლიოში მითითებულია მარქსის „Misére de la Philosophie“-ზე, რომელიც მაშინ ყველა წიგნის მაღაზიაში იშოვებოდა.

მაშასადამე, როდბერტუსს ჰქონდა სრული შესაძლებლობა გაერკვია, მართლა ახალი იყო თუ არა მისი 1842 წლის აღმოჩენა. ამის ნაცვლად, იგი ისევ და ისევ იმეორებს მას და ისე შეუდარებელ რამედ სთვლის ამ აღმოჩენას, რომ აზრად არ მოსდის, მარქსსაც

თუ შეეძლო რიკარდოს მოძღვრებიდან დასკვნები ისევე დამოუკიდებლად გამოეყვანა, როგორც თვითონ მას, როდბერტუსს. ეს შეუძლებელი ყოფილა! მარქსმა „გასძარცვა“ იგი, იგი, რომელსაც იმავე მარქსმა ყოველგვარი შესაძლებლობა გაუჩინა დარწმუნებულიყო, თუ რაოდენ მათ ორივეზე უფრო ადრე ეს დასკვნები—ყოველ შემთხვევაში, ისეთი ტლანქი ფორმით, როგორიც მათ როდბერტუსის ნაწერში აქვთ—უკვე ინგლისში იყო გამოთქმული.

რიკარდოს თეორიის უმარტივესი სოციალისტური გამოყენება არის ის, რაც ჩვენ ზემოდ აღვნიშნეთ. მან ბევრ შემთხვევაში ადგილი მისცა ზედმეტი ღირებულების წარმოშობისა და ბუნების ისეთ გაგებას, რომელიც რიკარდოს გაგებაზე ბევრად მაღლა დგას; ასევე, სხვათა შორის, როდბერტუსის მხრივაც. გარდა იმისა, რომ ამ მიმართულებით იგი არსად არას ამბობს ისეთს, რაც უკვე მასზე ადრე სხვებს არ ეთქვათ,—ყოველ შემთხვევაში, მასავით კარგად,—მის გადმოცემას იგივე ნაკლი ახლავს, რაც მისი წინამორბედებისას,—სახელდობრ, ეკონომიურ კატეგორიებს: შრომას, კაპიტალს, ღირებულებას და სხვ. იგი იღებს განუსჯელად, მათი შინაარსის გამოუკვლევლად, იმ დაუმუშავებელი, მოვლენის გარეგნობასთან დაკავშირებული ფორმით, რომელიც გადმოცემული იყო ეკონომისტების მიერ. ამით იგი არა თუ ისპობს საშუალებას შემდგომი განვითარებისათვის, — წინააღმდეგ მარქსისა, რომელმაც, პირველმა, შეჰქმნა რაიმე ამ 64 წლის განმავლობაში მრავალჯერ განმეორებული დებულებებიდან, — არამედ პირდაპირ გზას იკაფავს უტოპიისაკენ, როგორც ამას ჩვენ ქვემოდ დავინახავთ.

იმ გამოყენებითს დასკვნას რიკარდოს თეორიიდან, რომ მუშებს, როგორც ერთადერთ ნამდვილ მწარმოებლებს, ეკუთვნით ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტი, მათი პროდუქტი, პირდაპირ კომუნიზმამდე მივყევართ. მაგრამ აღნიშნული დასკვნა, როგორც ამას მარქსი იქვე გვანიშნებს, ეკონომიური თვალსაზრისით ფორმალურად ყალბია, ვინაიდან იგი წარმოადგენს მორალის გამოყენებას პოლიტიკური ეკონომიისთვის. ბურჟუაზიული ეკონომიის კანონების მიხედვით პროდუქტის უდიდესი ნაწილი არ ეკუთვნით მუშებს, რომელთაც იგი შეჰქმნეს. როდესაც ჩვენ ვამბობთ: ეს უსამართლობაა, ეს ასე არ უნდა იყოსო, ამას საერთო არა აქვს რა პოლიტიკურ ეკონომიასთან. ამით ჩვენ მხოლოდ იმას გამოვთქვამთ, რომ ეს ეკონომიური ფაქტი ეწინააღმდეგება ჩვენს ზნეობრივ გრძნობას. ამიტომ მარქსი არასოდეს არ აფუძნებდა მასზე თავის კომუნისტურ მოთხოვნებს, არამედ ეყრდნობოდა კაპიტალისტური წარმოების წესის აუცილებელ რღვევას, რომელიც ჩვენს თვალწინ ხდება პროგრესიულად მუ-

დამ ჟამს; იგი ამბობს მხოლოდ, რომ ზედმეტი ღირებულება გადაუხდელი შრომისგან შესდგებაო, რაც უბრალო ფაქტია. მაგრამ ის, რაც ეკონომიური თვალსაზრისით ფორმალურად ყალბია, შეიძლება, სამაგიეროდ, სწორი იყოს მსოფლიო ისტორიის თვალსაზრისით. როდესაც მასის ზნეობრივი ცნობიერება უსამართლოდ სთვლის რომელსამე ეკონომიურ ფაქტს, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა ოდესღაც მონობისა ანდა ბატონყმური შრომის შესახებ, — ეს იმის მაჩვენებელია, რომ თვით იმ ფაქტმა დრო მოიჭამა, რომ წარმოსდგა სხვა ეკონომიური ფაქტები, რომელთა ძალით ის ფაქტი აუტანელი და მოსასპობი შეიქნა. მაშასადამე, ფორმალურად მცდარი ეკონომიური დებულების უკან შეიძლება სრულიად ჭეშმარიტი ეკონომიური შინაარსი იფარებოდეს. აქ არ არის ადგილი ზედმეტი ღირებულების მნიშვნელობისა და ისტორიის შესახებ უფრო დაწვრილებით სალაპარაკოდ.

რიკარდოს ღირებულების თეორიიდან შეიძლება სხვა დასკვნების გამოყვანაც, და ეს დასკვნები გამოყვანილი იქნა კიდეც. საქონელთა ღირებულება განისაზღვრება მათ საწარმოებლად საჭირო შრომით. მაგრამ ამ ჩვენს გაფუჭებულ ქვეყანაში საქონელი ხან მის ღირებულებაზე მეტად გაიყიდება, ხან მის ღირებულებაზე ნაკლებად, და ეს ხდება არა მარტო კონკურენციის რყევის გამო. როგორც მოგების ნორმას ტენდენცია აქვს ერთ დონეზე დამყარდეს ყველა კაპიტალისტისათვის, ისევე საქონელთა ფასებს აქვს ტენდენცია, მოთხოვნისა და მიწოდების მეშვეობით, დავიდეს შრომითს ღირებულებამდე. მაგრამ მოგების ნორმა გამოიანგარიშება მთელს კაპიტალზე, რომელიც დაბანდებულია სამრეწველო სარეწაოში. და რადგანაც წარმოების ორ სხვადასხვა დარგში შეიძლება წლიური პროდუქტი თანასწორი შრომის რაოდენობის განხორციელებას შეიცავდეს, მაშასადამე, თანასწორ ღირებულებას წარმოადგენდეს, ორივეში აგრეთვე შრომის ხელფასი თანასწორი სიდიდისა იყოს, ხოლო ავანსად გაღებული კაპიტალი ერთ დარგში ორჯერ ან სამჯერ მეტი იყოს, და ხშირად არის კიდეც, ვიდრე მეორეში, ამიტომ აქ **რიკარდოს** ღირებულების კანონი, როგორც ეს უკვე თვით რიკარდომ აღმოაჩინა, წინააღმდეგობაშია თანასწორი მოგების ნორმის კანონთან. თუ ორივე წარმოების დარგის პროდუქტები მათი ღირებულების მიხედვით იქნა გაყიდული, მოგების ნორმა ვეღარ იქნება თანასწორი; ხოლო თუ მოგების ნორმა თანასწორი იქნა, მაშინ ორივე დარგის პროდუქტები ყოველთვის ვერ გაიყიდება მათი ღირებულების მიხედვით. მაშასადამე, ჩვენ აქ გვაქვს წინააღმდეგობა, ანტინომია ორ ეკონომიურ კანონს შორის; პრაქტიკაში ის, რიკა-

რდოს აზრით (თავი 1-ლი, კარი მე-4 და მე-5), ჩვეულებრივად მოგების ნორმის სასარგებლოდ სწყდება ღირებულების ხარჯზე.

მაგრამ რიკარდოს მიერ ღირებულების განსაზღვრას, მის უკეთურ თვისებათა მიუხედავად, აქვს ერთი მხარე, რომელიც მას მომხიბვლელად და ძვირფასად ხდის რიგიანი ბურჟუასათვის. ეს ის მხარეა, რომელიც ამ უკანასკნელის სამართლიანობის გრძნობას შეუდრეკელის ძლიერებით მოუწოდებს. სამართლიანობა და უფლებათა თანასწორობა—ეს ის ბოძია, საძირკველია, რომელზედაც XVIII და XIX საუკუნის ბურჟუას სწადია თავისი საზოგადოებრივი შენობა ააგოს ფეოდალური უსამართლობისა, უთანასწორობისა და პრივილეგიების ნანგრევებზე. საქონლის ღირებულების განსაზღვრა შრომით და ღირებულების ამ საზომის მიხედვით წარმოებული შრომის პროდუქტთა თავისუფალი გაცვლა-გამოცვლა თანასწორუფლებიან საქონლის მფლობელთა შორის, როგორც ეს უკვე დაგვანახვა მარქსმა, არის ის რეალური საფუძველი, რომელზედაც აგებულ იქნა თანამედროვე ბურჟუაზიის მთელი პოლიტიკური, იურიდიული და ფილოსოფიური იდეოლოგია. მას შემდეგ, რაც ცნობილია, რომ შრომა საქონლის ღირებულების საზომი არის, რიგიანი ბურჟუას საუკეთესო გრძნობამ მეტად შეურაცხყოფილად უნდა იგრძნოს თავი იმ ქვეყნის უკეთურობით, სადაც სამართლიანობის ეს პრინციპი ნომინალურად აღიარებულია, მაგრამ რეალურად თითქოს ყოველ წამს ირღვევა მოურიდებლად. სახელდობრ, წვრილი ბურჟუასთვის, რომლის პატიოსან შრომას, თუნდაც მისი ქარგლებისა და შეგირდების მიერ შესრულებულს, მუდამდღე უფრო და უფრო ფასი ეკარგება მსხვილი წარმოებისა და მანქანების კონკურენციის გამო, ე. ი. წვრილი მწარმოებლისთვის სანატრელი უნდა იყოს ისეთი საზოგადოება, სადაც პროდუქტთა შრომითი ღირებულების მიხედვით გაცვლა-გამოცვლა საბოლოოდ სრული და გამოუნაკლისო რეალობა იქნება; სხვა სიტყვებით: მისთვის სანატრელი უნდა იყოს ისეთი საზოგადოება, სადაც მოქმედებს მხოლოდ და მხოლოდ და შეუკვეცელად ერთადერთი კანონი, ხოლო მოსპობილია ის პირობები, რომელნიც მარტოოდენ ხდიან შესაძლებლად ამ კანონის მოქმედებას, ე. ი. მოსპობილია სხვა კანონები საქონლის წარმოებისა და შემდეგ კაპიტალისტური წარმოებისაც.

თუ რაოდენ ღრმად აქვს ამ უტოპიას თანამედროვე—რეალურ თუ იდეურ—წვრილ ბურჟუას აზროვნებაში ფესვები გადგმული, ამას გვიჩვენებს ის ფაქტი, რომ ეს უტოპია უკვე 1831 წელს ჯონგრეიმ[11] განავითარა სისტემატიურად, მეოცდაათე წლებში ინგლისში ნაცადი იქნა პრაქტიკულად და ვრცელდებოდა თეორიულად, 1842

წელს როდბერტუსმა გერმანიაში და 1846 წელს პრუდონმა საფრანგეთში უახლეს ჰეშმარიტებად გამოაცხადეს, 1871 წელს როდბერტუსმა კვლავ სოციალური საკითხის გადაჭრად და მასთან ერთად თავის სოციალურ ანდერძად გვაუწყა, ხოლო 1884 წელს იგი კიდევ პოულობს მომხრეებს კარიერისტთა ბანაკში, რომელნიც, როდბერტუსის კალთებს ამოფარებულნი, პრუსიის სახელმწიფო სოციალიზმის ექსპლოატაციას ცდილობენ.

მარქსის მიერ მოცემული კრიტიკა ამ უტოპიისა როგორც პრუდონის, ისე გრეის* წინააღმდეგ, ისე ამომწურავია, რომ შე შემიძლია აქ დავკმაყოფილდე რამდენიმე შენიშვნით მისი დასაბუთებისა და გადმოცემის შესახებ, რომელიც სპეციალურად როდბერტუსმა მოგვცა.

როგორც უკვე ვთქვით: როდბერტუსი იღებს ტრადიციულ ეკონომიურ ცნებათა განსაზღვრას სრულიად იმ სახით, როგორც იგი მას გადმოეცა ეკონომისტების მიერ. იგი ამ ცნებათა გარკვევის მცირედ ცდასაც კი არ ეწევა. მისთვის ღირებულება არის „ის მნიშვნელობა, რომელიც აქვს რაოდენობრივად ერთ ნივთს სხვების მიმართ, როდესაც ეს მნიშვნელობა აღებულია საზომად". ეს, რბილად რომ ვთქვათ, ფრიად უშინაარსო განსაზღვრა უკეთეს შემთხვევაში ჩვენ გვაძლევს წარმოდგენას იმის შესახებ, თუ რა გარეგანი სახე აქვს ღირებულებას, მაგრამ სრულიად არას გვეუბნება იმის შესახებ, თუ რა არის იგი. და რადგანაც ეს არის ყველაფერი, რაც როდბერტუსს შეუძლია გვითხრას ღირებულების შესახებ, ამიტომ გასაგებია, რომ იგი ღირებულების გარეშე ეძებს ღირებულების საზომს. მას შემდეგ, რაც ოცდაათი გვერდის მანძილზე ძლიერი განყენებული აზროვნებით, რომელსაც ასე უსაზღვრო გაკვირვებაში მოჰყავს ბ-ნი ადოლფ ვაგნერი,[12] დომხალივით ერთმანეთში ურევს სახმარ ღირებულებასა და საცვლელ ღირებულებას, იგი ამ დასკვნამდე მიდის: ღირებულების ნამდვილი საზომი არ არსებობს და ჩვენ სუროგატული საზომით უნდა დავკმაყოფილდეთ. ასეთ საზომად შეიძლება შრომა იყოს, მაგრამ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ თანასწორი შრომის რაოდენობის პროდუქტები მუდამ თანასწორი შრომის რაოდენობის პროდუქტებზე იცვლება, სულერთია არის „ეს პირობა თავისთავად ფაქტი, თუ ღონისძიებებია მიღებული" მის უზრუნველსაყოფელად. ამგვარად, ღირებულება და შრომა

---

* ენგელსს მხედველობაში აქვს მარქსის კრიტიკული შენიშვნები გრეის წინააღმდეგ „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკაში"—რედ. შენ.

ერთიმეორესთან სრულიად რეალურ კავშირს გარეშე რჩება, თუმცა მთელი პირველი თავი სულ იმას გვირკვევდა, თუ საქონელი როგორ და რატომ „ღირს შრომად“ და მხოლოდ შრომად.

შრომასაც როდბერტუსი იღებს, კვლავ ჩაუფიქრებლად, იმ სახითვე, რომელიც მას მიაკუთვნეს ეკონომისტებმა. და არა მარტო ამას, ვინაიდან თუმცა მას ორი სიტყვით მითითებული აქვს შრომის ინტენსივობის სხვადასხვაობაზე, მაგრამ ზოგადად შრომას სთვლის „ღირებულად“, ე. ი. ღირებულების გამზომველად, სულერთია, საშუალოდ ნორმალურ საზოგადოებრივ პირობებშია იგი დახარჯული, თუ არა. მწარმოებლები ათ დღეს ანდომებენ იმ პროდუქტების წარმოებას, რომელთა დამზადება ერთ დღეში შეიძლება, თუ ერთ დღეს; ხმარობენ ისინი საუკეთესო სამუშაო იარაღებს, თუ უცუდესს; თავიანთ სამუშაო დროს ანდომებენ საზოგადოებრივად საჭირო საგნების წარმოებას და ამ საგანთა საზოგადოებრივად საჭირო რაოდენობით დამზადებას, თუ სრულიად არა საჭირო საგნებს აწარმოებენ, ანდა ამზადებენ საჭირო საგნებს მოთხოვნილებაზე ნაკლებად, თუ მეტად,—ყველა ამაზე სიტყვა არაა ნათქვამი: შრომა არის შრომა, თანასწორი შრომის პროდუქტი უნდა გაიცვალოს თანასწორი შრომის პროდუქტზე. როდბერტუსი, რომელიც სხვა საკითხებში ყოველთვის წარამარად ეროვნულ თვალსაზრისზე დგება და მზად არის საერთო საზოგადოებრივი ობსერვატორიის მაღლობიდან განიხილოს ცალკე მწარმოებელთა ურთიერთობანი, აქ კრძალვით ერიდება ამას. ერიდება იმიტომ, რომ თავისი წიგნის პირველი სტრიქონიდანვე იგი პირდაპირ მიექანება შრომითი ფულის უტოპიისაკენ, ხოლო შრომის, როგორც ღირებულების შემქმნელის, ანალიზი მას გზაზე გაუვალ დაბრკოლებებს შეუქმნიდა. მისი ინსტიქტი აქ გაცილებით უფრო ძლიერი გამოდგა, ვიდრე მისი აბსტრაქტული აზროვნების ძალა, რომელიც—შევნიშნავთ გაკვრით—მხოლოდ აზრთა მეტად კონკრეტული სიღარიბის მეოხებით შეიძლება აღმოჩენილ იქნეს როდბერტუსში.

უტოპიაში გადასვლა შემდეგ ხელად ხდება. ის „ღონისძიებანი“, რომელთაც უნდა უზრუნველჰყონ, რომ შრომის მიხედვით საქონელთა გაცვლა-გამოცვლა გამოუნაკლისო წესს შეადგენდეს, არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენენ. ამ მიმართულების სხვა უტოპისტები, გრეიდან დაწყებული პრუდონამდე, თავს იმტვრევდნენ ისეთ საზოგადოებრივ დაწესებულებათა გამოსაგონებლად, რომელთაც ეს მიზანი უნდა განეხორციელებიათ. ისინი შეეცადნენ ხომ მაინც, ეკონომიური საკითხი გადაეჭრათ ეკონომიურსავე ნიადაგზე, თვით საქონლის მფლობელთა მოქმედების გზით, რომელნიც გაცვლა-გამოცვ-

ლას აწარმოებენ. როდბერტუსისთვის კი საქმე მეტად გაადვილებულია. იგი, როგორც კარგი პრუსიელი, სახელმწიფოს მიმართავს, და—სახელმწიფო ხელისუფლების დეკრეტი აწესებს რეფორმას.

ამნაირად, ღირებულება ბედნიერად „ჩამოყალიბებულია“, მაგრამ არასგზით—როდბერტუსის პრიორიტეტი ამ ჩამოყალიბებისა, რასაც როდბერტუსი ჩემულობს. პირიქით, გრეისაც და გრეისაც—სხვა მრავალთა შორის—ჰქონდათ ასეთი აზრი და კეთილი სურვილი: რომ განსაზღვრულ ღონისძიებათა მეოხებით ადგილი ჰქონდეს პროდუქტების გაცვლა-გამოცვლას ყოველ გარემოებაში მუდამ და მხოლოდ მათი შრომითი ღირებულების მიხედვით, და ამ აზრს ისინი როდბერტუსზე ბევრად ადრე მოსაბეზრებლად მრავალჯერ იმეორებდნენ.

ასას შემდეგ, რაც სახელმწიფო ამ წესით ჩამოაყალიბებს ღირებულებას,—პროდუქტთა ერთი ნაწილისას მაინც, ვინაიდან როდბერტუსი ბევრს არ ეჭიდება,—იგი გამოსცემს შრომითს ქაღალდის ფულს, აძლევს ამას ავანსად მრეწველ კაპიტალისტებს, რომელნიც ამ ფულით ხელფასში უსწორდებიან მუშებს, რის შემდეგ ეს უკანასკნელნი მიღებული შრომითი ქაღალდის ფულით პროდუქტებს ყიდულობენ და ამგვარად გზას აძლევენ ქაღალდის ფულს მის გამოსავალ წერტილთან დასაბრუნებლად. თუ როგორ საუცხოვოდ სრულდება ყველაფერი ეს, ამის შესახებ თვით როდბერტუსს უნდა მოვუსმინოთ.

„რაც შეეხება მეორე პირობას, აუცილებელი ღონისძიება, რომ ბილეთზე აღნიშნული ღირებულება ნამდვილად მოიპოებოდეს მიმოქცევაში, იმით იქნება განხორციელებული, რომ მხოლოდ ის, ვინც ნამდვილად გასცემს პროდუქტს, მიიღებს ბილეთს, სადაც ზედმიწევნით აღნიშნულია შრომის რაოდენობა, რომელიც პროდუქტის დამზადებაზეა დახარჯული. ვინც ორი დღის შრომის პროდუქტს გასცემს, მიიღებს ბილეთს, რომელზედაც აღნიშნულია „ორი დღე“. ბილეთების ემისიის დროს ამ წესის ზედმიწევნით დაცვით აუცილებლად შესრულებული იქნება ეს მეორე პირობაც. რადგანაც, ჩვენი ჰიპოთეზის თანახმად, დოვლათთა ნამდვილი ღირებულება თანაემთხვევა იმ შრომის რაოდენობას, რომელიც დახარჯულია მათ დასამზადებლად, ხოლო ამ შრომის რაოდენობას საზომი აქვს დროის ჩვეულებრივი დანაწილების მიხედვით; ამიტომ იმას, ვინც ორი დღის პროდუქტი გასცა და ორი დღის დამადასტურებელი ბარათი მიიღო, ხელთ აქვს ღირებულების მოწმობა ანუ ასიგნობა არც მეტი და არც ნაკლები იმისა, რაც მან ნამდვილად გასცა; და რადგანაც, შემდეგ, ამგვარ მოწმობას იღებს

მხოლოდ ის, ვინც ნამდვილად შეიტანა პროდუქტი მიმოქცევაში, ამიტომ უეჭველია ესეც, რომ ბილეთზე აღნიშნული ღირებულება კიდეც არსებობს ნამდვილად მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად. რაგინდ ფართოდ ვიგულვოთ შრომის დანაწილების წრე, უკეთუ ეს წესი ზედმიწევნით სრულდება, არსებული ღირებულების ჯამი უნდა ზედმიწევნით ეთანასწორებოდეს მოწმობებში აღნიშნული ღირებულების ჯამს. და რადგანაც მოწმობებში აღნიშნული ღირებულების ჯამიც ზედმიწევნით იგივე გაასივნებული ღირებულების ჯამია, ამიტომ ეს უკანასკნელიც აუცილებლად უნდა შეესაბამოს არსებული ღირებულების ჯამს; ამგვარად, ყველა მოთხოვნა დაკმაყოფილდება და ლიკვიდაცია სისწორით შესრულდება“ (გვ. 166, 167).

თუ აქამდე როდბერტუსის უბედურება იმაში იყო, რომ თავისი აღმოჩენებით ყოველთვის იგვიანებდა, სამაგიეროდ ამ შემთხვევაში მაინც მას აქვს ერთგვარი ორიგინალობის დამსახურება: არცერთი მისი მეტოქე არ გაკადნიერებულა ასეთი გულუბრყვილობავშვური, გამჭვირვალე, შეიძლება ითქვას, ნამდვილ პომერანული ფორმით გამოეთქვა შრომითი ფულის უტოპიის სისულელე. რადგანაც თვითეული ბარათის სამაგიეროდ სათანადო ღირებულების საგანი გაიცემა და კვლავ არავითარი ღირებულების საგანი არ გაიცემა, თუ არ სათანადო ღირებულების ბარათის სამაგიეროდ, ამიტომ ბარათების თანხის ჯამი მუდამ უნდა იფარებოდეს ღირებულებიან საგანთა თანხის ჯამითო; ანგარიში თავდება სრულიად უნაშთოდ, იგი სწორეა შრომის უკანასკნელ წამამდე, და სახელმწიფოს მთავარ სალაროში გაჭაღარავებულ მოხელესაც კი არ შეუძლია მასში რაიმე შეცდომა აღმოაჩინოსო. მეტი რაღა გნებავთ?

დღევანდელ კაპიტალისტურ საზოგადოებაში თითოეული მრეწველი კაპიტალისტი წარმოებას ეწევა თავისი შეხედულებისამებრ, რაც, როგორც და რამდენიც მას სურს. მაგრამ საზოგადოებრივი მოთხოვნა მისთვის უცნობი სიდიდეა როგორც თვისების, მოთხოვნილ საგანთა სახეობის მხრივ, ისე მათი რაოდენობის მხრივ. რაც დღეს ბაზარს ვერ ეძლევა საკმაო სისწრაფით, ის ხვალ შეიძლება მოთხოვნაზე მეტად იქნეს მიწოდებული. მიუხედავად ამისა, ბოლოს და ბოლოს მაინც, ასე თუ ისე, კარგად თუ ავად, მოთხოვნა კმაყოფილდება და წარმოება საერთოდ და მთლიანად ეწყობა მოთხოვნილ საგანთა კვალობაზე. როგორ ხდება ამ წინააღმდეგობის შერიგება? კონკურენციით. და როგორ აღწევს ამას კონკურენცია? უბრალოდ, იმით, რომ იგი მათს შრომის ღირებულებაზე დაბლა სწევს იმ

საქონელთა ფასს, რომელნიც, სახეობისა და რაოდენობის მხრივ, საზოგადოებრივ მოთხოვნას არ შეეფერებიან იმ მომენტში, და ასე მოხვეული გზით ივი აგრძნობინებს მწარმოებელთ, რომ მათ დაუმზადებიათ საერთოდ გამოუსადეგი საგნები ანდა თავისთავად გამოსადეგი საგნები მოუხმარელი, ზედმეტი რაოდენობით. აქედან გამომდინარეობს ორი რამ:

ჯერ ერთი ის, რომ საქონლის ფასის განუწყვეტელი გადახრილობა საქონლის ღირებულებისაგან არის ის პირობა, რომელშიაც და რომლითაც საქონლის ღირებულებას მარტოოდენ შეუძლია არსებობა. მხოლოდ კონკურენციისა და მასთან ერთად საქონლის ფასის რყევითაა, რომ სასაქონლო წარმოების ღირებულების კანონი ხორციელდება და საზოგადოებრივად აუცილებელი სამუშაო დროით განსაზღვრა საქონლის ღირებულებისა სინამდვილედ ხდება. და თუ აქ ღირებულების გამოაშკარავების ფორმა—ფასი ჩვეულებრივ ცოტათი სხვაგვარად მოსჩანს, ვიდრე თვით ღირებულება, რომელსაც ივი ააშკარავებს, ეს ბედი ღირებულებას საერთო აქვს საზოგადოებრივ ურთიერთობათა უმრავლესობასთან. მეფეც უმრავლეს შემთხვევაში სრულიად არ ჰგავს იმ მონარქიას, რომელსაც წარმოადგენს. ვისაც გაცვლა-გამოცვლის მაწარმოებელ საქონლის დამმზადებელთა საზოგადოებაში სურს დაამყაროს ღირებულების განსაზღვრა სამუშაო დროით და ფიქრობს, ეს მიზანი მიღწეული იქნება იმით, რომ კონკურენციას აეკრძალება დაამყაროს ღირებულების განსაზღვრა ფასებზე ზეგავლენის მოხდენის გზით, ე. ი. იმ ერთადერთი წესით, რომლითაც საზოგადოდ შესაძლებელია ღირებულების განსაზღვრის დამყარება,—ვინც ამას ფიქრობს, იგი ამტკიცებს მხოლოდ, რომ მას შეთვისებული აქვს, ამ დარგში მაინც, ჩვეულებრივი უტოპისტური სიძულვილი ეკონომიური კანონებისადმი.

მეორე: გაცვლა-გამოცვლის მაწარმოებელ საქონლის დამმზადებელთა საზოგადოებაში კონკურენცია, ანხორციელებს რა სასაქონლო წარმოების ღირებულების კანონს, სწორედ ამით განსაზღვრულ პირობებში ერთადერთ შესაძლებელ ორგანიზაციას და საზოგადოებრივი წარმოების წესს ამყარებს. პროდუქტთა ფასების, ღირებულებასთან შედარებით, დაცემით თუ გადიდებით ცალკე საქონლის მწარმოებელი, თავის საზარალოდ თუ სასარგებლოდ, გებულობს, რა და რამდენ პროდუქტს საჭიროებს თუ არ საჭიროებს საზოგადოება. მაგრამ სწორედ ამ ერთადერთი რეგულატორის მოსპობა სწადია იმ უტოპიას, რომელსაც როდბერტუსი იზიარებს. და თუ ჩვენ ახლა ვიკითხავთ, რა გარანტია გვაქვს, რომ თითოეული პროდუქტი საჭირო რაოდენობით იქნება წარმოებული და არა მეტი, რომ ჩვენ

დამშეულები არ ვიქნებით პურისა და ხორცის ნაკლებობის გამო, მაშინ, როდესაც კართოფილის არაყი და ჭარხლის შაქარი თავზე საყრელად გვექნება, რომ ნიფხავს მოკლებული არ ვიქნებით სიტიტველის დასაფარავად, მაშინ როდესაც ნიფხვის ღილები მილიონობით ეყრება, ამის საპასუხოდ როდბერტუსი ზეიმით მიგვითითებს თავის სახელოვან ანგარიშზე, საიდანაც სჩანს, რომ თითოეულ ზედმეტ გირვანქა შაქარში, თითოეულ გაუყიდველ კასრ არაყში, თითოეულ მიუკერებელ ღილში გაცემულია წესიერი ბარათი, მიგვითითებს ანგარიშზე, რომელიც სრულიად „სწორია“, და რომლის მიხედვით „ყველა მოთხოვნა დაკმაყოფილდება და ლიკვიდაცია სისწორით შესრულდება“. და ვისაც ეს არ სჯერა, მან მიმართოს სახელმწიფოს მთავარი სალაროს მოანგარიშეს, ბ-ნ X-ს პომერანიაში, რომელმაც ანგარიში განიხილა და სწორად ჰპოვა და რომელიც არასოდეს სალაროს უსწორობაში შემჩნეული არ ყოფილა და ამიტომ სრულიად სანდო პიროვნებაა.

ახლა მიაქციეთ ყურადღება როდბერტუსის გულუბრყვილობას, რომელსაც სწადია თავისი უტოპიის საშუალებით მოსპოს სამრეწველო და სავაჭრო კრიზისები. როგორც კი საქონლის წარმოება მსოფლიო ბაზრის მოცულობას ღებულობს, წონასწორობა კერძო ანგარიშის საფუძველზე მომქმედ ცალკე მწარმოებელთა და ბაზარს შორის, რომლისათვის ისინი აწარმოებენ და რომლის მოთხოვნა მათთვის რაოდენობისა და თვისების მხრივ უცნობი არის, მყარდება მსოფლიო ბაზრის ქარიშხალის, სავაჭრო კრიზისის მეშვეობით*. კონკურენციისთვის აკრძალვა იმისა, რომ მან ფასების აწევით თუ დაწევით ცალკე მწარმოებელთ შეატყობინოს მსოფლიო ბაზრის მდგომარეობა, ნიშნავს მათთვის მხედველობის სრულიად დახშობას. საქონლის წარმოების ისე მოწყობა, რომ მწარმოებელთ არაფრის შეტყობა არ შეეძლოთ ბაზრის შესახებ, რომლისთვისაც ისინი აწარმოებენ, ეს საკრიზისო სენის ისეთი წამლობაა როდბერტუსის მხრივ, რომელიც დოქტორ ეიზენბარტსაც კი შეშურდებოდა.

ახლა ჩვენთვის გასაგებია, თუ რატომ განსაზღვრავს როდბერტუსი საქონლის ღირებულებას „შრომით“ სრულიად მოკლედ და

---

* ყოველ შემთხვევაში, ასე იყო უკანასკნელ დრომდე. მას შემდეგ, რაც ინგლისის მონოპოლია მსოფლიო ბაზარზე უფრო და უფრო ირღვევა საფრანგეთის, გერმანიის და განსაკუთრებით ამერიკის ჩაბმის გამო მსოფლიო ვაჭრობაში, წონასწორობის მოხდენის თითქოს ახალი ფორმა მყარდება. საყოველთაო აყვავების პერიოდი, რომელიც წინ ახლავს კრიზისს, რაღაც დიდხანს გვალოდინებს. თუ მას სრულიად არ ექნა ადგილი, ქრონიკული შეფერხება, მცირედი რყევის მოვლენათა შემცველი, თანამედროვე მრეწველობის ნორმალურ მდგომარეობად გადაიქცევა.

ითვალისწინებს ამ შრომის—დიდი-დიდი—ინტენსიობის ხარისხის სხვადასხვაობას. მას რომ გამოეკვლია, თუ რით და როგორ ჰქმნის შრომა ღირებულებას და ამიტომაც განსაზღვრავს და გაზომავს მას, იგი საზოგადოებრივად აუცილებელ შრომამდე მივიდოდა, შრომამდე, რომელიც აუცილებელ შრომას წარმოადგენს თითოეული პროდუქტისათვის როგორც მისი გვარის სხვა პროდუქტების მიმართ, ისე ერთობლივ საზოგადოებრივი მოთხოვნის მიმართ. ეს დააყენებდა მას შემდეგი კითხვის წინაშე: როგორ ხდება ცალკე საქონლის მწარმოებელთა წარმოების შეგუება ერთობლივ საზოგადოებრივ მოთხოვნასთან, და ამით მთელი მისი უტოპია შეუძლებელი გახდებოდა. მან ამ შემთხვევაში მართლა „აბსტრაქცია“ არჩია: ჰყო აბსტრაქცია იმისა, რაც საკითხის არსს შეადგენს.

ახლა ჩვენ, დაბოლოს, მივაღწიეთ იმ პუნქტს, სადაც რ ო დ ბ ე რ ტ უ ს ი მართლა ახალ რაღაცას გვაწოდებს. რაღაცას, მის განმახვავებელს მრავალ თანამოაზრეთაგან, რომელნიც მომბრენი არიან გაცვლა-გამოცვლის ორგანიზაციისა შრომითი ფულის საშუალებით. ყველა ისინი გაცვლა-გამოცვლის ამ წესს მოითხოვენ იმ მიზნით, რომ მოისპოს დაქირავებული შრომის ექსპლოატაცია კაპიტალის მიერ. ყოველმა მწარმოებელმა უნდა მიიღოს თავისი პროდუქტის სრული შრომითი ღირებულება. ამაში, გ რ ე ი დ ა ნ დაწყებული პ რ უ დ ო ნ ა მ დ ე, ყველანი თანახმანი არიან. სრულიადაც არა, გვეუბნება რ ო დ ბ ე რ ტ უ ს ი, დაქირავებული შრომა და მისი ექსპლოატაცია განაგრძობს არსებობას.

ჯერ ერთი, წარმოუდგენელია იმგვარი მდგომარეობა, როდესაც მუშა თავისი პროდუქტის სრულ ღირებულებას მიიღებს თავისთვის მოსახმარად; ნაწარმოებთა ფონდიდან ყოველთვის დაფარულ უნდა იქნეს აგრეთვე ხარჯები მთელი რიგი ეკონომიურად არა პროდუქტიული, მაგრამ აუცილებლად საჭირო, ფუნქციებისათვის და, მაშასადამე, მათ შემსრულებელ პირთა შენახვისათვის. მართალია, ეს სწორეა, მხოლოდ მანამდე, ვიდრე ძალაშია თანამედროვე შრომის დანაწილება. ისეთ საზოგადოებაში, სადაც პროდუქტიული შრომა ყველასთვის სავალდებულოა,—ასეთი საზოგადოებაც ხომ „წარმოსადგენია“,—ამას ადგილი აღარ აქვს. მაგრამ დარჩება მაინც საჭიროება სარეზერვო და საზოგადოებრივი დაგროვების ფონდისა, და ამიტომ იქ თუმცა მუშები, ე. ი. ყ ვ ე ლ ა ნ ი, თავიანთი ერთობლივი პროდუქტის მფლობელნი და მომხმარებელნი იქნებიან, მაგრამ არც ერთი მათგანი ცალკე არ იქნება „თავისი შრომის სრული პროდუქტის“ მომხმარებელი. ეკონომიურად არაპროდუქტიული ფუნქციების ხარჯთა დაფარვა შრომის პროდუქტიდან არ დავიწყნიათ შრომითი

ფულის უტოპიის სხვა მომხრეებსაც. მაგრამ ისინი ჩვეულებრივ, დემოკრატიული წესის მიხედვით, მუშებს თვით აბეგვრინებენ თავიანთ თავს ამ მიზნისათვის, მაშინ, როდესაც რ ო დ ბ ე რ ტ უ ს ი, რომლის 1842 წლის სოციალური რეფორმა ერთობლივ მაშინდელი პრუსიის სახელმწიფოს თარგზეა გამოჭრილი, მთელს საქმეს საგამგებლოდ აძლევს ბიუროკრატიას, რომელიც მუშას მის საკუთარ პროდუქტს ზემოდან განუსაზღვრავს და უწყალობებს.

მეორე: რენტა და მოგებაც უნდა დარჩეს შეუკვეცელად. ეს იმიტომ, რომ მიწათმფლობელებიც და მრეწველი კაპიტალისტებიც ასრულებენ განსაზღვრულ ფუნქციებს, საზოგადოებრივად სასარგებლოს, ანდა აუცილებლად საჭიროსაც კი, თუმცა ეკონომიურად არა პროდუქტიულს, და ამისთვის ერთგვარ ჯამაგირად მიწის რენტას და მოგებას იღებენ. ეს გახლავთ შეხედულება, რომელიც 1842 წელსაც კი ახალს არას წარმოადგენდა. ნამდვილად თუ ვიტყვით, ეს მიწათმფლობელები და კაპიტალისტები დღეს ფრიად ბევრს იღებენ იმ მცირესთვის, რასაც, საკმაოდ ცუდად, ასრულებენ. მაგრამ რ ო დ ბ ე რ ტ უ ს ს ესაჭიროება, ყოველ შემთხვევაში შემდგომი 500 წლისთვის მაინც, პრივილეგიური კლასი და ამიტომ (თუ სწორად ვიტყვით) უნდა დარჩეს, თუმცა გაუდიდებლად, ახლანდელი ზედმეტი ღირებულების ნორმაც; დღევანდელ ზედმეტი ღირებულების ნორმას რ ო დ ბ ე რ ტ უ ს ი 200%-ად ანგარიშობს, ე. ი. რომ დღიურად თორმეტი საათის შრომაში მუშამ თორმეტი საათის ბარათი კი არ უნდა მიიღოს, არამედ მხოლოდ ოთხის, ხოლო დანარჩენ რვა საათში წარმოებული ღირებულება მიწათმფლობელსა და კაპიტალისტს შორის უნდა განაწილდეს. ამგვარად, რ ო დ ბ ე რ ტ უ ს ი ს შრომის დამადასტურებელი ბარათი საშინლად სტყუის. მაგრამ ადამიანი სწორედ პომერანელი მებატონე უნდა იყოს, რათა თავში ასეთი რამ გამოისახოს: რომ მუშათა კლასი თანახმა იქნება თორმეტი საათი იმუშაოს ოთხი საათის ბარათის მისაღებად. კაპიტალისტური წარმოება შეუძლებელი ხდება, როგორც კი მისი ფოკუსები, ასეთი გულუბრყვილო ენით გამოთქმული, დაუფარავ ძარცვადაა დასახული. მუშისთვის მიცემული თითოეული ბარათი აჯანყებისადმი გამოწვევის მომასწავებელი და საიმპერიო სისხლის სამართლის კოდექსის § 110-ის საგანი იქნებოდა. ადამიანი რომ ასეთი უსირცხვილო წინადადებით გამოვიდეს მუშების წინაშე, მას არაისოდეს სხვა პროლეტარიატი არ უნდა ენახოს, გარდა იმ დღიური მუშებისა, რომლებიც პომერანიის საბატონო მამულებში მუშაობენ, სადაც ჯოხი და მათრახია გაბატონებული და სოფლის ყველა ლამა-

ზი ჭალი კეთილშობილი მებატონის ჰარამხანას ეკუთვნის. მაგრამ ჩვენი კონსერვატორები ჩვენი უდიდესი რევოლუციონერები არიან.

სამაგიეროდ, იმ შემთხვევაში, თუ ჩვენი მუშები იმდენად თვინიერნი აღმოჩნდებიან დაიჯეროონ, რომ მთელი თორმეტსაათიანი მძიმე შრომის განმავლობაში ისინი ნამდვილად მხოლოდ ოთხ საათს მუშაობდნენ, მათ გარანტია ეძლევა იმისა, რომ უკუნითი უკუნისამდე მათი წილი მათ საკუთარ პროდუქტში ხელფასის სახით ერთ მესამედზე დაბლა არ დაიწევს. ეს ისეთი სამერმისო კრიმანჭულია, რომელივც საბავშვო საყვირს შეეფერება, და მასზე, რასაკვირველია, არ ღირს ლაპარაკი. ამგვარად, რომდენადაც რ ო დ ბ ე რ ტ უ ს ი ახალ რამეს იძლევა შრომითი ფულის საშუალებით საწარმოებელი გაცვლა-გამოცვლის უტოპიაში, ეს ახალი ნამდვილად უბრალო ბავშვობას წარმოადგენს და ბევრად უფრო დაბლა დგას, ვიდრე ნაშრომები მის მეტოქეთა, რომელთაც მასზე ადრე და მას შემდეგ უწერიათ.

იმ დროისთვის, როდესაც როდბერტუსის „Zur Erkenntnis etc". გამოვიდა, ეს ნაწარმოები უეჭველად მნიშვნელოვანი წიგნი იყო. მის მიერ რ ი კ ა რ დ ო ს ღირებულების თეორიის განვითარება ამ მიმართულებით ბევრის აღმთქმელ დასაწყისს წარმოადგენდა. ეს განვითარება, თუმცა იგი ახალი იყო მხოლოდ მისთვის და გერმანიისთვის, საერთოდ ისეთსავე სიმაღლეზეა მის მიერ აყვანილი, როგორც ნაშრომები მის საუკეთესო ინგლისელ წინამორბედთა. მაგრამ ეს იყო მარტოოდენ დასაწყისი, რომლიდანაც მხოლოდ შემდგომი საფუძვლიანი და კრიტიკული მუშაობით შეიძლებოდა ნამდვილი შენაძენის შექმნა თეორიისათვის. ეს შემდგომი განვითარების გზა რ ო დ ბ ე რ ტ უ ს მ ა თვითონ მოიჭრა იმით, რომ რ ი კ ა რ დ ო ს თეორიის განვითარება მან იმთავითვე დაიწყო აგრეთვე მეორე მიმართულებით, უტოპიის მიმართულებით. ამით მან დაჰკარგა პირველი პირობა ყოველი კრიტიკისა, დამოუკიდებლობა. იგი მუშაობდა წინასწარ დასახული მიზნისთვის და ტენდენციური ეკონომისტი გახდა. რაკი ერთხელ თავი დაეტყვევა თავის უტოპიას, შემდეგ მან დაიბშო ყველა შესაძლებლობა მეცნიერების შემდგომი განვითარებისათვის. 1842 წლიდან ვიდრე თავის სიკვდილამდე იგი წრეში ტრიალებს, იმეორებს იმავე აზრებს, რომლებიც უკვე პირველ ნაწარმოებში აქვს გამოთქმული ან მითითებული, სჩივის, რომ იგი არ იცნეს, სთვლის თავის თავს გაძარცულად იქ, სადაც გასაძარცვი არა იყო რა, და, ბოლოს, არ უნდა სცნოს,—არა უგანზრახვოდ,—რომ მან აღმოაჩინა არსებითად მხოლოდ ის, რაც უკვე დიდი ხნის აღმოჩენილი იყო.

გერმანული თარგმანი რამდენსამე ადგილას განსხვავდება დაბეჭდილი ფრანგული ორიგინალისგან. ეს მოხდენილია მ ა რ ქ ს ი ს ხელ-

ნაწერი ცვლილებების საფუძვლით; ეს ცვლილებები შეტანილი იქნება ახალ ფრანგულ გამოცემაშიც, რომელიც ახლა მზადდება.

საეჭვოა საჭირო იყოს მკითხველის ყურადღების მიქცევა იმაზე, რომ ამ წიგნში ხმარებული ტერმინოლოგია სავსებით იგივე არ არის, რაც „კაპიტალისა“. ასე, მაგალითად, აქ ჯერ კიდევ ს ა მ უ შ ა ო ძ ა ლ ი ს ნაცვლად ლაპარაკია შ რ ო მ ა ზ ე როგორც საქონელზე, შრომის ყიდვასა და გაყიდვაზე.[13]

დამატებად ამ გამოცემას დართული აქვს: 1) ერთი ადგილი მ ა რ ქ ს ი ს ნაწარმოებიდან: „Zur Kritik der politischen Oekonomie Berlin 1859“, შესახებ შრომითი ფულის საშუალებით წარმოებული გაცვლა-გამოცვლის პ ი რ ვ ე ლ ი უტოპიისა, რომელიც ჯ ო ნ გ რ ე ი ს (John Cray) ეკუთვნის, 2) თარგმანი 1847 წელს მ ა რ ქ ს ი ს მიერ ბრიუსელში წარმოთქმული სიტყვისა თავისუფალი ვაჭრობის შესახებ, რაც ავტორის განვითარების იმავე პერიოდს ეკუთვნის, როგორც „ფილოსოფიის სიღატაკე.“ *

ლ ო ნ დ ო ნ ი, 1884 წ.
ოქტომბრის 23.

ფრიდრიხ ენგელსი

---

* ჩამოთვლილი დამატებანი, რომლებიც ფ. ენგელსმა დაურთო „ფილოსოფიის სიღატაკის“ გერმანულ თარგმანს, გამოტოვებულია წინამდებარე გამოცემაში, რომელსაც დამატებად აქვს მარქსის წერილი შვეიცერისადმი პრუდონის შესახებ და მარქსის წერილი ანენკოვისადმი. — რედ. შენიშ.

ფრიდრიხ ენგელსის წინასიტყვაობა მეორე გერმანული გამოცემისათვის

მეორე გამოცემის გამო მხოლოდ ის უნდა მოვიხსენიო, რომ ფრანგულ გამოცემაში შეცდომით აღნიშნული სახელი Hopkins-ი აქ სწორი სახელით: Hodgskin-ით [14] არის შეცვლილი * და William Thompson-ის წიგნის გამოცემას წელიწადი გასწორებულია 1824 წ.). იმედი მაქვს, ამის შემდეგ ბ-ნ პროფესორის ანტონ მენგერის[15] ბიბლიოგრაფიული სინდისი დამშვიდებული იქნება.

ფრიდრიხ ენგელსი

ლონდონი, 1892 წ.
მარტის 29.

---

* მარქსს „ფილოსოფიის სიღატაკეში" მოხსენებული აქვს Hopkins-ის „პოლიტიკური ეკონომია" (1822 წ.). ანტონ მენგერმა თავის წიგნში „Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag" (მე-2 გამოც., 1891 წ., გვ. 52) გამოსთქვა მოსაზრება, რომ მარქსმა შეცდომით ჩასთვალა Hopkins-ის ნაწარმოებად ქბ-ნი მარსეტის მიერ დაწერილი თხზულება შემდეგი სათაურით: „John Hopkins' notions on political economy" (1833 წ.). ენგელსმა იფიქრა, რომ მარქსმა შეცდომით დასწერა Hopkins--ი, ნაცვლად Hodgskin-ისა, და შესაფერი შესწორება შეიტანა „ფილოსოფიის სიღატაკის" გერმანულ თარგმანში. მაგრამ ნამდვილად მარქსს სწორედ Hopkins-ი ჰყავდა მხედველობაში და არა— Hodgskin-ი. როგორც ეტყობა, მარქსი გულისხმობს თომას ჰოპკინსის წიგნს შემდეგი სათაურით: „Economical inquiries relative to the laws, wich regulate rent, profit, wages and the value of money" (London, 1822), რომელსაც იხსენიებს აგრეთვე „ზედმეტი ღირებულების თეორიების" მე-2 ტომში შენიშ. რუს. გამოც.

კ. მარქსი

ფილოსოფიის სილაჯაკე

პასუხი ბ-ნი პრუდონის „სილაჯაკის ფილოსოფიაზე“

წინასიტყვაობა

პრუდონის საუბედუროდ, ევროპაში უცნაურად ყალბი აზრი აქვთ მის შესახებ. საფრანგეთში მას აქვს უფლება იყოს ცუდი ეკონომისტი, რადგანაც იქ იგი კარგ გერმანელ ფილოსოფოსად ითვლება; გერმანიაში, პირიქით, მას აქვს უფლება იყოს ცუდი ფილოსოფოსი, რადგანაც მას იქ საფრანგეთის ძლიერ ეკონომისტად სთვლიან. ჩვენ, როგორც გერმანელს და ეკონომისტს ერთსა და იმავე დროს, გვინდა პროტესტი განვაცხადოთ ამ ორმაგი შეცდომის წინააღმდეგ.

მკითხველი მიხვდება, რომ ამ უმადურ შრომაში ჩვენ ხშირად დაგვჭირდა ბ-ნი პრუდონის კრიტიკის მიტოვება, რათა გაგვეწია გერმანული ფილოსოფიის კრიტიკა და იმავე დროს გვეწარმოებია კრიტიკული შენიშვნები პოლიტიკური ეკონომიის შესახებ.

კარლ მარქსი

ბრიუსელი, 1847 წ.
ივნისის 15.

ბ-ნი პრუდონის ნაწარმოები არაა უბრალო ტრაქტატი პოლიტიკური ეკონომიისა, არაა ჩვეულებრივი წიგნი, იგი მთელი ბიბლიაა; იქაა „საიდუმლოებანი“, „ღვთის წიაღიდან ამოგლეჯილი იდუმალებანი“, „გამოცხადებანი“,—ყველაფერი უკლებლივ. მაგრამ რადგან ამ ჩვენს დროში წინასწარმეტყველებს უფრო სასტიკ კრიტიკას უწევენ, ვიდრე ჩვეულებრივ ავტორებს, ამიტომ მკითხველი უნდა ალიჭურვოს მოთმინებით და ჩვენთან ერთად განვლოს მშრალი და ბუნდოვანი ერუდიცია წიგნის „დაბადებისა“, რათა შემდგომ ბ-ნ პრუდონთან ერთად აღვიდეს სუპრა-სოციალიზმის ეთეროვანსა და ნაყოფიერ სფეროსა შინა (იხ. პრუდონი „Philosophie de la Misère“, Prologue, p. III, ligne. 20).

თავი პირველი

მეცნიერული აღმოჩენა

§ I. სახმარი ღირებულებისა და საცვლელი ღირებულების წინააღმდეგობა

„ყველა პროდუქტის—ბუნების მიერაა იგი შექმნილი თუ მრეწველობის მიერ—იმ თვისებას, რომ იგი ადამიანის არსებობის შენარჩუნებას ემსახურება, აქვს განსაკუთრებული სახელწოდება: სახმარი ღირებულება; პროდუქტთა იმ თვისებას კი, რომლის მეოხებით ისინი ერთიმეორეზე გაიცვლებიან, საცვლელი ღირებულება ეწოდება... რაგვარად იქცევა სახმარი ღირებულება საცვლელ ღირებულებად?.. (საცვლელი) ღირებულების იდეის წარმოშობა საკმაო გულდასმით არ აღუნიშნავთ ეკონომისტებს, ამიტომ საჭიროა ჩვენ მასზე შევჩერდეთ. რადგან ბევრი იმ საგანთაგან, რომელთაც მე ვსაჭიროებ, შეზღუდულის რაოდენობით მოიპოება ბუნებაში ანდა სრულიად არ მოიპოება,—მე იძულებული ვარ ხელი შევუწყო იმის წარმოებას, რაც მაკლია, და ვინაიდან მე არ შემიძლია ხელი მოვკიდო ასე მრავალ საგანთა წარმოებას, მე წინადადებას მივცემ სხვა ადამიანებს, ჩემს თანამშრომლებს სხვადასხვა საქმიანობის დარგებში, ერთი ნაწილი თავიანთი პროდუქტებისა დამითმონ ჩემს პროდუქტში გაცვლის გზით“ (პრუდონი, ტ. I, თავი II).

ბ-ნი პრუდონი მიზნად ისახავს, პირველ ყოვლისა, გაგვიმარტოს ღირებულების ორმაგი ბუნება, „სხვაობა ღირებულებაში“, ის მოძრაობა, რომელიც სახმარ ღირებულებას საცვლელ ღირებულებად აქცევს. ბ-ნ პრუდონთან ერთად ჩვენც უნდა შევჩერდეთ ამ გარდაქმნის აქტზე. აი, როგორ ხდება, ჩვენი ავტორის აზრით, ეს აქტი.

ფრიად დიდი რაოდენობა ნაწარმოებთა არ მოიპოება ბუნებაში, არამედ იწარმოება მრეწველობის გზით. როდესაც მოთხოვნილება ბუნების მიერ წარმოებულ საგანთა რაოდენობას გადააჭარბებს, ადამიანი იძულებული ხდება სამრეწველო წარმოებას მიმართოს. რა არის ეს მრეწველობა, ბ-ნი პრუდონის აზრით? როგო-

რია მისი წარმოშობა? მარტო ერთ ადამიანს, რომელსაც ბევრი საგანი ესაჭიროება, „არ შეუძლია ხელი მოჰკიდოს ასე მრავალ საგანთა წარმოებას“. დასაკმაყოფილებელ მოთხოვნილებათა ესოდენი სიმრავლე გულისხმობს ესოდენ მრავალ საგანთა წარმოებას,—უწარმოებლად პროდუქტი ვერ მოიპოება. მაგრამ საწარმოებელ საგანთა სიმრავლისას აღარ იგულისხმება მათ მწარმოებლად მარტო ერთი ადამიანის ხელი. ხოლო როდესაც თქვენ იგულისხმებთ ერთზე მეტ ხელს წარმოების განსახორციელებლად, ამით თქვენ უკვე გულისხმობთ მთელს, შრომის დანაწილებაზე დამყარებულ, წარმოებას. ამგვარად, მოთხოვნილება, რომელსაც ბ-ნი პრუდონი გულისხმობს, თვით გულისხმობს მთელ შრომის დანაწილებას. როდესაც ვიგულისხმებთ შრომის დანაწილებას, ამით ჩვენ ხელთ გვეძლევა გაცვლა-გამოცვლა და, მაშასადამე, საცვლელი ღირებულებაც. ასევე წარმატებით შეგვეძლო იმთავითვე გვეგულისხმნა საცვლელი ღირებულების არსებობა.

მაგრამ ბ-ნი პრუდონი მოხვეულ გზას რჩეობს. მივყვეთ მას ამ მიხვევ-მოხვეულობაში, რომელიც ყოველთვის კვლავ მის გამოსავალ წერტილთან დაგვაბრუნებს.

რათა გამოვიდე იმ მდგომარეობიდან, როდესაც თითოეული განმარტოებულად აწარმოებს, და მივაღწიო გაცვლა-გამოცვლას, „მე მივმართავ“,—ამბობს ბ-ნი პრუდონი,—„ჩემს თანამშრომლებს სხვადასხვა საქმიანობის დარგებში“, მაშასადამე, მე მყოლია სხვადასხვა საქმიანობის მაწარმოებელი თანამშრომლები მაშინაც, როდესაც მე და ყველა ისინი, იმავე ბ-ნი პრუდონის ნაგულისხმევის თანახმად, ჯერ კიდევ არ გამოვსულვართ რობინზონის განმარტოებული და ნაკლებად სოციალური მდგომარეობიდან. თანამშრომლები და სხვადასხვა საქმიანობა, შრომის დანაწილება და გაცვლა-გამოცვლა, რომელსაც ეს უკანასკნელი გულისხმობს,—ყველაფერი ეს ზეციდან ჩამოვარდნილა.

დავასკვნათ: მე მაქვს მოთხოვნილებანი, რომელნიც დაფუძნებული არიან შრომის დანაწილებასა და გაცვლა-გამოცვლაზე. როდესაც ბ-ნი პრუდონი გულისხმობს ამ მოთხოვნილებებს, ამით იგი უკვე გულისხმობს გაცვლა-გამოცვლასა და საცვლელ ღირებულებას, რომლის „წარმოშობა“ სწორედ მას უნდა „აღნიშნოს მეტის გულდასმით, ვიდრე ეს მოუხდენიათ სხვა ეკონომისტებს“.

ბ-ნ პრუდონს ასევე კარგად შეეძლო გადაეყირავებია მოვლენათა წყობა დასკვნების სისწორის შეურყვნელად. საცვლელი ღირებულების ასახსნელად საჭიროა გაცვლა-გამოცვლა. გაცვლა-გამოცვლის ასახსნელად საჭიროა შრომის დანაწილება. შრომის დანაწილების

ასახსნელად საჭიროა მოთხოვნილებები, რომელნიც საჭიროდ ხდიან შრომის დანაწილებას. ამ მოთხოვნილებათა ასახსნელად ჩვენ უნდა „ვიგულისხმოთ“ თვით ეს მოთხოვნილებანი, რაც არ ნიშნავს მათ უარყოფას, წინააღმდეგ ბ-ნი პრუდონის პროლოგის პირველი აქსიომისა: „ღმერთის გულისხმობა ნიშნავს მის უარყოფასო“ (Prologue, გვ. 1).

ახლა ვიკითხოთ: როგორ ხსნის ბ-ნი პრუდონი, რომელიც შრომის დანაწილებას ცნობილად გულისხმობს, როგორ ხსნის საცვლელ ღირებულებას, რომელიც მუდამ უცნობი რჩება მისთვის?

„ადამიანი წინადადებას აძლევს სხვა ადამიანებს, თავის თანამშრომლებს სხვადასხვა საქმიანობის დარგებში“ დაამყარონ გაცვლა-გამოცვლა და გარჩევა სახმარ ღირებულებასა და საცვლელ ღირებულებას შორის. თანხმდებიან რა ამ წინადადებას, რომ დაამყარონ ეს გარჩევა, თანამშრომლები ბ-ნ პრუდონს „საზრუნავს“ არას უტოვებენ გარდა იმისა, რომ მან მოიხსენიოს, „აღნიშნოს“ თავის პოლიტიკური ეკონომიის ტრაქტატში „ღირებულების წარმოშობის იდეა“. მაგრამ ჩვენ კი, მან მაინც, უნდა აგვიხსნას ამ წინადადების „წარმოშობა“, უნდა გვითხრას, ბოლოსდაბოლოს, თუ როგორ მოხდა, რომ ამ განმარტოებულ ადამიანს, ამ რობინზონს, უცებ აზრად მოუვიდა ცნობილი სახის წინადადება მიეცა „თავისი თანამშრომლებისათვის“ და როგორ მოხდა, რომ ამ თანამშრომლებმა სრულიად უპროტესტოდ მიიღეს ეს წინადადება.

ბ-ნი პრუდონი ამ გენეალოგიურ დეტალებს არ ეხება. იგი უბრალოდ ისტორიულ ბეჭედს ასვამს გაცვლა-გამოცვლის ფაქტს, წარმოგვიდგენს რა მას წინადადების სახით, რომელიც გაუკეთებია მესამე პირს გაცვლა-გამოცვლის დასამყარებლად.

აი, ეს არის „ისტორიული და აღწერილობითი მეთოდის“ ნიმუში ბ-ნი პრუდონისა, რომელსაც თვითონ დიადი ზიზღი აქვს ადამ სმიტთა[16] და რიკარდოთა „ისტორიული და აღწერილობითი“ მეთოდისათვის.

გაცვლა გამოცვლას თავისი განსაკუთრებული ისტორია აქვს. მას განვითარების სხვადასხვა ფაზები აქვს გავლილი.

იყო დრო, როგორც, მაგალითად, საშუალო საუკუნეები, როდესაც სცვლიდნენ მხოლოდ იმას, რაც ზედმეტი, გარდამეტი იყო წარმოებისა მოხმარებაზე.

იყო კიდევ დრო, როდესაც არა მარტო ზედმეტი, არამედ ყველა პროდუქტი, მრეწველობის მთელი არსებობა გადავიდა ვაჭრობის ფარგალში, როდესაც მთელი წარმოება საესებით გაცვლა-გამოცვლაზე იყო დამოკიდებული. როგორ უნდა აიხსნას გაცვლა-გამოც-

ვლის ეს მეორე ფაზა,—საცვლელი ღირებულება მის მეორე ხარისხში აყვანილი?

ბ-ნ პრუდონს ხელად მზად აქვს პასუხი: იგულისხმეთ, რომ ადამიანმა „წინადადება მისცა სხვა ადამიანებს, თავის თანამშრომლებს სხვადასხვა საქმიანობის დარგებში“, აეყვანათ საცვლელი ღირებულება მის მეორე ხარისხშიო.

დაბოლოს დადგა დრო, როდესაც ყველაფერი, რაც ადამიანთ შეუძლებლად მიაჩნდათ გასხვისებული ყოფილიყო, გაცვლა-გამოცვლის, ვაჭრობის საგნად გადაიქცა და შესაძლებელი გახდა გასხვისებულიყო. ეს ის დროა, როდესაც ისეთი ნივთებიც კი, რომლებსაც მანამდე ადამიანები ერთმანეთს აცნობებდნენ, მაგრამ არასოდეს არ სცვლიდნენ, გასცემდნენ, მაგრამ არასოდეს არ ჰყიდდნენ, მოიპოებდნენ, მაგრამ არასოდეს არ ყიდულობდნენ: სათნოება, სიყვარული, რწმენა, ცოდნა, სინდისი და სხვ. — ერთის სიტყვით, ყველაფერი ვაჭრობის საგანი შეიქნა. ეს არის დრო საერთო გათახსირების, საყოველთაო გასასყიდობისა, ანუ, თუ პოლიტიკური ეკონომიის ენით ვიტყვით,—დრო, როდესაც ყოველი ნივთი, ფიზიკურია იგი თუ ზნეობრივი ბაზარზე გაიტანება როგორც სავაჭრო ღირებულება, რათა იქ შეფასებულ იქნეს მისი ჭეშმარიტი ღირებულების მიხედვით.

როგორ უნდა აიხსნას გაცვლა-გამოცვლის ეს ახალი და უკანასკნელი ფაზა—საცვლელი ღირებულება, აყვანილი მის მესამე ხარისხში?

ბ-ნ პრუდონს აქაც მზად აქვს პასუხი: იგულისხმეთ, რომ ერთმა პიროვნებამ „წინადადება მისცა სხვა პიროვნებათ, თავის თანამშრომელთ სხვადასხვა საქმიანობის დარგებში“, სავაჭრო ღირებულებად აქციონ სათნოება, სიყვარული და სხვ., მის მესამე და უკანასკნელ ხარისხში აიყვანონ საცვლელი ღირებულებათ.

მკითხველი ხედავს, რომ ბ-ნი პრუდონის „ისტორიული და აღწერილობითი მეთოდი“ ყველაფრისთვის გამოსადეგია, ყველაფერზე პასუხს იძლევა, ყველაფრის ამხსნელია. როდესაც საკითხი შეეხება განსაკუთრებით „ეკონომიური იდეის წარმოშობის“ ისტორიულად ახსნას, იგი გულისხმობს ადამიანს, რომელიც წინადადებას აძლევს სხვა ადამიანებს, თავის თანამშრომლებს სხვადასხვა საქმიანობის დარგებში, შეასრულონ წარმოშობის ეს აქტი, და საკითხი სავსებით ამოწურულია.

ამიერიდან ჩვენ ვღებულობთ საცვლელი ღირებულების „წარმოშობას“ შესრულებულ აქტად; ჩვენ ახლა მარტოოდენ გასარკვევად გვრჩება საცვლელი ღირებულების დამოკიდებულება სახმარ ღირებულებასთან. მოვუსმინოთ ბ-ნ პრუდონს.

„ეკონომისტებმა ძალიან კარგად გამოააშკარავეს ღირებულების ორმაგი ხასიათი; მაგრამ მათ ასეთივე სიცხადით არ გამოუმჟღავნებიათ მისი წინააღმდეგობიანი ბუნება, და ჩვენი კრიტიკაც აქ იწყება... არ კმარა აღნიშვნა ამ საკვირველი კონტრასტისა სახმარ ღირებულებასა და საცვლელ ღირებულებას შორის, რომელშიაც ეკონომისტები ჩვეულებრივ სრულიად მარტივ რამეს ხედავენ: საჭიროა იმის დანახვება, რომ ეს ვითომდა სიმარტივე მალავს თავისში ღრმა საიდუმლოებას, რომელიც ჩვენ მოვალე ვართ გამოვააშკარავოთ... ტექნიკური ენით თუ ვიტყვით, სახმარი ღირებულება და საცვლელი ღირებულება შებრუნებით შეეფარდება ერთი მეორეს“.

თუ ჩვენ ბ-ნი პრუდონის აზრი სწორად გავიგეთ, მას სურს შემდეგი ოთხი პუნქტი დაამყაროს:

1. სახმარი ღირებულება და საცვლელი ღირებულება წარმოადგენს ერთი მეორის „საკვირველ კონტრასტს“, წინააღმდეგობას.

2. სახმარი ღირებულება და საცვლელი ღირებულება შებრუნებულ შეფარდებაშია, წინააღმდეგობაშია ერთი მეორისადმი.

3. ეკონომისტებმა ვერ შეამჩნიეს და ვერც შეიგნეს როგორც ეს კონტრასტი, ისე ეს წინააღმდეგობაც.

4. ბ-ნი პრუდონის კრიტიკა იწყება ბოლოდან.

ჩვენც ბოლოდან დავიწყებთ, და, რათა ეკონომისტებს ბ-ნი პრუდონის ბრალდება მოვაცილოთ, ორს საკმაოდ ცნობილ ეკონომისტს ვალაპარაკებთ.

სისმონდი (Sismondi):[17] „ვაჭრობამ ყველაფერი დაიყვანა წინააღმდეგობამდე სახმარ ღირებულებასა და საცვლელ ღირებულებას შორის“ და სხვ. („Études“, ტ. II, გვ. 162. ბრიუსელში გამოცემ.).

ლოდერდალი (Lauderdale):[18] „საზოგადოდ ეროვნული სიმდიდრე (სახმარი ღირებულება) კლებულობს პროპორციულად იმისა, როგორც ინდივიდუალური ქონებანი იზრდებიან საცვლელი ღირებულების გადიდებით; და რა ზომითაც ეს ქონებანი მცირდებიან ამ ღირებულების შემცირებით, იმ ზომითვე პირველი მატულობს საზოგადოდ“ (Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique, traduit par Largentie de Lavaisse. Paris 1808).*

წინააღმდეგობაზე სახმარ ღირებულებასა და საცვლელ ღირებულებას შორის სისმონდიმ ააგო თავისი მთავარი მოძღვრება,

---

* ტედანში სწერია: Largentil de Lavaisse,—ცხადია, ბეჭდვის შეცდომაა. კ. კაუტსკი.—გერმანულ თარგმანში წიგნის გამოსვლის დროდ კ. კაუტსკის შეცდომით აღნიშნული აქვს 1807 წელი. შესაძლებელია, მან ეს შემცდარი ცნობა აიღო Quérard-ისგან: la France litteraire, ტ. IV, 1830. გვ. 611.—შ ე ნ ი შ. რ უ ს. გ ა მ ო ც.

რომლის თანახმად შემოსავლის შემცირება პროპორციულია წარმოების ზრდისა.

ლოდერდალმა თავისი სისტემა დაამყარა ორივეგვარი ღირებულების შებრუნებულ შეფარდებაზე და მისი მოძღვრება იმდენად პოპულარული იყო რიკარდოს დროს, რომ ამ უკანასკნელს შეეძლო მასზე ლაპარაკი როგორც საყოველთაოდ ცნობილ საგანზე. „იმის გამო, რომ საცვლელი ღირებულების იდეას და სიმდიდრის (სახმარი ღირებულების) იდეას ერთი მეორეში ურევდნენ, ზოგიერთები ფიქრობდნენ, რომ არსებობისათვის აუცილებელ, სასარგებლო თუ სასიამოვნო საგანთა რაოდენობის შემცირების გზით შესაძლებელია სიმდიდრის გადიდება“ (Ricardo, Principes d'économie politique, traduit par Constancio, annotés par J.-B. Say, Paris 1835, ტ. II, თავი ღირებულებისა და სიმდიდრის შესახებ).

ჩვენ ეს არის ვნახეთ, რომ ეკონომისტებს ბ-ნ პრუდონამდე „აღუნიშნავთ“ კონტრასტისა და წინააღმდეგობის ღრმა საიდუმლოება. ახლა ვნახოთ, თუ როგორ ხსნის, თავის მხრივ, ბ-ნი პრუდონი ამ საიდუმლოებას ეკონომისტებს შემდეგ.

მოთხოვნის უცვლელობისას, პროდუქტის საცვლელი ღირებულება კლებულობს იმ ზომით, რა ზომითაც იზრდება მიწოდება; სხვა სიტყვებით: რაც უფრო უხვად არის პროდუქტი მოთხოვნასთან შედარებით, მით უფრო დაბალია მისი საცვლელი ღირებულება ანუ ფასი. და პირიქით: რაც უფრო სუსტია მიწოდება მოთხოვნასთან შედარებით, მით უფრო მაღლა იწევს მიწოდებული პროდუქტის საცვლელი ღირებულება ანუ ფასი; სხვა სიტყვებით: რაც უფრო დიდია მიწოდებული პროდუქტის იშვიათობა მოთხოვნასთან შედარებით, მით უფრო დიდია სიძვირე. პროდუქტის საცვლელი ღირებულება დამოკიდებულია მის სიუხვესა თუ იშვიათობაზე, მაგრამ—ყოველთვის მოთხოვნასთან შედარებით. წარმოიდგინეთ იშვიათზე იშვიათი პროდუქტი,—ვთქვათ, თავის კვალობაზე ერთადერთი: ეს ერთადერთი პროდუქტი უხვზე უხვი იქნება, ზედმეტი იქნება, თუ იგი არ მოითხოვება. სამაგიეროდ, წარმოიდგინეთ პროდუქტი, მილიონობით გამრავლებული,—იგი მუდამ იშვიათი იქნება, თუ მოთხოვნას არ ჰყოფნის, ე. ი. თუ მეტად არის მოთხოვნილი.

ყველა ეს თითქმის ბანალური ჭეშმარიტებაა, მაგრამ ჩვენ დაგვჭირდა მისი განმეორება ბ-ნი პრუდონის საიდუმლოებათა გასაგებინებლად.

„ასე რომ, თუ პრინციპს მის უკანასკნელ დასკვნებამდე გავყვებით, ჩვენ იმ სრულიად ლოგიკურ დასკვნას მივაღწევთ, რომ ის საგნები, რომელთა მოხმარება აუცილებელია, ხოლო რაოდენობა—უსაზ-

ღვრო, არაფრად უნდა ფასობდეს, ხოლო ის ნივთები, რომელთა სარგებლიანობა არარაა და იშვიათობა უაღრესად დიდია, უსასრულოდ დიდი ფასისა უნდა იყოს. უმწვერვალეს გასაჭირში გვაგდებს კიდ ვ ის გარემოება, რომ ამ უკიდურესობათ ადგილი არა აქვთ. პრაქტიკაში: ერთის მხრივ, ადამიანის ვერც ერთი პროდუქტი ვერ გაიზრდება უსაზღვრო რაოდენობით; მეორეს მხრივ, უიშვიათესი ნივთიც კი რამდენადმე სასარგებლო უნდა იყოს,—უამისოდ მას არავითარი ღირებულება არ ექნება. ამგვარად, სახმარი ღირებულება და საცვლელი ღირებულება საბედისწეროდ გადაბმულია ერთი მეორეზე, თუმცა თავიანთი ბუნებით ერთიმეორის გამორიცხვისაკენ მიისწრაფება მუდამ" (ტომი I, გვ. 39).

რა აგდებს ბ-ნ პრუდონს უმწვერვალეს გასაჭირში? ის, რომ მას სრულებით დაავიწყდა მოთხოვნა და რომ ესა თუ ის ნივთი მხოლოდ იმდენად შესაძლებელია იყოს სიუხვისა ან იშვიათობის წარმომადგენელი, რამდენადაც იგი მოითხოვება. გვერდზე გადასდო რა მოთხოვნა, ბ-ნი პრუდონი აიგივეებს საცვლელ ღირებულებასა და იშვიათობას, სახმარ ღირებულებასა და სიუხვეს. როდესაც იგი ამბობს: „ნივთები, რომელთა სარგებლიანობა არარაა და იშვიათობა უაღრესად დიდია, უსასრულოდ დიდი ფასისა არისო", ამით ნამდვილად მხოლოდ ამ აზრს გამოთქვამს,—საცვლელი ღირებულება მარტოოდენ იშვიათობა არისო. „უაღრესად დიდი იშვიათობა და სარგებლიანობის არარაობა"—ეს არის იშვიათობა სრულიად წმინდა სახით. „უსასრულოდ დიდი ფასი"—ეს საცვლელი ღირებულების მაქსიმუმია,—საცვლელი ღირებულებაა სრულიად წმინდა სახით. ამ ორ გამოთქმას იგი ერთი მეორის სწორად სახავს. ამგვარად, საცვლელი ღირებულება და იშვიათობა თანასწორმნიშვნელოვანი სახელწოდებებია. მიაღწია რა ამ ვითომდა „უკიდურეს დასკვნებს", ბ-ნმა პრუდონმა მართლაც გასჭიმა უკიდურესობამდე, მხოლოდ—არა შინაარსი, არამედ სიტყვები, რომელნიც მას გამოხატავენ, და ეს უფრო მეტად რიტორიკას მოწმობს, ვიდრე ლოგიკას. იქ, სადაც მას ჰგონია, რომ ახალი დასკვნები იპოვა, იგი კვლავ პოულობს მარტოოდენ თავის პირვანდელ ჰიპოთეზებს მათი სრული სიშიშვლით. იმავე ხერხის მეოხებით იგი ახერხებს სახმარი ღირებულებისა და წმინდა სახის სიუხვის გაიგივებას.

მას შემდეგ, რაც საცვლელი ღირებულება და იშვიათობა, სახმარი ღირებულება და სიუხვე ერთი მეორეს გაუთანასწორა, ბ-ნი პრუდონი საშინლად გაკვირვებულია, რომ ვერ პოულობს ვერც სახმარ ღირებულებას იშვიათობასა და საცვლელ ღირებულებაში და ვერც საცვლელ ღირებულებას სიუხვესა და სახმარ ღირებულებაში:

და როდესაც ამჩნევს, რომ პრაქტიკაში ამ უკიდურესობათ ადგილი არა აქვთ, მას არა დარჩენია რა გარდა იმისა, რომ იწამოს იდუმალება. მისთვის არსებობს უსასრულოდ დიდი ფასი მხოლოდ იმის გამო, რომ მყიდველები არ არიან, და ამ მყიდველებს იგი ვერასოდეს ვერ იპოვის, სანამ მხედველობის გარეშე დატოვებული ექნება მოთხოვნა.

მეორეს მხრივ, ბ-ნი პრუდონის სიუხვე თითქოს რალაც თავისთავად წარმოშობილს წარმოადგენს. მას სრულიად ავიწყდება, რომ არსებობენ ადამიანები, რომელნიც ამ სიუხვეს აწარმოებენ, და რომ ამ ადამიანთა ინტერესი მოითხოვს, რომ მათ არასოდეს არ დასტოვონ მოთხოვნა მიედველობის გარეშე. თუ არა და როგორ შეეძლო ბ-ნ პრუდონს ეთქა, საგნებს, რომლებიც ძალიან სასარგებლოა, ძალიან დაბალი ფასი უნდა ჰქონდეს ან ფასი სრულიადაც არ უნდა ჰქონდესო? მას, პირიქით, ეს უნდა დაესკვნა: საჭიროა სიუხვის, ძალიან სასარგებლო საგანთა წარმოების შეზღუდვა, თუ გვინდა მათი ფასის, საცვლელი ღირებულების აწევაო.

როდესაც საფრანგეთის უშინდელი მევენახეები თხოულობდნენ კანონის გამოცემას, რომელსაც ახალი ბაღების გაშენება უნდა აეკრძალა, როდესაც ჰოლანდიელები[19] აზიურ სანელებელს სწვავდნენ და მოლუკის კუნძულებზე მიხაკის ხეებს მიწიდან სთხრიდნენ, მათ სწორედ სიუხვის შემცირება ურდოდათ, რათა ამით აეწიათ საცვლელი ღირებულება. იმავე პრინციპის თანახმად მოქმედებდა საზოგადოება მთელი საშუალო საუკუნეების განმავლობაში,[20] როდესაც კანონების გზით ზღუდავდა ქარგალთა რიცხვს, რომელთა დაჭერის უფლება ერთ ოსტატს ჰქონდა, ზღუდავდა სამუშაო იარაღების რიცხვს, რომელთა ხმარება ერთ ოსტატს შეეძლო (იხ. Anderson:[21] „Histoire du commerce“).

მას შემდეგ, რაც სიუხვე სახმარ ღირებულებად და იშვიათობა საცვლელ ღირებულებად დაგვისახა,—აბა ამის დამტკიცებაზე ადვილი რალაა, რომ სიუხვე და იშვიათობა შებრუნებით შეეფარდება ერთი მეორეს,—ბ-ნი პრუდონი აიგივებს სახმარ ღირებულებასა და მიწოდებას, აეგივებს აგრეთვე საცვლელ ღირებულებასა და მოთხოვნას. რათა უფრო მკვეთრი გახადოს ანტითეზისი, იგი სცვლის ტერმინოლოგიას და საცვლელი ღირებულების ადგილას ხმარობს „მოსაზრებითს ღირებულებას“. ამგვარად, ბრძოლის ნიადაგი იცვლება, და ჩვენ გვაქვს, ერთის მხრივ, სარგებლიანობა (სახმარი ღირებულება, მიწოდება), ხოლო მეორეს მხრივ,—მოსაზრება (საცვლელი ღირებულება, მოთხოვნა).

როგორ შევარიგოთ ერთმანეთს ეს ორი ერთი მეორის მოწინა-

ალმდეგე ფაქტორი? როგორ შევათანხმოთ? იქნებ შესაძლებელია ერთი შესადარი წერტილი მაინც ვპოვოთ მათ შორის საერთო?

„რასაკვირველია,—გვეუბნება ბ-ნი პრუდონი,—არის ასეთი წერტილი; ესაა თავისუფალი ნებისყოფა. ფასი, რომელიც შედეგია ამ ბრძოლისა მიწოდებასა და მოთხოვნას შორის, სარგებლიანობასა და მოსაზრებას შორის, ვერ იქნება მარადიული სამართლიანობის გამომსატველი".

ბ-ნი პრუდონი განაგრძობს ამ ანტითეზის განვითარებას:

„მე, როგორც თავისუფალი მყიდველი, მსაჯული ვარ ჩემი მოთხოვნილების, მსაჯული ვარ საგნის შესაფერებლობის, მსაჯული ვარ ფასის, რომელიც მასში მინდა მივცე. მეორეს მხრივ, თქვენ, როგორც თავისუფალი მწარმოებელი, დამზადების საშუალებათა ბატონი ხართ და, მაშასადამე, გაქვთ შესაძლებლობა შეამციროთ თქვენი ხარჯები" (ტ. I, გვ. 42).

და რადგანაც მოთხოვნა ანუ საცვლელი ღირებულება იგივეა, რაც მოსაზრება, ბ-ნი პრუდონი იძულებულია სთქვას:

„დამტკიცებულია, რომ ადამიანის თავისუფალი ნებისყოფა იწვევს წინააღმდეგობას სახმარ ღირებულებასა და საცვლელ ღირებულებას შორის. როგორ უნდა გადაიჭრას ეს წინააღმდეგობა, ვიდრე არსებობს თავისუფალი ნებისყოფა? როგორ გავწიროთ ეს უკანასკნელი ისე, რომ ადამიანის განწირვა არ მოგვიხდეს?" (ტომი I, გვ. 51).

ამგვარად, აქ შეუძლებელია შედეგს მივაღწიოთ. აქ ბრძოლაა ორ, ასე ვთქვათ, არათანაზომად ფაქტორს შორის,—სარგებლიანობასა და მოსაზრებას, თავისუფალ მყიდველსა და თავისუფალ მწარმოებელს შორის. შევხედოთ საგანს უფრო ახლოდან.

მიწოდება არ წარმოადგენს მხოლოდ და მხოლოდ სარგებლიანობას, მოთხოვნა არ წარმოადგენს მხოლოდ და მხოლოდ მოსაზრებას. ის, ვინც მომთხოვნელია, განა იმავე დროს რაიმე პროდუქტის ან ყველა პროდუქტთა წარმომადგენელი ნიშნის,—ფულის მიმწოდებელიც არ არის და იგი, როდესაც მიმწოდებლად გამოდის, განა არ წარმოადგენს, ბ-ნი პრუდონის თანახმად, სარგებლიანობას ანუ სახმარ ღირებულებას?

მეორე მხრივ, მიმწოდებელი განა იმავე დროს არ არის მომთხოვნელიც რაიმე პროდუქტის ან ყველა პროდუქტთა წარმომადგენელი ნიშნის, ფულისა? და, ამგვარად, განა იგი არ ხდება მოსაზრების, მოსაზრებითი ღირებულების ანუ საცვლელი ღირებულების წარმომადგენლად?

მოთხოვნა იმავე დროს არის მიწოდება, მიწოდება იმავე დროს

არის მოთხოვნა. ამგვარად, ბ-ნი პრუდონის ანტითეზი, რომელიც მიწოდებას აიგივებს სარგებლიანობასთან, ხოლო მოთხოვნას—მოსაზრებასთან, ფუჭ აბსტრაქციაზეა დამყარებული.

რასაც ბ-ნი პრუდონი სახმარ ღირებულებას უწოდებს, სხვა ეკონომისტები ისეთივე უფლებით მოსაზრებითს ღირებულებას უწოდებენ. ჩვენ მხოლოდ შტორხს (Storch)[22] დავასახელებთ („Cours d'économie politique", Paris 1823, გვ. 88 და 99).

შტორხის მიხედვით, მოთხოვნილება ეწოდება ნივთს, რომლისათვის ჩვენ მოთხოვნილებას ვგრძნობთ; ღირებულება ეწოდება ნივთს, რომელსაც ჩვენ ღირებულებას მივაწერთ. ნივთთა უმრავლესობას მხოლოდ იმის გამო აქვს ღირებულება, რომ ისინი აკმაყოფილებენ მოთხოვნილებათ, რომელთაც წარმოშობს მოსაზრება. მოსაზრება ჩვენ მოთხოვნილებათა შესახებ შეიძლება შეიცვალოს და ამიტომ შეიცვალოს ნივთთა სარგებლიანობაც, რომელიც გამოხატავს მხოლოდ მათ დამოკიდებულებას ჩვენს მოთხოვნილებებთან. თვით ბუნებრივი მოთხოვნილებანიც კი განუწყვეტლივ იცვლებიან. და მართლაც, რა დიდ სხვადასხვაობას ვხედავთ იმ საგნებში, რომლებიც მთავარ საჭმელს წარმოადგენს სხვადასხვა ხალხთათვის!

ბრძოლა ჩაღდება არა სარგებლიანობასა და მოსაზრებას შორის: იგი ჩაღდება მიმწოდებლების მიერ მოთხოვნილ სავაჭრო ღირებულებასა და მომთხოვნელის მიერ მიწოდებულ სავაჭრო ღირებულებას შორის. პროდუქტის საცვლელი ღირებულება თითოეულ შემთხვევაში ამ საწინააღმდეგო შეფასებათა შედეგი არის.

საბოლოო ანალიზით, მიწოდება და მოთხოვნა წარმოადგენს წარმოებისა და მოთხოვნის დაპირისპირებას ერთი მეორისადმი, მაგრამ—დაპირისპირებას ინდივიდუალურ გაცვლა-გამოცვლაზე დამყარებული წარმოებისა და მოხმარებისას.

მიწოდებული პროდუქტი თავისთავად სარგებლიანობას არ წარმოადგენს. მის სარგებლიანობას მომხმარებელი განსაზღვრავს. და მაშინაც კი, როდესაც აღიარებულია მისი სარგებლიანობის თვისება, იგი მარტოოდენ სარგებლიანობას არ წარმოადგენს. წარმოების განმავლობაში იგი გაცვლილ იქნა წარმოების ყველა ხარჯზე, როგორიცაა ნედლი მასალა, მუშების ხელფასი და სხვ.,—ერთის სიტყვით, ისეთ ნივთებზე, რომელთაც სავაჭრო ღირებულება აქვთ. ამიტომ პროდუქტი მწარმოებლის თვალში წარმოადგენს განსაზღვრული ჯამის სავაჭრო ღირებულებას. მწარმოებლის მიერ მიწოდებული საგანი არის არა მარტო სარგებლიანობის შემცველი, არამედ აგრეთვე და განსაკუთრებით, სავაჭრო ღირებულებაც.

რაც შეეხება მოთხოვნას, იგი ეფექტურია იმდენად, რამდენადაც

შის განკარგულებაში გაცვლა-გამოცვლის საშუალებანი მოიპოვებიან. თვით ეს საშუალებანი კი პროდუქტებია, სავაჭრო ღირებულებანია.

ამგვარად, მიწოდებასა და მოთხოვნაში ჩვენ ვპოულობთ, ერთის მხრივ პროდუქტს, რომლის წარმოებაზე სავაჭრო ღირებულება დახარჯულა, და გაყიდვის მოთხოვნილებას; მეორეს მხრივ: საშუალებებს, რომელთა მოპოებაზე სავაჭრო ღირებულება დახარჯულა, და ყიდვის სურვილს.

ბ-ნი პრუდონი თავისუფალ მყიდველს უპირისპირებს თავისუფალ მწარმოებელს, ერთსაც და მეორესაც იგი წმინდა მეტაფიზიკური თვისებებით მოსავს. და ეს გარემოებაა, რომ მას ათქმევინებს: „დამტკიცებულია, რომ ადამიანის თავისუფალი ნებისყოფა იწვევს წინააღმდეგობას სახმარ ღირებულებასა და საცვლელ ღირებულებას შორისო“.

სანამ მწარმოებელი შრომის დანაწილებასა და ინდივიდუალურ გაცვლა-გამოცვლაზე დამყარებულ საზოგადოებაში ეწევა წარმოებას,— და ბ-ნი პრუდონის ჰიპოთეზი ასეთია, — იგი იძულებულია ნაწარმოები გაჰყიდოს. ბ-ნი პრუდონი მწარმოებელს ხდის წარმოების საშუალებათა ბატონად, მაგრამ იგი დაგვეთანხმება, რომ წარმოების საშუალებები თავისუფალ ნებისყოფაზე არაა დამოკიდებული. ამაზე მეტიც: წარმოების საშუალებებს ეს ნებისყოფა მეტწილად უცხოეთიდან იღებს, და თანამედროვე წარმოების პირობებში არც კია თავისუფალი აწარმოოს იმდენი, რამდენიც სურს. აწინდელი ხარისხი საწარმოო ძალთა განვითარებისა მას აიძულებს აწარმოოს ამა თუ იმ მასშტაბით.

არც მომხმარებელია მწარმოებელზე უფრო თავისუფალი. მისი მოსაზრება ემყარება მის საშუალებებსა და მოთხოვნილებებს. ერთთაც და მეორეთაც განსაზღვრავს მისი საზოგადოებრივი მდგომარეობა, რომელიც, თავის მხრივ, მთლიანად სოციალურ ორგანიზაციაზეა დამოკიდებული. მართალია, მუშა, რომელიც კართოფილს ყიდულობს, და ხასა, რომელიც მაქმანს ყიდულობს, ორივე თავიანთი მოსაზრების მიხედვით იქცევიან; მაგრამ მათ მოსაზრებათა სხვადასხვაობა აიხსნება მდგომარეობის სხვადასხვაობით, რომელი მდგომარეობაც მათ აქვთ საზოგადოებაში და რომელიც თავის მხრივ აგრეთვე სოციალური ორგანიზაციის პროდუქტია.

რაზეა დამყარებული მოთხოვნილებათა სისტემა მთლიანად,— მოსაზრებაზე თუ წარმოების მთელ ორგანიზაციაზე? უმრავლეს შემთხვევაში, მოთხოვნილება წარმოიშობა უშუალოდ წარმოებიდან ან წარმოებაზე დამყარებული საერთო მდგომარეობიდან. მსოფლიო ვაჭრობა თითქმის მთლიანად მოძრაობს წარმოებისა და არა ინდი-

ვიდუალური სახსრების მოთხოვნილებათა საფუძველზე. ანდა, სხვა მაგალითი რომ ავიღოთ, განა მოთხოვნილება ნოტართა ყოლისა არ გულისხმობს გარკვეულ სამოქალაქო სამართალს, რომელიც საკუთრების, ე. ი. წარმოების განსაზღვრული განვითარების გამოხატულებას წარმოადგენს ხოლმე?

ბ-ნი პრუდონი არ კმაყოფილდება იმით, რომ მიწოდებასა და მოთხოვნას შორის არსებული დამოკიდებულებიდან განდევნა ელემენტები, რომლებზედაც ჩვენ ეს არის ვილაპარაკეთ. მას უკიდურესობამდე მიჰყავს აბსტრაქცია, როდესაც ყველა მწარმოებელთ ერთადერთ მწარმოებელში, ყველა მომხმარებელთ—ერთადერთ მომხმარებელში სთქვეფავს, და ამ ორ ქიმერულ პიროვნებას შორის ამყარებს ბრძოლას. ნამდვილ ცხოვრებაში კი საქმე სულ სხვაგვარად სწარმოებს. კონკურენცია მიმწოდებელთა შორის და ასევე კონკურენცია მომთხოვნელთა შორის შეადგენს აუცილებელ ელემენტს ბრძოლისას მყიდველთა და გამყიდველთა შორის, რომლის შედეგს სავაჭრო ღირებულება წარმოადგენს.

თავისი მსჯელობიდან წარმოების ხარჯებისა და კონკურენციის განდევნის შემდეგ ბ ნ პრუდონს, რასაკვირველია, ადვილად შეუძლია სურვილისამებრ აბსურდად აქციოს მოთხოვნისა და მიწოდების ფორმულა.

„მიწოდება და მოთხოვნა სხვა არა არის რა, თუ არ ორი ცერემონიალური ფორმა, რომელიც იმას ემსახურება, რომ დაუპირისპიროს ერთი მეორეს სახმარი ღირებულება და საცვლელი ღირებულება და გამოიწვიოს მათი შერიგება.* ეს ორი ელექტრული პოლუსია, რომელთა შეერთებას შედეგად უნდა ექნეს ლტოლვის მოვლენა, რასაც გაცვლა-გამოცვლა ეწოდება“ (ტომი I, გვ. 49 და 50).

ასეთივე წარმატებით შეიძლებოდა იმის თქმაც, რომ გაცვლა-გამოცვლა სხვა არა არის რა, თუ არ „ცერემონიალური ფორმა“, რათა ერთი მეორეს დაუპირისპირდეს მომხმარებელი და საგანი მოხმარებისა. ასეთივე წარმატებით შეიძლებოდა იმის თქმაც, რომ ყველა ეკონომიური ურთიერთობანი წარმოადგენენ „ცერემონიალურ ფორმებს“, რომელთა საშუალებით ხორციელდება უშუალო მოხმარება. მიწოდება და მოთხოვნა,—არც მეტად და არც ნაკლებად, ვიდ-

* მარქსის დედანში და გერმანულ თარგმანში შეცდომით ჩასმულია სიტყვა „მიმოქცევა“ (circulation). პრუდონს ნათქვამი აქვს „conciliation“ (შერიგება). იხ. Proudhon, Sistéme des contracuitions économiques ou philosophie de la misére, t. I, 1846, p. 49.—შენიშვნა ოუს. რედ.

რე ინდივიდუალური გაცვლა-გამოცვლის აქტი, — განსაზღვრული წარმოების ურთიერთობას წარმოადგენს.

ამრიგად, რაშია მდგომარეობს ბ-ნი პრუდონის დიალექტიკა? იმაში, რომ სახმარი ღირებულებისა და საცვლელი ღირებულების, მიწოდებისა და მოთხოვნის სანაცვლოდ იგი იღებს განყენებულ და ერთი მეორის მოწინააღმდეგე ცნებებს, როგორიცაა იშვიათობა და სიუხვე, სარგებლიანობა და მოსაზრება, ერთი მწარმოებელი და ერთი მომხმარებელი,—ორივე რაინდნი თავისუფალი ნებისყოფისა.

და რისი მიღწევა სურდა მას ამით?

იმის, რომ შემონახული ჰქონებოდა ერთი მის მიერ განდევნილი ელემენტთაგანი, სახელდობრ წარმოების ხარჯები შემდეგში გამოსაყენებლად როგორც სინთეზისი სახმარ ღირებულებასა და საცვლელ ღირებულებას შორის. და ამიტომაა, რომ მის თვალში წარმოების ხარჯები სინთეტიურ ღირებულებას ანუ ჩამოყალიბებულ ღირებულებას შეადგენს.

§ II. ჩამოყალიბებული ანუ სინთეტიური ღირებულება

საცვლელი „ღირებულება ეკონომიური შენობის ქვაკუთხედი არის". „ჩამოყალიბებული" ღირებულება ქვაკუთხედია ეკონომიურ წინააღმდეგობათა სისტემის.

რა არის ეს „ჩამოყალიბებული ღირებულება", რომელიც შეადგენს ბ-ნი პრუდონის მთელს აღმოჩენას პოლიტიკურ ეკონომიაში?

იგულისხმება რა უკვე სარგებლიანობა, შრომა არის წყარო ღირებულებისა. შრომის საზომს წარმოადგენს დრო. პროდუქტთა შეფარდებითი ღირებულება განისაზღვრება სამუშაო დროით, რომელიც დასჭირდა მათ წარმოებას. ფასი არის პროდუქტის შეფარდებითი ღირებულების მონეტური გამოხატულება. დაბოლოს, პროდუქტის ჩამოყალიბებული ღირებულება ის ღირებულებაა, რომელიც ამ პროდუქტში განხორციელებული სამუშაო დროით ჩამოყალიბდება.

როგორც ადამ სმიტმა შრომის დანაწილება აღმოაჩინა, ისევე ბ-ნი პრუდონი იჩემებს „ჩამოყალიბებული ღირებულების" აღმოჩენას. ამაში სწორედ „გაუგონარი" არა არის რა, მაგრამ უნდა ვაღიაროთ, რომ ეკონომიური მეცნიერების არც ერთ აღმოჩენაში არ მოიპოება რაიმე გაუგონარი. ბ-ნი პრუდონი, რომელიც გრძნობს თავისი აღმოჩენის მთელს სიდიადეს, ცდილობს

მაინც შეასუსტოს მისი მნიშვნელობა, „რათა მკითხველი დაამშვიდოს თავისი პრენტეზიების შესახებ ორიგინალობისადმი და შეირიგოს გონებანი, რომელთაც, გაუბედაობის გამო, არა აქვთ ახალი იდეების შეთვისების მიდრეკილება". მაგრამ იმ ზომის მიხედვით, რა ზომითაც თითოეულ თავის წინამორბედს წილს არგუნებს ღირებულების განსაზღვრაში, იგი იძულებული ხდება ხმამაღლა აღიაროს, რომ უდიდესი, ლომის წილი მასში თვითონ მას ეკუთვნის.

„სინთეტიური ღირებულების იდეა ადამ სმიტმა შეიცნო ბუნდოვანად... მაგრამ ეს ღირებულების იდეა ად. სმიტისა ინტუიციური იყო, საზოგადოება კი თავის ჩვეულებებს არ იცვლის ინტუიციების საფუძვლით: იგი ფაქტების ავტორიტეტს უჯერებს მხოლოდ. საჭირო იყო ანტინომიის უფრო გარკვევით და მკაფიოდ გამოთქმა; ჟ. ბ. სეი (J. B. Say)[23] იყო მისი მთავარი ამხსნელ-განმმარტებელი".

აი, სინთეტიური ღირებულების აღმოჩენის მთელი მზა-მზარეული ისტორია: ა. სმიტს ეკუთვნის ბუნდოვანი ინტუიცია, ჟ. ბ. სეის—ანტინომია, ბ-ნ პრუდონს—ჩამომყალიბებელი და „ჩამოყალიბებული" პეშმარიტება. და ნუ დაივიწყებთ: ყველა სხვა ეკონომისტი, სეიდან დაწყებული პრუდონამდე, მხოლოდ ანტინომიის კვალს მიჰყვებოდა. „სწორედ დაუჯერებელია, რომ იმდენი გონიერი ადამიანი მთელი 40 წლის განმავლობაში იბრძოდა ასეთი მარტივი იდეის წინააღმდეგ. მაგრამ არა, ღირებულებათა შედარება ხდება ისე, რომ არ არის მათ შორის არავითარი შესადარი წერტილი და არ არის საზომი ერთეული, — აი, თანასწორობის რევოლუციური თეორიის შეცნობის ნაცვლად, რას ამტკიცებდნენ მეცხრამეტე საუკუნის ეკონომისტები ყველას მიმართ და ყველას წინააღმდეგ. რას იტყვის ამაზე შთამომავლობა?" (ტ. I, გვ. 68).

შთამომავლობა, ასე მოულოდნელად დაკითხული, უწინარეს ყოვლისა, შეკრთება ქრონოლოგიის გამო. იგი ძალაუნებურად იკითხავს: რიკარდო და მისი სკოლა განა მეცხრამეტე საუკუნის ეკონომისტებს არ წარმოადგენენ? 1817 წლიდან აქვს დასაწყისი რიკარდოს სისტემას, რომელშიაც პრინციპად არის გამოცხადებული, „რომ საქონელთა შეფარდებითი ღირებულება მხოლოდ და მხოლოდ მათი წარმოებისთვის საჭირო შრომის რაოდენობაზეა დამყარებული". რიკარდო მეთაურია მთელი სკოლის, რომელიც რესტავრაციის დროიდან დაწყებული გაბატონებულია ინგლისში. რიკარდოს მოძღვრება სასტიკი, ულმობელი გამოხატულებაა მთელი ინგლისის ბურჟუაზიის, რომელიც, თავის მხრივ, თანამედროვე

ბურჟუაზიის ტიპს წარმოადგენს. „რას იტყვის ამაზე შთამომავლობა?“ იგი არ იტყვის, რიკარდოს ბ-ნი პრუდონი არ იცნობდაო, ვინაიდან ეს უკანასკნელი რიკარდოზე ლაპარაკობს, გრძლად ლაპარაკობს, ყოველთვის მას უბრუნდება და ათავებს იმით, რომ მის მოძღვრებას „აბდაუბდას“ უწოდებს. თუ შთამომავლობა როდესმე ჩაერია ამ საკითხში, შეიძლება მან თქვას, რომ ბ-ნმა პრუდონმა, რათა შეურაცხყოფა არ მიეყენებია თავის მკითხველთა ანგლოფობიური გრძნობებისთვის, არჩია თავისი პასუხისმგებლობით გამოეცა რიკარდოს იდეები. ყოველ შემთხვევაში, ეს შთამომავლობა საკმაო გულუბრყვილობად ჩასთვლის, რომ ბ-ნი პრუდონი „მერმისის რევოლუციურ თეორიად“ სახავს იმას, რაც რიკარდომ მეცნიერულად გადმოგვცა როგორც თანამედროვე ბურჟუაზიული საზოგადოების თეორია, და რომ ბ-ნი პრუდონი სარგებლიანობასა და საცვლელ ღირებულებას შორის ანტინომიად მიიჩნევს იმას, რაც რიკარდომ და მისმა სკოლამ უკვე დიდი ხნით მასზე ადრე წარმოგვიდგინეს როგორც ანტინომიის ერთი მხარის, საცვლელი ღირებულების, მეცნიერული ფორმულა. მაგრამ დავანებოთ თავი სამუდამოდ შთამომავლობას და დავუპირისპიროთ ბ-ნი პრუდონი მის წინამორბედ რიკარდოს. აი, ამ ავტორის თხზულებიდან რამდენიმე ამონაწერი, რომელიც ღირებულების შესახებ მისი მოძღვრების რეზიუმეს იძლევა:

„სარგებლიანობა არ არის საცვლელი ღირებულების საზომი, თუმცა მისთვის აბსოლუტურად აუცილებელია“ („Principes de l'économie politique“ etc., traduit de l'anglais par L. S. Constancio, Paris 1835, ტ. I, გვ. 3).

„ნივთი, რაკი იგი თავისთავად სასარგებლოდაა ცნობილი, თავის საცვლელ ღირებულებას მოიღებს ორი წყაროდან: თავისი იშვიათობიდან და იმ შრომის რაოდენობიდან, რომელიც აუცილებელია მის მოსაპოვებლად. არის ნივთები, რომელთა ღირებულება მხოლოდ მათს იშვიათობაზეა დამოკიდებული. რადგან არავითარ შრომას არ შეუძლია მათი რაოდენობის გადიდება, ამიტომ მათმა ღირებულებამ არ შეიძლება დაიწიოს მათი უფრო დიდი სიუხვის გამო. ასეთებია ჭანდაკებები ან ძვირფასი სურათები და სხვ. ეს ღირებულება დამოკიდებულია მხოლოდ და მხოლოდ იმ პირთა ჭირნებასა, გემოვნებასა და ფინზე, რომელთაც სურთ ამ საგნების შეძენა“ (l. c., ტ. I, გვ. 4 და 5). „მაგრამ ისინი შეადგენენ იმ საქონელთა ფრიად მცირე ნაწილს, რომელთა გაცვლა-გამოცვლა სწარმოებს ყოველდღიურად. რადგანაც საგანთა უუდიდესი უმრავლესობა, რომელთა შეძენა ადამიანთ სურთ, შრომის ნაყოფია, ამიტომ შესაძლებელია მათი გამრავლება არა თუ

ერთ ქვეყანაში, არაჩვეულებრივ მრავალ ქვეყანაშიაც, თითქმის უსაზღვრო რაოდენობით, თუ კი მზად ვართ გავიღოთ შრომა, რომელიც აუცილებელია მათ დასამზადებლად" (l. c., ტ. I, გვ. 5). „ამგვარად, როდესაც საქონელთა, მათი საცვლელი ღირებულებისა და იმ პრინციპების შესახებ ვლაპარაკობთ, რომელთა თანახმად საქონელთა შეფარდებითი ფასი წესრიგდება, ჩვენ მაედვილობაში გვაქვს ის საქონელნი, რომელთა რაოდენობის გადიდება შესაძლებელია ადამიანის შრომით, რომელთა წარმოება წახალისებულია კონკურენციით და არ არის შეფერხებული არავითარი დაბრკოლებით" (ტ. I, გვ. 5),

რიკარდო იმოწმებს ა. სმიტს, რომელმაც, მისი სიტყვით, „დიდის ზედმიწევნილობით" განსაზღვრა საცვლელი ღირებულების თავდაპირველი წყარო (ტ. I, გვ. 5), და უმატებს:

„რომ ის (სამუშაო დრო) არის ნამდვილად საფუძველი ყველა საგანთა საცვლელი ღირებულების, იმათ გამოკლებით, რომელთა გამრავლება სურვილისამებრ არ შეიძლება ადამიანის შრომით, ეს შეადგენს უაღრესად მნიშვნელოვან დებულებას პოლიტიკურ ეკონომიაში: ვინაიდან არც ერთი სხვა წყაროდან არ წარმომდგარა იმდენი შეცდომა, არ წარმოშობილა იმდენ აზრთა სხვადასხვაობა ჩვენს მეცნიერებაში, როგორც იმ ბუნდოვანი და ნაკლებად მკაფიო აზრიდან, რომელსაც უკავშირებენ სიტყვა ღირებულებას" (ტ. I, გვ. 8). „თუ საგანში მოთავსებული შრომის რაოდენობა განსაზღვრავს მის საცვლელ ღირებულებას, აქედან ის დასკვნა გამომდინარეობს, რომ შრომის რაოდენობის ყოველმა გადიდებამ აუცილებლად უნდა გაადიდოს იმ საგნის ღირებულება, რომლისთვისაც იგი გამოყენებულ იქნა, და ასევე შრომის ყოველმა შემცირებამ უნდა შეამციროს მისი ფასი" (ტ. I, გვ. 8).*

შემდეგ რიკარდო უსაყვედურებს ა. სმიტს:

1. რომ მან „ღირებულებისათვის სხვა საზომი გამოაცხადა, ვიდრე შრომა,— ხან ხორბლის ღირებულება, ხან შრომის რაოდენობა, რომლის ყიდვა საგანს შეუძლია", და სხვ. (ტ. I, გვ. 9 და 10).

2. რომ იგი „პრინციპს სცნობს შეურყევლად და იმავე დროს ზღუდავს მის გამოყენებას განუვითარებელი საზოგადოების მდგომარეობით, რომელიც წინ უძღვის კაპიტალთა დაგროვებას და მიწის კერძო საკუთრებას" (ტ. I, გვ 21).

რიკარდო ცდილობს დაამტკიცოს, რომ მიწის საკუთრებას, ე. ი. (მიწის) რენტას, არ შეუძლია შესცვალოს საარსებო საშუალე-

---

* დედანში შეცდომით ნაჩვენებია რიკარდოს ფრანგული თარგმანის გვ. 9— შენიშვნა რუს. გამოც.

ბათა შეფარდებითი ღირებულება და რომ კაპიტალთა დაგროვება მხოლოდ დროებითსა და რყევად გავლენას ახდენს შეფარდებითს ღირებულებაზე, რომელიც მის წარმოებაზე მოხმარებული შრომის შედარებითი რაოდენობით განისაზღვრება. ამ დებულების დასამტკიცებლად იგი ანვითარებს თავის სახელგანთქმულ რენტის თეორიას, აკეთებს კაპიტალის ანალიზს და, ბოლოსდაბოლოს, კაპიტალში მხოლოდ დაგროვილ შრომას პოულობს. შემდგომ იგი ანვითარებს ხელფასისა და მოგების მთელს თეორიას და ამტკიცებს, რომ ხელფასი და მოგება შებრუნებული პროპორციით მატულობენ და ეკუმიან ერთი მეორის მიმართ, გავლენის მოუხდენლად პროდუქტის შეფარდებითს ღირებულებაზე. ამასთანავე იგი უყურადღებოდ არ სტოვებს იმ გავლენას, რომელიც კაპიტალთა დაგროვებას და მათი ბუნების სხვადასხვაობას (ძირითადი კაპიტალები და საბრუნავი კაპიტალები), აგრეთვე ხელფასის ნორმას შეუძლია იქონიოს პროდუქტთა შეფარდებითს ღირებულებაზე. პირიქით, ეს მთავარი პრობლემებია, რომლებსაც რ ი კ ა რ დ ო არკვევს.

„შრომის ყოველი ეკონომია, ამბობს იგი, მუდამ აუცილებლად გამოიწვევს საქონლის შეფარდებითი ღირებულების* შემცირებას, სულერთია, შეეხება ეს ეკონომია თვით საგნის დამზადებისთვის აუცილებელ შრომას, თუ შრომას, რომელიც აუცილებელია ამ წარმოებაში გამოყენებული კაპიტალის შესაქმნელად“ (ტ. I, გვ. 28**). „ამიტომ მანამდე, ვიდრე ერთი დღის შრომა ერთს აძლევს თევზის იმავე რაოდენობას და მეორეს—ნადირის იმავე რაოდენობას, სათანადო საგაცვლა-გამოცვლო ფასების ბუნებრივი ნორმა მუდამ იგივე დარჩება, რაგინდ ცვალებადობას განიცდიდეს ხელფასი და მოგება და როგორიც უნდა იყოს კაპიტალის დაგროვების მოქმედება“ (ტ. I, გვ. 32).

„ჩვენ შრომა განვიხილეთ როგორც ნივთთა ღირებულების საფუძველი, ხოლო მათ საწარმოებლად აუცილებელი შრომის რაოდენობა, როგორც ნორმა, საქონლის იმ რაოდენობით განსაზღვრული,

---

* როგორც ცნობილია, რ ი კ ა რ დ ო საქონლის ღირებულებას განსაზღვრავს „შრომის რაოდენობით, რომელიც საჭიროა მის მოსაპოებლად“. მაგრამ საქონლის წარმოებაზე დამყარებულ ყოველ წარმოების წესში, მაშასადამე, კაპიტალისტურშიც, გაბატონებული გაცვლა-გამოცვლის ფორმა იწვევს იმას, რომ ეს ღირებულება პირდაპირ შრომის რაოდენობაში კი არ გამოიხატება, არამედ სხვა საქონლის რაოდენობაში. ერთი საქონლის ღირებულებას, სხვა საქონლის (სულ ერთია, ფულია ეს თუ არა) რაოდენობაში გამოხატულს, რ ი კ ა რ დ ო შეცდომით ღირებულებას უწოდებს.—ფრ. ე ნ გ ე ლ ს ი.

** დედანში შეცდომით არის აღნიშნული რ ი კ ა რ დ ო ს ფრანგული თარგმანის გვ. 48. — შ ე ნ ი შ. რ უ ს. გ ა მ ო ც.

რომელიც გაცვლა-გამოცვლისას გაცემული უნდა იქნეს სხვა საქონლისთვის; მაგრამ ჩვენ აზრად არა გვაქვს უარვყოთ, რომ საბაზრო ფასში ადგილი აქვს რამდენადმე შემთხვევითსა და დროებითს გადახრას ამ თავდაპირველი და ბუნებრივი ფასისაგან“ (ტ. I, გვ. 105). „ნივთთა ფასებს, ბოლოს და ბოლოს, წარმოების ხარჯები განსაზღვრავს და არა, როგორც ამას ხშირად ამტკიცებდნენ, შეფარდება მიწოდებასა და მოთხოვნას შორის“ (ტ. II, გვ. 253).

ლორდმა ლ ო დ ე რ დ ა ლ მ ა გამოიკვლია საცვლელი ღირებულების ცვლილებანი მიწოდების და მოთხოვნის კანონის მიხედვით, ანუ იშვიათობის და სიუხვის მოთხოვნასთან შედარებით. მისი აზრით, ნივთის ღირებულება შეიძლება გადიდდეს, როდესაც მისი რაოდენობა მცირდება, ან როდესაც მისი მოთხოვნა იზრდება; იგი შეიძლება შემცირდეს მისი რაოდენობის გადიდებისა ან მოთხოვნის შემცირების მიხედვით. ამგვარად, საგნის ღირებულება შეიძლება შეიცვალოს რვა სხვადასხვა მიზეზის მოქმედებით, სახელდობრ: თვით ამ საგანთან დაკავშირებული ოთხი მიზეზისა და კიდევ ფულთან ან სხვა, ღირებულების საზომად გამოყენებულ, საქონელთან დაკავშირებული ოთხი მიზეზის მოქმედებით. რ ი კ ა რ დ ო არღვევს ამას შემდეგნაირად:

„იმ პროდუქტების ღირებულება, რომელნიც კერძო პირისა ან კომპანიის მ ო ნ ო პ ო ლ ი ა ს შეადგენენ, ლორდი ლ ო დ ე რ დ ა ლ ი ს მიერ მოცემული კანონის თანახმად იცვლება: ძირს იწევს მიწოდების ზრდის შესაბამისად და მაღლა იწევს მათი შეძენისათვის მყიდველთა სურვილის ზრდასთან ერთად; მათი ფასი არაა აუცილებელ დამოკიდებულებაში მათ ბუნებრივ ღირებულებასთან. მაგრამ რაც შეეხება იმ საგნებს, რომელნიც ექვემდებარებიან კონკურენციას გამყიდველთა შორის და რომელთა რაოდენობა შეიძლება ზომიერად გადიდებულ იქნეს, მათი ფასი დამოკიდებულია, ბოლოს და ბოლოს, არა მოთხოვნისა და მიწოდების მდგომარეობაზე, არამედ მათი წარმოების ხარჯების გადიდებასა თუ შემცირებაზე“ (ტ. II, გვ. 259 *).

მკითხველისთვის მიგვინდვია ასეთი ზედმიწევნითი, ნათელი და მარტივი ენა რ ი კ ა რ დ ო ს ი შეადაროს იმ რიტორულ ძაბვას, რომელსაც ბ-ნი პ რ უ დ ო ნ ი ეწევა, რათა მოახერხოს სამუშაო დროით განსაზღვროს შეფარდებითი ღირებულება.

რ ი კ ა რ დ ო გვიჩვენებს ბურჟუაზიული წარმოების ნამდვილ მოძრაობას, რომელიც აყალიბებს ღირებულებას. ბ-ნი პრუდონი კი,

---

* დედანში შეცდომით არის აღნიშნული რ ი კ ა რ დ ო ს ფრანგული თარგმანის გვ. 159.—შ ე ნ ი შ. რ უ ს. გ ა მ ო ც.

რომლის მიერ აბსტრაქციაყოფილია ეს ნამდვილი მოძრაობა, „იბრძვის“, რათა გამოიგონოს ახალი პროცესები ქვეყნიერების მოსაწყობად ვითომდა ახალი ფორმულის მიხედვით, რომელიც წარმოადგენს მხოლოდ თეორიულ გამოხატულებას არსებული რეალური მოძრაობისას, რაც ისე ჩინებულად გადმოცემულია რიკარდოს მიერ. თავის გამოსავალ წერტილს რიკარდო იღებს აწინდელ საზოგადოებიდან, რათა დაგვანახოს, თუ როგორ ხდება ამ საზოგადოების მიერ ღირებულების ჩამოყალიბება. ბ-ნი პრუდონი კი გამოსავალ წერტილად იღებს ჩამოყალიბებულ ღირებულებას, რათა ამ ღირებულების საშუალებით ჩამოაყალიბოს სოციალური ქვეყნიერება. ბ-ნი პრუდონის თანახმად, ჩამოყალიბებულმა ღირებულებამ წრე უნდა გააკეთოს და ხელახლა უნდა გახდეს ჩამომყალიბებელი ღირებულება საზოგადოებისათვის, რომელიც უკვე არის ჩამოყალიბებული სწორედ ამ შეფასების წესისამებრ. ღირებულების განსაზღვრა სამუშაო დროით რიკარდოსთვის წარმოადგენს საცვლელი ღირებულების კანონს; ბ-ნი პრუდონისთვის იგი სახმარი ღირებულებისა და საცვლელი ღირებულების სინთეზი არის. ღირებულებათა თეორია რიკარდოსი აწინდელი ეკონომიური ცხოვრების მეცნიერულ ახსნა-განმარტებას წარმოადგენს; ბ-ნი პრუდონის ღირებულებათა თეორია რიკარდოს თეორიის უტოპიური ახსნა-განმარტებაა. რიკარდო ამტკიცებს ჭეშმარიტებას ფორმულისას, გამოჰყავს რა ეს უკანასკნელი ყველა ეკონომიურ ურთიერთობათაგან და ხსნის რა ამ საშუალებით ყველა მოვლენას, ისეთსაც კი, რომელიც, პირველი შეხედვით, თითქოს ეწინააღმდეგება მას, როგორიცაა რენტა, კაპიტალთა დაგროვება და ხელფასის დამოკიდებულება მოგებასთან; სწორედ ესაა, რომ მეცნიერულ სისტემად ხდის მის მოძღვრებას; ბ-ნი პრუდონი, რომელმაც რიკარდოს ეს ფორმულა სრულიად თვითნებური ჰიპოთეზების საშუალებით ჰპოვა ხელახლა, იძულებულია შემდეგ ეძიოს ცალკე ეკონომიური ფაქტები, რომელთაც იგი აწვალებს და აყალბებს, რათა შესძლოს მათი დასახვა თავისი განმანახლებელი იდეის მაგალითებად, მის უკვე არსებულ გამოყენებად, მისი განხორციელების დასაწყისად (იხ. ჩვენი § III: ჩამოყალიბებული ღირებულების გამოყენება).

გადავიდეთ ახლა იმ დასკვნებზე, რომლებიც ბ-ნ პრუდონს გამოჰყავს (სამუშაო დროით) ჩამოყალიბებული ღირებულებიდან.

— შრომის განსაზღვრული რაოდენობა თანასწორლირებულია იმ პროდუქტის, რომელიც შექმნილია შრომის იმავე რაოდენობით.

— თითოეული სამუშაო დღე იმდენივე ღირს, რაც სხვა სამუშაო დღე, ე. ი. თანასწორი რაოდენობისას, ერთი დღის შრომა იმდენად

ღირს, რაც სხვა დღის შრომა: არ არსებობს არავითარი თვისებრივი განსხვავება. შრომის თანასწორი რაოდენობისას, ერთი დღის პროდუქტი სხვა დღის პროდუქტში გაიცვლება. ყველა ადამიანი დაქირავებული მუშაა და ყველა დაქირავებული მუშა თანასწორი შრომის დროისათვის თანასწორად გაისტუმრება. გაცვლა-გამოცვლა სრული თანასწორობის საფუძველზე სწარმოებს.

წარმოადგენს კი ეს დასკვნები ბუნებრივ და აუცილებელ დასკვნებს, გამომდინარეს „ჩამოყალიბებული“ ანუ სამუშაო დროით განსაზღვრული ღირებულებიდან?

თუ საქონლის შეფარდებითი ღირებულება მის საწარმოებლად საჭირო შრომის რაოდენობით განისაზღვრება, აქედან ბუნებრივად გამომდინარეობს ის, რომ შრომის შეფარდებითი ღირებულებაც ანუ ხელფასიც იმ შრომის რაოდენობით განისაზღვრება, რომელიც საჭიროა ხელფასის საწარმოებლად. ამგვარად, ხელფასი, ე. ი. შეფარდებითი ღირებულება ანუ შრომის ფასი, განისაზღვრება სამუშაო დროით, რომელიც საჭიროა ყველა იმის საწარმოებლად, რაც აუცილებელია მუშის არსებობისათვის. „შეამცირეთ ჭუდების წარმოების ხარჯები, და მათი ფასი, ბოლოსდაბოლოს, დაიწევს ახალ ბუნებრივ ფასამდე, თუნდაც რომ მოთხოვნა გაორკეცდეს, გასამკეცდეს ან გაათხკეცდეს. შეამცირეთ, არსებობისათვის საჭირო საჭმლისა და ტანისამოსის ბუნებრივი ფასის შემცირებით, ადამიანის შენახვის ხარჯები, და თქვენ ნახავთ, რომ ხელფასი, ბოლოსდაბოლოს, დაიწევს, თუნდაც რომ მოთხოვნა თვალსაჩინოდ გაიზარდოს“ (რიკარდო, ტ. II, გვ. 253).

რასაკვირველია, რიკარდოს ენა მეტად ცინიკურია. ჭუდების საწარმოო ხარჯების და ადამიანის შენახვის ხარჯების ერთსა და იმავე რიგში დაყენება ნიშნავს ადამიანის გადაქცევას ჭუდად. მაგრამ ნურავინ ასტეხს განგაშს ცინიზმის გამო. ცინიზმი საგანშია და არა მის გამომხატველ სიტყვებში. საფრანგეთის მწერლები, როგორიც არიან ბ-ნნი დროზ[24] (Droz), ბლანკი (Blanqui)[25], როსი (Rossi)[26] და სხვები, უმანკო სიამოვნებას განიცდიან იმით, რომ ჰგონიათ ინგლისელ მწერლებზე მაღლა სდგანან, რადგან ზრდილობიანი „ჰუმანიტარული“ ენის ხმარებას ცდილობენ. თუ ისინი რიკარდოს და მის სკოლას ცინიკურ ენას უსაყვედურებენ, ამას სჩადიან იმიტომ, რომ ნაწყენნი არიან, რადგან სრულიად დაუფარავად გადმოცემულს და გამომჟღავნებულს ხედავენ ეკონომიურ ურთიერთობას, ბურჟუაზიის საიდუმლოებას.

დავასკვნათ: შრომა, რომელიც თვითონ საქონელს წარმოადგენს, გაიზომება, როგორც ასეთი, სამუშაო დროით, რომელიც საჭიროა

შრომა-საქონლის საწარმოებლად. და რაა საჭირო შრომა-საქონლის საწარმოებლად? სწორედ ის სამუშაო დრო, რაც საჭიროა იმ საგანთა საწარმოებლად, რომლებიც აუცილებელია შრომის შეუწყვეტელი არსებობისათვის, ე. ი. რათა მუშამ შესძლოს არსებობა და თავისი მოდგმის წარმოშობა. შრომის ბუნებრივი ფასი მხოლოდ ეს არის: ხელფასის მინიმუმი*. როდესაც ხელფასის საბაზრო ფასი მის ბუნებრივ ფასზე მაღლა იწევს, ეს ხდება სწორედ იმის გამო, რომ ღირებულების კანონი, ბ-ნი პრუდონის მიერ პრინციპად გამოცხადებული, თავის საპირწონეს პოულობს მიწოდებისა და მოთხოვნის შეფარდების ცვალებადობათა შედეგებში. მაგრამ ხელფასის მინიმუმი მაინც რჩება იმ ცენტრად, რომლისადმი მიზიდულება აქვს ხელფასის საბაზრო ფასს.

ამგვარად, სამუშაო დროით გაზომილი შეფარდებითი ღირებულება აუცილებლობის გზით არის ფორმულა მუშის თანამედროვე მონობისა, იმის ნაცვლად, რომ, როგორც ეს ბ-ნ პრუდონს სწადია, იყოს იგი პროლეტარიატის განთავისუფლების „რევოლუციური თეორია“.

ახლა ვნახოთ, რამდენ შემთხვევაში არის სამუშაო დროის გამოყენება ღირებულების საზომად შეუთავსებელი კლასთა არსებულ ანტაგონიზმთან და პროდუქტის უთანასწორო განაწილებასთან უშუალო მშრომელსა და დაგროვილი შრომის მფლობელს შორის.

ავიღოთ რაიმე პროდუქტი,—მაგალითად, ტილო. ეს პროდუქტი, როგორც ასეთი, შეიცავს შრომის განსაზღვრულ რაოდენობას. შრომის ეს რაოდენობა ყოველთვის იგივე იქნება, როგორიც უნდა იყოს

---

* ეს დებულება, რომ სამუშაო ძალის „ბუნებრივი“, ე. ი. ნორმალური ფასი თანაემთხვევა ხელფასის მინიმუმს, ე. ი. იმ საარსებო საშუალებათა ღირებულების ეკვივალენტს, რომლებიც აბსოლუტურად აუცილებელია მუშის არსებობისა და მოდგმის განკრძობისათვის, ეს დებულება პირველად მე დავამყარე „Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie“-ში („Deutsch-Französische Jahrbücher“, Paris 1844 წ.) და „Lage der arbeitenden Klasse in England“-ში. როგორც მკითხველი აქ ხედავს, მარქსმა მაშინ ეს დებულება მიიღო. ჩვენგან იგი ლასალმა [47] გადაიღო. მაგრამ, თუმცა სინამდვილეში შრომის ხელფასს მუდამ აქვს ტენდენცია თავის მინიმუმამდე მიუახლოვდეს, ზემოაღნიშნული დებულება ყალბია. იმ ფაქტს, რომ სამუშაო ძალა ჩვეულებრივ და საშუალოდ თავის ღირებულებაზე დაბლა იყიდება, არ შეუძლია შესცვალოს მისი ღირებულება. „კაპიტალში“ (განყოფილება: „სამუშაო ძალის ყიდვა და გაყიდვა“) მარქსმა გაასწორა ზემოაღნიშნული დებულება, აგრეთვე (თავი XXIII: „კაპიტალისტური დაგროვების საყოველთაო კანონი“) გაარკვია ის გარემოებანი, რომელნიც კაპიტალისტურ წარმოებას საშუალებას აძლევენ სამუშაო ძალის ფასი მან უფრო და უფრო მის ღირებულებაზე დაბლა დასწიოს.—ფრ. ენგელსი.

პროდუქტის წარმოების მონაწილეთა მდგომარეობა ერთმანეთის მიმართ.

ავიღოთ მეორე პროდუქტი, მაუდი, რომელსაც, ვთქვათ, შრომის იგივე რაოდენობა მოუნდა, როგორც ტილოს.

ამ პროდუქტთა გაცვლა გამოცვლისას ადგილი აქვს შრომის თანასწორ რაოდენობათა გაცვლა-გამოცვლას. შრომის ამ თანასწორ რაოდენობათა გაცვლა-გამოცვლისას სრულიადაც არ ხდება მწარმოებელთა მდგომარეობის გაცვლა-გამოცვლა, არც რაიმე ცვლილება მუშებისა და ფაბრიკანტების მდგომარეობაში ერთმანეთის მიმართ. ამის თქმა: სამუშაო დროით გაზომილ ნაწარმოებთა გაცვლა-გამოცვლას შედეგად აქვსო თანასწორი განაწილება ყველა მწარმოებელთა შორის, მოასწავებს იმის გულისხმობას, რომ პროდუქტის თანასწორი განაწილება გაცვლა-გამოცვლამდე არის მომხდარი. მაუდისა და ტილოს გაცვლა გამოცვლის შესრულების შემდეგ მაუდის მწარმოებლებს ხელთ ექნებათ ისეთი წილი ტილოში, როგორიც შეესაბამება მათ წინანდელ წილს მაუდში.

ბ-ნი პრუდონის ილუზია იქიდან წარმოსდგება, რომ იგი შედეგად სთვლის იმას, რაც, დიდი-დიდი, მარტოოდენ დაუმტკიცებელ ჰიპოთეზად არის მისაჩნევი.

წავიდეთ ქვევით.

გულისხმობს თუ არა სამუშაო დრო, როგორც ღირებულების საზომი, ამას მაინც, რომ (სამუშაო) დღეები ეკვივალენტებს წარმოადგენს და რომ ერთის დღე იმდენად ღირებულია, რამდენადაც მეორის დღე? არა, არ გულისხმობს.

ვთქვათ, ოქრომჭედლის ერთი დღე უდრის ფეიქრის სამს დღეს. ამ შემთხვევაში სამკაულის ღირებულების ცვლილებას ქსოვილთან შედარებით, რამდენადაც იგი მოთხოვნისა და მიწოდების რყევის შედეგი არაა, მიზეზად ექნება ერთისა თუ მეორე სახის პროდუქტის დასამზადებლად დახარჯული სამუშაო დროის შემცირება ან გადიდება თუ, ვთქვათ, სხვადასხვა მუშების სამი სამუშაო დღე შეეფარდება ერთმანეთს როგორც 1, 2, 3, ყოველი ცვლილება მათ პროდუქტთა შეფარდებითს ღირებულებაში იქნება ცვლილება სწორედ ამ პროპორციის მიხედვით—1, 2, 3. მაშასადამე, შესაძლებელია ღირებულებათა გაზომვა სამუშაო დროით, მიუხედავად სხვადასხვა სამუშაო დღეთა ღირებულების უთანასწოროობისა; მაგრამ, ასეთი საზომის გამოსაყენებლად, ჩვენ უნდა გვქონდეს შედარებითი მასშტაბი სხვადასხვა სამუშაო დღეებისათვის: ამ მასშტაბს კონკურენცია იძლევა.

ღირს თქვენი სამუშაო საათი ჩემად? ამ საკითხის გადამჭრელი კონკურენციაა.

კონკურენცია, ერთი ამერიკელი ეკონომისტის აზრით, განსაზღვრავს, რამდენი მარტივი (არაკვალიფიციური) შრომის დღე მოიპოვება რთული (კვალიფიციური) შრომის ერთ დღეში. განა ეს რედუქცია რთული შრომის დღეებისა მარტივი შრომის დღეებზე არ გულისხმობს იმას, რომ ღირებულების საზომად თვით მარტივი შრომაა მიჩნეული? ის გარემოება, რომ მარტოოდენ შრომის რაოდენობა, ხარისხის მიუხედავად, წარმოადგენს ღირებულების საზომს, გულისხმობს, თავის მხრივ, რომ მარტივი შრომა მრეწველობის საფუძვლადაა გამხდარი. იგი გულისხმობს, რომ, მანქანისადმი ადამიანის დაქვემდებარებისა თუ შრომის უკიდურესი დანაწილების გზით, სხვადასხვაგვარი შრომა ერთი მეორესთან არის გათანასწორებული; რომ ადამიანი დაჩრდილულია მანქანის წინაშე; რომ საათის ქანქარა გადაქცეულია ზედმიწევნით საზომად ორი მუშის შედარებითი საქმიანობისათვის, როგორც იგი საზომია ორი ორთქლმავლის სისწრაფისათვის. ამიტომ აღარ უნდა ვამბობდეთ, რომ (შრომის) ერთი საათი ერთისა ღირს ერთ საათად მეორისაო, არამედ, უფრო სწორი იქნება თუ ვიტყვით ერთი ადამიანი ერთი საათის განმავლობაში ღირს მეორე ადამიანად ერთი საათის განმავლობაში. დრო ყველაფერია, ადამიანი აღარაფერია: იგი — დიდი-დიდი — განხორციელებაა დროისა. საკითხი აღარ შეეხება ხარისხს. მარტოოდენ რაოდენობაა ყველაფრის გადამწყვეტი: საათი—საათისთვის, დღე—დღისთვის; მაგრამ შრომის ეს გათანასწორება არაა ბ-ნი პრუდონის მარადიული სამართლიანობის ნაწარმოები; იგია სრულიად უბრალოდ თანამედროვე მრეწველობის ფაქტი.

მანქანებით მომუშავე ფაბრიკაში ერთი მუშის შრომა თითქოს აღარაფრით განსხვავდება მეორე მუშის შრომისაგან: მუშებს შეუძლიათ ერთმანეთისაგან განირჩეოდნენ მხოლოდ დროის რაოდენობის მიხედვით, რომელსაც ისინი მუშაობას ანდომებენ. მაგრამ მაინც ეს რაოდენობითი განსხვავება გვევლინება, განსაზღვრული თვალსაზრისით, როგორც თვისებრივი განსხვავება, რამდენადაც მუშაობისათვის მოსანდომებელი დრო ნაწილობრივ დამოკიდებულია წმინდა მატერიალურ მიზეზებზე, როგორიცაა ფიზიკური აგებულება, ასაკი, სქესი, ნაწილობრივაც—ზნეობრივ მიზეზებზე წმინდა უარყოფითი ხასიათისა, როგორიცაა მოთმინება, სიმშვიდე, გულმოდგინება. და ბოლოს, თუ მუშების შრომაში ადგილი აქვს თვისებითს განსხვავებას, ეს არის დიდი-დიდი თვისება უუმდარესი ხარისხისა, რომელიც არ წარმოადგენს სპეციალურ განმასხვავებელ თავისებურობას. აი, ასეთია, საბოლოო ანალიზით, მდგომარეობა თანამედროვე მრეწველობაში. და ამ, მანქანურ შრომაში უკვე განხორციელებულ თანას-

წორობას აშალაშინებს ბ-ნი პრუდონი იმ „გათანასწორების“ შალაშინით, რომლის საყოველთაოდ განხორციელება მას სწადია „შემდგომი დროისათვის“.

ყველა „ეგალიტარული“ დასკვნა, რომელიც ბ-ნ პრუდონს გამოჰყავს რიკარდოს მოძღვრებიდან, ძირითად შეცდომაზეა დამყარებული. სახელდობრ, იგი ურევს საქონლის ღირებულებას, რომელიც მასში მოქცეული შრომის რაოდენობით გაიზომება, საქონლის ღირებულებაში, რომელიც „შრომის ღირებულებით“ გაიზომება. ღირებულების გაზომვის ორივე ეს წესი რომ ერთსა და იმავეს გამოხატავდეს, მაშინ შეიძლებოდა განურჩევლად გვეთქვა: ამა თუ იმ საქონლის ღირებულება გაიზომება მასში მოქცეული შრომით; ან: იგი გაიზომება შრომის რაოდენობით, რომლის ყიდვა იმით შეიძლება; ანდა კიდევ: იგი გაიზომება შრომის რაოდენობით, რომლითაც იმის ყიდვა შეიძლება. მაგრამ ეს სრულიადაც ასე არ არის. შრომის ღირებულებას ისევე ნაკლებად შეუძლია გასწიოს ღირებულების საზომობა, როგორც ყველა სხვა საქონლის ღირებულებას. რამდენიმე მაგალითი საკმარისი იქნება ამ ნათქვამის უკეთ გასაგებად.

თუ ერთი შეფელი ხორბალი ახლა ორი დღის შრომად ღირს, მაშინ როდესაც უწინ იგი ერთი დღის შრომად ღირდა, მისი პირვანდელი ღირებულება გაორკეცებულია; მაგრამ იგი მოძრაობაში არ მოიყვანს შრომის ორმაგ რაოდენობას, ვინაიდან მასში წინანდელზე მეტი მასაზრდოებელი ნივთიერება არ მოიპოება. ამგვარად, ხორბლის ღირებულება, მის წარმოებაზე მონდომებული შრომის რაოდენობით გაზომილი, გაორკეცდა; მაგრამ გაზომილი ან იმ შრომის რაოდენობით, რომლის ყიდვა იმით შეიძლება, ან იმ შრომის რაოდენობით, რომლითაც იმის ყიდვა შეიძლება, სრულიადაც არ გაორკეცებულა. მეორეს მხრივ, თუ იგივე შრომა ორჯერ მეტ ტანისამოსს აწარმოებს, ვიდრე უწინ, მისი შეფარდებითი ღირებულება განახევრდება; მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ამ ორმაგი რაოდენობის ტანისამოსის მყიდველობითი ძალა შრომის მიმართ არ გახდება ორჯერ ნაკლები, ანუ იგივე შრომა ვერ იყიდის ორმაგი რაოდენობის ტანისამოსს; და ეს იმიტომ, რომ ნახევარი რაოდენობის ტანისამოსი მუშას კვლავაც იმავე სამსახურს გაუწევს, როგორც უწინ.

ამგვარად, საარსებო საშუალებათა შეფარდებითი ღირებულების განსაზღვრა შრომის ღირებულებით ეწინააღმდეგება ეკონომიურ ფაქტებს. მცდარ წრეში მოქცევას ნიშნავს ამის თქმა: შეფარდებითი ღირებულება განისაზღვრებაო შეფარდებითი ღირებულებით, რომელიც თვით საჭიროებს განსაზღვრას.

ყოველ ეჰვს გარეშეა, რომ ბ-ნი პრუდონი ერთმანეთში ურევს გაზომვის ორ წესს, — გაზომვას საქონლის საწარმოებლად აუცილებელი შრომის დროით და გაზომვას შრომის ღირებულებით. „ყოველი ადამიანის შრომას, ამბობს ის, იმ ღირებულების ყიდვა შეუძლია, რომელსაც თავისში შეიცავს“. ამგვარად, მისი აზრით, პროდუქტში მოქცეული შრომის განსაზღვრული რაოდენობა თანასწორია მუშის გასამრჯელოსი, ე. ი. შრომის ღირებულებისა. ამავე საფუძვლითაა, რომ იგი წარმოების ხარჯებს და ხელფასს ერთმანეთში ურევს.

„რა არის ხელფასი? ესაა საწარმოო ფასი ხორბლისა და სხვ., ესაა ყოველი საგნის სრული ფასი“. ცოტა ქვევით იგი ამბობს: „ხელფასია პროპორციულობა ელემენტების, რომელნიც სიმდიდრეს შეადგენენ“. რა არის ხელფასი? იგია შრომის ღირებულება.

ადამ სმიტი ღირებულების საზომად იღებს ხან სამუშაო დროს, რომელიც აუცილებელია საქონლის საწარმოებლად, ხან შრომის ღირებულებას. რიკარდომ გამოამჟღავნა ეს შეცდომა, დაგვანახვა რა ნათლად ამ ორგვარი გაზომვის სხვადასხვაობა. ბ-ნი პრუდონი აძლიერებს კიდეც ადამ სმიტის შეცდომას, როდესაც აიგივებს ორ საგანს, რომელთაც ად. სმიტი მარტოოდენ ერთი მეორის გვერდით აყენებს.

ბ-ნი პრუდონი ეძებს საქონელთა შეფარდებითს ღირებულებას იმისათვის, რომ იპოვოს სწორი პროპორცია, რომლის მიხედვითაც მუშებს წილი უნდა ჰქონდეთ პროდუქტებში, ანუ, სხვა სიტყვებით, რომ განსაზღვროს შრომის შეფარდებითი ღირებულება. შეფარდებითი ღირებულების განსასაზღვრავად მას უკეთესი ვერა მოუსაზრებია რა გარდა იმისა, რომ შრომის განსაზღვრული რაოდენობის ეკვივალენტად გვისახავს ამ შრომის მიერ შექმნილ პროდუქტთა ჯამს, რაც იმის გულისხმობას მოასწავებს, რომ მთელი საზოგადოება შესდგება უშუალო მუშებისაგან, რომელნიც ხელფასად თავიანთ საკუთარ პროდუქტს იღებენ. გარდა ამისა, მას რეალურ ფაქტად მიაჩნია სხვადასხვა მუშების სამუშაო დღეთა თანასწორღირებულებიანობა. ერთის სიტყვით: იგი ეძებს საქონელთა შეფარდებითი ღირებულების საზომს, რათა იპოვოს თანასწორი გასამრჯელო მუშებისთვის, და არსებულ ფაქტად ღებულობს ხელფასთა თანასწორობას, რათა შეუდგეს საქონელთა შეფარდებითი ღირებულების ძიებას. რა საკვირველი დიალექტიკაა!

„სეიმ და მის მომდევნო ეკონომისტებმა შენიშნეს, რომ შრომის მიღება ღირებულების პრინციპად და ნამდვილ მიზეზად მოასწავებს მცდარ წრეში მოქცევას, ვინაიდან შრომა თვითონ ექვემდებარება შეფასებას, თვითონ არის საქონელი ყველა სხვა საქონლის

მსგავსად. ამ ეკონომისტებმა—თუ ამის თქმისთვის ისინი არ გამიწყრებიან—ამ საკითხში საოცარი უყურადღებობა გამოიჩინეს. შრომა ღირებულების მქონედ („valoir") მიაჩნიათ არა რამდენადაც იგი თვით წარმოადგენს საქონელს, არამედ იმ ღირებულების გამო, რომელსაც მასში გულისხმობენ პოტენციალურად არსებულად. შრომის ღირებულება ფიგურალური გამოთქმაა, ანტიციპაციაა მიზეზისა შედეგამდე. ეს იმგვარივე ფიქციაა, როგორც კ ა პ ი ტ ა ლ ი ს პ რ ო დ უ ქ ტ ი ვ ო ბ ა. შრომა აწარმოებს, კაპიტალი ღირებულების მქონეა (vaut)... ერთგვარი ელიპსის გამო ამბობენ, შრომის ღირებულებაო... შრომა თავისუფლებასავით... თავისი ბუნებით ბუნდოვანი და გაურკვეველი რამ არის, რომელიც თვისებრივად ობიექტის მიერ განისაზღვრება, ე. ი. პროდუქტის მეშვეობით იქცევა რეალობად.

„მაგრამ რა საჭიროა ამაზე შეჩერება? როდესაც ეკონომისტი (წაიკითხეთ: ბ-ნი პ რ უ დ ო ნ ი) სცვლის ნივთთა სახელწოდებას, vera rerum vocabula-ს, იგი ამით არაპირდაპირ—implicite—აღიარებს თავის უილაჯობას და ხმალს ხელიდან აგდებს" (პ რ უ დ ო ნ ი, ტ. I, გვ. 188).

ჩვენ ვნახეთ, რომ შრომის ღირებულებას ბ-ნი პ რ უ დ ო ნ ი პროდუქტთა ღირებულების „ნამდვილ მიზეზად" აქცევს, ასე, რომ ხ ე ლ ფ ა ს ი—ოფიციალური სახელწოდება „შრომის ღირებულებისა"—ყოველი ნივთის სრულ ფასს შეადგენს. აი, რატომ აკრთობს მას ს ე ი ს შენიშვნა. შრომა-საქონელში, რომელიც საშინელ რეალობას წარმოადგენს, იგი მხოლოდ გრამატიკულ ელიპსს ხედავს. ამგვარად, მთელი თანამედროვე საზოგადოება, შრომა-საქონელზე დამყარებული, ამიერიდან პოეტურ ლიცენციაზე, ფიგურალურ გამოთქმაზეა დაფუძნებული. თუ საზოგადოებას სურს „მოსპოს ყველა ის მოუწყობლობა", რომელიც მას სტანჯავს, უნდა განდევნოს არაკეთილხმოვანი გამოთქმები, შესცვალოს ენა, და ამისათვის მას მარტო ის სჭირდება, რომ მიმართოს აკადემიას თხოვნით, გამოუშვას თავისი ლექსიკონის ახალი გამოცემა. ყველა იმის შემდეგ, რაც ვნახეთ, ჩვენთვის ადვილი გასაგები ხდება, თუ რატომაა, რომ პოლიტიკური ეკონომიის დარგის თხზულებაში ბ-ნმა პ რ უ დ ო ნ მ ა საჭიროდ სცნო გრძელი მსჯელობა გაემართა ეტიმოლოგიასა და გრამატიკის სხვა ნაწილებზე. და ასე, იგი მეცნიერულ მსჯელობას ეწევა დაძველებული წარმოების შესახებ სიტყვის servus-ისა სიტყვა servare-დან. ამ ფილოლოგიურ მსჯელობაში ღრმა აზრია, ეზოტერული აზრია, იგი შეადგენს არსებით ნაწილს ბ-ნი პ რ უ დ ო ნ ი ს არგუმენტაციისას.

შრომა, რამდენადაც იგი იყიდება და გაიყიდება, საქონელია ყველა სხვა საქონელსავით, და, მაშასადამე, მას აქვს საცვლელი ღი-

რებულება. მაგრამ შრომის ღირებულება, ანუ შრომა საქონლის სახით ისევე ნაკლებად აწარმოებს, როგორც ხორბლის ღირებულება, ანუ ხორბალი საქონლის სახით საზრდოობას უწევს ადამიანს.

შრომა „ღირს“ მეტად ან ნაკლებად იმის მიხედვით, თუ რაოდენ დიდი ან მცირეა საარსებო საშუალებათა ფასი, თუ რა ზომისაა მუშა ხელის არსებული მოთხოვნა-მიწოდება და სხვ. და სხვ.

შრომა სრულიადაც არ წარმოადგენს „ბუნდოვან რამეს“; იგია ყოველთვის განსაზღვრული შრომა, არასოდეს—შრომა საზოგადოდ, რომელსაც ჰყიდიან და ყიდულობენ. და თუ შრომა თვისებრივად ობიექტით განისაზღვრება, ობიექტიც, თავის მხრივ, განისაზღვრება შრომის სპეციფიკური თვისებით.

შრომა, რამდენადაც იგი გაყიდვისა და ყიდვის საგანს შეადგენს, თვით საქონელია ყველა სხვა საქონელსავით. რისთვის ყიდულობენ მას? „იმ ღირებულე ბისთვის, რომელსაც მასში გულისხმობენ პოტენციალურად არსებულად“. მაგრამ როდესაც ამბობენ, ესა თუ ის ნივთი საქონელიაო, — ლაპარაკი აღარ შეეხება იმ მიზანს, რომლის გულისთვისაც მას ყიდულობენ, ე. ი. არ შეეხება იმ სარგებლობას, რომელიც სურთ მიიღონ იმ ნივთისაგან, არ შეეხება მოხმარებას, რომლისთვისაც სურთ იგი გამოიყენონ. ის ნივთი საქონელია როგორც ხაგანი ვაჭრობისა. ბ-ნი პრუდონის ყველა მაჯელობას ეს აზრი აქვს: შრომას არ ყიდულობენ როგორც უშუალო მოხმარების საგანს. არა, შრომას ყიდულობენ როგორც წარმოების საშუალებას, როგორც ყიდულობენ, მაგალითად, მანქანას. რამდენადაც შრომა საქონელია, იგი ღირს, მაგრამ კი არ აწარმოებს. ბ-ნ პრუდონს ასევე კარგად შეეძლო ეთქვა, რომ საზოგადოდ არ არსებობს არავითარი საქონელი, ვინაიდან ყოველ საქონელს რაიმე მოხმარების მიზნით ყიდულობენ და არასოდეს—როგორც საქონელს თავისთავად.

როდესაც ბ-ნი პრუდონი საქონელთა ღირებულებას შრომით ზომავს, იგი ბუნდოვანად ხედავს, რომ შეუძლებელია ამავე საზომს ააცდინოს შრომაც, რამდენადაც იგი ღირებულების მქონეა, ააცდინოს შრომა-საქონელი. ის გრძნობს, რომ ამით ხელფასის მინიმუმი აღიარებული იქნებოდა უშუალო შრომის ბუნებრივ და ნორმალურ ფასად, რომ ეს იქნებოდა შერიგება საზოგადოების არსებულ წყობილებასთან. ამიტომ, რათა ამ საბედისწერო შედეგს თავი დააღწიოს, იგი უცებ პირს იბრუნებს და ამტკიცებს, რომ შრომა არ არის საქონელი, რომ მას არ შეიძლება ჰქონდეს ღირებულება. ავიწყდება, რომ თვით მიიღო შრომის ღირებულება საზომად; ავიწყდება, რომ მთელი მისი სისტემა დამყარებულია შრომა-საქონელზე,—შრომაზე,

რომელიც ვაჭრობის საგანს შეადგენს, რომელსაც ჰყიდიან და ყიდულობენ, რომელიც გაიცვლება სხვა პროდუქტებზე და სხვ., შრომაზე, დასასრულ, რომელიც უშუალო შემოსავლის წყარო არის მუშისთვის. მას ყველაფერი ავიწყდება.

რათა იხსნას სისტემა, იგი თანხმდება გასწიროს საფუძველი.

„Et propter vitam vivendi perdere causas!“

ახლა ჩვენ მივადექით „ჩამოყალიბებული ღირებულების“ ახალ განსაზღვრას.

„ღირებულება შეფარდებაა პროდუქტთა პროპორციულობის, რომელნიც სიმდიდრეს შეადგენენ“.

შევნიშნავთ, პირველ ყოვლისა, რომ უბრალო გამოთქმა: „შეფარდებითი ანუ საცვლელი ღირებულება“ უკვე შეიცავს იდეას რაიმე შეფარდებისას, რომლის მიხედვით პროდუქტები ერთმანეთზე იცვლება. ამ შეფარდებისათვის სახელად „პროპორციულობის შეფარდების“ მიცემით არა იცვლება რა, გარდა გამოთქმისა. ღირებულების არც შემცირება და არც გადიდება არ უსპობს პროდუქტს სიმდიდრის შემადგენელი სხვა პროდუქტების მიმართ რაიმე „პროპორციულობის შეფარდებაში“ ყოფნის თვისებას.

რაღა საჭიროა ეს ახალი ტერმინი, რომელიც არ იძლევა არავითარ ახალ აზრს?

„პროპორციულობის შეფარდება“ ბევრ სხვა ეკონომიურ შეფარდებასაც გვაფიქრებინებს, როგორიცაა წარმოების პროპორციულობა, სწორი პროპორცია მიწოდებასა და მოთხოვნას შორის და სხვ.; და ყველა ამას ბ-ნი პრუდონი გულისხმობდა, როდესაც საცვლელი ღირებულების ამ დიდაქტიკურ პარაფრაზს ადგენდა.

უწინარეს ყოვლისა: რადგანაც პროდუქტთა შეფარდებითი ღირებულება განისაზღვრება იმ შრომის შედარებითი რაოდენობით, რომელიც დახარჯულია თითოეული მათგანის დამზადებაზე, ამიტომ პროპორციულობის შეფარდება, ამ სპეციალური შემთხვევისთვის გამოყენებული, ნიშნავს იმ პროდუქტთა სათანადო რაოდენობას, რომელთა დამზადება შეიძლება მოცემული დროის განმავლობაში და რომელნიც, ამიტომ, გაიცვლებიან ერთმანეთზე.

აბა ვნახოთ, რა დასკვნას აკეთებს ბ-ნი პრუდონი ამ პროპორციულობის შეფარდებიდან.

ყველამ იცის, რომ, როდესაც მიწოდება და მოთხოვნა წონასწორობაშია მოსული, თითოეული პროდუქტის შეფარდებითს ღირებულებას განსაზღვრავს ზედმიწევნით ის შრომის რაოდენობა, რომელიც მასშია მოქცეული, ე. ი. ეს შეფარდებითი ღირებულება გამოხატავს პროპორციულობის შეფარდებას სწორედ იმ აზრით, რომე-

ლიც ჩვენ მას ეს არის მივაკუთვნეთ. ბ-ნი პრუდონი აყირავებს საგანთა წყობას. დაიწყეთ,—ამბობს ის,—პროდუქტის შეფარდებითი ღირებულების გაზომვა მასში მოქცეული შრომის რაოდენობით, და მიწოდება და მოთხოვნა აუცილებლად წონასწორობაში მოვა. წარმოება შესაბამისი იქნება მოხმარებისა, პროდუქტთა გაცვლა-გამოცვლა მუდამ მოხდება, მათი საბაზრო ფასი ზედმიწევნით მათი ჭეშმარიტი ღირებულების გამომხატველი იქნება. ნაცვლად იმისა, რომ სთქვას, როგორც ყველა ამბობს: როცა კარგი დარია, ბევრ მოსეირნე ადამიანს ვხედავთო, ბ-ნი პრუდონი ასეირნებს თავის ადამიანებს, რათა მათთვის უზრუნველჰყოს კარგი დარი.

რასაც ბ-ნი პრუდონი აპრიორულად სამუშაო დროით განსაზღვრული საცვლელი ღირებულების შედეგად გვისახავს, შეიძლება გასამართლებელი ყოფილიყო მხოლოდ შემდეგი, დაახლოებით ამგვარად გამოთქმული, კანონით:

ამიერიდან პროდუქტები ერთი მეორეზე უნდა იცვლებოდეს ზედმიწევნით მათზე დახარჯული სამუშაო დროის შესაბამისად. როგორიც უნდა იყოს მიწოდებისა და მოთხოვნის შეფარდება, საქონელთა გაცვლა-გამოცვლა ყოველთვის ისე იწარმოებს, თითქოს ისინი წარმოებული იყვნენ პროპორციულად მოთხოვნისა. იკისროს ბ-ნმა პრუდონმა ასეთი კანონის გამოცემა და გატარება, და ჩვენ მას თავისუფალვყოფთ დამტკიცებისაგან. ხოლო თუ მას, პირიქით, როგორც ეკონომისტს, და არა როგორც კანონმდებელს, სურს გაამართლოს თავისი თეორია, მან უნდა დაამტკიცოს, რომ საქონლის საწარმოებლად საჭირო დრო ზედმიწევნით აღნიშნავს მისი სარგებლიანობის ხარისხს და გამოხატავს პროპორციულ შეფარდებას მოთხოვნასთან და, მაშასადამე, მთელ საზოგადოებრივ სიმდიდრესთან. ამ შემთხვევაში, თუ პროდუქტი მისი წარმოების ხარჯების თანასწორ ფასად გაიყიდება, მიწოდება და მოთხოვნა ყოველთვის წონასწორობაში იქნება, ვინაიდან იგულისხმება, რომ წარმოების ხარჯები გამომხატველია მიწოდების ჭეშმარიტი შეფარდებისა მოთხოვნასთან.

მართლაც, ბ-ნი პრუდონი ცდილობს დაამტკიცოს, რომ სამუშაო დრო, რომელიც საჭიროა პროდუქტის დასამზადებლად, გამოხატავს მის ჭეშმარიტ შეფარდებას მოთხოვნილებებთან, ასე რომ ის საგნები, რომლების წარმოებას უმცირესი დრო სჭირდება, უდიდეს უშუალო სარგებლიანობას წარმოადგენს, და ასე შემდგომ, საფეხურიდან საფეხურზე. მარტოოდენ რაიმე ფუფუნების საგნის წარმოება ამტკიცებს უკვე, ამ მოძღვრების მიხედვით, რომ საზოგადოებას

ზედმეტი დრო აქვს, რომელიც მას ნებას აძლევს დაიკმაყოფილოს ფუფუნების მოთხოვნილება.

თავისი დებულების დამტკიცებას ბ-ნი პრუდონი პოულობს იმ დაკვირვებაში, რომ უაღრესად სასარგებლო ნივთები უმცირეს დროს მოითხოვს წარმოებისათვის, რომ საზოგადოება მრეწველობის უადვილესი დარგებით იწყებს, და შემდეგ თანდათან „ეჰიდება ისეთ საგანთა დამზადებას, რომელთა წარმოება მეტ სამუშაო დროდ ღირს და რომელნიც უფრო მაღალი საფეხურის მოთხოვნილებებს შეეფერებიან“.

ბ-ნი პრუდონი ბ-ნ დიუნუაიესაგან[28] სესხულობს მომპოებელი მრეწველობის მაგალითს, ნაყოფთა მოკრეფას, ძოვას, ნადირობას,.თევზაობას და სხვ., რაც უმარტივეს მრეწველობას წარმოადგენს, ნაკლები ხარჯების მომთხოვნს, და რომლითაც ადამიანმა დაიწყო „პირველი დღე თავისი მეორედ გაჩენისა“. მისი პირველი გაჩენის პირველი დღე მოთხრობილია დაბადებაში, რომელიც ღმერთს გვიხატავს ქვეყნიერების პირველ მრეწველად.

სინამდვილეში საქმე სულ სხვაგვარად ხდება, ვიდრე ეს ბ-ნ პრუდონს ჰგონია. იმ მომენტიდან, როდესაც ცივილიზაცია იწყება, წარმოებას საფუძვლად ედება ხელობათა, წოდებათა, კლასთა ანტაგონიზმი, დასასრულ, დაგროვილი შრომის და უშუალო შრომის ანტაგონიზმი. უანტაგონიზმოდ არ არსებობს წინმსვლელობა: ეს არის კანონი, რომელსაც ცივილიზაცია ემორჩილებოდა დღემდე. საწარმოო ძალები დღემდე კლასთა ანტაგონიზმის ამ რეჟიმის წყალობით ვითარდებოდა. ამჟამად იმის თქმა, რომ ვინაიდან ყველა მშრომელთა ყველა მოთხოვნილება დაკმაყოფილებული იყო, ადამიანთ შეეძლოთ ხელი მოეკიდათ უფრო მაღალი საფეხურის პროდუქტთა წარმოებისათვის, უფრო რთული მრეწველობისათვისო, ნიშნავს კლასთა ანტაგონიზმის დატოვებას მხედველობის გარეშე და მთელი ისტორიული განვითარების გადაყირავებას. ეს იგივეა, რომ ვინმემ თქვას: ვინაიდან რომაელი იმპერატორების დროს მორენებს ხელოვნურ გუბეებში ჰკვებავდნენ, რომის მოსახლეობის გამოსაკვებად საჭმელი უხვად მოიპოებოდაო, მაშინ როდესაც სრულიად წინააღმდეგს ჰქონდა ადგილი: რომის ხალხს არ მოეპოებოდა აუცილებლად საჭირო საშუალება პურის საყიდლად, ხოლო რომის არისტოკრატებს იმდენი მონები მოეპოებოდათ, რომ მორენებს უყრიდნენ შესაჭმელად.

საარსებო საშუალებათა ფასი თითქმის განუწყვეტლივ იზრდებოდა, მაშინ როდესაც მანუფაქტურულ და ფუფუნების საგანთა ფასი თითქმის მუდამ მცირდებოდა. ავიღოთ თვით სასოფლო მეურნეობა: აუცილებლად საჭირო საგნების, როგორიცაა ხორბალი, ხორცი და სხვ., ფასი მაღლა იწევს, მაშინ როდესაც ბამბის, შაქრის, ყავის და

სხვ. ფასი საოცარის პროპორციით კლებულობს განუწყვეტლივ. და საკუთრივ სანოვაგეთა შორის ფუფუნების საგნები, როგორიცაა ხაჭიჭორა, სატაცური და სხვ., დღეს შედარებით უფრო იაფია, ვიდრე პირველი მოთხოვნილების სანოვაგე. ამ ჩვენს დროში იმის წარმოება, რაც ზედმეტს წარმოადგენს, უფრო ადვილია, ვიდრე აუცილებლად საჭიროსი. დაბოლოს, სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქებში ფასების სათანადო შეფარდება არა თუ სხვადასხვაობას წარმოადგენს, არამედ პირდაპირ წინააღმდეგობას. მთელი საშუალო საუკუნეების განმავლობაში სასოფლო მეურნეობის პროდუქტები შედარებით უფრო იაფი იყო, ვიდრე მანუფაქტურული პროდუქტები; ახალ დროში მათ შორის შებრუნებული დამოკიდებულებაა. განა ამის გამო სასოფლო-სამეურნეო ნაწარმოებთა სარგებლიანობა შემცირდა საშუალო საუკუნეებს შემდეგ?

პროდუქტთა მოხმარება განისაზღვრება სოციალური პირობებით, რომლებშიაც მომხმარებლები იმყოფებიან, ხოლო თვით ეს პირობები დაფუძნებულია კლასთა ანტაგონიზმზე.

ბამბა, კართოფილი და არაყი საყოველთაო მოხმარების საგნებია. კართოფილმა წარმოშვა სურავანდი; ბამბამ მეტწილად განდევნა სელი და მატყლი, თუმცა სელი და მატყლი ბევრ შემთხვევაში უფრო სასარგებლოა, თუნდაც მარტოოდენ ჰიგიენურის თვალსაზრისით; არაყმა, დასაწრულ, გაიმარჯვა ლუდსა და ღვინოზე, თუმცა არაყი, როგორც სასმელი, ყველას მიერ საწამლავადაა აღიარებული. მთელი საუკუნის განმავლობაში მთავრობები იბრძოდნენ, უნაყოფოდ, ევროპიული ოპიუმის წინააღმდეგ; ეკონომიამ გაიმარჯვა, — მან უკარნახა მოხმარებას თავისი ბრძანება.

რატომ იქცა ბამბა, კართოფილი და არაყი ბურჟუაზიული საზოგადოების ქვაკუთხედად? იმიტომ, რომ მათ საწარმოებლად უმცირესი შრომაა საჭირო და რომ ამ საგნებს ამის გამო უმცირესი ფასი აქვს. რატომ განსაზღვრავს ფასს მინიმუმი მოხმარების მაჭსიმუმს? იქნებ იმის გამო, რომ ამ საგანთ აბსოლუტური სარგებლიანობა აქვთ, შინაგანი სარგებლიანობა, სარგებლიანობა იმ მხრივ, რომ ისინი უფრო სასარგებლო წესით შეეფერებიან მუშის, როგორც ადამიანის, და არა ადამიანის, როგორც მუშის, მოთხოვნილებას? არა, არა ამის გამო, არამედ იმიტომ, რომ ს ი ღ ა ტ ა კ ე ზ ე დაფუძნებულ საზოგადოებაში ღ ა ტ ა კ უ რ ნაწარმოებს აქვს პრივილეგია ემსახუროს მოსახლეობის ფართო მასის მოხმარებას.

ამის თქმა, რომ უაღრესად იაფი საგნეები, რადგან ისინი უაღრესად მოიხმარებიან, უაღრეს სარგებლიანობას წარმოადგენსო, იმის თქმას ნიშნავს, რომ არაყის მოხმარებაც, ესოდენ დიდად გავრცელე-

ბული მისი წარმოების ხარჯების სიმცირის გამო, ფრიად დამარწმუნებელი დამტკიცებაა მისი სარგებლიანობისაო; ეს ნიშნავს იმის თქმას პროლეტარისთვის, რომ მისთვის კართოფილი უფრო სასარგებლოა, ვიდრე ხორცი; ეს ნიშნავს, დასასრულ, ბ-ნ პრუდონთან ერთად, საზოგადოების აპოლოგიას ისე, რომ კაცს არ გაეგებოდეს თვით ეს საზოგადოება.

მომავალ საზოგადოებაში, სადაც კლასთა ანტაგონიზმი მოსპობილი იქნება, სადაც კლასები აღარ იქნებიან, წარმოების დროის მინიმუმი [29] აღარ იქნება მოხმარების განმსაზღვრელი, არამედ თვით საზოგადოებრივი წარმოების დრო, რომელიც სხვადასხვა საგნებს მოხმარდება, საზოგადოებრივი სარგებლიანობით იქნება განსაზღვრული.

მაგრამ, თუ ბ-ნი პრუდონის დებულებას დავუბრუნდებით: რადგან სამუშაო დრო, რომელიც აუცილებელია საგნის საწარმოებლად, არ გამოხატავს მისი სარგებლიანობის ხარისხს, ამიტომ ამ საგნის ღირებულებას, რომელიც მასში განხორციელებული სამუშაო დროით არის წინასწარ განსაზღვრული, არავითარ შემთხვევაში არ შეუძლია მოაწესრიგოს მიწოდების სწორი შეფარდება მოთხოვნასთან, ე. ი. პროპორციულობის შეფარდება იმ აზრით, რომელსაც ბ-ნი პრუდონი მას აკუთვნებს ამ წუთში.

წარმოების ხარჯების ფასად პროდუქტის გაყიდვა კი არ აყალიბებს „პროპორციულობის შეფარდებას“ მიწოდებასა და მოთხოვნას შორის, ანუ ამ პროდუქტის პროპორციულ რაოდენობას მთელ წარმოებასთან დაპირისპირებით, არამედ—მოთხოვნისა და მიწოდების რყევა, რომელიც ანიშნებს მწარმოებელს, თუ რა რაოდენობით უნდა აწარმოოს მან განსაზღვრული საქონელი, რათა გაცვლისას წარმოების ხარჯების ანაზღაურება მაინც მიიღოს. და რადგანაც ეს რყევა განუწყვეტლივ სწარმოებს, ამიტომ განუწყვეტელია აგრეთვე მოძრაობაც კაპიტალების მოქცევის და მიქცევისა მრეწველობის სხვადასხვა დარგებში.

„მხოლოდ ასეთი რყევის წყალობით ხდება კაპიტალების გამოყენება სწორედ საჭირო პროპორციით და არა ამაზე მეტად სხვადასხვა საქონელთა წარმოებისათვის, რომელთათვის მოთხოვნა არსებობს. ფასების აწევის თუ დაწევის გამო მოგება საერთო დონეზე მაღლა ან დაბლა იწევს, და ამით კაპიტალი მიიზიდება მრეწველობის იმ დარგში ან უკუმიიქცევა იმ დარგიდან, რომელმაც ერთგვარი თუ მეორეგვარი რყევა განიცადა“.

„თუ ჩვენ დიდი ქალაქების ბაზრებს გადავხედავთ, დავინახავთ, როგორის რეგულარობით სწარმოებს მათი მომარაგება საჭირო

რაოდენობის ყოველგვარი საქონლით, შინაურით და უცხოთიც, რაგინდ იცვლებოდეს მოთხოვნა ჟინისა და გემოვნების გავლენის გამო, ანდა მოსახლეობის ცვალებადობის მიზეზით, და სწარმოებს ისე, რომ ადგილი არა აქვს ხშირად არც ბაზრის უზომო გავსებას ჭარბი მომარაგების გამო და არც უზომო სიძვირეს მოთხოვნასთან შედარებით სუსტი მომარაგების მიზეზით, და ჩვენ უნდა ვსცნათ, რომ ის პრინციპი, რომელიც მრეწველობის სხვადასხვა დარგებს ზედმიწევნილად საჭირო პროპორციით უნაწილებს კაპიტალს, ბევრად უფრო ძლიერია, ვიდრე ჩვეულებრივ ჰგონიათ" (რიკარდო, ტ. I, გვ. 105 და 108).

თუ ბ-ნი პრუდონი სცნობს, რომ პროდუქტთა ღირებულება სამუშაო დროით განისაზღვრება, მან უნდა სცნოს ეს რყევადი მოძრაობაც, რომელიც მარტოღა ხდის სამუშაო დროს ღირებულების საზომად*. არ არსებობს მზად ჩამოყალიბებული „შეფარდება პროპორციულობისა", არსებობს მხოლოდ ჩამომყალიბებელი მოძრაობა.

ჩვენ ეს არის ვნახეთ, თუ რა აზრითაა სწორი ვილაპარაკოთ „პროპორციულობაზე", როგორც შედეგზე ღირებულების განსაზღვრისა სამუშაო დროის საშუალებით. ახლა ჩვენ დავინახავთ, თუ როგორ იქცევა ეს დროის საშუალებით გაზომვა, რომელსაც ბ-ნი პრუდონი „პროპორციულობის კანონს" უწოდებს, უპროპორციულობის კანონად.

ყოველი ახალი გამოგონება, რომელიც შესაძლებლობას იძლევა ერთს საათში წარმოებულ იქნეს ის, რაც მანამდე ორ საათში იწარმოებდა, ფასს უკარგავს ყველა ერთგვაროვან ნაწარმოებს, რომელიც ბაზარზე მოიპოება. კონკურენცია აიძულებს მწარმოებელს ორი საათის ნაწარმოები ისევე იაფად გაჰყიდოს, როგორც ერთი საათის პროდუქტი. კონკურენცია ანხორციელებს იმ კანონს, რომლის თანახმად პროდუქტის შეფარდებითი ღირებულება მის საწარმოებლად აუცილებელი სამუშაო დროით განისაზღვრება. ამგვარად, ის ფაქტი, რომ სამუშაო დრო საცვლელი ღირებულების საზომს წარმოადგენს, ხდება კანონად შრომის განუწყვეტელი ფასდაკარგვისა. მეტსაც ვიტყვით. ფასდაკარგვა შეეხება არა მარტო იმ საქონელთ, რომლებიც ბაზარზე იქნება გამოტანილი, არამედ საწარმოო იარაღებსა და მთელ სახელოსნოებსაც. ამ ფაქტს უკვე რიკარდო

---

* როგორც სჩანს ენგელსის ხელნაწერი შენიშვნებიდან, რომელთა ფოტოასლი კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის ინსტიტუტში ინახება, ენგელსი და მარქსი ფიქრობდნენ, ამ ადგილას ჩაემატებიათ შემდეგი სიტყვები: „ინდივიდუალურ გაცვლა-გამოცვლაზე დამყარებულ საზოგადოებაში". შენიშ. რუს. გამოც.

აღნიშნავს, როდესაც ამბობს: „წარმოების სიადვილის მუდმივი გადიდებით ჩვენ მუდამ ვამცირებთ ზოგიერთ, წინათ წარმოებულ, საგანთა ღირებულებას“ (ტ. II, გვ. 59) *. სისმონდი უფრო შორს მიდის. სამუშაო დროით „ჩამოყალიბებულ ღირებულებაში“ იგი ხედავს თანამედროვე მრეწველობისა და ვაჭრობის ყველა წინააღმდეგობათა წყაროს. „საცვლელ ღირებულებას, — ამბობს ის, — განსაზღვრავს, საბოლოო ანალიზით, მუდამ ის შრომის რაოდენობა, რომელიც აუცილებელია შეფასებული ნივთის მოსაპოებლად: არა ის შრომის რაოდენობა, რომელიც მასზე დახარჯულა აქამდე, არამედ ის, რომელიც ამიერიდან, იქნებ გაუმჯობესებულ საწარმოო საშუალებათა გამო, დაიხარჯება. და ამ შრომის რაოდენობას, თუმცა იგი სისწორით ძნელად განსასაზღვრავია, ყოველთვის ზედმიწევნილად ამყარებს კონკურენცია... ამ საფუძველზე დამყარებით არის გამოანგარიშებული როგორც ფასის მოთხოვნა გამყიდველის მიერ, ისე ფასის შეძლევა მყიდველის მიერ. პირველმა, იქნებ, დაიწყოს იმის მტკიცება, რომ საგანი ათი დღის შრომად დამიჯდაო. მაგრამ თუ მეორე დარწმუნებულია, რომ ამიერიდან იმ საგნის წარმოება რვა დღეშია შესაძლებელი და კონკურენციაც ორსავე მხარეს მისცემს საამისო დამტკიცებას,—საგნის ღირებულება რვა დღეზე ჩამოვა და ვაჭრობაც ამ ფასით დასრულდება. გარიგების ორივე მონაწილემ იცის, რასაკვირველია, რომ საგანი სასარგებლოა, რომ იგი სასურველია, რომ თუ საიმისო სურვილი არ იქნებოდა, არც გაყიდვას ექნებოდა ადგილი; მაგრამ ფასის განსაზღვრა არას მხრივ არაა დამოკიდებული სარგებლიანობაზე“ („Études“ ets.: ტ. II. გვ. 267, ბრიუსელში გამოცემ.).

მნიშვნელოვანია მხედველობაში ვიქონიოთ შემდეგი გარემოება: რომ ღირებულებას ის დრო კი არ განსაზღვრავს, რომლის განმავლობაშიაც საგანი იქნა წარმოებული, არამედ დროის ის მინიმუმი, რომლის განმავლობაშიაც საგანი შესაძლებელია დამზადდეს; ხოლო ამ მინიმუმის აღმნიშვნელი არის კონკურენცია. წარმოვიდგინოთ ერთ წუთს, რომ კონკურენცია აღარ არსებობს და, მაშასადამე, აღარც საშუალება იმ შრომის მინიმუმის აღსანიშნავად, რომელიც აუცილებელია საქონლის საწარმოებლად. რა იქნებოდა ამის შედეგი? საკმარისი იქნებოდა ერთ მწარმოებელს საგნის წარმოებისათვის მოენდომებია ექვსი საათის შრომა, რათა, ბ-ნი პრუდონის თანახმად, უფლება ჰქონებოდა მოეთხოვა გაცვლისას ექვსჯერ მეტი, ვიდრე

---

* დედანში შეცდომით ნაჩვენებია რიკარდოს ფრანგული თარგმანის გვ. 58. — შენიშვნა რუს. გამ.

მეორეს, რომელმაც იმავე საგნის წარმოებას მხოლოდ ერთი საათი მოანდომა.

„პროპორციულობის შეფარდების“ ნაცვლად, ჩვენ ხელთ გვაქვს უპროპორციულობის შეფარდება, თუ საზოგადოდ გვინდა დავრჩეთ შეფარდების, ცუდისა თუ კარგის, ფარგალში.

შრომის შეუწყვეტელი ფასდაკარგვა მხოლოდ ერთი მხარეა, მხოლოდ ერთი შედეგია საქონელთა შეფასებისა სამუშაო დროით. ფასების უზომო გადიდება, ჭარბი წარმოება და სამრეწველო ანარქიის ბევრი სხვა მოვლენა შეფასების ამ წესში პოულობს თავის ახსნა-განმარტებას.

მაგრამ წარმოშობს თუ არა ღირებულების საზომად გამოყენებული სამუშაო დრო პროდუქტთა იმ პროპორციულ სხვადასხვაობას მაინც, რომელიც ბ-ნ პრუდონს ხიბლავს?

სრულიად წინააღმდეგ: მისი შედეგია პროდუქტთა სფეროს შემპყრობელი მონოტონური მონოპოლია, რომელიც, როგორც ეს ყველამ იცის და ყველას თვალწინ ხდება, უკვე იპყრობს საწარმოო საშუალებათა სფეროს. სწრაფი წინსვლა შეუძლია მხოლოდ მრეწველობის რამდენსამე დარგს, როგორც, მაგალითად, ბამბეულისას. ამ წინსვლის ბუნებრივი შედეგი არის, მაგალითად, ის, რომ საბამბო მანუფაქტურის პროდუქტთა ფასები სწრაფად მცირდება. მაგრამ რამდენადაც ბამბის ფასი ეცემა, სელის ფასმა შედარებით უნდა აიწიოს. რა მოსდევს ამას შედეგად? სელის ადგილის დაჭერა ბამბის მიერ. ამნაირად განიდევნა სელი თითქმის მთელი ჩრდილო-ამერიკიდან. და, პროდუქტთა პროპორციული სხვადასხვაობის ნაცვლად, ჩვენ მივიღეთ ბამბის ბატონობა.

რაღა რჩება ამ „პროპორციულობის შეფარდებიდან“? არაფერი, თუ არ სურვილი პატიოსანი ადამიანისა, რომელსაც სწადია საქონელი ისეთი პროპორციით იწარმოებოდეს, რომ მისი პატიოსნურ ფასად გაყიდვა შეიძლებოდეს. ყველა დროში კეთილ ბურჟუებსა და ფილანტროპ ეკონომისტებს უყვარდათ ასეთი უმანკო სურვილის გამოთქმა.

ვალაპარაკოთ მოხუცი ბუა-გილბერი (Bois-Guillebert): [30]

„საქონელთა ფასი,—ამბობს ის,—ყოველთვის პროპორციული უნდა იყოს, ვინაიდან მხოლოდ ასეთი საურთიერთო თანხმობა აძლევს მათ შესაძლებლობას ერთად იარსებონ, რათა ყოველ წამს ერთმანეთში გაიცემოდნენ (აი, ბ-ნი პრუდონის განუწყვეტელი გაცვლისუნარიანობა) და ერთმანეთისაგან წარმოიშობოდნენ... რადგანაც სიმდიდრე სხვა არა არის რა, თუ არ ასეთი განუწყვეტელი გაცვლა-გამოცვლა ადამიანთა შორის, ხელობათა შო-

რის და სხვ., ამიტომ საშინელი შეცდომა იქნება სიღატაკის მიზეზი ადამიანმა ეძიოს სხვაგან და არა ასეთი ურთიერთობის შეწყვეტაში, რომელსაც იწვევს ფასების პროპორციულობის დარღვევა“ („Dissertation sur la nature des richesses“, édit. Daire).

მოვუსმინოთ ერთ თანამედროვე ეკონომისტსაც:

„ერთი დიდი კანონი, რომელიც უნდა მივუყენოთ წარმოებას, არის კანონი პროპორციულობისა (the law of proportion), რომელსაც მარტოდ მარტო შეუძლია ღირებულების შეუწყვეტლობის დაცვა... ეკვივალენტი უზრუნველყოფილი უნდა იყოს... ყველა ნაციამ სცადა სხვადასხვა ეპოქაში, მრავალი სავაჭრო რეგლამენტისა და შეზღუდვის საშუალებით განეხორციელებია განსაზღვრულ ზომამდე ეს პროპორციულობის კანონი; მავრამ ადამიანის ბუნების თანდაყოლილმა ეგოიზმმა აიძულა ისინი დაემხოთ მთელი ეს რეგლამენტაციის რეჟიმი. გაპროპორციებული წარმოება (proportionate production) წარმოადგენს სოციალ-ეკონომიური მეცნიერების სრული ჰეშმარიტების განხორციელებას“ (W. Atkinson,[31] „Principles of Political Economy“, London 1840, გვ. 170—195).

Fuit Troja! ეს ჰეშმარიტი პროპორცია მიწოდებასა და მოთხოვნას შორის, რომელიც კვლავ საგანია ესოდენ მრავალ წადილთა, უკვე დიდი ხანია აღარ არსებობს. იგი სიძველეთა რიცხვში მოექცა. იგი მარტოოდენ იმ ეპოქებში იყო შესაძლებელი, როდესაც წარმოების საშუალებები შეზღუდული იყო, როდესაც გაცვლა-გამოცვლა ძალიან ვიწრო ფარგალში სწარმოებდა. მსხვილი მრეწველობის წარმოშობისთანავე ეს ჰეშმარიტი პროპორცია უნდა მოსპობილიყო, და წარმოება აუცილებლობის გზით იძულებულია განვლოს ხოლმე მუდმივი თანმიმდევნობით მდგომარეობა აყვავებისა, დეპრესიისა, კრიზისა, შეფერხებისა, ახალი აყვავებისა და ასე შემდგომ განმეორებითი-

ისინი, რომელთაც, როგორც სისმონდის, სურთ წარმოების სწორ პროპორციულობას დაუბრუნდნენ და ამასთან ერთად თანამედროვე საზოგადოების საფუძველი შეინარჩუნონ, რეაქციონერები არიან, ვინაიდან მათ, თუ თანმიმდევნობას გამოიჩენენ, წარსული დროის მრეწველობის ყველა სხვა პირობის აღდგენაც უნდა სურდეთ.

რა აჩერებდა მრეწველობას სწორს ან დაახლოებით სწორს პროპორციაში? მოთხოვნა, რომელიც ბატონობდა მიწოდებაზე და მას წინ უძღოდა. წარმოება კვალდაკვალ მიჰყვებოდა მოხმარებას. მსხვილ მრეწველობას, რომელიც თვით თავისი საწარმოო იარაღების გამო იძულებულია ფართო მასშტაბით აწარმოოს, არ შეუძლია მოთხოვნას ელოდოს. წარმოება წინ უძღვის მოხმარებას, მიწოდება მოთხოვნას იწვევს ძალაუნებურად.

დღევანდელ საზოგადოებაში, ინდივიდუალურ გაცვლა-გამოცვლაზე დამყარებულ მრეწველობაში, წარმოების ანარქია, რომელიც ამდენი უბედურობის წყაროა, იმავე დროს წყაროა ყოველი პროგრესისაც.

ამგვარად, ორში ერთი:

ან თქვენ გსურთ წარსულ საუკუნეთა სწორი პროპორციულობა თანამედროვე საწარმოო საშუალებებთან ერთად, და ამ შემთხვევაში თქვენ ერთსა და იმავე დროს რეაქციონერი და უტოპისტი ხართ.

ანდა თქვენ გსურთ პროგრესი უანარქიოდ: ამ შემთხვევაში თქვენ, საწარმოო ძალთა შესანარჩუნებლად, ხელი უნდა აიღოთ ინდივიდუალურ გაცვლა-გამოცვლაზე.

ინდივიდუალური გაცვლა-გამოცვლა შესათავსებელია მხოლოდ წვრილ მრეწველობასთან მისი დამახასიათებელი „სწორი პროპორციულობითურთ“, ანდა მსხვილ მრეწველობასთან მთელი მისი თანმყოლი სიღატაკითა და ანარქიითურთ.

ყველა ჩვენ მიერ ნათქვამის შემდეგ ცხადია, რომ ღირებულების განსაზღვრა სამუშაო დროთი, ე. ი. ფორმულა, რომელსაც ბ-ნი პრუდონი მერმისის განმაახლებელ ფორმულად წარმოგვიდგენს, მარტოოდენ მეცნიერული გამოხატულებაა ახლანდელი საზოგადოების ეკონომიურ ურთიერთობათა, როგორც ეს დიდი ხნით ადრე ბ-ნ პრუდონამდე ნათლად და გარკვევით რიკარდომ დაამტკიცა.

მაგრამ ამ ფორმულის ეგალიტარული გამოყენება მაინც ეკუთვნის თუ არა ბ-ნ პრუდონს? განა პირველმა მან მოისაზრა საზოგადოების გარდაქმნა ყველა ადამიანთა უშუალო მუშებად გარდაქმნის გზით, რომელნიც შრომის თანასწორ რაოდენობათა გაცვლა-გამოცვლას აწარმოებენ? აქვს კი მას უფლება უსაყვედუროს კომუნისტებს, პოლიტიკურ ეკონომიაში ამ ყოველ ცოდნას მოკლებულ ადამიანებს, ამ „დაჟინებით სულელებს“, ამ „სამოთხის მეოცნებეებს“,—უსაყვედუროს, რომ მათ, მასზე უწინ, ვერ იპოვეს ეს „პროლეტარიატის პრობლემის ახსნა“?

ვინც ცოტად მაინც გაცნობილია პოლიტიკური ეკონომიის განვითარებას ინგლისში, არ შეიძლება არ იცოდეს, რომ ამ ქვეყნის თითქმის ყველა სოციალისტს სხვადასხვა დროს, გამოჰქონდა ეს ეგალიტარული დასკვნა რიკარდოს თეორიიდან. ჩვენ შეგვეძლო ბ-ნი პრუდონისთვის დაგვესახელებია ჰოპკინსის (Hopkins) „პოლიტიკური ეკონომია“, 1822 წ.*; უილიამ ტომპსონის (William Thomp-

* მარქსს მხედველობაში უნდა ჰქონდეს თომას ჰოპკინსის შემდეგი წიგნი „Economical inquiries relative to the laws, which regulate rent, profit, wages and the value of money“, ლონდონი 1822 წ.—შენ. შ. რუს. გამოც.

son) „An Inquiry into the Principles of the distribution of wealth, most conductive to human happiness", 1824 წ.*; ტ. რ. ედმონდსის (T. R. Edmonds) „Practical, moral and political Economy", 1828 წ., და სხვ. და სხვ. და კიდევ ოთხი გვერდი „სხვ. და სხვ." ჩვენ დავკმაყოფილდებით ვალაპარაკოთ ერთი ინგლისელი კომუნისტი, ბ-ნი ბრეი (Bray). ჩვენ ამოვწერთ რამდენსამე ძირითადი მნიშვნელობის ადგილს მისი შესანიშნავი თხზულებიდან: „Labour's wrongs and Labour's remedy", Leeds 1839 წ., და მასზე ჩვენ საკმაოდ დიდ ხანს შევჩერდებით, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ბ-ნი ბრეი ჯერ კიდევ ნაკლებად ცნობილია საფრანგეთში, და მეორეც იმიტომ, რომ ჩვენ გვგონია, მის წიგნში ვიპოვეთ ბ-ნი პრუდონის უწინდელ, აწინდელ და სამერმისო თხზულებათა მასალები.

„ძირითადი პრინციპების გაშუქება არის ერთადერთი საშუალება ჰეშმარიტების მისაღწევად. მივიდეთ სასწრაფოდ იმ წყაროსთან, საიდანაც მთავრობანი გამომდინარეობენ. და თუ ჩვენ ასე საგნის დასაბამთან მივალთ, ვნახავთ, რომ მთავრობის ყოველი ფორმა, რომ ყოველი სოციალური და პოლიტიკური უსამართლობა გამომდინარეობს ამჟამად გაბატონებული სოციალური სისტემიდან,—საკუთრების დაწესებულებიდან, როგორც იგი ამჟამად არსებობს (the institution o property as it at present exists) და რომ ამიტომ, რათა ერთხელ და სამუდამოდ მოისპოს დღევანდელი უსამართლობა და სიღატაკე, საჭიროა თანამედროვე საზოგადოების წყობილება დაიმხოს ძირიანად... როდესაც ეკონომისტებს მათსავე ნიადაგზე და მათივე იარაღით შევუტევთ, ჩვენ მათ წავართმევთ გამნაწილებელთა და დოქტრინერთა შესახებ ყბედობის საბაბს, რასაც ისინი ყოველთვის მზად არიან მოჰყვნენ. თუ ისინი არ უარჰყოფენ ან ხელს არ აიღებენ აღიარებულ ჰეშმარიტებებსა და პრინციპებზე, რომლებზედაც თვითონ აფუძნებენ თავიანთ არგუმენტებს, იმათ არ შეეძლებათ უარჰყონ დასკვნები, რომლებსაც ჩვენ ვაღწევთ ამ მეთოდების საშუალებით (ბრეი, გვ. 17 და 41). მხოლოდ შრომაა ღირებულების შემქმნელი (it is labour alone which bestows value)... ყოველ ადამიანს აქვს უცილობელი უფლება ყველაფერზე, რაც მის პატიოსნურ შრომას მისთვის მოუპოებია. ამიტომ, თუ იგი მიითვისებს თავისი შრომის ნაყოფს, ამით არ ჩაიდენს არავითარ უსამართლობას სხვა ადამიანთა მიმართ, ვინაიდან არაფრით არ არღვევს ასევე მოქ-

* დედანში შეცდომით გამოცემის წელი აღნიშნული იყო—1827. —შენ. შ. რუს. გამ.

მედების სხვის უფლებას... ყველა ცნება უმაღლესი და უდაბლესი მდგომარეობისა, ბატონის და ყმისა, იქიდან არის წარმომდგარი, რომ ძირითადი პრინციპები ყურადღების გარეშე იქნა დატოვებული და რომ ამის შედეგად ქონების უთანასწორობა დამყარდა (and to the consequent rise of inequality of possessions). სანამ ეს უთანოსწორობა შენარჩუნებული იქნება, შეუძლებელია ეს ცნებები აღმოიფხვრას ანდა ის დაწესებულებანი დაიმხონ, რომელნიც მათზე არიან დაფუძნებული. ბევრს დღემდე კიდევ ასულდგმულებს ფუჭი იმედი ახლანდელი ბუნების საწინააღმდეგო წყობილების გაუმჯობესებისა არსებული უთანასწორობის მოსპობის გზით და მასთან უთანასწორობის მიზეზის ხელუხლებლად დატოვებით; მაგრამ ჩვენ მალე დავამტკიცებთ, რომ მთავრობა არის არა მიზეზი, არამედ შედეგი, რომ იგი კი არ ჰქმნის, არამედ თვით არის შექმნილი, რომ, ერთის სიტყვით, იგი შედეგი არის ქონების უთანასწორობის (the offspring of inequality of possessions) და რომ ქონების უთანასწორობა განუყრელად დაკავშირებულია დღევანდელ საზოგადოებრივ სისტემასთან" (ბრეი, გვ. 33, 36 და 37).

„თანასწორობის სისტემის სასარგებლოდ ლაპარაკობს არა მარტო მისი დიდი უპირატესობა, არამედ უაღრესი სამართლიანობაც... თითოეული ადამიანი წარმოადგენს რგოლს და ამასთან აუცილებელ რგოლს მოქმედებათა იმ ჯაჭვში, რომელიც თავის გამოსავალ წერტილს იღებს იდეისგან, რათა მიაღწიოს, — შეიძლება ერთი ნაჭერი მაუდის წარმოებას. ამგვარად, იმ გარემოებიდან, რომ ადამიანებს ერთნაირი მისწრაფება არა აქვთ სხვადასხვა პროფესიისადმი, არ უნდა დავასკვნათ, რომ ერთის შრომა უკეთ უნდა დაჯილდოვდეს, ვიდრე მეორესი. გამომგონებელი ყოველთვის მიიღებს, სამართლიან ფულად გასამრჯელოს გარდა, ხარკად ჩვენს აღფრთოვანებას, რომლის ჩვენგან მოპოება მხოლოდ გენიოსს შეუძლია...

„თვით შრომისა და გაცვლა-გამოცვლის ბუნების თანახმად, სამართლიანობა მოითხოვს, რომ ყველა გამცვლელთ ჰქონდეთ არა თუ საურთიერთო, არამედ — თანასწორი სარგებლობა (all exhangersshould be not only mutually, but they should likewise be equally benefitted). მხოლოდ ორი რამის გაცვლა შეუძლიათ ადამიანებს ერთმანეთს შორის, სახელდობრ: შრომისა და შრომის ნაწარმოების. გაცვლა-გამოცვლა რომ სამართლიანი სისტემის თანახმად სწარმოებდეს, ყველა საგანთა ღირებულება მათი წარმოების სრული ხარჯებით იქნებოდა განსაზღვრული და თანასწორი ღირებულებანი ყოველთვის თანასწორ ღირებულებაზე გაიცვლებოდნენ (if a just system of exchanges were actedupon, the

value of all articles would be determined by the entire cost of production, and equal values should always exchange for equal values). თუ, მაგალითად, მექუდე ქუდის დამზადებას ერთ დღეს ანდომებს, ხოლო მეწაღეც იმდენსავე დროს ერთი წყვილი ფეხსაცმლის დამზადებას (ვგულისხმობ, რომ მათ მიერ გამოყენებული ნედლი მასალა თანასწორი ღირებულებისაა) და ისინი ერთმანეთს უცვლიან ამ საგნებს, სარგებლობა, რომელსაც ისინი აქედან მიიღებენ, არის ერთსა და იმავე დროს საურთიერთო და თანასწორი. სარგებლობა, რომელიც აქედან გამომდინარეობს ერთი მხარისთვის, არ შეიძლება იყოს სხვარალო მეორე მხარისთვის, ვინაიდან ორივემ თანასწორი რაოდენობის შრომა გასწიეს და მათ მიერ გამოყენებული ნედლი მასალაც თანასწორი ღირებულებისა იყო. მაგრამ თუ მექუდემ, იმავე ნაგულისხმევ პირობებში, ორი წყვილი წაღა მიიღო ერთ ქუდში, ცხადია, გაცვლა უსამართლო იქნება. ამ შემთხვევაში მექუდე ერთი დღის შრომას დააკლებდა მეწაღეს, და თუ იგი ყველა გაცვლა-გამოცვლის დროს ასე მოიქცეოდა, იგი ნახევარი წლის შრომაში მეორე პირის მთელი წლის პროდუქტს მიიღებდა. დღემდე ჩვენ ყოველთვის გაცვლა-გამოცვლის ამ უაღრესად უსამართლო სისტემას მივსდევდით: მუშები მუდამ აძლევდნენ კაპიტალისტს გაცვლის გზით მთელი წლის შრომას ნახევარი წლის შრომის სანაცვლოდ (The workmen have given the capitalist the labour of a whole year, in exchange for the value of only half a year), — და აქედან, და არა ინდივიდუმთა ფიზიკურ და გონებრივ ძალთა ვითომ უთანასწორობიდან, წარმოსდგა სიმდიდრისა და ძალა-უფლების უთანასწორობა. გაცვლა-გამოცვლის უთანასწორობამ, ყიდვა-გაყიდვისას ფასთა სხვაობამ მხოლოდ იმ პირობით შეიძლება იარსებოს, რომ კაპიტალისტები მუდამ კაპიტალისტებად და მუშები მუდამ მუშებად რჩებიან, ერთნი—მტარვალთა კლასად და მეორენი—მონათა კლასად... ამგვარად, ეს გარემოება ნათლად ამტკიცებს, რომ კაპიტალისტები და მესაკუთრენი მუშას მის კვირეულ შრომაში აძლევენ მხოლოდ ნაწილს სიმდიდრისას, რომელიც მათ მოიპოვეს მისგან გასული კვირის განმავლობაში, ე. ი. რომ რაღაცასთვის ისინი მას არაფერს არ აძლევენ (nothing for something)... გარიგება მუშასა და კაპიტალისტს შორის მარტოოდენ კომედიაა; ფაქტიურად იგი უმრავლეს შემთხვევაში წარმოადგენს მხოლოდ უსირცხვილო ვაჭრობას, თუმცა—კანონიერს' (The whole transaction between the producer and the capitalist is a mere farce: it is, in fact, in thousands of insctances no other than a bare-faced though legal robbery). (ბრეი, გვ. 45, 48, 49 და 50).

„მესარეწის მოგება ყოველთვის დანაკლისი იქნება მუშისთვის, სანამ გაცვლა-გამოცვლა ორივეს შორის თანასწორი არ გახდება, ხოლო გაცვლა-გამოცვლა არ შეიძლება თანასწორი გახდეს, სანამ საზოგადოება დანაწილებულია კაპიტალისტებად და მწარმოებლებად და უკანასკნელნი ცხოვრობენ თავიანთი შრომით, მაშინ როდესაც პირველნი ამ შრომის მოგებით სუქდებიან...

„ცხადია,—განაგრძობს ბ-ნი ბ რ ე ი,—რომ მართველობის როგორი ფორმაც უნდა დაამყაროთ თქვენ... როგორც უნდა იქადაგოთ მორალისა და ძმური სიყვარულის სახელით... საურთიერთობა შეუთავსებელია გაცვლა-გამოცვლის უთანასწორობასთან. გაცვლა-გამოცვლის უთანასწორობა, რომელიც ქონების უთანასწორობის წყაროს წარმოადგენს, ფარული მტერია, რომელიც ჩვენ გვნთქავს (No reciprocity can exit, where there are unequal exchanges. Inequality of exchanges, as being the cause of inequality of possessions, is the secret enemy that devours us (ბ რ ე ი, გვ. 51 და 52).

„საზოგადოების მიზნისა და დანიშნულების განხილვა უფლებას მაძლევს დავასკვნა, რომ არა თუ ყველა ადამიანი უნდა შრომობდეს და ამ გზით მოიპოვებდეს გაცვლა-გამოცვლის შესაძლებლობას, არამედ თანასწორი ღირებულებანი თანასწორ ღირებულებაზე უნდა იცვლებოდნენ. კიდევ მეტი: რახან სარგებლობა ერთისა არ უნდა ნიშნავდეს მეორის დანაკარგს, ღირებულება უნდა განისაზღვრებოდეს წარმოების ხარჯებით. მაგრამ ჩვენ დავინახეთ, რომ აწინდელ სოციალურ წყობილებაში კაპიტალისტისა და მდიდარი ადამიანის მოგება ყოველთვის მოასწავებს დანაკარგს მუშისათვის, რომ ამ შედეგს აუცილებლად უნდა ექნეს ადგილი და ღარიბი მდიდრის ანაბარად იქნეს დარჩენილი მართვაგამგეობის ყოველი ფორმის დროს, სანამ გაცვლა-გამოცვლის უთანასწორობა არსებობს, და რომ გაცვლა-გამოცვლის თანასწორობა მხოლოდ იმ სოციალურ წყობილებას შეუძლია უზრუნველჰყოს, რომელიც სცნობს შრომის საყოველთაობას... გაცვლა-გამოცვლის თანასწორობა გამოიწვევდა სიმდიდრის თანდათან გადასვლას ახლანდელი კაპიტალისტებისაგან მუშების ხელში (ბ რ ე ი, გვ. 54 და 55).

„სანამ გაცვლა-გამოცვლის უთანასწორობის ეს სისტემა ძალაში იქნება, მწარმოებლები ყოველთვის ისევე ღარიბნი, ისევე უიცნი, ისევე უზომო ჯაფაში იქნებიან, როგორც დღეს ა ო ი ა ნ, თუნდაც რომ მოსპობილ იქნეს ყველა სახელმწიფო ხარკი და გამოსაღები... მხოლოდ სისტემის მთლიან ცვლილებას, შრომისა და გაცვლა-გამოცვლის თანასწორობის შემოღებას შეუძლია გააუმჯობესოს დღევანდელი მდგომარეობა და უზრუნველჰყოს ადამიან-

თათვის უფლებების ჭეშმარიტი თანასწორობა... მწარმოებლებმა მხოლოდ ძალღონე უნდა მოიკრიბონ,—მხოლოდ მათ მართებთ მათივე ხსნისათვის ძალღონის მოკრება,—და მათი ჯაჭვი სამუდამოდ დაიმსხვრევა... პოლიტიკური თანასწორობა როგორც მიზანი შეცდომაა, იგი შეცდომაა აგრეთვე როგორც საშუალება (As an end, the political equality is there a failure, as a means, also it is there a failure).

„გაცვლა-გამოცვლის თანასწორობისას მოგება ერთისა არ შეიძლება იყოს მეორის დანაკარგი, ვინაიდან გაცვლა-გამოცვლა მაშინ მხოლოდ უბრალო გადატანაა შრომისა და სიმდიდრის, იგი არ მოითხოვს არავითარ მსხვერპლს. ამგვარად, გაცვლა-გამოცვლის თანასწორობაზე დამყარებულ სოციალურ სისტემაში მწარმოებელს შეეძლება სიმდიდრეს მიაღწიოს დაზოგვის საშუალებით; მაგრამ მისი სიმდიდრე იქნება მხოლოდ მისი საკუთარი შრომის დაგროვილი პროდუქტი. მას შეეძლება თავისი სიმდიდრე გასცვალოს ან სხვას მისცეს; მაგრამ მისთვის შეუძლებელი იქნება დარჩეს მდიდარი რამდენადმე ხანგრძლივი დროის განმავლობაში, მას შემდეგ, რაც შრომას თავს დაანებებს. გაცვლა-გამოცვლის თანასწორობის გამო სიმდიდრე დაჰკარგავს, ასე ვთქვათ, თავისთავად განახლებისა და აღდგენის ახლანდელ ძალას: მას აღარ შეეძლება იმ სიცარიელის ამოვსება, რომელსაც გააჩენს მოხმარება, ვინაიდან სიმდიდრე, თუ იგი შრომით ახლად არ შეიქმნება, ერთხელ მოხმარებული, სამუდამოდ დაკარგულია. ის, რასაც ჩვენ დღეს მოგებასა და სარგებელს ვეძახით, თანასწორი გაცვლა-გამოცვლის სისტემაში არ შეიძლება არსებობდეს. მწარმოებელი და ის პირიც, რომელიც განაწილებას ასრულებს, თანასწორ გასამრჯელოს მიიღებენ, და მთელი მათი შრომა განსაზღვრავს ყოველი წარმოებული და მომხმარებელთან მიტანილი საგნის ღირებულებას...

„გაცვლა-გამოცვლის თანასწორობის პრინციპს ბუნებრივის აუცილებლობით შედეგად უნდა მოჰყვეს საყოველთაო შრომა“ (ბრეი, გვ. 76, 88, 89, 92 და 109).

უკუაგდო რა ეკონომისტების შენიშვნები კომუნიზმის წინააღმდეგ, ბ-ნი ბრეი განაგრძობს ასე:

„თუ, ერთის მხრივ, აუცილებელია ადამიანის ხასიათის შეცვლა, რათა განხორციელდეს ერთობაზე დამყარებული სოციალური სისტემა მისი სრულყოფილი სახით; თუ, მეორეს მხრივ, დღევანდელი წესწყობილება არ წარმოადგენს არც გარემოებას, არც სასურველ შესაძლებლობას ხასიათის ამ ცვლილების მისაღწევად და ადამიანთა მოსამზადებლად უკეთესი მდგომარეობისათვის, რომელიც ჩვენ ყვე-

ლას გვსურს,—მაშინ, ცხადია, მდგომარეობა, აუცილებლობის გზით, უნდა დარჩეს ისეთი, როგორიც დღეს არის, თუ აღმოჩენილი და გამოყენებული არ იქნება მომმზადებელი სოციალური წყობილება,—პროცესი, რომელიც როგორც აწინდელ, ისე სამერმისო სისტემას (ერთობის სისტემას) ეკუთვნის,—ერთგვარი გარდამავალი საფეხური, რომელზედაც შეიძლება შესდგეს საზოგადოება ყველა მისი სიჭარბითა და უგუნურებითურთ, რათა შემდეგ დასტოვოს, გამდიდრებულმა იმ უნარითა და თვისებებით, რომლებიც საარსებო პირობებს შეადგენს ერთობის სისტემისათვის" (ბრეი, გვ. 136).

„მთელი ეს პროცესი მხოლოდ უმარტივესი ფორმის კოოპერაციის მომთხოვნელი იქნებოდა... წარმოების ხარჯები ყოველ შემთხვევაში პროდუქტის ღირებულების განმსაზღვრელი იქნებოდა და ადგილი ექნებოდა თანასწორ ღირებულებათა გაცვლას თანასწორ ღირებულებაზე. ორი ადამიანისგან, რომელთაგან ერთი მთელ კვირას იმუშავებდა, ხოლო მეორე ნახევარ კვირას, პირველი მიიღებდა ორმაგ გასამრჯელოს მეორისას; მაგრამ ეს ზედმეტი სასყიდელი არ იქნებოდა პირველისთვის მიცემული მეორის საზარალოდ: უკანასკნელის დანაკარგი არასგზით არ ჩაუვარდებოდა პირველს. ყოველი ადამიანი გასცვლიდა თავის ინდივიდუალურად მიღებულ ხელფასს ამ ხელფასისავე ღირებულების საგნებზე, და, არავითარ შემთხვევაში, ერთი ადამიანის ან ერთი სამრეწველო დარგის მიერ მოპოებულ-მოგება არ იქნებოდა მეორე ადამიანის ან მეორე სამრეწველო დარგის დანაკარგის შემადგენელი. თითოეული ინდივიდუუმის შრომა იქნებოდა ერთადერთი საზომი მისი მოგების და მისი ზარალისა...

„... საერთო და ადგილობრივი კანტორების (boards of trade) საშუალებით მოხდებოდა განსაზღვრა მოხმარებისთვის საჭირო სხვადასხვა საგანთა რაოდენობისა და ყოველი საგნის შეფარდებითი ღირებულებისა სხვა საგნებთან შედარებით (შრომის სხვადასხვა დარგებში საჭირო მუშების რიცხვისა), ერთის სიტყვით—ყველაფრის, რაც შეეხება საზოგადოებრივ წარმოებასა და განაწილებას. ეს ოპერაციები მთელი ერისათვის შესრულდებოდა ისე მოკლე დროში და ისეთის სიადვილით, როგორც დღევანდელ წყობილებაში ესენი სრულდება კერძო საზოგადოების მიერ... ინდივიდუუმები დაჯგუფდებოდნენ ოჯახებად, ოჯახები—თემებად, როგორც ეს აწინდელ რეჟიმში არის... მოსახლეობის სოფლად და ქალაქად განაწილებაც კი, რაგინდ საზიანო იყოს იგი, უცებ როდი მოისპობოდა. ამ ასოციაციაში თითოეულ ინდივიდუუმს ახლანდელსავით თავისუფლად შეეძლებოდა დაეგროვებია ქონება თავისი სურვილისამებრ და დაგროვილი მოეხ-

მარნა თავისი შეხედულებისამებრ... ჩვენი საზოგადოება იქნებოდა, ასე ვთქვათ, ერთი დიდი სააქციო საზოგადოება, შედგენილი უამრავ წვრილ სააქციო საზოგადოებათაგან, რომელნიც ყველანი მუშაობენ, აწარმოებენ და თავიანთ პროდუქტთა გაცვლა-გამოცვლას ეწევიან სრული თანასწორობის საფუძველზე... სააქციო საზოგადოებათა ჩვენი ახალი სისტემა, რომელიც წარმოადგენს მხოლოდ დათმობას დღევანდელი საზოგადოების მიმართ კომუნიზმისკენ მიმავალ გზაზე და რომელიც იმგვარადაა დაწესებული, რომ შესაძლებელს ხდის პროდუქტთა ინდივიდუალური საკუთრების თანაარსებობას საწარმოო ძალთა საზოგადოებრივ საკუთრებასთან, თითოეული ინდივიდუუმის ბედს ხდის დამოკიდებულად მის საკუთარ მოქმედებაზე და მას თანასწორ წილს აკუთვნებს ყველა იმ სარგებლობაში, რომელიც მოიცემა ბუნებითა და ტექნიკის განვითარებით. ამიტომ ასეთი სისტემა შეიძლება გამოყენებულ იქნეს არსებული საზოგადოების მიმართაც და მით ეს საზოგადოება მომზადდეს შემდგომი ცვლილებებისათვის“ (ბრეი, გვ. 158, 160, 162, 168, 194 და 199).

ჩვენ მხოლოდ რამდენიმე სიტყვა გვაქვს სათქმელი საპასუხოდ ბ-ნი ბრეისა, რომელიც, ჩვენგან დამოუკიდებლივ და ჩვენი სურვილის წინააღმდეგ, შეენაცვლა ბ-ნ პრუდონს, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ბ-ნი ბრეი, სრულიად ამ აზრს დაშორებული, კაცობრიობის უკანასკნელ სიტყვას ჭამბობო, მარტოოდენ წინადადებას იძლევა ღონისძიებათა მისაღებად, რომელნიც მას მიაჩნია გამოსადეგად გარდამავალი ეპოქისათვის დღევანდელ საზოგადოებასა და კომუნისტურ სისტემას შორის.

პეტრეს ერთი საათის შრომა იცვლება პავლეს ერთი საათის შრომაზე. აი, ეს არის ბ-ნი ბრეის ძირითადი აქსიომა.

წარმოვიდგინოთ, რომ პეტრეს წინაა თორმეტი საათის ნამუშევარი და პავლეს წინ მხოლოდ ექვსის: მაშინ პეტრეს პავლესთან მხოლოდ ექვსის ექვსზე გაცვლა შეუძლია. მაშასადამე, პეტრეს დარჩება ნაშთად ექვსი საათის შრომა. რა უნდა უყოს მან ამ ექვსი საათის შრომას?

ან სრულიად არაფერი, და მაშინ მისმა ექვსი საათის შრომამ ფუჭად ჩაიარა; ან ის არაფერს გააკეთებს ექვსი საათის განმავლობაში, რათა წონასწორობაში ჩადგეს, ანდა, და ეს უკანასკნელი გამოსავალია მისთვის, იგი პავლესვე მისცემს დამატებით ამ ექვს საათს, რომელიც მას ზედმეტად აქვს.

ამგვარად, რაღა მოიგო, ბოლოს და ბოლოს, პეტრემ პავლესთან შედარებით? შრომის საათები? არა. მან მოიგო მხოლოდ დასვენების

საათები, იგი იძულებული იქნება უქმად იყოს ექვსი საათის განმავლობაში. და რათა უქმად ყოფნის ამ ახალ უფლებას არა თუ სცნობდეს ახალი საზოგადოება, არამედ კიდეც აფასებდეს, ამისათვის საჭიროა, რომ ეს ახალი საზოგადოება სიზარმაცეში ჰპოებდეს თავის უაღრეს კეთილდღეობას და შრომას სთვლიდეს მძიმე ჯაჭვად, რომლისგანაც უნდა გაინთავისუფლოს თავი, რა ფასადაც უნდა დაუჯდეს ეს. და, გარდა ამისა, რათა ჩვენს მაგალითს დავუბრუნდეთ, რეალური მოგება ნეტა მაინც იყოს ეს უქმად ყოფნის საათები, რომელიც პეტრემ მოიგო პავლესთან შედარებით! მაგრამ არა. პავლე, რომელიც იმით იწყებს, რომ ექვს საათს მუშაობს, რეგულარული და განწესრიგებული შრომით აღწევს იმ შედეგს, რასაც პეტრე მხოლოდ იმ გზით აღწევს, რომ ზომაზე მეტად მუშაობას იწყებს. ყველა მოინდომებს პავლედ ყოფნას, შეიქნება პავლეს ადგილის მოსაპოებლად კონკურენცია, სიზარმაცის კონკურენცია.

და, ამგვარად, რა მოგვიტანა შრომის თანასწორ რაოდენობათა გაცვლა-გამოცვლამ? ჭარბი წარმოება, ფასდაცემა, მოჭარბებული მუშაობა, რომელსაც ახლავს უმუშევრად ყოფნა, ერთის სიტყვით, ყველა ის ეკონომიური ურთიერთობანი, რომელთაც, შრომის კონკურენციის გამოკლებით, ჩვენ ვხედავთ ფაქტად თანამედროვე საზოგადოებაში.

მაგრამ არა, ჩვენ ვსცდებით. არის კიდევ ერთი საშუალება ახალი საზოგადოების, პეტრესა და პავლეს საზოგადოების ხსნისათვის. პეტრე თვითონ შესწამს იმ ექვსი საათის შრომის პროდუქტს, რომელიც მას რჩება. მაგრამ იმ მომენტიდან, როდესაც პეტრეს შეუძლია აწარმოოს და იმავე დროს გაცვლას არ მიმართოს, მისთვის წარმოებაც აღარაა საჭირო იმ მიზნით, რომ გასცვალოს, ამით ირღვევა მთელი ჰიპოთეზი საზოგადოებისა, რომელიც გაცვლა-გამოცვლასა და შრომის დანაწილებაზეა დაფუძნებული. გაცვლა-გამოცვლის თანასწორობას ხსნა ხერხდება მხოლოდ გაცვლა-გამოცვლის არსებობის მოსპობით: პავლე და პატრე რობინზონის მდგომარეობას დაუბრუნდებიან.

ამგვარად, თუ ვიგულისხმებთ, რომ საზოგადოების ყველა წევრნი უშუალო მშრომელები არიან, სამუშაო საათების თანასწორ რაოდენობათა გაცვლა-გამოცვლა მხოლოდ იმ პირობით არის შესაძლებელი, რომ წინდაწინვე შეთანხმება იქნება დადებული საათების რიცხვის შესახებ, რომელიც უნდა მოხმარდეს ნივთიერ წარმოებას. მაგრამ ასეთი შეთანხმება ინდივიდუალური გაცვლა-გამოცვლის უარყოფაა.

ჩვენ კვლავ იმავე დასკვნას მივაღწევთ, თუ გამოსავალ წერტი-

ლად ავიღებთ არა დამზადებულ პროდუქტთა განაწილებას, არამედ წარმოების აქტს. მსხვილ მრეწველობაში პეტრე არაა თავისუფალი თვითონ განსაზღვროს თავისი სამუშაო დრო, ვინაიდან მარტო პეტრეს შრომა არას წარმოადგენს ყველა პეტრეთა და პავლეთა დაუხმარებლად, რომელნიც სახელოსნოში არიან თავმოყრილი. ამით აიხსნება ინგლისელ ფაბრიკანტთა უკიათი წინააღმდეგობა ათი საათის ბილის მიმართ.[32] იმათ ძალიან კარგად იცოდნენ, რომ ქალებისა და ბავშვებისთვის ორი საათით შრომის შემცირებას უნდა გამოეწვია აგრეთვე სამუშაო დროის შემცირება მოზრდილებისთვისაც. თვით მსხვილი მრეწველობის ბუნება მოითხოვს თანასწორ სამუშაო დროს ყველასთვის. რაც დღეს შედეგია კაპიტალისა და მუშებს შორის კონკურენციის, ის ხვალ, თუ შრომისა და კაპიტალის ურთიერთობას მოვსპობთ, შედეგი იქნება შეთანხმების, რომელიც საწარმოო ძალთა ჯამის არსებულ მოთხოვნილებათა ჯამთან შეფარდებაზე იქნება დამყარებული.

მაგრამ ასეთი შეთანხმება სასიკვდილო განაჩენს მოასწავებს ინდივიდუალური გაცვლა-გამოცვლისთვის, და, აი, ჩვენ კვლავ მივადექით ჩვენს პირველ შედეგს.

პრინციპიალურის თვალსაზრისით, არსებობს არა პროდუქტთა, არამედ წარმოებაში მონაწილე შრომათა გაცვლა-გამოცვლა. საწარმოო ძალთა გაცვლა-გამოცვლის წესზე არის დამოკიდებული პროდუქტთა გაცვლა-გამოცვლის წესი. საზოგადოდ პროდუქტთა გაცვლა - გამოცვლის ფორმა შეესაბამება წარმოების ფორმას. შესცვალეთ ეს უკანასკნელი, და ამას შედეგად მოჰყვება პირველის ცვლილებაც. ამიტომაც საზოგადოების ისტორიაში ჩვენ ვხედავთ, რომ პროდუქტთა გაცვლა-გამოცვლის წესი მათი წარმოების წესით განისაზღვრება. ინდივიდუალური გაცვლა-გამოცვლაც წარმოების განსაზღვრულ წესს შეესაბამება, რომელიც, თავის მხრივ, კლასთა ანტაგონიზმს შეესაბამება. ამგვარად, კლასთა ანტაგონიზმს გარეშე არ არსებობს ინდივიდუალური გაცვლა-გამოცვლა.

მაგრამ პატიოსანი ბურჟუას სინდისი უარს ამბობს აღიაროს ეს ცხადი ფაქტი. ვიდრე ადამიანი ბურჟუად რჩება, მას არ შეუძლია ამ ანტაგონიზმზე დამყარებულ ურთიერთობაში არ დაინახოს ჰარმონიისა და მარადიული სამართლიანობის მდგომარეობა, რომელიც ნებას არავის აძლევს წინ წაიწიოს სხვის საზარალოდ. ბურჟუას აზრით, ინდივიდუალური გაცვლა-გამოცვლა შეიძლება არსებობდეს კლასთა უანტაგონიზმოდ: მისთვის ეს ორი მოვლენა სრულიად ერთი მეორისგან განცალკევებულია. ინდივიდუალური გაცვლა-გამოცვლა, რომელიც ბურჟუას აქვს წარმოდგენილი, სრულიად არ ჰგავს იმ

ინდივიდუალურ გაცვლა-გამოცვლას, რომელსაც სინამდვილეში აქვს ადგილი.

ბ-ნი ბრეი პატიოსანი ბურჟუას ილუზიას სახავს იდეალად, რომლის განხორციელება მას სწადია. იმის გამო, რომ მან გასწმინდა ინდივიდუალური გაცვლა-გამოცვლა, მოაშორა მას ყველა ის ანტაგონისტური ელემენტი, რომელიც მასში ჰპოვა, მას ჰგონია,— ის „ეგალიტარული დამოკიდებულება ვიპოვე, რომელიც შეტანილი უნდა იქნეს საზოგადოებაში.

ბ-ნ ბრეის აზრად არ მოსდის, რომ ის ეგალიტარული დამოკიდებულება, ის გამაუმჯობესებელი იდეალი, რომლის ქვეყნად მოვლინება მას სურს, თვით არის მარტოოდენ ანარეკლი თანამედროვე საზოგადოებისა და ამიტომ სრულიად შეუძლებელია საზოგადოების რეკონსტრუქცია ისეთ საფუძველზე, რომელიც მხოლოდ ამ საზოგადოების შელამაზებულ ჩრდილს წარმოადგენს. რამდენადაც ეს ჩრდილი კვლავ სხეულად იქცევა, იმდენადვე ამ სხეულს ემჩნევა, რომ, ნაოცნებარი გარდაქმნილობის ნაცვლად, იგი საზოგადოების* ახლანდელი სხეულია.

§ III. ღირებულების პროპორციულობის კანონის გამოყენება

A. ფული

„ოქრო და ვერცხლი პირველი საქონელია, რომლის ღირებულებამ მიაღწია თავის ჩამოყალიბებას“.

ამგვარად, ოქრო და ვერცხლი ყოფილა პირველი გამოყენება ბ-ნი პრუდონის მიერ „ჩამოყალიბებული ღირებულებისა“. და რადგანაც ბ-ნი პრუდონი პროდუქტთა ღირებულებას იმით აყალიბებს, რომ მას პროდუქტებში განხორციელებული შრომის შედარებითი რაოდენობით განსაზღვრავს, მას მხოლოდ ისღა უნდა დაემ-

---

* როგორც ყველა სხვა თეორიამ, ბ-ნი ბრეის თეორიამაც იპოვა მომხრეები, რომლებიც გარეგნობით მოსტყუვდნენ. ლონდონში, შეფილდში, ლიდსში და ინგლისის ბევრ სხვა ქალაქში დაარსებულ იქნა equitable labour-exchange-bazars [ბაზრები შრომის პროდუქტთა სამართლიანი გაცვლა-გამოცვლისთვის].[33] ეს ბაზრები, რომლებმაც თვალსაჩინო კაპიტალები შთანთქა, ყველა სამარცხვინოდ გაკოტრდა. ამის შემდეგ მათ მიმართ ხალისი სამუდამოდ გაჰქრა: გაფრთხილება ბ-ნ პრუდონს!—(ცნობილია, რომ ბ-ნმა პრუდონმა ამ გაფრთხილებით არ ისარგებლა. 1849 წელს თვითონ მან სცადა გაცვლა-გამოცვლის ახალი ბანკის დაარსება პარიზში.[34] მაგრამ ბანკი დაიმხო უკვე მანამდე, ვიდრე იგი წესიერად მოქმედებას დაიწყებდა. პრუდონის სამართალში მიცემამ დაჩრდილა ეს კრახი.—ფრ. ენგელსი).

ტკიცებია, რომ ოქროსა და ვერცხლის ღირებულების ცვალებადობის ახსნას მუდამ მათ საწარმოებლად საჭირო სამუშაო დროის ცვალებადობა იძლევა. ბ-ნი პრუდონი ამაზე არც ფიქრობს. იგი ლაპარაკობს ოქროსა და ვერცხლზე არა როგორც საქონელზე, არამედ როგორც ფულზე.

მთელი მისი ლოგიკა, თუ იქ რაიმე ლოგიკა არის, იმის მოხერხებას ემსახურება, რომ ოქრო-ვერცხლის თვისება ფულის როლის გაწევისა მიაკუთვნოს ყველა საქონელთ, რომელთა ღირებულება სამუშაო დროის საზომით გაიზომება. უეჭველია, ეს მოხერხება უფრო გულუბრყვილობას მოწმობს, ვიდრე ეშმაკობას.

ესა თუ ის სასარგებლო საგანი, რომლის ღირებულება მისი წარმოებისთვის აუცილებელი სამუშაო დროით შეფასდება, ყოველთვის მისაღებია გაცვლა-გამოცვლაში. ამის დამამტკიცებელია—გაიძახის ბ-ნი პრუდონი— ოქრო და ვერცხლი, რომლებიც ჩემ მიერ ნასურვებ „გაცვლის უნარიანობის“ მდგომარეობაში იმყოფება. ამრიგად, ოქრო და ვერცხლი წარმოადგენს ჩამოყალიბებული სახის ღირებულებას, წარმოადგენს ბ-ნი პრუდონის იდეის განხორციელებას. სწორედ რომ ბედი სწყალობს ბ-ნ პრუდონს მისი მაგალითის არჩევაში. ოქრო-ვერცხლს, გარდა იმ თვისებისა, რომ წარმოადგენს საქონელს, რომელიც, ყველა სხვა საქონლის მსგავსად, სამუშაო დროით შეფასდება, კიდევ ის თვისებაც აქვს, რომ გაცვლა-გამოცვლის საყოველთაო საშუალებას, ფულს შეადგენს. ამიტომ, თუ ოქრო-ვერცხლს სამუშაო დროით „ჩამოყალიბებული ღირებულების“ გამოყენებად მივიჩნევთ, იმის დამტკიცებაზე ადვილი აღარა არის რა, რომ ყოველი საქონელი, რომლის ღირებულება სამუშაო დროით იქნება ჩამოყალიბებული, იქნება გაცვლის უნარის მქონე, იქნება ფული.

ბ-ნ პრუდონს ებადება თავში ეს სრულიად მარტივი კითხვა: რატომ აქვს ოქრო-ვერცხლს „ჩამოყალიბებული ღირებულების“ ტიპად ყოფნის პრივილეგია?

„ჩვეულების მიერ ძვირფას ლითონებისადმი მიკუთვნებული ფუნქცია ღებმიცემობის მოსაშუალეობისა სრულიად პირობითი ფუნქციაა, და ამ როლის შესრულება ისევე საიმედოდ, თუმცა ნაკლებ მოხერხებულად, შეეძლო ყოველ სხვა საქონელსაც: ეკონომისტები სცნობენ ამას და ამისათვის არა ერთსა და ორს მაგალითს ასახელებენ. მაშ რა არის იმის მიზეზი, რომ ლითონებს ყველას მიერ მიკუთვნებული აქვს პრივილეგია ფულად ყოფნისა, და როგორ უნდა აიხსნას ფულის ფუნქციათა ეს თავისებურობა, რომელსაც ანალოგია არა აქვს პოლიტიკურ ეკონომიაში?... იქნებ შესაძლებელი იყოს ალ-

ვადგინოთ მოვლენათა ის მწკრივი, რომელსაც ფული, ეტყობა გამოეცალა, და, ამგვარად, ეს ფული დავუბრუნოთ ისევ მის ჭეშმარიტ პრინციპს?“

უკვე ამით, რომ კითხვა ასე გამოთქვა, ბ-ნმა პრუდონმა წინასწარ იგულისხმა ფული. უპირველეს ყოვლისა, მას უნდა ეკითხა, თუ რატომ მიეცა ადგილი თანამედროვე სახის გაცვლა-გამოცვლაში საცვლელი ღირებულების, ასე ვთქვათ, ინდივიდუალიზაციას გაცვლა-გამოცვლის სპეციალური საშუალების შექმნის გზით. ფული არ არის ნივთი, იგი საზოგადოებრივი ურთიერთობაა. რატომ ფულად წოდებული ურთიერთობა არის წარმოების ურთიერთობა, როგორც ყოველი სხვა ეკონომიური ურთიერთობა, როგორც შრომის დანაწილება და სხვ.? ბ-ნ პრუდონს რომ თავისთვის ანგარიში მიეცა ამ ურთიერთობის შესახებ, იგი ფულში აღარ დაინახავდა გამონაკლისს, უცნობი ან საპოვნელი მწკრივიდან გამოცალკევებულ წევრს.

იგი, პირიქით, დაინახავდა, რომ ეს ურთიერთობა ერთერთი რგოლია სხვა ეკონომიურ ურთიერთობათა ჯაჭვისა და, როგორც ასეთი, მასთან მჭიდროდ დაკავშირებულია და რომ ეს ურთიერთობა შეესაბამება წარმოების განსაზღვრულ წესს, სწორედ ისე, როგორც შეესაბამება მას ინდივიდუალური გაცვლა-გამოცვლა. იგი კი რას სჩადის? იწყებს იმით, რომ თანამედროვე წარმოების წესის ერთობლივობიდან გამოგლეჯს ფულს, რათა შემდგომ იგი ოცნებაში წარმოდგენილი, ჯერ კიდევ საპოვნელი მწკრივის პირველ წევრად აქციოს.

რაკი ერთხელ ვსცანით გაცვლა-გამოცვლის განსაკუთრებული საშუალების აუცილებლობა, ე. ი. ფულის აუცილებლობა, შემდეგ ასახსნელია მხოლოდ ის, თუ რატომ მიეკუთვნა ეს განსაკუთრებული ფუნქცია უპირატესად ოქრო-ვერცხლს, ვიდრე სხვა საქონელს. ეს მეორეხარისხოვანი საკითხია, რომლის ახსნა უნდა ვეძიოთ არა საწარმოო ურთიერთობათა გადაბმულობაში, არამედ იმ სპეციფიკურ შინაგან თვისებებში, რომლებიც ოქრო-ვერცხლს აქვს როგორც ნივთიერებას. და თუ, ამის თანახმად, ეკონომისტები ამ შემთხვევაში „გასცილდნენ მათი მეცნიერების ფარგალს, თუ მათ იწყეს ლაპარაკი ფიზიკასა, მექანიკასა, ისტორიასა და სხვაზე“, როგორც ამას უსაყვედურებს მათ ბ-ნი პრუდონი, მათ მხოლოდ ის გააკეთეს, რაც უნდა გაეკეთებიათ. ეს საკითხი არ ეკუთვნის პოლიტიკური ეკონომიის დარგს.

„ვერც ერთმა ეკონომისტმა, ამბობს ბ-ნი პრუდონი, ვერ შეამჩნია, ვერც გაიგო ეკონომიური საფუძველი იმ უპირატესობის მიკუთვნებისა, რომელიც ძვირფას ლითონთ აქვთ მოპოებული“.

ის ეკონომიური საფუძველი, რომელიც ვერავინ—სრულიად საპატიო მიზეზის გამო—ვერც შეამჩნია და ვერც გაიგო, ბ-ნმა პრუდონმა შეამჩნია, გაიგო და უანდერძა შთამომავლობას.

„ვერავინ შეამჩნია, სახელდობრ, რომ ყველა საქონელთაგან ოქრო და ვერცხლი პირველი საქონელია, რომლის ღირებულებამ თავის ჩამოყალიბებას მიაღწია. პატრიარქალურ პერიოდში ოქრო და ვერცხლი ჯერ კიდევ ვაჭრობის საგანს შეადგენს და მათი გაცვლა-გამოცვლა ზოდის სახით სწარმოებს, მაგრამ მათ ატყვია შესამჩნევი ტენდენცია გაბატონებისადმი და ცხადი უპირატესობის მოპოება. თანდათან მათ დაეუფლნენ გამგებელნი ქვეყნისა და თავიანთი ბეჭედი დაასვეს: მთავრობის ამ სანქციიდან წარმოიშვა ფული, ე. ი. საქონელი par excellence [უპირატესად], საქონელი, რომელიც ბაზრის ხშირი შერყევის მიუხედავად, ინარჩუნებს განსაზღვრულ პროპორციულ ღირებულებას და მისაღებია ყოველგვარ გადახდისას... ოქროსა და ვერცხლის განმასხვავებელი ნიშანი, ვიმეორებ, იქიდან წარმოსდგება, რომ მათი ლითონური თვისებებისა, მათი წარმოების სიძნელისა და განსაკუთრებით სახელმწიფო ხელისუფლების ჩარევის გამო, ამ ლითონებმა ადრევე მოიპოვა, როგორც საქონელმა, სიმტკიცე და ნამდვილობა“.

თქმა, ყველა საქონელთაგან ოქრო-ვერცხლი პირველი საქონელია, რომლის ღირებულებამ ჩამოყალიბებას მიაღწიაო, ყველა ზემოდ აღნიშნულის შემდეგ, იმის თქმას ნიშნავს, რომ ოქრო-ვერცხლი პირველად იქცა ფულად. აი, ბ-ნი პრუდონის დიდი აღმოჩენა, აი ის ჭეშმარიტება, რომელიც მასზე უწინ ვერავინ აღმოაჩინა.

თუ ამ სიტყვებით ბ-ნ პრუდონს იმის თქმა უნდოდა, რომ ოქრო და ვერცხლი ის საქონელია, რომლის საწარმოებლად საჭირო დრო უფრო ადრე იყო ცნობილი, ვიდრე სხვა საქონელთა საწარმოებლად საჭირო დრო, მაშინ ესეც ერთერთი ჰიპოთეზია იმ მრავალთაგან, რომლებითაც იგი ასე ხალისიანად ასაჩუქრებს თავის მკითხველებს. ჩვენ რომ გვინდოდეს ამ პატრიარქალურ ერუდიციას გავყვეთ, ბ-ნ პრუდონს ვაცნობებდით, რომ პირველად პირველი მოთხოვნილების საგნების—როგორიცაა რკინა და სხვ.—საწარმოებლად საჭირო დრო იქნა ცნობილი. საჩუქრად მივართმევთ მას ადამ სმიტის კლასიკურ შვილდ-ისარს.

მაგრამ როგორ შეუძლია, ყველა ამის შემდეგ, ბ-ნ პრუდონს იმსჯელოს ღირებულების ჩამოყალიბებაზე, როდესაც ღირებულება მარტოდ-მარტო არასოდეს არ ჩამოყალიბდება? ღირებულება ჩამოყალიბდება არა იმ სამუშაო დროით, რომელიც საჭიროა თავისთავად პროდუქტის წარმოებისათვის, არამედ შეფარდებით ყველა სხვა პროდუქტთა რა-

ოდენობასთან, რომლების წარმოება შესაძლებელია იმავე დროის განმავლობაში. ამგვარად, ოქროსა და ვერცხლის ღირებულების ჩამოყალიბება გულისხმობს უკვე ჩამოყალიბებულად მრავალ სხვა საგანთა ღირებულებას.

მაშასადამე, საქონელი ოქრო-ვერცხლის სახით კი არ იქცა „ჩამოყალიბებულ ღირებულებად“, არამედ ბ-ნი პრუდონის „ჩამოყალიბებული ღირებულება“ ოქრო-ვერცხლის სახით იქცა ფულად.

განვიხილოთ ახლა ის ეკონომიური საფუძვლები, რომლებმაც, ბ-ნი პრუდონის თანახმად, ოქროსა და ვერცხლს, მათი ღირებულების ჩამოყალიბების გზით, მიაკუთვნა უპირატესად, ვიდრე ყველა სხვა პროდუქტს, ფულის ხარისხი.

ეს ეკონომიური საფუძვლებია: „შესამჩნევი ტენდენცია გაბატონებისადმი“, უკვე „პატრიარქალურ პერიოდში ცხადი უპირატესობის მოპოება და მარტივი ფაქტის მრავალი სხვა თარგმანება, რომელიც ადიდებს სიძნელეს, ვინაიდან ამრავლებს ფაქტს შემთხვევების გამრავლების გზით, რომლებსაც ბ-ნი პრუდონი აღნიშნავს ფაქტის ახსნისათვის. მაგრამ ბ-ნ პრუდონს ჯერ კიდევ არ ამოუწურავს ყველა ვითომდა ეკონომიური საფუძველი. აი, კიდევ ერთი უდიდესი, უძლეველი ძალის საფუძველი:

„მთავრობის სანქციიდან წარმოიშობა ფული: ქვეყნის გამგებელნი დაეუფლნენ ოქროსა და ვერცხლს და დაასვეს თავიანთი ბეჭედი“.

ამგვარად, მეფეთა თვითნებობა შეადგენს ბ-ნი პრუდონისთვის უაღრეს საფუძველს პოლიტიკურ ეკონომიაში!

ჭეშმარიტად, ადამიანი მოკლებული უნდა იყოს ყოველგვარ ისტორიულ ცოდნას, რათა არ იცოდეს, რომ ყველა დროში მეფეები ეკონომიურ პირობებს ემორჩილებოდნენ და არასოდეს არ ყოფილა, რომ მათ ამ უკანასკნელთათვის კანონი დაედგინოთ. კანონმდებლობა, როგორც პოლიტიკური ისე სამოქალაქო, მხოლოდ გამოსთქვამს, ოქმში შეიტანს ეკონომიურ ურთიერთობათა სურვილს.

განა მეფე დაეუფლა ოქროსა და ვერცხლს, რათა მათზე ბეჭდის დასმით გაეხადა ისინი გაცვლა-გამოცვლის საყოველთაო საშუალებად, თუ, პირიქით, გაცვლა-გამოცვლის ეს უნივერსალური საშუალება დაეუფლა მეფეს, აიძულა რა იგი მისთვის ბეჭედი დაესვა და პოლიტიკური სანქცია მიეცა?

დამღა, რომელსაც ადებდნენ და ადებენ ფულს, არის დამღა არა მისი ღირებულების, არამედ მისი წონისა. ის სიმტკიცე და ნამდვილობა, რომელზედაც ბ-ნი პრუდონი ლაპარაკობს, მხოლოდ მონეტის სინჯს შეეხება, და ეს სინჯი აღნიშნავს, თუ რამდენ ლითონურ

ნივთიერებას შეიცავს მონეტად მოჭრილი ფული. „ვერცხლის ერთი მარკის ერთადერთი შინაგანი ღირებულება, ამბობს თავისი ჩვეულებრივი საღი გონიერებით ვ ო ლ ტ ე რ ი, არის ნახევარი ლივრი ვერცხლი წონით რვა უნციასა, მხოლოდ წონა და სინჯი ჰქმნის ამ შინაგან ღირებულებას“ (Voltaire, Sistème de Law). მაგრამ კითხვა: რა ღირებულებისაა ერთი უნცი ოქრო ან ვერცხლი?—მაინც გასარკვევი რჩება. „Grand Colbert“-ის მალაზიის კაშმირს რომ საფაბრიკო ნიშანი: „წ მ ი ნ დ ა მ ა ტ ყ ლ ი“ ჰქონდეს დასმული, ეს დამღა მაინც არაფერს გვეტყოდა კაშმირის ღირებულების შესახებ. მაინც გასარკვევი დარჩებოდა, თუ რა ღირს მატყლი. „საფრანგეთის მეფემ ფ ი ლ ი პ ე I-მა,[35]—ამბობს ბ-ნი პ რ უ დ ო ნ ი,—კ ა რ ლ ო ს დ ი დ ი ს ტურის გირვანქას ერთი მესამედი ლიგატური შეურია: იგი ფიქრობდა, რომ, რახან მონეტის ფაბრიკაციის მონოპოლია ჰქონდა, შეეძლო გაეკეთებია ის, რასაც აკეთებს ყოველი ვაჭარი, რომელსაც პროდუქტის მონოპოლია აქვს. რას წარმოადგენდა ნამდვილად მონეტის ეს გაყალბება, რომელსაც ასე უსაყვედურებენ ფ ი ლ ი პ ე ს ა და მის მემკვიდრეებს? კომერციული რუტინის თვალსაზრისით ფრიად სწორს, მაგრამ მეცნიერულის თვალსაზრისით ფრიად მცდარ მოსაზრებას, სახელდობრ შემდეგს: რომ, რადგან მიწოდება და მოთხოვნაა ღირებულების მომწესრიგებელი, შეიძლება, ხელოვნური იშვიათობის შექმნით ან ფაბრიკაციის მონოპოლიით, საგანთა შეფასების და, მაშასადამე, ღირებულების გადიდება, და რომ ეს ისევე სწორია ოქროსა და ვერცხლის მიმართ, როგორც ხორბლისა, ღვინისა, ზეთისა და თამბაქოს მიმართ. მაგრამ როგორც კი ხმა გავარდა ფ ი ლ ი პ ე ს სიყალბის შესახებ, მაშინვე მისი ფულის ღირებულება ნამდვილი ღირებულების დონეზე დავიდა, და ფ ი ლ ი პ ე მ ხელად დაჰკარგა ის, რის მოგებასაც თავის ქვეშევრდომთა ხარჯზე ფიქრობდა. ასეთივე ბედი ეწია ყველა ანალოგიურ ცდას“.

ჯერ ერთი: მრავალჯერაა დამტკიცებული, რომ, როდესაც მეფე მონეტის გაყალბებას იწყებს, თვითონვე ზარალობს ამით. რასაც იგი ერთხელ იგებს პირველ ემისიაზე, ჰკარგავს იმდენჯერ, რამდენჯერაც გაყალბებული მონეტები მასვე უბრუნდება ხარკებისა და სხვ. სახით. მაგრამ ფ ი ლ ი პ ე და მისი მემკვიდრეები ახერხებდნენ მეტ-ნაკლებ ამ ზარალისაგან თავის დაზღვევას, ვინაიდან, როგორც კი გაყალბებული ფული მიმოქცევაში შეჰქონდათ, მაშინვე ბრძანებას სცემდნენ საყოველთაოდ მონეტების გადადნობისა და ძველი ნიმუშის მიხედვით მოჭრის შესახებ.

და შემდეგ: ფ ი ლ ი პ ე I-ლს მართლა ბ-ნ პ რ უ დ ო ნ ს ა ვ ი თ რომ ემსჯელნა, მისი მსჯელობა კარგი არ იქნებოდა „კომერ-

ციული თვალსაზრისით". ვერც ფილიპე I-ლი და ვერც ბ-ნი პრუდონი ვერ იჩენენ ვაჭრულ უნარს, როდესაც ფიქრობენ, რომ ოქროს და ყოველი სხვა საქონლის ღირებულების გაყალბება შეიძლება მარტოოდენ იმ საფუძვლით, რომ მათი ღირებულება განისაზღვრება მიწოდების შეფარდებით მოთხოვნასთან.

მეფე ფილიპეს რომ ბრძანება გაეცა, ერთ კოდ პურს ამიერიდან ორი კოდი პური ეწოდებოდესო, იგი მატყუარა იქნებოდა. იგი მოატყუებდა ყველა რენტიერს, ყველა ადამიანს, რომელსაც ასი კოდი პური ჰქონდა მისაღები. ყველა ეს პირნი, ასი კოდი პურის ნაცვლად მხოლოდ ორმოცდაათს მიიღებდნენ. წარმოვიდგინოთ, რომ მეფეს ასი კოდი პური ემართა; იგი ამას მხოლოდ ორმოცდაათით გადაიხდიდა. მაგრამ ვაჭრობაში ასი კოდის ღირებულება არას გზით არ იქნებოდა ორმოცდაათისაზე მეტი. საგანი არ გამოიცვლება სახელის გამოცვლით. პურის რაოდენობა, მიწოდებულის გინდ მოთხოვნილის, არ შემცირდება და არც გადიდდება მარტოოდენ სახელის გამოცვლით. რადგან მიწოდების შეფარდება მოთხოვნასთან, სახელის იმ შეცვლის მიუხედავად, უცვლელი დარჩებოდა, ამიტომ პურის ფასიც არავითარ ცვლილებას არ განიცდიდა. როდესაც ნივთთა მიწოდებასა და მოთხოვნას ამბობენ, ამით ნივთთა სახელის მიწოდებასა და მოთხოვნას კი არ ამბობენ. ფილიპე I-ლი არ ჰქმნიდა ოქროს, როგორც ბ-ნი პრუდონი ამბობს, იგი მონეტის სახელს ჰქმნიდა. გამოაცხადეთ ფრანგული კაშმირი აზიურ კაშმირად: შესაძლებელია, ერთი ან ორი მყიდველი მოატყუოთ; მაგრამ როგორც კი სიყალბე გაიგება, მაშინვე თქვენი ვითომდა აზიური კაშმირის ფასი ფრანგული კაშმირის ფასამდე დაეცემა. ოქრო-ვერცხლზე ყალბი დამღით მეფე ფილიპე I-ლს შეეძლო მანამდე მოეტყუებია ადამიანები, სანამ მისი სიყალბე არ გაიგებოდა. როგორც ყოველი მედუქნე, იგი საქონლის ყალბი სახელწოდებით ატყუებდა თავის მუშტრებს: ეს შეიძლებოდა მხოლოდ რამდენსამე ხანს გაგრძელებულიყო, ადრე თუ გვიან მას უნდა განეცადა ვაჭრობის კანონების სისასტიკე. განა ამის დამტკიცება სურდა ბ-ნ პრუდონს? არა. მისი აზრით, ფულისთვის ღირებულების მიმცემია მეფე და არა აღებმიცემობა. და რა დაამტკიცა მან ნამდვილად? ის, რომ აღებმიცემობა მეფეზე უფრო ძლიერია. გასცეს მეფემ ბრძანება, ერთი მარკა ამიერიდან ორი მარკა იყოსო, აღებმიცემობა მას ყოველთვის იმას ეტყვის, რომ ეს ორი მარკა მხოლოდ წინანდელ ერთ მარკად ღირს.

მაგრამ შრომის რაოდენობით განსაზღვრული ღირებულების საკითხი ყველა ამით ოდნავაც წინ არ წაწეულა. ისევ გასარკვევი

რჩება, ეს ორი მარკა, წინანდელ ერთ მარკად ქცეული, საწარმოო ხარჯებით განისაზღვრება, თუ მიწოდებისა და მოთხოვნის კანონით?

ბ-ნი პრუდონი განაგრძობს: „უნდა შევნიშნოთ აგრეთვე: მონეტის ვაყალბების ნაცვლად, მეფეს რომ შესძლებოდა მონეტის რაოდენობის გაორკეცება, ოქრო-ვერცხლის საცვლელი ღირებულება მიშინვე განახევრდებოდა, იმავე პროპორციულობისა და წონასწორობის მიზეზით".

თუ ეს აზრი, რომელსაც ბ-ნი პრუდონი სხვა ეკონომისტებთან ერთად იზიარებს, მართალია, მაშინ იგი ლაპარაკობს სასარგებლოდ მათი მოძღვრებისა მიწოდების და მოთხოვნის შესახებ და სრულიადაც არა ბ-ნი პრუდონის პროპორციულობის სასარგებლოდ. ვინაიდან, როგორიც უნდა ყოფილიყო ოქრო-ვერცხლის გაორკეცებულ მასაში განხორციელებული შრომის რაოდენობა, მისი ღირებულება განახევრდებოდა, თუ მოთხოვნა უცვლელი და მიწოდება გაორკეცებული იქნებოდა. ან იქნებ „პროპორციულობის კანონი" ამხელად შემთხვევით თანაემთხვევა მიწოდებისა და მოთხოვნის ესოდენ პატივაყრილ კანონს? ბ-ნი პრუდონის ეს სწორი პროპორციულობა მართლაც იმდენად ელასტიურია, იმდენი ცვლილების, კომბინაციისა და გადანაცვლების შესაძლებლობას შეიცავს, რომ შეიძლება ერთხელ თანაემთხვიოს მოთხოვნასთან მიწოდების შეფარდებასაც.

იმ როლზე დაყრდნობით, რომელსაც ოქრო და ვერცხლი ასრულებს, მტკიცდება, რომ „ყოველი საქონელი (ყოველთვის) თუ ფაქტიურად არა, უფლებრივად მაინც გაცვლისუნარიანია",—ნიშნავს ამ როლის გაუგებლობას. ოქრო-ვერცხლი გაცვლისუნარიანია უფლებრივად იმიტომ, რომ გაცვლისუნარიანია ფაქტიურად, და ფაქტიურად გაცვლისუნარიანია იმიტომ, რომ წარმოების ახლანდელი ორგანიზაცია გაცვლა-გამოცვლის საყოველთაო საშუალებას საჭიროებს. უფლება მხოლოდ ფაქტის ოფიციალურ აღიარებას წარმოადგენს.

ჩვენ ვნახეთ, რომ ფულის, როგორც ჩამოყალიბებას მიღწეული ღირებულების გამოსახულების, მაგალითი არჩეულია ბ-ნი პრუდონის მიერ მხოლოდ იმისთვის, რომ კონტრაბანდით გაატაროს თავისი მოძღვრება შესახებ გაცვლისუნარიანობისა, ე. ი. დაამტკიცოს, რომ ყოველი საქონელი, რომელიც თავისი საწარმოო ხარჯების მიხედვით შეფასდება, ფულად უნდა იქცეს. ყველაფერი ეს კარგი იქნებოდა, ამ უხერხულობას რომ ადგილი არ ჰქონდეს, სახელდობრ: რომ ყველა საქონელთაგან სწორედ ოქრო და ვერცხლია ფულის (ღირებულების ნიშნის) სახით ის ერთადერთი საქონელი, რომელიც საწარმოო ხარჯებით არ განისაზღვრება; და ეს იმდენად

სწორია, რომ მიმოქცევაში მათი შენაცვლება ქაღალდით შეიძლება. ვიდრე დაცულია განსაზღვრული პროპორცია მიმოქცევის მოთხოვნილებასა და გამოცემული ფულის რაოდენობას შორის, სულერთია, იქნება ფულად ქაღალდი, ოქრო, პლატინა თუ სპილენძი, მანამდე სრულიად ადგილი არა აქვს საკითხს შესახებ პროპორციის დაცვისა შინაგან ღირებულებასა (წარმოების ხარჯებსა) და მონეტის ნომინალურ ღირებულებას შორის. უეჭველია, საერთაშორისო აღებმიცემობაში მონეტა, როგორც ყოველი სხვა საქონელი, სამუშაო დროით განისაზღვრება. მაგრამ საქმე ისაა, რომ საერთაშორისო აღებმიცემობაში ოქრო-ვერცხლი გაცვლა-გამოცვლის საშუალებას წარმოადგენს როგორც პროდუქტი და არა როგორც მონეტა, ე. ი. ოქრო-ვერცხლი ჰკარგავს „სიმტკიცესა და ნამდვილობას", „მთავრობის სანქციას", რომელიც, ბ-ნი პრუდონის აზრით, ოქრო-ვერცხლის სპეციფიკურ ხასიათს შეადგენს. რიკარდო ისე კარგად შეიცნო ეს ჭეშმარიტება, რომ თუმცა მთელი თავისი სისტემა სამუშაო დროით განსაზღვრულ ღირებულებაზე დაამყარა და სთქვა: „ოქროსა და ვერცხლს, როგორც ყველა სხვა საქონელს, ღირებულება აქვს მხოლოდ იმ შრომის რაოდენობასთან შეფარდებით, რომელიც აუცილებელია მათ საწარმოებლად და ბაზარზე გამოსატანადო", — იგი უმატებს, რომ ფულის ღირებულება არ განისაზღვრება მის ნივთიერებაში განსახიერებული სამუშაო დროით, არამედ მარტოოდენ მიწოდებისა და მოთხოვნის კანონით. „თუმცა ქაღალდს არავითარი შინაგანი ღირებულება არა აქვს, მაგრამ, თუ მისი რაოდენობა შეზღუდულია, მისი საცვლელი ღირებულება შესაძლებელია თანასწორი იყოს იმავე სახელწოდების ლითონური მონეტის ანუ ამ მონეტის საზოდო ღირებულებისა. ასევე, იმავე პრინციპის საფუძვლით, ე. ი. იმის გამო, რომ მონეტების რაოდენობა შეზღუდული იქნება, ნაკლებღირებულებიან მონეტას შეუძლია მიმოიქცეს იმავე ღირებულებით, რა ღირებულებისაც იგი იქნებოდა, მისი წონა და შემადგენლობა კანონის მიერ დაწესებულის სწორი რომ ყოფილიყო, და არა შინაგანი ღირებულებით წმინდა ლითონისა, რომელსაც იგი შეიცავს. ამიტომ ინგლისის ფულის ისტორიაში ჩვენ ვხედავთ, რომ ჩვენს მონეტას იმავე პროპორციით ფასი არასოდეს არ ეკარგებოდა, როგორც ხდებოდა მისი გაყალბება. ამის მიზეზი იმაში მდგომარეობს, რომ არასოდეს არ ჰქონია ადგილი მონეტის რაოდენობის გადიდებას ღირებულების შემცირების პროპორციულად" (რიკარდო, I. c.).

რიკარდოს ამ სიტყვების გამო ჟ. ბ. სეი შენიშნავს:

„ეს მაგალითი, მგონია, საკმარისი უნდა იყოს ავტორის და-

სარწმუნებლად, რომ ყოველი ღირებულების საფუძველს წარმოადგენს არა შრომის რაოდენობა, რომელიც აუცილებელია საქონლის დასამზადებლად, არამედ მისთვის არსებული მოთხოვნილება, მისი იშვიათობის მიხედულობით."

ამგვარად, ფული, რომელიც, რიკარდოს აზრით, არ წარმოადგენს სამუშაო დროით განსაზღვრულ ღირებულებას და რომელსაც ჟ. ბ. სეი ამიტომ მაგალითად იღებს, რათა დაარწმუნოს რიკარდო, რომ სხვა ღირებულებანიც ასევე არ განისაზღვრებიან სამუშაო დროით, ეს ფული, ვამბობ მე, რომელსაც ჟ. ბ. სეი მხოლოდ და მხოლოდ მიწოდებითა და მოთხოვნით განსაზღვრული ღირებულების მაგალითად იღებს, ბ-ნი პრუდონისთვის ხდება უაღრეს მაგალითად ღირებულებისა, რომელიც... სამუშაო დროით ყალიბდება.

რათა ამას მოვრჩეთ, შევნიშნავთ, რომ, თუ ფული არ წარმოადგენს სამუშაო დროით „ჩამოყალიბებულ ღირებულებას", მით უფრო ნაკლებ შეიძლება მას ჰქონდეს საერთო რამ ბ-ნი პრუდონის სწორ „პროპორციულობასთან". ოქრო და ვერცხლი ყოველთვის გაცვლის უნარის მქონეა იმიტომ, რომ აქვს ფუნქცია გაცვლა-გამოცვლის საყოველთაო საშუალებად სამსახურისა, და სრულიადაც არა იმიტომ, რომ მთელი სიმდიდრისადმი პროპორციული რაოდენობით მოიპოება; ანუ, კიდევ უკეთ რომ გამოვთქვათ, ოქრო და ვერცხლი ყოველთვის პროპორციულია, ვინაიდან ყველა საქონელთაგან მარტო ისინი ასრულებენ ფულის, გაცვლა-გამოცვლის საყოველთაო საშუალების როლს, როგორიც კი უნდა იყოს მათი რაოდენობა მთელ სიმდიდრესთან შეფარდებით. „მიმოქცევაში მყოფი ფული არასოდეს არ შეიძლება იყოს გადაჭარბებული რაოდენობისა, ვინაიდან თუ თქვენ შეამცირებთ მის ღირებულებას, ამით გაადიდებთ იმავე პროპორციით მის რაოდენობას, და თუ გაადიდებთ მის ღირებულებას, ამით შეამცირებთ მის რაოდენობას" (რიკარდო).

„რა დომხალია ეს პოლიტიკური ეკონომია!"—გაიძახის ბ-ნი პრუდონი.

„დაწყევლილი ოქრო!"—თავმომწონედ გაიძახის კომუნისტი (ბ-ნი პრუდონის პირით). ასევე შეიძლებოდა ეთქვათ: დაწყევლილი ხორბალი, დაწყევლილი ვაზი, დაწყევლილი ცხვარი! ვინაიდან: „ოქრო-ვერცხლსავით ყოველმა სავაჭრო ღირებულებამაც თავის სრულიად ზედმიწევნით სწორ განსაზღვრას უნდა მიაღწიოს".

ის იდეა, რომ ცხვარსა და ვაზს მიკუთვნებული ჰქონდეს ფულის თვისება, ახალი არ არის. საფრანგეთში იგი ლუი XIV-ის[36] საუკუნეს ეკუთვნის. ამ ხანაში, როდესაც ფულმა თავისი ყოვლისშემძლებლობის დამყარება იწყო, ძალიან სჩიოდნენ ყველა სხვა საქონელ-

თა ფასდაკარგულობაზე და ნატრობდნენ იმ მომენტს, როდესაც შესაძლებელი იქნებოდა „ყველა სავაჭრო ღირებულებას“ მიეღწია თავისი სრულიად ზედმიწევნით სწორი განსაზღვრისათვის, გამხდარიყო ფული. აი, რას ვკითხულობთ ჩვენ უკვე ბუაგილბერის, საფრანგეთის ერთ-ერთი უძველესი ეკონომისტის ნაწერში: „მაშინ ფული მის ბუნებრივ ფარგალში იქნება ჩაყენებული იმის გამო, რომ წარმოიშობიან უამრავი მეტოქენი, თვით საქონელნი, თავიანთ სწორ ღირებულებაში აღდგენილნი“ („Économistes financiers du dix-huitième siècle“, p. 422. édit. Daire).

ჩვენ ვხედავთ: ბურჟუაზიის პირველი ილუზიები აგრეთვე მისი უკანასკნელი ილუზიებია.

B. შრომის გარდამეტი

„პოლიტიკური ეკონომიის თხზულებებში შემდეგ უაზრო ჰიპოთეზს ვხვდებით: ყველა საგანთა ფასი თუ გაორკეცდა... თითქოს ყველა საგანთა ფასი არ წარმოადგენდეს საგანთა პროპორციას, და შესაძლებელი იყოს პროპორციის, შეფარდების, კანონის გაორკეცება!“ (პრუდონი, ტ. I, გვ. 81).

ეკონომისტები ჩავარდნენ ამ შეცდომაში იმიტომ, რომ არ იცოდნენ „პროპორციულობის კანონისა“ და „ჩამოყალიბებული ღირებულების“ გამოყენება.

საუბედუროდ, თვით ბ-ნი პრუდონის თხზულებაში, ტ. I, გვ. 110, ვკითხულობთ ამ უაზრო ჰიპოთეზს, რომ „თუ ხელფასმა საყოველთაოდ აიწია, ყველა საგანთა ფასი აიწევს“. გარდა ამისა, თუ პოლიტიკური ეკონომიის თხზულებებში ვხვდებით აღნიშნულ ფრაზას, იქ ვპოულობთ მის ახსნასაც. „როდესაც ამბობენ, ყველა საქონელთა ფასი მატულობს ან კლებულობსო, ყოველთვის გამორიცხავენ ამა თუ იმ საქონელს: გამორიცხული საქონელი ჩვეულებრივ არის ფული ან შრომა“ („Encyclopaedia Metropolitana or Universal Dictionary of Knowledge“, vol. IV, სტატია „Political Economy“ სენიორისა (Senior),[37] London 1836. შეად. ამ გამოთქმის შესახებ აგრეთვე ჯ. სტ. მილი (St. Mill):[38] „Essays on some unsettled questions of political economy“, London 1844 და ტუკი (Tooke):[39] „An history of prices“ etc. London 1838.

გადავიდეთ ახლა „ჩამოყალიბებული ღირებულების“ მეორე გამოყენებაზე და მრავალ სხვა პროპორციულობაზე, რომელთა ერთადერთ ნაკლს ის შეადგენს, რომ მცირედ პროპორციულნი არიან და ვნახოთ, ბ-ნ პრუდონს აქ უფრო ხომ არ სწყალობს ბედი, ვიდრე ცხვრების ფულად ქცევის საქმეში.

„ყველა ეკონომისტის მიერ აქსიომად მიღებულია, რომ ყოველი შრომა გარდამეტს უნდა იძლეოდეს. ეს დებულება ჩემთვის უნივერსალური და აბსოლუტური ჭეშმარიტებაა: იგი დასრულებაა პროპორციულობის კანონისა, რომელიც მთელი ეკონომიური მეცნიერების მოკლე შინაარსად შეიძლება მივიჩნიოთ. მაგრამ, — ბოდიშს ვიხდი ეკონომისტების წინაშე,—მათ პრინციპს, რომ ყოველი შრომა გარდამეტს უნდა იძლეოდეს, აზრი არა აქვს მათ თეორიაში და არაფრით არ შეიძლება მისი დამტკიცება“ (პრუდონი, 1 ed. p. 73).

რათა დაამტკიცოს, რომ ყოველი შრომა გარდამეტს უნდა იძლეოდეს, ბ-ნი პრუდონი აპიროვნებს საზოგადოებას; იგი ჰქმნის მისგან საზოგადოება-პიროვნებას, საზოგადოებას, რომელიც სრულიადაც არაა პიროვნებათა საზოგადოება, ვინაიდან მას თავისი განსაკუთრებული კანონები აქვს, რომელთაც საერთო არა აქვთ რა პიროვნებებთან, რომელთაგანაც საზოგადოება შესდგება, მას აქვს თავისი „საკუთარი გონი“, რომელიც არის არა ჩვეულებრივი ადამიანის გონი, არამედ გონი, რომელიც მოკლებულია ჩვეულებრივ ადამიანურ აზრს. ბ-ნი პრუდონი ეკონომისტებს უსაყვედურებს, რომ მათ ვერ გაიგეს ამ კოლექტიური არსების პიროვნება. მის სიტყვებს ჩვენ სიამოვნებით ვუპირისპირებთ შემდეგ წინადადებას ერთი ამერიკელი ეკონომისტისას, რომელიც სულ საწინააღმდეგოს უსაყვედურებს სხვა ეკონომისტებს: „მორალურ პიროვნებას (the moral entity), გრამატიკულ არსს (the grammatical being), საზოგადოებად წოდებულს, მიაწერეს ისეთი თვისებები, რომლებსაც რეალური არსებობა აქვს მხოლოდ იმათ წარმოდგენაში, ვინც სიტყვას ნივთად აქცევენ... აი რამ მისცა ადგილი ბევრ სიძნელესა და სამწუხარო შეცდომას პოლიტიკურ ეკონომიაში“ (Th. Cooper: „Lestures on the Elements of Political Economy“, Columbia 1826).

„ეს შრომის გარდამეტის პრინციპი, განაგრძობს ბ-ნი პრუდონი, ჭეშმარიტია ინდივიდუუმთა მიმართ მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი გამომდინარეობს საზოგადოებიდან, რომელიც მათზე თავის საკუთარ კანონთა მადლს განავრცობს“.

სურს ბ-ნ პრუდონს ამით მარტოოდენ იმის თქმა, რომ სოციალური ინდივიდუუმის წარმოება უფრო ნაყოფიერია, ვიდრე განმარტოებული ინდივიდუუმისა? ლაპარაკობს ბ-ნი პრუდონი იმ გარდამეტზე, რომელიც ახლავს ასოციაციაში გაერთიანებულ ინდივიდუუმთა წარმოებას ასოციაციაში გაუერთიანებელ ინდივიდუუმთა წარმოებასთან შედარებით? თუ ეს ასეა, ჩვენ შეგვიძლია მას დავუსახელოთ

ასი ეკონომისტი, რომელთაც გამოთქმული აქვთ ეს მარტივი ჭეშმარიტება იმ მისტიციზმის გარეშე, რომელშიაც ეხვევა ბ-ნი პრუდონი. აი, რას ამბობს, მაგალითად, ბ-ნი სადლერი (Sadler):

„კომბინაციური შრომა ისეთ შედეგებს იძლევა, რომელთა მოცემას ვერასოდეს ვერ შესძლებდა ინდივიდუალური შრომა. ამიტომ, რაც უფრო გამრავლდება კაცობრიობა რიცხვობრივად, მით უფრო ერთობლივი მრეწველობის პროდუქტები ბევრად გადააჭარბებს ამ გამრავლების საფუძველზე გამოანგარიშებულ უბრალო შეკრების ჯამს... როგორც მექანიკურ მრეწველობაში, ისე მეცნიერების დარგში ერთ ადამიანს შეუძლია ერთ დღეში მეტი გააკეთოს, ვიდრე განმარტოებულ ინდივიდუუმს მთელი თავისი სიცოცხლის განმავლობაში. მათემატიკოსების აქსიომა, რომ მთელი მის ნაწილებს ეთანასწორება, მართალი არ არის ჩვენს საგანთან დაკავშირებით. რაც შეეხება შრომას, ადამიანის არსებობის ამ დიად საძირკველს (the great pillar of human existence), შეიძლება ითქვას, რომ შეერთებული ძალღონის პროდუქტი ბევრად აღემატება ყველა იმას, რისი შექმნაც შეუძლია ოდესმე ინდივიდუალურ და განმარტოებულ ძალღონეს“ (Th. Sadler: „The law of population“, London 1830).

დავუბრუნდეთ ბ-ნ პრუდონს. შრომის გარდამტეხი, ამბობს იგი, პოულობს თავის ახსნას საზოგადოება-პიროვნებაში. ამ პიროვნების სიცოცხლე მიმდინარეობს იმ კანონების საწინააღმდეგო კანონების მიხედვით, რომლებიც ამოქმედებს ადამიანს როგორც ინდივიდუუმს; მას სურს ამის დამტკიცება „ფაქტებით“.

„ახალი სამეურნეო წესის აღმოჩენა გამომგონს არასოდეს არ აძლევნ იმის თანასწორ მოგებას, რასაც სძენს საზოგადოებას... შემჩნეულია, რომ სარკინიგზო სარეწაო ნაკლებ არის სიმდიდრის წყარო მესარეწისთვის, ვიდრე სახელმწიფოსთვის... საშუალო სატრანსპორტო ფასი ჭაპანსაზიდით საწყობიდან წაღებული და საწყობში მიტანილი საქონლისთვის არის 18 სანტიმი ტონასა და კილომეტრზე. გამოუანგარიშნიათ, რომ ამ ფასის მიხედვით ჩვეულებრივი სარკინიგზო სარეწაო მხოლოდ 10% წმინდა მოგებას მიიღებდა, რაც საჭაპან-საზიდო სარეწაო მოგებას უდრის დაახლოებით. მაგრამ ვიგულისხმოთ, რომ სარკინიგზო ტრანსპორტის სისწრაფე საჭაპან-საზიდოსას შეეფარდება როგორც 4:1; ამ შემთხვევაში, ვინაიდან საზოგადოებაში დრო თვით ღირებულებას წარმოადგენს, რკინიგზას, თანასწორი ფასის პირობებში, ჭაპან-საზიდთან შედარებით 400% მოგების უპირატესობა ექნება. მაგრამ ეს უზარმაზარი მოგება, საზოგადოებისათვის ფრიად რეალური, სრულიადაც არ არის იმავე პროპორციით

მოგება სატრანსპორტო მესარეწისთვის, რომელიც, აძლევს რა საზოგადოებას 400%-ის სარგებლობას, თვითონ 10%-საც კი ვერ იღებს. მართლაც, წარმოვიდგინოთ უფრო მეტი თვალსაჩინოებისათვის, რომ რკინიგზამ 25 სანტიმამდე ასწია თავისი ტარიფი, ჰაპან-საზიდის ტარიფი კი 18 სანტიმი დარჩა: ამ შემთხვევაში რკინიგზა ხელად დაჰკარგავს ყველა თავის სატრანსპორტო ტვირთს. გამგზავნელნი, მიმღებნი, ყველანი დაუბრუნდებიან ურემს, და თუ საჭირო იქნა სათრევლასაც კი. ორთქლმავალს მიატოვებენ: 400%-ის საზოგადოებრივი სარგებლობა მსხვერპლად შეეწირება 35%-ის ზარალს. ამის მიზეზი ადვილად დასანახია; რკინიგზის სისწრაფიდან გამომდინარე სარგებლობა მთლიანად საზოგადოებრივია, ხოლო თითოეული ინდივიდუუმი მასში მინიმალური ზომით არის მონაწილე (ნუ დავივიწყებთ, რომ ამ წუთში საკითხი ეხება მხოლოდ საქონელთა ტრანსპორტს), მაშინ როდესაც ზარალს პირდაპირ და პირადად მომხმარებელი განიცდის. 400%-ის სოციალური სარგებლობა, თუ საზოგადოება მხოლოდ ერთ მილიონ ადამიანთაგან შესდგება, ინდივიდუუმისათვის $\frac{4}{1000}$-ს წარმოადგენს, მაშინ როდესაც 33%-ის ზარალი მომხმარებლისათვის 33 მილიონის სოციალურ დეფიციტს გულისხმობს“ (პრუდონი, 1 გამოც., p. 100 და 101).

მივიჩნიოთ, ვთქვათ, დასაშვებად, რომ ბ-ნი პრუდონი გაითხკეცებულ სისწრაფეს თავდაპირველი სისწრაფის 400%-ით გამოსახავს; მაგრამ, როდესაც იგი სისწრაფის პროცენტებს უპირისპირებს მოგების პროცენტებს და პროპორციას ამყარებს ორ საგანს შორის, რომლებიც, თუმცა თითოეული თავისთავად პროცენტებით გაიზომება, ერთი მეორის უთანაზომადოა,—ეს ნიშნავს პროპორციის დამყარებას პროცენტებს შორის და თვით საგნების ვანზე დატოვებას.

პროცენტი ყოველთვის პროცენტია. 10% და 400% თანაზომადია, ერთი მეორეს შეეფარდება როგორც 10:400. მაშასადამე, დაასკვნის ბ-ნი პრუდონი, 10%-ის მოგება გაითხკეცებულ სისწრაფეზე 40-ჯერ ნაკლებია. რათა უშველოს გარეგნობას, იგი ამბობს, საზოგადოებისათვის დრო ღირებულებაა (time is money). ეს შეცდომა იქიდან წარმოსდგება, რომ მას ბუნდოვანად აგონდება, ღირებულებასა და სამუშაო დროს შორის შეფარდება არსებობსო, და იგი სასწრაფოდ აიგივებს სამუშაო დროს სატრანსპორტო დროსთან, ე. ი. რამდენსამე ცეცხლფარეშს, კონდუქტორს და მისთანებს აიგივებს მთელს საზოგადოებასთან. ასე, სისწრაფე ერთბაშად გადაიქცა კაპიტალად, და ამ შემთხვევაში ბ-ნ პრუდონს სრულის უფლებით შეუძლია თქვას: „400%-ის საზოგადოებრივი სარგებლობა მსხვერპ-

ლად შეეწირება 35%-ის ზარალსო". დაამყარა რა, როგორც მათე-მატიკოსმა, ეს უცნაური დებულება, იგი მის ახსნასაც გვაძლევს, რო-გორც ეკონომისტი.

„400%-ის სოციალური სარგებლობა, თუ საზოგადოება მხოლოდ ერთ მილიონ ადამიანთაგან შესდგება, ინდივიდუუმისთვის $\frac{4}{10000}$-ს წარმოადგენს". თანახმა ვართ; მაგრამ საკითხი ეხება არა 400-ს, არამედ —400%-ს, და 400%-ის სარგებლობა ინდივიდუუმისათვის წარმოადგენს 400%-ს, არც მეტს და არც ნაკლებს. როგორიც უნდა იყოს კაპიტალი, დივიდენდები ყოველთვის 400%-ის პროპორციით იანგარიშება. ბ-ნი პრუდონი კი რას შვრება? მან პროცენტი კაპიტალად მიიღო, და თი-თქოს შეეშინდა, რომ ასეთი მისი აღრევა საკმაოდ ცხადი, საკმაოდ „თვალსაჩინო" არ გახდესო, იგი განაგრძობს: „33%-ის ზარალი მომხმა-რებლისათვის 33 მილიონის სოციალურ დეფიციტს გულისხმობსო". 33%-ის ზარალი მომხმარებლისათვის რჩება 33%-ის ზარალი ერთ მილი-ონ მომხმარებელთათვისაც. და შემდეგ: რა უფლებით შეუძლია ბ-ნ პრუ-დონს თქვას, სოციალური დეფიციტი, 33%-ის ზარალის შემთხვე-ვაში, 33 მილიონს აღწევსო, როდესაც მან არ იცის არც საზოგადოებ-რივი კაპიტალი და არც კაპიტალი თუნდაც ერთი დაინტერესებული პირისა? ამგვარად, ბ-ნმა პრუდონმა არ იკმარა, რომ ერთმანეთში აურია კაპიტალი და პროცენტები; იგი თავის თავს აჭარ-ბებს, როდესაც სარეწაოში მოთავსებულ კაპიტალსა და დაინ-ტერესებულ პირთა რიცხვს აიგივეებს.

„მართლაც, წარმოვიდგინოთ მეტი თვალსაჩინობისათვის" განსა-ზღვრული კაპიტალი. 400%-ის სოციალური მოგება, ერთ მილიონ მონაწილეთა შორის განაწილებული, რომელთაგან თითოეული ერთი ფრანკითაა მონაწილე, შეადგენს 4 ფრანკს კაცის თავზე და არა 0,0004-ს, როგორ ამტკიცებს ბ-ნი პრუდონი. ასევე 33%-ის ზარალი თვითეული მონაწილესათვის შეადგენს 330000 ფრანკის სოცია-ლურ დეფიციტს და არა —33 მილიონისას (100:33=1000000:330000).

ბ-ნი პრუდონი, თავისი საზოგადოება-პიროვნების თეორიით გატაცებული. ივიწყებს 100-ზე გაყოფას; ამიტომ მას გამოუდის 330000 ფრანკის ზარალი;* მაგრამ კაცის თავზე 4 ფრანკის მოგება 4 მილიონი ფრანკის მოგებას შეადგენს საზოგადოებისათვის. საზოგა-დოებისათვის რჩება 3670000 ფრანკის წმინდა მოგება. ეს ზედმიწევნი-ლი ანგარიში იმის სრულიად წინააღმდეგს ამტკიცებს, რის დამტკი-

---

* მარქსს, ალბათ, მხედველობაში აქვს ის ციფრი, რომელსაც მიიღებდა პრუ-დონი, რომ არ დაეშვა შეცდომა თავის გამოანგარიშებაში.—შენიშვნა რუს. გამ.

ცებაც ბ-ნ პრუდონს სურდა, სახელდობრ: რომ საზოგადოების მოგება და ზარალი სრულიადაც არ არის შებრუნებულ შეფარდებაში ინდივიდუუმთა მოგებასა და ზარალთან.

ამ უბრალო არითმეტიკული შეცდომების გასწორების შემდეგ ვნახოთ, თუ რა შედეგებს მივაღწევდით, სისწრაფისა და კაპიტალის ის შეფარდება რომ მიგვეღო რკინიგზებისათვის, რომელსაც ბ-ნი პრუდონი იძლევა, საანგარიშო შეცდომების მოუხდენლად. წარმოვიდგინოთ, რომ ოთხჯერ უფრო სწრაფი ტრანსპორტი ოთხჯერ მეტად ღირს; ამ შემთხვევაში ეს ტრანსპორტი ნაკლებ მოგებას არ მოგვცემდა, ვიდრე ჭაპან-ზიდვა, რომელიც ოთხჯერ უფრო ნელია და მეოთხედ ფრახტად ღირს. მაშასადამე, თუ ჭაპან-ზიდვა 18 სანტიმს იღებს, რკინიგზას შეეძლება 72 სანტიმი აიღოს. ეს იქნებოდა „მათემატიკურის ზედმიწევნილობით" შედეგი ბ-ნი პრუდონის მიერ ნაგულისხმევისა, მხოლოდ საანგარიშო შეცდომების მოუხდენლად. მაგრამ მოულოდნელად იგი გვეუბნება: თუ რკინიგზამ, არა თუ 72 სანტიმი, მხოლოდ 25 სანტიმი აიღო, იგი მაშინვე ყველა თავის სატრანსპორტო ტვირთს დაჰკარგავსო. მართლაც, ამ შემთხვევაში ადამიანები იძულებული იქნებოდნენ დაბრუნებოდნენ ურემს და სათრეველასაც კი. მხოლოდ ჩვენ რჩევას მივცემთ ბ-ნ პრუდონს, ნუ დაივიწყებს 100-ზე გაყოფას თავის „პროგრესიული ასოციაციის პროგრამაში". მაგრამ ვაი, რომ იმედი არაა, ყურად იღოს მან ეს რჩევა, ვინაიდან ბ-ნი პრუდონი ისე აღტაცებულია თავისი „პროგრესიული" ანგარიშით, რომელიც „პროგრესიულ ასოციაციას" შეესაბამება, რომ მედიდურად გაიძახის: „მე უკვე დავანახვე მკითხველს II თავში, ღირებულების ანტინომიის ახსნის გზით, რომ ყოველი სასარგებლო აღმოჩენა შეუდარებლად ნაკლებ ხელსაყრელია გამომგონისათვის, რაგინდ იგი ამას ცდილობდეს, ვიდრე საზოგადოებისათვის; ამის დამტკიცება ჩემს მიერ მათემატიკურ ზედმიწევნილობამდეა მიყვანილი!"

დავუბრუნდეთ საზოგადოება-პიროვნების ფიქციას, რომლის დანიშნულება მხოლოდ ის იყო, რომ დაემტკიცებია ეს უბრალო ჭეშმარიტება: ახალი გამოგონება, რომელიც შესაძლებლობას იძლევა იმავე შრომის რაოდენობით წარმოებულ იქნეს საქონელთა უფრო დიდი რაოდენობა, დაბლა სწევს პროდუქტის საბაზრო ღირებულებას. საზოგადოება მოგებას პოულობს, მაგრამ არა იმიტომ, რომ მეტ საცვლელ ღირებულებას იღებს, არამედ იმიტომ, რომ იმავე ღირებულებით მეტ საქონელს მოიპოებს. რაც შეეხება გამომგონს, კონკურენცია მის მოგებას თანდათანობით დაბლა სწევს მოგების საყოველთაო დონემდე. დაამტკიცა ბ-ნმა პრუდონმა ეს დებულება, რის

დამტკიცებაც მას სურდა? არა; მაგრამ ეს მას ხელს არ უშლის ეკონომისტებს უსაყვედუროს, რომ მათ ეს დამტკიცება არ მოუციათო. რათა მას დავუმტკიცოთ წინააღმდეგი, ჩვენ მოვიყვანთ ამონაწერებს მხოლოდ რიკარდოსა და ლოდერდალის თხზულებებიდან; რიკარდო მეთაურია სკოლისა, რომელიც სამუშაო დროით განსაზღვრავს ღირებულებას, ლოდერდალი ერთერთი შეუდრეკელი დამცველია ღირებულების განსაზღვრისა მიწოდებითა და მოთხოვნით. ორთავეს ერთიდაიგივე დებულება აქვთ შემუშავებული.

„ვადიდებთ რა განუწყვეტლად წარმოების სიადვილეს, ჩვენ განუწყვეტლად ვამცირებთ ზოგიერთ წინათ წარმოებულ საგანთა ღირებულებას, თუმცა ამავე გზით არა თუ ვმატებთ ეროვნულ სიმდიდრეს, არამედ ვადიდებთ სამერმისოდ წარმოების უნარსაც... როგორც კი ჩვენ მანქანებისა თუ საბუნებისმეტყველო ცოდნის საშუალებით ბუნების ძალას ვაიძულებთ შეასრულოს სამუშაო, რომელსაც წინათ ადამიანი ასრულებდა, ეცემა საცვლელი ღირებულება ამ სამუშაოსი. თუ ხორბლის დასაფქვავად წისქვილის მოძრაობაში მოსაყვანად ათი კაცი იყო საჭირო, და აღმოჩენილი იქნა, რომ ქარისა ან წყლის საშუალებით შესაძლებელია ამ ათი კაცის შრომა დაზოგვილ იქნეს, მაშინ წისქვილის მოქმედების პროდუქტის—ფქვილის ღირებულება ამ მომენტიდან დაიწევს დაზოგვილი შრომის ჯამის პროპორციულად და საზოგადოებას სიმდიდრე შეემატება ყველა იმ საგანთა ღირებულებისა, რომელთა შექმნას შესძლებს ამ ათი კაცის შრომა, ვინაიდან მუშების შესანახად დანიშნული ფონდი არ განიცდის არავითარ შემცირებას“ (რიკარდო).

ლოდერდალი, თავის მხრივ, ამბობს:

„კაპიტალის მოგება ყოველთვის იქიდან წარმოსდგება, რომ კაპიტალი თავის თავზე იღებს შრომის ნაწილს, რომელიც ადამიანს თავისი ხელით უნდა შეესრულებია, ანუ ასრულებს შრომის ნაწილს, რომელიც ადამიანის პირად ძალღონეს აღემატება და თვით მის მიერ შესრულებული ვერ იქნებოდა. მცირე მოგებამ, რომელსაც იღებენ საზოგადოდ მანქანის პატრონები, შედარებით იმ შრომის ფასთან, რომელსაც მანქანა შეენაცვლება, იქნებ დაბადოს ეჭვი ამ შეხედულების სისწორის შესახებ. ერთი ორთქლტუმბო, მაგალითად, დღის განმავლობაში იმდენ წყალს ამოქაჩავს ნახშირის მაღაროდან, რამდენსაც ზურგით ვერ ამოიტანდა სამასი კაცი, თუნდაც რომ ისინი ერთმანეთის გვერდით ყოფილიყვნენ ჩამწკრივებული; და ამასთან, ეჭვს გარეშეა, ტუმბო ბევრად ნაკლებ ხარჯებს იწვევს მათ მაგიერ შრომის შესრულებისათვის. იგივე ითქმის ყველა მანქანის შესახებ. მანქანამ უფრო იაფად უნდა შეასრულოს შრომა, რომელიც ადამია-

ნის ხელით სრულდებოდა და რომელსაც იგი შეენაცვლება... ვთქვათ, ვინმემ გამოიგონა მანქანა, რომელიც ოთხი ადამიანის საქმეს ასრულებს, და ამაზე მან პატენტიც აიღო: ცხადია, რახან მისდამი მინიჭებული პრივილეგია ადგილს არ აძლევს კონკურენციას, გარდა იმ კონკურენციისა, რომელსაც მუშების შრომა იწვევს, პრივილეგიის განმავლობაში მუშების ხელფასი იქნება საზომი იმ ფასისა, რომელიც გამომგონმა უნდა დაადვას თავის ნაწარმოებს, ე. ი. რათა თავისი თავი უზრუნველჰყოს დაკვეთებით, იგი მოითხოვს ცოტათი იმაზე ნაკლებს, ვიდრე არის ხელფასი შრომისა, რომელსაც მისი მანქანა შეენაცვლება. მაგრამ პრივილეგიის ვადის გასვლისას გაიმართება იმგვარივე მანქანები და მისას კონკურენციას გაუწევს. მაშინ იგი ნაწარმოებს დაადებს ფასს საყოველთაო პრინციპის მიხედვით, მანქანების სიმრავლეზე დამოკიდებულებით. გამოყენებული ფონდების მოგება... თუმცა იგი შენაცვლებული შრომიდან გამომდინარეობს, საბოლოო ანგარიშით წესრიგდება არა შრომის ღირებულებით, არამედ, როგორც ყველა სხვა შემთხვევაშიაც, კონკურენციით კაპიტალის მესაკუთრეთა შორის; და ამ მოგების სიმაღლე ყოველთვის განისაზღვრება შეფარდებით ამ მიზნისათვის მიწოდებულ კაპიტალებსა და მათთვის არსებულ მოთხოვნას შორის."

ამგვარად, გამოდის, საბოლოო ანგარიშით, რომ სანამ მოგება უფრო დიდია, ვიდრე მრეწველობის სხვა დარგებში, ყოველთვის იქნება ისეთი კაპიტალები, რომელნიც მიაწყდებიან ახალ მრეწველობას, ვიდრე იქ მოგების ნორმა არ ჩამოვა საერთო დონემდე.

ჩვენ ეს არის ვნახეთ, რომ რკინიგზების მაგალითი სრულიად არ იყო გამოსადეგი საზოგადოება-პიროვნების ფიქციის გასაშუქებლად. მაგრამ ბ-ნი პრუდონი მაინც გაბედულად განაგრძობს თავის სიტყვას: „რაკი ეს მხარეები გაშუქებულია, არა არის რა იმაზე ადვილი, რომ ავხსნათ, თუ რატომ უნდა უტოვებდეს ყოველ მწარმოებელს შრომა გარდამეტს".

რაც ახლა მოთხრობილი იქნება, კლასიკურ ძველ ხანას ეკუთვნის. ეს არის პოეტური მოთხრობა, რომლის დანიშნულებაა შესვენება მისცეს მკითხველს, რომელსაც დაღლილობა უნდა ეგრძნო წინანდელ მათემატიკურ დამტკიცებათა გამო. ბ-ნი პრუდონი თავის საზოგადოება-პიროვნებას პრომეთეს[42] უწოდებს, რომლის დიად საქმეთა ქებათა-ქებას ასე გამოსთქვამს:

„თავდაპირველად პრომეთე, ბუნების წიაღიდან გამოსული, იღვიძებს და სიცოცხლეს იწყებს მომხიბვლელობით აღსავსე უმოქმედობაში, და სხვ. და სხვ. პრომეთე ხელს ჰკიდებს საქმეს, და პირველი დღიდანვე, მეორედ გაჩენის პირველი დღიდანვე, პრომე-

ოეს პროდუქტი, ე. ი. მისი სიმდიდრე, მისი კეთილდღეობა, ათს ეთანასწორება. მეორე დღეს პრომეთე ანაწილებს თავის შრომას, და მისი პროდუქტი ასს უთანასწორდება. მესამე და ყოველ შემდგომ დღეს პრომეთე გამოიგონებს მანქანებს, აღმოაჩენს ახალ სასარგებლო თვისებებს სხეულებში, ახალ ძალებს ბუნებაში... ყოველი ნაბიჯისთანავე, რომელსაც გადასდგამს მისი სამრეწველო მოქმედება, იზრდება მისი წარმოების ციფრი და ამცნობს მას მისი ბედნიერების ზრდას. დაბოლოს, რადგან მისთვის მოხმარება წარმოებას მოასწავებს, ცხადია, რომ ყოველი დღის მოხმარება, რომელსაც წინა დღის პროდუქტი მიაქვს, უტოვებს მას პროდუქტის გარდამეტს ხვალინდელი დღისათვის".

ბ-ნი პრუდონის ეს პრომეთე უცნაური პიროვნებაა, ისევე სუსტი ლოგიკაში, როგორც პოლიტიკურ ეკონომიაში. რამდენადაც პრომეთე გვასწავლის მხოლოდ, რომ შრომის დანაწილება, მანქანების გამოყენება, ბუნების ძალთა და ტექნიკურ მეცნიერებათა ექსპლოატაცია ადიდებს ადამიანთა საწარმოო ძალას და იძლევა გარდამეტს იმასთან შედარებით, რასაც განმარტოებული შრომა ჰქმნის, მას, ამ ახალ პრომეთეს ის უბედურება სჭირს, რომ ძალიან დაგვიანებით არის მოსული. მაგრამ როგორც კი პრომეთე წარმოებასა და მოხმარებაზე იწყებს ლაპარაკს, იგი ნამდვილად სასაცილო ხდება. მისთვის მოხმარება წარმოებას მოასწავებს; ის ყოველდღე მოიხმარს იმას, რაც წინა დღეს დაამზადა, ასე რომ ერთი დღის მარაგი ყოველთვის აქვს; ეს სამარაგო დღე არის მისი „შრომის გარდამეტი". მაგრამ, რახან იგი დღეს მოიხმარს იმას, რაც გუშინ აწარმოვა,—პირველ დღეს, რომელსაც „გუშინ" არ უძღოდა, მას ორი დღის სამყოფი უნდა ემუშავნა, რათა შემდეგში ერთი დღე ჰქონებოდა მარაგად. და როგორ მოიპოვა პრომეთემ ეს გარდამეტი პირველ დღეს, როდესაც არ არსებობდა არც შრომის დანაწილება, არც მანქანები, არც ბუნების ძალთა სხვა ცოდნა, გარდა ცეცხლისა? ამგვარად, „მეორედ გაჩენის პირველ დღემდე" უკუგადაწევით საკითხი ერთი ნაბიჯითაც არ წაწეულა წინ. ეს წესი საგანთა ახსნა-განმარტებისა ერთსა და იმავე დროს ბერძნული და ებრაულია, ერთსა და იმავე დროს მისტიკური და ალეგორიულია, იგი სრულს უფლებას აძლევს ბ-ნ პრუდონს თქვას: „მე დავამტკიცე თეორიითაც და ფაქტებით ის პრინციპი, რომ ყოველი შრომა გარდამეტს უნდა სტოვებდეს".

მისი ფაქტებია სასიქადულო პროგრესიული ანგარიში; თეორიაა მითი პრომეთეს შესახებ.

„მაგრამ, განაგრძობს ბ-ნი პრუდონი, ეს პრინციპი, რომელიც ისევე ურყევია, როგორც არითმეტიკული დებულება, ჯერ კიდევ

შორსაა იმ მდგომარეობიდან, რომ განხორციელებული იყოს ყველასთვის. მაშინ, როდესაც კოლექტიური მრეწველობის წყალობით, თვითეული ინდივიდუალური სამუშაო დღე უფრო და უფრო დიდ პროდუქტს მოიღებს, როდესაც, ამის აუცილებელ შედეგად, მუშა, იმავე ხელფასით, დღითი-დღე უფრო მდიდარი უნდა გამხდარიყო, საზოგადოებაში არსებობენ წოდებანი, რომელნიც მდიდრდებიან, და სხვები, რომელნიც სიღატაკეში ნადგურდებიან".

1770 წელს დიდი ბრიტანეთის შეერთებული სამეფოს მოსახლეობა 15 მილიონს შეადგენდა, ხოლო პროდუქტიული მოსახლეობა— 3 მილიონს. ტექნიკურ გაუმჯობესებათა პროდუქტიული ძალა შეესაბამებოდა დაახლოებით 12 მილიონ ადამიანს; მაშასადამე, იყო მთლად 15 მილიონი პროდუქტიული ძალა. ამგვარად, პროდუქტიული ძალა შეეფარდებოდა მოსახლეობას, როგორც 1:1, ხოლო ტექნიკურ გაუმჯობესებათა პროდუქტიული ძალა—ადამიანის სამუშაო ძალას, როგორც 4:1.

1840 წელს მოსახლეობა არ აღემატებოდა 30 მილიონს, პროდუქტიული მოსახლეობა შეადგენდა 6 მილიონს, მაშინ როდესაც ტექნიკურ გაუმჯობესებათა პროდუქტიული ძალა 650 მილიონს აღწევდა, ე. ი. ტექნიკურ გაუმჯობესებათა პროდუქტიული ძალა შეეფარდებოდა მთელს მოსახლეობას, როგორც 21:1, ხოლო—ადამიანის სამუშაო ძალას, როგორც 108:1 და სხვ.

მაშასადამე, ინგლისის საზოგადოებაში სამუშაო დღის პროდუქტივობამ სამოცდაათ წელიწადში იმატა 2700%-ით, ე. ი. 1840 წელს იგი აწარმოებდა 27-ჯერ მეტს, ვიდრე 1770 წელს. ბ-ნი პრუდონის თანახმად, უნდა გვეკითხნა შემდეგი: რატომ არ იყო ინგლისელი მუშა 1840 წელს 27-ჯერ უფრო მდიდარი, ვიდრე 1770 წელს? ასეთი კითხვის დასმა გულისხმობს, რასაკვირველია, რომ ინგლისელებს შეეძლოთ შეექმნათ თავიანთი სიმდიდრე ისე, რომ არ ყოფილიყო ის ისტორიული პირობები, რომლებშიაც ეს სიმდიდრე წარმოიშვა, როგორიცაა კერძო კაპიტალების დაგროვება, შრომის თანამედროვე დანაწილება, მანქანური წარმოება, ანარქიული კონკურენცია, საქირაო შრომის სისტემა, ერთის სიტყვით, ყველაფერი ის, რაც კლასთა ანტაგონიზმზეა დამყარებული. მაგრამ სწორედ ეს იყო საარსებო პირობა პროდუქტიულ ძალთა და შრომის გარდამეტის განვითარებისათვის. ამრიგად, ამ პროდუქტიულ ძალთა და ამ შრომის გარდამეტის განვითარების მისაღწევად აუცილებელი იყო არსებულიყო კლასები, რომელნიც მდიდრდებიან, და სხვები, რომელნიც სიღატაკეში ნადგურდებიან.

რა არის, ბოლოს და ბოლოს, ეს ბ-ნი პრუდონის მიერ

მკვდრეთით აღდგენილი პრომეთე? ეს არის საზოგადოება, ესაა კლასთა ანტაგონიზმზე დამყარებული საზოგადოებრივი ურთიერთობა. ეს ურთიერთობაა არა ურთიერთობა ინდივიდუუმისა ინდივიდუუმთან, არამედ მუშისა კაპიტალისტთან, მოიჯარადრისა მემამულესთან და სხვ. წარხოცეთ ეს ურთიერთობა და თქვენ მოსპობთ მთელ საზოგადოებას; თქვენი პრომეთე მოჩვენებაღაა უხელფეხოდ, ე. ი. მოკლებული მანქანურ წარმოებას, შრომის დანაწილებას, მოჩვენება, რომელსაც, ერთის სიტყვით, აკლია ყველაფერი ის, რაც თქვენ მას მიეცით თავდაპირველად, რათა შრომის ამ გარდამეტისათვის მიგეღწევინებიათ.

თუ თეორიაში კმაროდა, როგორც ამას ბ-ნი პრუდონი სჩადის, შრომის გარდამეტის ფორმულა თანასწორობის მნიშვნელობით ყოფილიყო განმარტებული, წარმოების თანამედროვე პირობების მხედველობაში მიუღებლად, პრაქტიკაშიაც უნდა კმაროდეს ყველა ამჟამად მოპოებული სიმდიდრის თანასწორი განაწილება მუშებს შორის, წარმოების თანამედროვე პირობებში სრულიად რისამე შეუცვლელად. ეს განაწილება მაინცა და მაინც დიდ კეთილდღეობას არ მიანიჭებდა თვითეულ მონაწილეს.

მაგრამ ბ-ნი პრუდონი ისე პესიმისტი არაა, როგორც შეიძლებოდა ადამიანს ეფიქრა. რახან პროპორციულობა მისთვის ყველაფერია, ამიტომ მხამზარეულად მოცემულს პრომეთეში, ე. ი. დღევანდელ საზოგადოებაში, იგი ძალაუნებურად უნდა ხედავდეს თავისი საყვარელი იდეის განხორციელებას.

„მაგრამ სიმდიდრის პროგრესი, ე. ი. ღირებულებათა პროპორციულობა, ყველგან გაბატონებული კანონია; და როდესაც ეკონომისტები სოციალისტური პარტიის ჩივილის საპასუხოდ ეროვნული სიმდიდრის პროგრესსა და თვით უუბედურეს კლასთა მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე მიუთითებენ, ისინი ამით, თავიანთვის შეუმჩნევლად, აცხადებენ ჭეშმარიტებას, რომელიც მათი თეორიების დაგმობაა (პრუდონი, 1-ლი გამოც., გვ. 80).

რა არის სინამდვილეში კოლექტიური სიმდიდრე, საზოგადოებრივი ქონება? ეს არის სიმდიდრე ბურჟუაზიის და არა თვითეული ცალკე ბურჟუისა. ჰოდა, ეკონომისტებს სხვა არა უკეთებიათ რა გარდა იმისა, რომ არკვევდნენ, თუ როგორ განვითარდა და უნდა განვითარდეს ამჟამად არსებულ წარმოების პირობებში ბურჟუაზიის სიმდიდრე. რაც შეეხება მუშათა კლასს, ჯერ კიდევ საკამათო საკითხია ეს, რომ მათი მდგომარეობა გაუმჯობესდა ეგრეთწოდებული საზოგადოებრივი სიმდიდრის გადიდების შედეგად. თუ ეკონომისტები, თავიანთი ოპტიმიზმის გასამართლებლად, მიგვითითებენ ინგლისელი

მუშების მაგალითზე, რომელნიც ბამბის მრეწველობაში მოსაქმეობენ, ისინი თვალს აპყრობენ მათ მდგომარეობას მხოლოდ ვაჭრობის აყვავების იშვიათ მომენტებში. აყვავების ამ მომენტებს კრიზისისა და შეფერხების მიმართ აქვს „სწორი პროპორციულობა“ 3-ისა 10-სადმი. მაგრამ ეკონომისტებს, როდესაც ისინი გაუმჯობესებაზე ლაპარაკობენ, იქნებ მხედველობაში ჰყავთ ის მუშები, რომლებიც მილიონობით უნდა დაღუპულიყვნენ აღმოსავლეთ-ინდოეთში, რათა იმავე მრეწველობაში მოსაქმე $1^1/_2$ მილიონი ინგლისელი მუშისთვის უზრუნველეყოთ აყვავების სამი წელიწადი ყოველ ათ წელიწადში.

რაც შეეხება დროებითს მონაწილეობას ეროვნული სიმდიდრის ზრდაში, ეს სულ სხვა რამეა. დროებითი მონაწილეობის ფაქტს ხსნის ეკონომისტების თეორია. ეს ფაქტი წარმოადგენს იმ თეორიის დადასტურებას და სრულიადაც არა მის „დაგმობას“, როგორც ამას ამბობს ბ-ნი პრუდონი. თუ რაიმე დასაგმობია, ეს არის ბ-ნი პრუდონის სისტემა, რომელსაც, როგორც ჩვენ აღვნიშნეთ, ხელფასის მინიმუმზე ჩამოჰყავს მუშა, სიმდიდრის ზრდის მიუხედავად. მისი მხოლოდ ხელფასის მინიმუმზე ჩამოყვანის გზით შეეძლო ბ-ნ პრუდონს მოეხდინა ღირებულებათა სწორი პროპორციულობის, სამუშაო დროით „ჩამოყალიბებული ღირებულების“, გამოყენება. სწორედ იმიტომ, რომ ხელფასი, კონკურენციის შედეგად, მუშის საარსებოდ აუცილებელ საგანთა ფასზე ხან მაღლა იწევს და ხან დაბლა, მუშას შეუძლია საზოგადოებრივი სიმდიდრის განვითარების მონაწილე იყოს რამდენადმე, მაგრამ დაიღუპოს აგრეთვე სიღატაკის გამოც. ეს არის მთელი თეორია ეკონომისტებისა, რომელნიც ამ შემთხვევაში არავითარ ილუზიებს არ ეძლევიან.

მას შემდეგ, რაც დიდხანს საგანს გადაუხვია და მსჯელობდა რკინიგზებისა, პრომეთესა და ახალი საზოგადოების შესახებ, რომელიც „ჩამოყალიბებული ღირებულების“ საფუძველზე უნდა ჩამოყალიბდეს, ბ-ნი პრუდონი თავს იოკებს, და, გრძნობამორეული, მამობრივი კილოთი წარმოსთქვამს:

„ვაფიცებ ეკონომისტებს, ერთ წუთს დაეკითხონ თავიანთ თავს. გულმშვიდად, განშორებით იმ ცრუმორწმუნეობისგან, რომელიც მათ გზას ურევს, ყურადღების მიუქცევლად იმ თანამდებობისთვის, რომელიც უჭირავთ ან რომლის დაჭერას მოელიან, მხედველობაში მიუღებლად იმ ინტერესებისა, რომლებსაც ემსახურებიან, იმ საარჩევნო ხმებისა, რომლებსაც ეძიებენ, იმ წარჩინებისა, რომელსაც მათი მედიდურობა ელამუნება,—დაეკითხონ თავიანთ თავს და სთქვან: განა ეს პრინციპი, რომ ყოველი შრომა გარდამეტს უნდა სტოვებდეს, ჰქონდათ მათ იმ წანამძღვარებისა და შედეგების ჯაჭვის სახით წარმოდგენილი, რომლებიც ჩვენ გამოვამჟღავნეთ?“

თავი მეოთხე

პოლიტიკური ეკონომიის მეტაფიზიკა

§ I. მეთოდი

ახლა ჩვენ შიგ გერმანიაში ვართ! პოლიტიკურ ეკონომიაზე მსჯელობისას ჩვენ იმავე დროს მეტაფიზიკაზე უნდა ვიმსჯელოთ. და აქაც ჩვენ მხოლოდ მივყვებით ბ-ნი პრუდონის „წინააღმდეგობებს“. მან ეს არის გვაიძულა ინგლისურად გველაპარაკნა, რამდენადმე ინგლისელიც გავმხდარვიყავით. ახლა სცენა იცვლება. ბ-ნ პრუდონს გადავყევართ ჩვენს ძვირფას სამშობლოში და ჩვენი სურვილის წინააღმდეგ, გვაიძულებს გერმანელად გადვიქცეთ.

თუ ინგლისელი ადამიანებს ქუდებად გარდაქმნის, გერმანელი ქუდებს იდეებად გარდაქმნის. ინგლისელი — რიკარდოა, მდიდარი ბანკირი და გამოჩენილი ეკონომისტი; გერმანელი — ჰეგელია,[43] უბრალო პროფესორი ფილოსოფიისა ბერლინის უნივერსიტეტში.

ლუი XV-ს,[44] უკანასკნელ აბსოლუტურ მეფეს, რომელიც საფრანგეთის მონარქიის დაცემის წარმომადგენელია, ჰყავდა კარის ექიმი, რომელიც საფრანგეთის პირველი ეკონომისტი იყო. ეს ექიმი, ეს ეკონომისტი წარმომადგენელი იყო საფრანგეთის ბურჟუაზიის ახლობელი და უცილობელი ძლევამოსილობისა. დოქტორ კენემ (Quesnay) [45] მეცნიერებად გახადა პოლიტიკური ეკონომია. მან ამის რეზიუმე მოგვცა თავის განთქმულ „Tableau économique“-ში; გარდა ათას-ერთი კომენტარიისა, რომელიც ამ „Tableau“-ს შესახებ დაწერილა, ჩვენ გვაქვს ერთი კომენტარია თვით დოქტორ კენესი. ეს არის „L'Analyse du tableau économique“, რომელსაც დართული აქვს „შვიდი მნიშვნელოვანი შენიშვნა“.

ბ-ნი პრუდონი მეორე დოქტორი კენეა. იგია კენე პოლიტიკური ეკონომიის მეტაფიზიკისა.

მაგრამ მეტაფიზიკა, მთელი ფილოსოფია, ჰეგელის აზრით, გამოისახება მეთოდში. ამიტომ ჩვენ უნდა შევეცადოთ გავაშუქოთ ბ-ნი პრუდონის მეთოდი, რომელიც „Tableau économique“-ზე

ნაკლებ ბუნდოვანი არ არის. ამისათვის ჩვენ ვაკეთებთ შვიდ მეტ-ნაკლებ მნიშვნელოვან შენიშვნას. თუ ბ-ნი პრუდონი ჩვენი შენიშვნებით კმაყოფილი არ იქნება, მას შეუძლია აბატ ბოდოს (Baudeau)[46] წაჰბაძოს და დასწეროს „ეკონომიურ-მეტაფიზიკური მეთოდის განმარტება“.

პირველი შენიშვნა

„ჩვენ არ ვიძლევით ისტორიას დროის რიგის მიხედვით, არამედ იდეების თანამიმდევრობის მიხედვით. ეკონომიური ფაზები ანუ კატეგორიები ხან თანამედროვეა თავიანთი გამოხატულებით, ხანაც არეული რიგისაა... მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ეკონომიურ თეორიებს აქვს მაინც ლოგიკური თანამიმდევრობა და დამწკრივება გონებაში, აი, ეს რიგი,—ვიმედოვნებთ სიამოვნებით,—ჩვენ მიერ არის აღმოჩენილი“ (პრუდონი, ტ. I, გვ. 146).

ჰეშმარიტად, ბ-ნ პრუდონს ფრანგების დაშინება სურდა, როდესაც მათ ვითომდა ჰეგელის ფრაზები სახეში მიაყარა. ჩვენ საქმე გვაქვს, ამრიგად, ორ ადამიანთან: ჯერ ბ-ნ პრუდონთან და მერე ჰეგელთან. რით განირჩევა ბ-ნი პრუდონი სხვა ეკონომისტებისაგან? და რა როლს ასრულებს ჰეგელი ბ-ნი პრუდონის პოლიტიკურ ეკონომიაში?

ეკონომისტები ბურჟუაზიული წარმოების ურთიერთობათ, შრომის დანაწილებას, კრედიტს, ფულს და სხვ., სახავენ მტკიცე, ურყევ, მარადიულ კატეგორიებად. ბ-ნ პრუდონს, რომელსაც წინ აქვს ეს, მზამზარეული კატეგორიები, სურს აგვიხსნას ამ კატეგორიების, პრინციპების, კანონების, იდეების, აზრების შექმნის აქტი, აგვიხსნას-მათი წარმოშობა.

ეკონომისტები გვიმარტავენ, თუ როგორ ხდება მოცემულ ურთიერთობათა პირობებში წარმოება, მაგრამ არ გვიმარტავენ, თუ როგორ ხდება თვით ამ ურთიერთობათა წარმოება, ე. ი. არ გვიმარტავენ იმ ისტორიულ მოძრაობას, რომელიც მათ წარმოშობს. ბ-ნ პრუდონს, რომელსაც ეს ურთიერთობანი მიჩნეული აქვს პრინციპებად, კატეგორიებად, აბსტრაქტულ აზრებად, მხოლოდ ისღა დარჩენია, რომ რიგზე დააწყოს ეს აზრები, რომლებიც ანბანზე დალაგებული მოიპოება პოლიტიკური ეკონომიის ყოველი ტრაქტატის ბოლოში. ეკონომისტების მასალას შეადგენს ადამიანთა მოძრავი და მომქმედი ცხოვრება; ბ-ნი პრუდონის მასალას შეადგენს ეკონომისტთა დოგმები. მაგრამ, როდესაც ჩვენ მხედველობის გარეშე ვტოვებთ საწარმოო ურთიერთობათ, რომელთა მიმართ კა-

ტეგორიები მარტოოდენ თეორიულ გამოსახულებას წარმოადგენს; როდესაც ჩვენ ამ კატეგორიებში მხოლოდ თვითწარმომდგარ იდეებს, რეალურ ურთიერთობათაგან დამოუკიდებელ აზრებს ვხედავთ, მაშინ იძულებული ვხდებით ამ აზრების სათავედ წმინდა გონების მოძრაობა დავსახოთ. როგორ წარმოიშობს ამ აზრებს წმინდა, მარადიული, უპიროვნო გონება? რა გზით წარმოიშობს იგი მათ?

ჰეგელიანობის საკითხებში რომ ჩვენ ბ-ნი პრუდონის გამბედაობა გვჭონდეს, ვიტყოდით: წმინდა გონება განირჩევა თავისთავში თავის თავისაგან. რას ნიშნავს ეს? რადგან უპიროვნო გონებას თავის გარეშე არა აქვს არც ნიადაგი, რომელზედაც შეიძლება დადგეს, არც ობიექტი, რომელსაც შეიძლება წინაღუდგეს, არც სუბიექტი, რომელსაც შეიძლება შეუერთდეს, ამიტომ იგი იძულებულია ნახტომები აკეთოს, თვით დადგინდეს, თავის თავს წინაღუდგეს და თავის თავს შეუერთდეს. ესაა მდგომარეობა, წინაღმდგომარეობა და შედგენილობა, ანუ ბერძნულად თეზისი, ანტითეზისი და სინთეზისი. იმ მკითხველებისათვის, რომელთაც ჰეგელის ენა არ იციან, ჩვენ გავაღებთ იდუმალ ფორმულას, ეს არის: დადასტურება, უარყოფა და უარყოფის უარყოფა. აი, რას ნიშნავს ის სიტყვები. ეს არ არის, რასაკვირველია, ებრაული ენა, თუ ბ-ნი პრუდონიც დაგვეთანხმება; მაგრამ იგია ინდივიდუუმისაგან განცალკევებული წმინდა გონების ენა. ჩვეულებრივი ინდივიდუუმის და მისი ლაპარაკისა და აზროვნების ჩვეულებრივი მანერის სამაგიეროდ ჩვენ გვაქვს აქ მარტოოდენ ეს ჩვეულებრივი მანერა მისი წმინდა სახით უინდივიდუუმოდ.

განა საკვირველია, რომ ყოველი საგანი, საბოლოო აბსტრაქციით,—ვინაიდან აქ არის აბსტრაქცია და არა ანალიზი,—გვევლინება როგორც ლოგიკური კატეგორია? განა საკვირველია, რომ, როდესაც თანდათან განვარიდებთ ყველაფერს, რაც სახლის ინდივიდუალობას შეადგენს, როდესაც მხედველობის გარეშე ვტოვებთ მასალას, რომლისგანაც სახლი შესდგება, ფორმას, რომელიც მას განასხვავებს, ბოლოს ჩვენს წინ მარტოოდენ სხეული რჩება, რომ, როდესაც მხედველობაში არ ვიღებთ ამ სხეულის მოხაზულობას, გვრჩება მხოლოდ სივრცე, რომ, როდესაც, დასასრულ, სივრცის მოცულობასაც განვარიდებთ, დაგვრჩება მხოლოდ რაოდენობა წმინდა სახით, ლოგიკური კატეგორია? თუ ასე თანდათანობით აბსტრაქციასვყოფთ ყოველი სუბიექტისაგან, ყველა მის სულიერი თუ უსულო, ვითომდა შემთხვევითი ნიშნისაგან, ადამიანთა თუ საგანთაგან,—ჩვენ უფლება გვაქვს ვთქვათ, რომ საბოლოო აბსტრაქციით სუბსტანციად მხოლოდ ლოგიკური კატეგორიები გვრჩება. ასევე მეტაფიზიკოსებს,

რომელნიც ფიქრობენ, რომ ანალიზს აწარმოებენ ასეთი აბსტრაქციების გზით, რომელთაც ჰგონიათ, რომ, რაც უფრო შორდებიან ობიექტებს, მით უფრო უახლოვდებიან ამ ობიექტთა განჭვრეტას, — ამ მეტაფიზიკოსებს, თავიანთ მხრივ, უფლება აქვთ თქვან—ამქვეყნიური საგნები არის მხოლოდ ნაქარგი, რომლის კანვას ლოგიკური კატეგორიები წარმოადგენსო. აი, რა განასხვავებს ფილოსოფოსს ქრისტიანისაგან. ქრისტიანმა იცის Logos-ის[17] [სიტყვის] მხოლოდ ერთი განხორციელება, წინააღმდეგ ლოგიკისა; ფილოსოფოსისთვის კი განხორციელების რიცხვი უამრავია. აბა ვის უნდა გაუკვირდეს, რომ ყველაფერი, რაც არსებობს, ყველაფერი, რაც მიწაზე და წყალში ცოცხლობს, შეიძლება აბსტრაქციის გზით ლოგიკურ კატეგორიამდე იქნეს დაყვანილი, რომ ამნაირად მთელი რეალური სამყარო აბსტრაქციების, ლოგიკური კატეგორიების სამყაროში შეიძლება შთაინთქას?

ყველაფერი, რაც არსებობს, ყველაფერი, რაც ცოცხლობს მიწაზე და წყალში, არსებობს, ცოცხლობს მხოლოდ რაიმე მოძრაობის გზით. ამგვარად, ისტორიის მოძრაობა წარმოშობს სოციალურ ურთიერთობას, სამრეწველო მოძრაობა გვაძლევს სამრეწველო პროდუქტებს და სხვ.

ისევე, როგორც აბსტრაქციის საშუალებით ჩვენ ყოველი ნივთი ლოგიკურ კატეგორიად გარდავქმენით, საკმარისია აბსტრაქციავყოთ სხვადასხვა მოძრაობის ყველა განმასხვავებელი ხასიათი, რომ მივიდეთ აბსტრაქტული მდგომარეობის მოძრაობასთან, წმინდა ფორმალურ მოძრაობასთან, მივაღწიოთ მოძრაობის წმინდა ლოგიკურ ფორმულას. თუ, ერთის მხრივ, ლოგიკურ კატეგორიებში პოულობენ ყოველი ნივთის სუბსტანციას, მეორეს მხრივ, ლოგიკურ ფორმულაში ფიქრობენ ჰპოვონ მოძრაობის აბსოლუტური მეთოდი, რომელიც არა თუ გვიხსნის ყოველ საგანს, არამედ შეიცავს აგრეთვე საგნის მოძრაობასაც.

ამ აბსოლუტურ მეთოდზეა, რომ ჰეგელი ამ სიტყვებით ლაპარაკობს: „მეთოდი არის აბსოლუტური, ერთადერთი, უმაღლესი, უსასრულო ძალა, რომელსაც არავითარ საგანს არ შეუძლია წინაღუდგეს; ეს არის გონების ტენდენცია ყოველ საგანში თავის თავის კვლავ პოვნისა, თავის თავის ცნობისა“ („Logik“, ტ. III). თუ ყოველი საგანი ლოგიკურ კატეგორიაზე დაიყვანება, ხოლო ყოველი მოძრაობა, ყოველი აქტი წარმოებისა—მეთოდზე, აქედან თავისთავად გამომდინარეობს, რომ ნაწარმოებთა და წარმოების, ობიექტისა და მოძრაობის ერთობლივობა გამოყენებით მეტაფიზიკაზე დაიყვანება. რაც ჰეგელმა შეასრულა რელიგიისა, სამართლისა და სხვ. შესა-

ტებ, ბ-ნი პრუდონი აპირობს იმის შესრულებას პოლიტიკური ეკონომიის შესახებ.

ამგვარად, რა არის ეს აბსოლუტური მეთოდი? მოძრაობის აბსტრაქცია. რა არის მოძრაობის აბსტრაქცია? მოძრაობა აბსტრაქტულ მდგომარეობაში. რა არის მოძრაობა აბსტრაქტულ მდგომარეობაში? მოძრაობის წმინდა ლოგიკური ფორმულა ანუ წმინდა გონების მოძრაობა. რაში მდგომარეობს წმინდა გონების მოძრაობა? იმაში, რომ თვით დადგინდეს, თავის თავს წინაღუდგეს და თავის თავს შეუერთდეს, ჩამოყალიბდეს როგორც თეზისი, ანტითეზისი, სინთეზისი, ანუ, სხვა სიტყვებით კიდევ, როგორც დადასტურება, თავის უარყოფა და თავისი უარყოფის უარყოფა.

მაგრამ როგორ ახდენს გონება თავის დადასტურებას, თვითდადგინებას განსაზღვრული კატეგორიის სახით? ეს თვით გონების და მის აპოლოგეტთა საქმეა.

მაგრამ, რაკი უკვე თვით დადგინდა თეზისად, შემდეგ ეს თეზისი, ეს აზრი, თავის თავისადმი წინაღდგომილი, ორ ერთმანეთის მოწინააღმდეგე აზრად იყოფა, დადებითად და უარყოფითად, ჰოდ და არად. ბრძოლა ამ ორი ანტაგონისტური ელემენტისა, რომელიც ანტითეზისშია მოქცეული, შეადგენს დიალექტიკურ მოძრაობას. ჰო იქცევა არად, არა იქცევა ჰოდ, ჰო იქცევა ერთსა და იმავე დროს ჰოდ და არად, არა იქცევა ერთსა და იმავე დროს არად და ჰოდ; ამ გზით წინააღმდეგობანი ერთმანეთს აწონასწორებენ, თავიანთ თავს ანეიტრალებენ, აუქმებენ. ამ ორი ანტაგონისტური აზრის ერთად შედუღება ჰქმნის ახალ აზრს, რომელიც მათ სინთეზისს წარმოადგენს. ეს ახალი აზრი კვლავ ორ საწინააღმდეგო აზრად იშლება, რომელიც, თავის მხრივ, ახალ სინთეზისად გადადუღდება. დაბადების ეს პროცესი შობს აზრთა ჯგუფს. აზრთა ეს ჯგუფი იმავე დიალექტიკურ მოძრაობას მიჰყვება, როგორც მარტივი კატეგორია, და მას თავის ანტითეზისად აქვს საწინააღმდეგო ჯგუფი. აზრთა ამ ორი ჯგუფიდან წარმოიშობა აზრთა ახალი ჯგუფი, რომელიც მათ სინთეზისს წარმოადგენს.

როგორც მარტივი კატეგორიების დიალექტიკური მოძრაობიდან წარმოიშობა ჯგუფი, ისევე ჯგუფთა დიალექტიკური მოძრაობიდან წარმოიშობა მწკრივი, ხოლო მწკრივთა დიალექტიკური მოძრაობიდან მთელი სისტემა ერთობლივ.

მიუყენეთ ეს მეთოდი პოლიტიკური ეკონომიის კატეგორიებს, და თქვენ მიიღებთ პოლიტიკური ეკონომიის ლოგიკას და მეტაფიზიკას, ანუ, სხვა სიტყვებით, მიიღებთ ეკონომიურ კატეგორიებს, ყველას მიერ ცნობილს, გადათარგმნილს ნაკლებად ცნობილ ენაზე,

რომელიც მათ ისეთ სახეს აძლევს, თითქოს ეს არის ახლა იყოს წმინდაგონებიან თავში გამოჩეკილი: იმ ზომამდე ეს კატეგორიები გვეჩვენება ერთი მეორის წარმომშობელად, ერთმანეთზე გადაბმულად და გადახლართულად მარტოოდენ დიალექტიკური მოძრაობის მოქმედების გამო. მკითხველს ნუ შეეშინდება ამ მეტაფიზიკისა მთელი მისი კატეგორიების, ჯგუფების, მწკრივების და სისტემების ხარაჩოებითურთ. მიუხედავად დიდი მეცადინეობისა, რომელიც ბ-ნმა პრუდონმა გასწია წინააღმდეგობათა სისტემის მწვერვალზე ასასვლელად, მან ვერასოდეს ვერ მოახერხა მარტივი თეზისისა და ანტითეზისის პირველ ორ საფეხურზე ზევით აწევა, და აქაც მან მიაღწია მხოლოდ ორჯერ, და ისიც ერთხელ ძირს ჩამოვარდა ყირამალა.

აქამდე ჩვენ გადმოვეცით მხოლოდ ჰეგელის დიალექტიკა-ქვევით ჩვენ დავინახავთ, თუ როგორ მოახერხა ბ-ნმა პრუდონმა ამ დიალექტიკის საშინლად დაკნინება. ამგვარად, ჰეგელისთვის ყველაფერი, რაც მომხდარა და რაც ხდება, სწორედ ისაა, რაც მის საკუთარ აზროვნებაში სწარმოებს. ამის თანახმად, ისტორიის ფილოსოფია წარმოადგენს მხოლოდ ისტორიას ფილოსოფიისას, მისი საკუთარი ფილოსოფიისას. არ არსებობს „ისტორია დროის რიგის მიხედვით", არსებობს მხოლოდ „იდეათა თანამიმდევრობა გონებაში". იგი ლამობს ქვეყნიერების აგებას აზრის მოძრაობის საშუალებით, მაშინ, როდესაც ნამდვილად იგი აგებს სისტემატურად და აწყობს აბსოლუტური მეთოდის მიხედვით იმ აზრებს, რომლებიც ყველას თავში მოიპოება.

მეორე შენიშვნა

ეკონომიური კატეგორიები მარტოოდენ თეორიული გამოსახულებაა, აბსტრაქციებია წარმოების საზოგადოებრივ ურთიერთობათა. ბ-ნი პრუდონი, როგორც ნამდვილი ფილოსოფოსი, იღებს რა საგნებს უკუღმა, ხედავს მათში მხოლოდ იმ პრინციპების, იმ კატეგორიების განხორციელებას, რომლებიც, როგორც კვლავ ფილოსოფოსი ბ-ნი პრუდონი გვეუბნება, სთვლემდა „კაცობრიობის უპიროვნო გონების" წიაღში.

ეკონომისტი ბ-ნი პრუდონი კარგად მიხვდა, რომ ადამიანები მაუდს, ტილოს, აბრეშუმის ქსოვილებს და სხვ. ამზადებენ განსაზღვრულ წარმოების ურთიერთობათა პირობებში. მაგრამ რასაც იგი ვერ მიხვდა, ეს არის ის, რომ ეს განსაზღვრული საზოგადოებრივი ურთიერთობანიც ისევე ადამიანთა მიერ არიან წარმოებული, რო-

ვორც ტილო, სელი და სხვ. საზოგადოებრივი ურთიერთობანი მჭიდროდ არიან დაკავშირებული საწარმოო ძალებთან. ახალ საწარმოო ძალთა შეძენასთან ერთად ადამიანები სცვლიან თავიანთ წესს წარმოებისას, და წარმოების წესის, თავიანთი არსებობის საშუალებათა მოპოების წესის ცვლილებით ისინი სცვლიან თავიანთ საზოგადოებრივ ურთიერთობათ. ხელის წისქვილი იძლევა ფეოდალ-ბატონიან საზოგადოებას, ორთქლის წისქვილი—მრეწველ-კაპიტალისტიან საზოგადოებას.

იგივე ადამიანები, რომელნიც საზოგადოებრივ ურთიერთობათ აწესებენ თავიანთი წარმოების წესის შესაბამისად, ჰქმნიან აგრეთვე პრინციპებს, იდეებს, კატეგორიებს, თავიანთ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა შესაბამისად.

ამგვარად, ეს იდეები, ეს კატეგორიები ისევე ნაკლებ მარადიულია, როგორც ის ურთიერთობანი, რომელთაც ისინი გამოსახავენ. ისინი ისტორიულ და გარდამავალ პროდუქტს წარმოადგენენ.

ადგილი აქვს შეუწყვეტელ მოძრაობას საწარმოო ძალთა ზრდისას, საზოგადოებრივ ურთიერთობათა რღვევისას, იდეათა წარმოშობისას; უმოძრაოა მხოლოდ მოძრაობის აბსტრაქცია,—mors immortalis [უკვდავი სიკვდილი].

მესამე შენიშვნა

ყოველი საზოგადოების საწარმოო ურთიერთობანი ერთ მთელს შეადგენენ. ბ-ნი პრუდონი იხილავს ეკონომიურ ურთიერთობათ, როგორც სათანადო რაოდენობის სოციალურ ფაზისებს, რომელნიც ერთი მეორეს წარმოშობენ, ერთი მეორისგან გამომდინარეობენ, როგორც ანტითეზისი თეზისიდან, და თავიანთ ლოგიკურ თანამიმდევნობაში კაცობრიობის უპიროვნო გონებას ახორციელებენ.

ერთადერთი უხერხულობა ამ მეთოდის გამოყენებისას არის ის, რომ, როდესაც ბ-ნ პრუდონს უნდა გაარკვიოს მარტო ერთი რომელიმე ფაზისი, მას არ შეუძლია მისი ახსნა, თუ ყველა დანარჩენ საზოგადოებრივ ურთიერთობათ არ მიმართა, ურთიერთობათ, რომელნიც მას ჯერ კიდევ არ წარმოუშობინებია თავისი დიალექტიკური მოძრაობისათვის. როდესაც შემდეგ ბ-ნი პრუდონი, წმიხდა გონების საშუალებით, სხვა ფაზისების წარმოშობას იწყებს, იგი მათ ისე ეჭცევა, თითქოს ახლად დაბადებული ბავშვები იყვნენ,—ავიწყდება, რომ ისინი იმავე ასაკის არიან, როგორც პირველი.

ამგვარად იგი ვერ აღწევს ღირებულების ჩამოყალიბებას, რაც

მისთვის ყველა ეკონომიური ევოლუციის საფუძველს წარმოადგენს, უიმისოდ, რომ არ გამოიყენოს შრომის დანაწილება, კონკურენცია და სხვ., მაშინ, როდესაც მწკრივში, ბ-ნი პრუდონის გონებაში, ლოგიკურ თანამიმდევნობაში ეს ურთიერთობანი ჯერ კიდევ სრულიად არ არსებობენ.

როდესაც პოლიტიკური ეკონომიის კატეგორიებით იდეოლოგიური სისტემის შენობას ვაგებთ, ჩვენ ვაცალკევებთ სოციალური სისტემის ორგანოებს. საზოგადოების სხვადასხვა ორგანოებს ჩვენ ვაქცევთ მათი სათანადო რაოდენობის განცალკევებულ საზოგადოებებად, რომელნიც ერთი მეორეს მიჰყვებიან. მართლაც, როგორ შეიძლება, რომ მოძრაობის, თანამიმდევნობის, დროის მარტოოდენ ლოგიკურმა ფორმულამ აგვიხსნას საზოგადოებრივი სხეული, რომელშიაც ყველა ურთიერთობანი იმავდროულად თანარსებობენ და ერთმანეთს ეყრდნობიან?

მეოთხე შენიშვნა

ვნახოთ ახლა, რა ცვლილებებს ახდენს ბ-ნი პრუდონი ჰეგელის დიალექტიკაში, როდესაც მას პოლიტიკური ეკონომიისათვის გამოიყენებს.

ბ-ნი პრუდონის თვალში ყოველ ეკონომიურ კატეგორიას ორი მხარე აქვს, ერთი—კარგი, მეორე—ცუდი. იგი კატეგორიებს იხილავს ისე, როგორც წვრილი ბურჟუა იხილავს ისტორიის დიდ ადამიანებს: ნაპოლეონი[48] დიდი ადამიანია; მან ბევრი კარგი რამ გააკეთა. ბევრი ცუდიც გააკეთა.

კარგი მხარე და ცუდი მხარე, უპირატესობა და ნაკლულევანობა, ერთად აღებული, ბ-ნი პრუდონის აზრით, წინააღმდეგობას შეადგენს ყოველ ეკონომიურ კატეგორიაში.

გადასაჭრელი პრობლემაა კარგი მხარის შენარჩუნება, ცუდის მოშორება.

მონობა ეკონომიური კატეგორიაა, როგორც ყოველი სხვა. მაშასადამე, იმასაც აქვს ორი მხარე. ნუ შევჩერდებით ცუდ მხარეზე და ვილაპარაკოთ მონობის კარგ მხარეზე. თავის თავად იგულისხმება, აქ ლაპარაკია პირდაპირ მონობაზე, შავკანიანთა მონობაზე სურინამში, ბრაზილიაში, ჩრდილო-ამერიკის სამხრეთ შტატებში.[49]

პირდაპირი მონობა ბურჟუაზიული მრეწველობის დასაყრდენია, ისე როგორც მანქანები, კრედიტი და სხვ. უმონობოდ არ იქნებოდა ბამბა, უბამბოდ არ იქნებოდა თანამედროვე მრეწველობა. მონობამ მისცა კოლონიებს მათი ღირებულება, კოლონიებმა შეჰქმნეს მსოფ-

ლიო ვაჭრობა, მსოფლიო ვაჭრობა პირობაა მსხვილი მრეწველობისა. ამრიგად, მონობა უაღრესი მნიშვნელობის ეკონომიური კატეგორიაა.

უმონობოდ ჩრდილო-ამერიკა, ეს ყველაზე უფრო პროგრესიული ქვეყანა, პატრიარქალურ ქვეყნად გადაიქცეოდა. ამოშალეთ ჩრდილო-ამერიკა მსოფლიო რუკიდან და თქვენ მიიღებთ ანარქიას, თანამედროვე ვაჭრობისა და ცივილიზაციის სრულს დაცემას. მოსპეთ მონობა და თქვენ ამოშლით ამერიკას ხალხთა რუკიდან.*

და ასე, მონობას, რადგან იგი ეკონომიური კატეგორიაა, ყოველთვის ადგილი ჰქონდა ხალხთა დაწესებულებებს შორის. თანამედროვე ხალხებმა თავიანთ ქვეყანაში მონობას მხოლოდ ნიღაბი ააფარეს, ხოლო ახალ ქვეყანაში იგი დაუფარავად შემოიღეს.

რას იზამს ბ ნ ი პრუდონი იმისათვის, რომ მონობა იხსნას? იგი დაადგენს პრობლემას: შენარჩუნებულ იქნეს ამ ეკონომიური კატეგორიის კარგი მხარე და მოშორებულ იქნეს ცუდი მხარე.

ჰეგელს არ აქვს პრობლემები დასადგენი. მას მხოლოდ დიალექტიკა აქვს. ბ-ნ პრუდონს ჰეგელის დიალექტიკის მხოლოდ სიტყვები აქვს, მისი საკუთარი დიალექტიკური მეთოდი მარტოოდენ კარგისა და ცუდის დოგმატიურ გარჩევაში მდგომარეობს.

თვით ბ-ნი პრუდონი ავიღოთ ერთ წუთს კატეგორიად. გავარკვიოთ მისი კარგი და ცუდი მხარე, მისი ჯანირატესობა და მისი ნაკლულევანობა.

თუ ბ-ნ პრუდონს ჰეგელთან შედარებით ის უპირატესობა აქვს, რომ პრობლემებს ადგენს, რომელთა ახსნას, კაცობრიობის საკეთილდღეოდ, თავისთვის იტოვებს, მას აქვს ნაკლულევანებაც, რომელიც იმაში გამოიხატება, რომ იგი სრულიად უნაყოფოა, როდესაც საქმე შეეხება ახალი კატეგორიის წარმოშობას დიალექტიკური მშობიარობის პროცესის გზით. სწორედ ორი ერთი მეორის მოწინააღმდეგე მხარის თანაარსებობა, მათი ბრძოლა და მათი ახალ კატეგორიად შედუღება შეადგენს დიალექტიკურ მოძრაობას. როდე-

---

* 1847 წლისთვის ეს სრულიად მართალი იყო. მაშინ შეერთებული შტატების მსოფლიო ვაჭრობა უმთავრესად იმიგრანტებისა და სამრეწველო პროდუქტების იმპორტით და ბამბისა და თამბაქოს, ე. ი. სამხრეთის მონური შრომის პროდუქტების ექსპორტით განისაზღვრებოდა. ჩრდილოეთის შტატები უმთავრესად ხორბალსა და ხორცს აწარმოებდნენ მონათმფლობელი შტატებისთვის მონობის მოსპობა შესაძლებელი გახდა მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ჩრდილოეთმა საექსპორტოდ იწყო ხორბლისა და ხორცის წარმოება და ამასთან სამრეწველო ქვეყნად იქცა, და ამერიკის ბაზრის მონოპოლიას ინდოეთის, ეგვიპტის, ბრაზილიის და სხვ. სახით ძლიერი კონკურენცია გაუჩნდა. და მაშინაც ამ მოსპობას შედეგად მოჰყვა განადგურება სამხრეთის, რომელმაც ვერ მოახერხა აშკარა ზანგთა მონობის შენაცვლება ინდოელი და ჩინელი კულის ფარული მონობით.—ფ რ. ე ნ გ ე ლ ს ი.

აც ჩვენ ცუდი მხარის მოშორების პრობლემას ვისახავთ, შუაზე ვწყვეტთ დიალექტიკურ მოძრაობას. აქ აღარ არის კატეგორია, რომელიც თვით დაიდგინება და თავის თავს წინააღუდგება თავისივე წინააღმდეგობის შემცველი ბუნების გამო; აქ არის ბ ნ ი პ რ უ დ ო ნ ი, რომელიც კატეგორიის ორ მხარეს შორის მიიწ-მოიწევს, ფართხალებს, წვალობს.

და ასე ჩიხში მომწყვდეული, საიდანაც ძნელია გამოსვლა კანონიერი საშუალებით, ბ-ნი პ რ უ დ ო ნ ი ნამდვილ ბუმბერაზულ მოზიდულ ნახტომს აკეთებს და ხელად ჩნდება ახალ კატეგორიაში. და, აი, მაშინ ცხადდება მის გაკვირვებულ თვალთა წინაშე მ წ კ რ ი ვ ობა ა ზ რ ო ვ ნ ე ბ ა შ ი.

იგი იღებს, განურჩევლად, ერთ-ერთ კატეგორიას და მას მიაწერს თვითნებურად ისეთ თვისებას, რომლის წყალობით მან უნდა უწამლოს კატეგორიის ნაკლულევანობას, რომელიც განწმენდილ უნდა იქნეს. ასე: თუ ბ-ნ პ რ უ დ ო ნ ს დავუჯერებთ, ხარკი ასწორებს მონოპოლიის ნაკლულევანობას; სავაჭრო ბალანსი—ხარკის ნაკლულევანობას, მიწის საკუთრება—კრედიტის ნაკლულევანობას.

იღებს რა ასე ერთი მეორის მიყოლებით, ცალცალკე, ეკონომიურ კატეგორიებს და ხდის რა ერთს მეორის თრიახად, ბ-ნი პ რ უ დ ო ნ ი ამ წინააღმდეგობების, წინააღმდეგობების და თრიახების ნარევისაგან ადგენს წინააღმდეგობათა ორ ტომს, რომელსაც სამართლიანად უწოდებს ე კ ო ნ ო მ ი ურ წ ი ნ ა ა ღ მ დ ე გ ო ბ ა თ ა ს ი ს ტ ე მ ა ს.

მ ე ხ უ თ ე შ ე ნ ი შ ვ ნ ა

„აბსოლუტურ გონებაში ყველა ეს იდეა თანასწორ მარტივი და ზოგადია... მართლაც, მეცნიერებას ჩვენ ვაღწევთ მხოლოდ ჩვენი იდეებისგან ერთგვარი ხ ა რ ა ჩ ო ებ ი ს აგების გზით. მაგრამ ჭეშმარიტება თავისთავად დამოუკიდებელია მისი დიალექტიკური სახეებისა და ჩვენი გონების კომბინაციებისგან“ (პ რ უ დ ო ნ ი, ტ. II, გვ. 97).

აქ ჩვენ ვხედავთ, რომ მოულოდნელად, ერთგვარი მობრუნების წყალობით, რომლის საიდუმლოებას ჩვენ ამჟამად ვიცნობთ, პოლიტიკური ეკონომიის მეტაფიზიკა ილუზიად იქცა! ასეთი სიმართლე ბ-ნ პ რ უ დ ო ნ ს არასოდეს არ უთქვამს. თავისთავად გასაგებია, რომ იმ მომენტიდან, როდესაც დიალექტიკური პროცესი იმ უბრალო პროცედურაზე დაიყვანება, რომ კარგი ცუდს დაუპირისპირდეს, რომ პრობლემები დაისვას ცუდის მოსპობის მიზნით და ერთი კატეგორია თრიახად გაუხდეს მეორეს, ამ მომენტიდან კატეგორიებს აღარ

აქვს თვითმოქმედება; იდეა „ალარ მოქმედებს“, მასში ალარ არის სიცოცხლე. იგი ალარც დაიდგინება და ალარც დაიშლება კატეგორიებად. კატეგორიების თანამიმდევნობა რაღაც ხარაჩოებადაა გადაქცეული. დიალექტიკა ალარ წარმოადგენს აბსოლუტური გონების მოძრაობას. დიალექტიკა გამქრალია, რჩება — დიდი-დიდი ზხოლოდ წმინდა სახის მორალი.

როდესაც ბ-ნი პრუდონი გველაპარაკებოდა მწკრივობაზე აზროვნებაში, კატეგორიების ლოგიკურ თანამიმდევნობაზე, იგი გადაჭრით აცხადებდა, რომ აზრად არა აქვს მოგვცეს ისტორია დროის მიხედვით, ე. ი. მოგვცეს, მისივე აზრით, ის ისტორიული თანამიმდევრობა, რომელშიაც გამომჟღავნებულა კატეგორიები. მისთვის მაშინ ყველაფერი გონების წმინდა ეთერში სრულდებოდა. ყველაფერი ამ ეთერიდან უნდა გამოსულიყო დიალექტიკის საშუალებით. ახლა კი, როდესაც საქმე ამ დიალექტიკის პრაქტიკულად გამოყენებას შეეხება, გონება მას ღალატობს, ბ-ნი პრუდონის დიალექტიკა სიტყვას ატეხინებს ჰეგელის დიალექტიკას, და, აი, ბ-ნი პრუდონი იძულებულია გვაცნობოს, რომ ის რიგი, რომლის მიხედვით იგი ეკონომიურ კატეგორიებს იძლევა, არ არის რიგი, რომლის მიხედვით ეს კატეგორიები ერთი მეორისგან წარმოიშობა. ეკონომიური ევოლუციები ალარ წარმოადგენს წმინდა გონების ევოლუციებს.

რაღას გვაძლევს მაშ ბ-ნი პრუდონი? ნამდვილ ისტორიას, ე. ი.—ბ-ნი პრუდონის გაგებით,—იმ თანამიმდევნობას, რომლის მიხედვით კატეგორიები გამომჟღავნდა დროის რიგში? არა ისტორიას, როგორც იგი თვით იდეაში სრულდება? ამას კიდევ ნაკლებ. მაშ, არც კატეგორიების ჩვეულებრივ ისტორიას, არც მათ საღვთო ისტორიას! ჰო და, რაღა ისტორიას გვაძლევს იგი, ბოლოს და ბოლოს? თავის საკუთარ წინააღმდეგობათა ისტორიას. ვნახოთ, როგორ მიმდინარეობენ ეს წინააღმდეგობანი და როგორ მიათრევენ თან ბ-ნ პრუდონს.

ვიდრე ამ გამოკვლევას შევუდგებოდეთ, რომელიც საბაბს იძლევა მეექვსე მნიშვნელოვანი შენიშვნისათვის, ჩვენ კიდევ ერთი ნაკლებ მნიშვნელოვანი შენიშვნა გვაქვს გასაკეთებელი.

მივიჩნიოთ ბ-ნ პრუდონთან ერთად, რომ ნამდვილი ისტორია, ისტორია დროის რიგის მიხედვით, იმ ისტორიულ თანამიმდევნობას წარმოადგენს, რომელშიაც იდეები, კატეგორიები, პრინციპები გამომჟღავნდა.

თვითეულ პრინციპს თავისი საუკუნე ჰქონდა, რომელშიაც იგი მჟღავნდებოდა: ავტორიტეტის პრინციპს, მაგალითად, ჰქონდა

XI საუკუნე, ასევე ინდუვიდუალიზმის პრინციპს—XVIII საუკუნე. მაშასადამე, საუკუნე ეკუთვნოდა პრინციპს და არა პრინციპი საუკუნეს. სხვა სიტყვებით: პრინციპი ჰქმნიდა ისტორიას და არა ისტორია პრინციპს. თუ შემდეგ, რათა დავიხსნათ როგორც პრინციპები, ისე ისტორია, ვიკითხავთ, რატომ ესა თუ ის პრინციპი გამომჟღავნდა XI ან XVIII საუკუნეში და არა სხვაში, ჩვენ აუცილებლობის გზით იძულებული ვართ დაწვრილებით გამოვიკვლიოთ რა ადამიანები იყვნენ XI ან XVIII საუკუნის ადამიანები, როგორი იყო მათი მოთხოვნილებები, მათი საწარმოო ძალები, მათი წარმოების წესი, მათი წარმოების ნედლი მასალა, დასასრულ, როგორი იყო ადამიანის მიმართ ადამიანის ურთიერთობა, რომელიც არსებობის ყველა ამ პირობათაგან გამომდინარეობდა. განა ყველა ამ საკითხთა გარკვევა არ ნიშნავს ნამდვილი ისტორიის, თვითეული საუკუნის ადამიანთა ჩვეულებრივი ისტორიის მოცემას, ამ ადამიანთა დასახვას ერთსა და იმავე დროს ავტორებად და მსახიობებად მათი საკუთარი დრამისა? მაგრამ როგორც კი ადამიანთ დასახავთ მათი საკუთარი ისტორიის ავტორებად და მსახიობებად, თქვენ უბრუნდებით, მოხვეული გზით, ნამდვილ გამოსავალ წერტილს, ვინაიდან თავს ანებებთ მარადიულ პრინციპებს, რომლებსაც გამოსავალ წერტილად იღებდით უწინ.

მაგრამ ბ-ნი პრუდონი არც კი წაწეულა წინ საკმაოდ იმ სამარჯვო ბილიკზე, რომელსაც დაადგება ხოლმე იდეოლოგი ისტორიის ფართო შარაგზაზე გამოსასვლელად.

მეექვსე შენიშვნა

დავადგეთ ბ-ნ პრუდონთან ერთად სამარჯვო ბილიკს.

ვიგულვოთ, რომ ეკონომიური ურთიერთობანი, გარდუვალი კანონების, მარადიული პრინციპების, იდეალური კატეგორიების სახით განხილულნი, წინ უსწრებდნენ მოძრავ და მომჭმედ ადამიანებს; ვიგულვოთ ისიც, რომ ეს კანონები, ეს პრინციპები, ეს კატეგორიები ჟამთა დასაბამიდან სთვლემდა „კაცობრიობის უპიროვნო გონებაში“. ჩვენ უკვე ვნახეთ, რომ ყველა ამ გარდუვალი და უცვლელი მარადიულობის დროს ადგილი აღარ აქვს ისტორიას; ისტორია რჩება მხოლოდ—დიდი-დიდი—იდეაში, ე. ი. რჩება ის ისტორია, რომელიც აისახება წმინდა გონების დიალექტიკურ მოძრაობაში. მით, რომ ბ-ნი პრუდონი ამბობს, დიალექტიკურ მოძრაობაში იდეების „დიფერენციაცია“ აღარ ხდებაო, იგი სპობს მოძრაობის ჩრდილსაც და ჩრდილთა მოძრა-

ობასაც, რომელთა საშუალებით კიდევ ჰო, ასე თუ ისე, შეიძლებოდა ისტორიის რაიმე ნასახის შექმნა. ნაცვლად ამისა, იგი თავის საკუთარ უძლურებას თავს ახვევს ისტორიას, ბრალს სდებს ყველას და ყველაფერს, ფრანგულ ენასაც კი. „არაა სწორი იმის თქმა, ამბობს ფილოსოფოსი ბ-ნი პრუდონი, რომ რაიმე ხდება, რაიმე წარმოსდგება: ცივილიზაციაში, ისე როგორც მსოფლიოში ყველაფერი არსებობს, ყველაფერი მოქმედებს დასაბამითვე. ასეა ეს მთელი სოციალური ეკონომიის შესახებაც“ (ტომი II, გვ. 102).

ასეთია მწარმოებელი ძალა წინააღმდეგობათა, რომელნიც მოქმედებენ და ამოქმედებენ ბ-ნ პრუდონს; ეს უკანასკნელი, როდესაც მას სურს ახსნას ისტორია, იძულებულია უარჰყოს იგი; როდესაც სურს ახსნას სოციალურ ურთიერთობათა თანამიმდევნობითი მსვლელობა, იგი უარჰყოფს, რომ რაიმე შეიძლება მოხდეს, როდესაც სურს ახსნას წარმოება ყველა მისი ფაზისითურთ, იგი უარჰყოფს, რომ რაიმე წარმოება შეიძლებოდეს.

ამგვარად, ბ-ნი პრუდონისთვის ალარ არსებობს ისტორია, ალარც იდეათა თანამიმდევნობა, მაგრამ მისი წიგნი მაინც განაგრძობს არსებობას, და სწორედ ეს წიგნია, მისი საკუთარი სიტყვების თანახმად, „იდეათა თანამიმდევნობის შესაბამისი ისტორია“. როგორ უნდა იქნეს პოვნილი ისეთი ფორმულა, ვინაიდან ბ-ნი პრუდონი ფორმულების კაცია, რომელიც მას დეხმარება ერთადერთი ახტომით თავს გადაახტეს ყველა თავის წინააღმდეგობათ?

ამისთვის მან ერთი ახალი გონება გამოიგონა, რომელიც არ არის არც აბსოლუტური, წმინდა და უმანკო გონება, არც სხვადასხვა საუკუნეებში მოძრავ და მომქმედ ადამიანთა ჩვეულებრივი გონება, არამედ სრულიად განსაკუთრებული გონება, საზოგადოება პიროვნების, სუბიექტი—კაცობრიობის გონება, რომელიც ბ-ნი პრუდონის კალამს ქვეშ ხანდახან აგრეთვე „საზოგადო ებრივი გენიის“, „საყოველთაო გონების“ და, ბოლოს და ბოლოს, „კაცობრიობის გონების“ სახით გიევლინება. მაგრამ მაინც ეს გონება, ესოდენ მრავალი სახელწოდებით დატვირთული, ყოველ წამს თავს გვამცნობს, როგორც ბ-ნი პრუდონის ინდივიდუალური გონება თავისი კარგი და ცუდი მხრით, თავისი თრიახებითა და პრობლემებითურთ.

„ადამიანის გონება არ ჰქმნის ჭეშმარიტებას“, რომელიც აბსოლუტური, მარადიული გონების სიღრმეშია დამალული. მას მხოლოდ მისი გამოაშკარავება შეუძლია. მაგრამ ის ჭეშმარიტებანი,

რომელნიც მან დღემდე გამოააშკარავა, არ არიან სრულნი, საკმაონი და ამის გამო ერთმანეთს ეწინააღმდეგებიან. ამიტომ თვით ეკონომიური კატეგორიებიც, რომელნიც ადამიანის გონების, საზოგადოებრივი გენიის მიერ აღმოჩენილ ჭეშმარიტებათ წარმოადგენენ, არ არიან სრული და წინააღმდეგობის ჩანასახს შეიცავენ. ბ-ნ პრუდონამდე საზოგადოებრივი გენია ხედავდა მხოლოდ ანტაგონისტურ ელემენტებს და ვერ პოულობდა სინთეტურ ფორმულას, თუმცა ორივე ეს ერთსა და იმავე დროს აბსოლუტურ გონებაში იმალება. ეკონომიური ურთიერთობანი, რომელნიც ამ უსრულო ჭეშმარიტებათა, ამ არა საკმაო კატეგორიათა, ამ მოწინააღმდეგე ცნებათა ქვეყნად განხორციელებას წარმოადგენენ მხოლოდ, თავიანთ თავში წინააღმდეგობას შეიცავენ და ორ მხარეს გვივლენენ: ერთს—კარგს და მეორეს—ცუდს.

პოვნა სრული ჭეშმარიტების, სრული ცნების, პოვნა სინთეტური ფორმულის, რომელიც აჭარწყლებს ანტინომიას, — აი, ეს არის პრობლემა, რომელიც უნდა ახსნას საზოგადოების გენიამ. იმიტომაცაა, რომ ბ-ნი პრუდონის ილუზიაში საზოგადოების ეს გენია ერთი კატეგორიიდან მეორეს აწყდებოდა, მაგრამ დღემდე, მის კატეგორიათა მთელი ბატარეის მიუხედავად, ვერ შესძლო ღმერთისთვის, აბსოლუტური გონებისათვის გამოეგლიჯა სინთეტური ფორმულა.

„პირველად საზოგადოება (საზოგადოების გენია) ადგენს პირველ ფაქტს, აყენებს ჰიპოთეზს... ჭეშმარიტ ანტინომიას, რომლის ანტაგონისტური შედეგები საზოგადოებრივ ეკონომიაში იმგვარადვე ვითარდება, როგორც მისი შედეგები შეიძლებოდა გამომდინარე ყოფილიყო გონებაში; ასე რომ სამრეწველო მოძრაობა, მისდევს რა ყველაფერში იდეათა დედუქციას, ორ მიმდინარეობად იყოფა: ერთია სასარგებლო შედეგთა და მეორე—საზიანო შედეგთა მიმდინარეობა. რათა ჰარმონიულად ჩამოაყალიბოს ეს ორსაბიანი პრინციპი და ახსნას ეს ანტინომია, საზოგადოება მას წარმოაშობინებს მეორე ანტინომიას, რომელსაც მალე მესამე მოჰყვება და ასეთი იქნება საზოგადოების გენიის მსვლელობა მანამდე, როდესაც იგი, ყველა თავის წინააღმდეგობათა ამოწურვის შემდეგ, ვგულისხმობ, თუმცა ეს არაა დამტკიცებული, რომ წინააღმდეგობას კაცობრიობაში ბოლო აქვს, — როდესაც იგი ერთის ნახტომით დაუბრუნდება ყველა თავის უწინდელ პოზიციას და ერთადერთი ფორმულით ახსნის ყველა თავის პრობლემას“ (ტ. I, გვ. 135).

როგორც წინათ ანტითეზისი თრიადად გადაიქცა, ისევე ახლა თეზისი ჰიპოთეზად იქცევა. მაგრამ ეს სიტყვების გამო-

ცვლა არაფერია ისეთი, რამაც გაგვაკვირვოს ბ-ნი პრუდონის მხრივ. ადამიანის გონება, რომელიც ნაკლებად წმინდა გახლავთ, ვინაიდან მისი თვალსაზრისი ფრიად შეზღუდულია, ყოველ ეტაპის ნაბიჯზე ხვდება ახალ პრობლემებს გადასაჭრელად. ყოველი ახალი თეზისი, რომელსაც ის აბსოლუტურ გონებაში აღმოაჩენს და რომელიც პირველი თეზისის უარყოფას წარმოადგენს, მისთვის იქცევა სინთეზისად, რომელსაც ის საკმაო გულუბრყვილობით მიიჩნევს მოცემული პრობლემის ახსნად. და ასე, ეს გონება მაშვრალობს სულ ახალახალ წინააღმდეგობებში, ვიდრე ის, წინააღმდეგობათა დასასრულს მიღწეული, არ შეამჩნევს, რომ ყველა მისი თეზისი და სინთეზისი მხოლოდ ერთი მეორის საწინააღმდეგო ჰიპოთეზები ყოფილა. სახტად დარჩენილი „ადამიანის გონება, საზოგადოების გენია, ერთის ნახტომით უბრუნდება ყველა თავის უწინდელ პოზიციას და ერთადერთი ფორმულით ახსნის ყველა თავის პრობლემას“. ეს ერთადერთი ფორმულა, ვამბობთ სხვათა შორის, წარმოადგენს ბ-ნი პრუდონის ჭეშმარიტ აღმოჩენას, იგია ჩამოყალიბებული ღირებულება.

ჰიპოთეზებს აკეთებენ რაიმე მიზნისათვის. მიზანი, რომელსაც პირველ რიგში ისახავდა ბ-ნი პრუდონის პირით მოლაპარაკე საზოგადოების გენია, იყო ის, რომ განერიდებია ყველაფერი ცუდი, რაც ყოველ ეკონომიურ კატეგორიაში მოიპოვება, და დაეტოვებია მხოლოდ კარგი. ამ გენიისათვის კარგს, უმაღლეს სიკეთეს, ჭეშმარიტ პრაქტიკულ მიზანს შეადგენს თანასწორობა. რატომ აძლევს უპირატესობას საზოგადოების გენია უფრო თანასწორობას, ვიდრე უთანასწორობას, ძმობას, კათოლიციზმს ან სხვა რომელსამე პრინციპს? იმიტომ, რომ „კაცობრიობამ ამდენი ცალკე ჰიპოთეზები მხოლოდ ერთი უმაღლესი ჰიპოთეზის გულისათვის განახორციელა“, რომელიც სწორედ თანასწორობაა. სხვა სიტყვებით, იმიტომ, რომ თანასწორობა ბ-ნ პრუდონის იდეალია: მისი წარმოდგენით, შრომის დანაწილება, კრედიტი, კოოპერაცია სახელოსნოში, ერთის სიტყვით—ყველა ეკონომიური ურთიერთობა მხოლოდ თანასწორობის სასარგებლოდ იყო გამოგონილი, თუმცა ყველა ამან ყოველთვის თანასწორობის წინააღმდეგ იბრუნა პირი. იქიდან, რომ ისტორია და ბ-ნი პრუდონის ფიქცია ყოველ ნაბიჯზე ერთი მეორეს ეწინააღმდეგება, ბ-ნი პრუდონი ასკვნის, რომ არსებობს წინააღმდეგობა. მაგრამ თუ წინააღმდეგობა არსებობს, იგი არსებობს მხოლოდ მის აკვიატებულ იდეასა და ნამდვილ მოძრაობას შორის.

ამიერიდან ამა თუ იმ ეკონომიური ურთიერთობის კარგი მხარე ყოველთვის ის მხარეა, რომელიც ამტკიცებს თანასწორობას; ცუდი მხარე ისაა, რომელიც მას უარჰყოფს და უთანასწორობას აძ-

ლიერებს. ყოველი ახალი კატეგორია ჰიპოთეზია საზოგადოების გენიისა წინა ჰიპოთეზის მიერ წარმოშობილი უთანასწორობის აღმოსაფხვრელად. ერთის სიტყვით თანასწორობა არის თ ა ვ დ ა პ ი რ ვ ე ლ ი გ ა ნ ზ რ ა ხ ვ ა, მ ი ს ტ ი კ ური ტ ენ დ ენ ც ია, გ ა ნ გ ე ბ ი თ ი მ ი ზ ა ნ ი, რომელიც საზოგადოების გენიას მუდამ თვალწინ აქვს, როდესაც იგი ეკონომიურ წინააღმდეგობათა წრეში ტრიალებს. ამიტომაც განკება ის ორთქლმავალია, რომელიც ბ-ნი პ რ უ დ ო ნ ი ს ეკონომიურ ბარგს უკეთ ამოძრავებს, ვიდრე მისი წმინდა და ჰაეროვანი გონება. მან განგებას უძღვნა მთელი თავი, რომელიც ხარკების შესახები თავის შემდეგ არის მოთავსებული.

განგება, განგებითი მიზანი, აი ეს არის ის დიადი სიტყვა, რომელსაც ამჟამად ხმარობენ ისტორიის მსვლელობის ასახსნელად. ნამდვილად კი ეს სიტყვა არაფერს ხსნის. ეს არის — დიდი-დიდი — რიტორული ფორმა, ერთ-ერთი წესი სხვა მრავალთაგან ფაქტების სიტყვიერ აღსანიშნავად.

• ფაქტია, რომ შოტლანდიაში საადგილ-მამულო საკუთრებამ ახალი ღირებულება მიიღო ინგლისის მრეწველობის განვითარების წყალობით, ამ მრეწველობამ ახალი ბაზრები გაუხსნა მატყლს. მატყლის დიდი მასშტაბით წარმოებისათვის საჭირო იყო სახნავი მიწების გადაქცევა საძოვრებად. ამ გარდაქმნის განსახორციელებლად საჭირო იყო საკუთრების კონცენტრაცია. საკუთრების კონცენტრაციისათვის საჭირო იყო წვრილი ფერმების მოსპობა, ფერმერების განდევნა ათასობით მათ სამშობლოდან და მათ ადგილას რამდენიმე მწყემსის დაყენება მილიონობით ცხვრების მოსავლელად. ამგვარად, საადგილ-მამულო საკუთრებას შოტლანდიაში, თანამიმდევნო გარდაქმნათა გამო, შედეგად ჰქონდა ადამიანების განდევნა ცხვრების მიერ. თქვით ახლა, შოტლანდიაში საადგილ-მამულო საკუთრების განგებითი მიზანი ცხვრების მიერ ადამიანების განდევნა იყოვო, და თქვენ იქნებით განგებითი ისტორიის გადმომცემი.

ცხადია, თანასწორობისადმი მისწრაფება ახასიათებს ამ ჩვენ საუკუნეს. მაგრამ ამის თქმა: ყველა წინანდელი საუკუნენი, სრულიად განსხვავებულნი მოთხოვნილებებისა, საწარმოო საშუალებებისა და სხვ. მხრივ, განგების თანახმად თანასწორობის განხორციელებას ემსახურებოდენო, ნიშნავს, უპირველეს ყოვლისა, წარსული საუკუნეების ადამიანთა და საშუალებათა ადგილას ჩვენი საუკუნის ადამიანთა და საშუალებათა გულისხმობას და იმ ისტორიული მოძრაობის არ ცნობას, რომლის საშუალებით შემდგომი თაობანი წინა თაობათა მიერ მოპოებული შედეგების გარდაქმნას აწარმოებდნენ. ეკონომისტებმა ძალიან კარგად იციან, რომ იგივე საგანი, რაც ერთისთვის გადამუ-

შავებულ პროდუქტს წარმოადგენს, მეორისთვის ნედლი მასალაა ახალ წარმოებაში.

იგულისხმეთ, როგორც ბ-ნი პრუდონი სჩადის, რომ საზოგადოების გენიამ ფეოდალური მებატონეები შეჰქმნა, ანუ უკეთ, დააყენა ანაზდეულად იმისათვის, რომ მათ, განგების მიზნის თანახმად, ყმა გლეხები გარდაექმნათ პასუხისმგებელ და თანასწოროვან მშრომელებად, და თქვენ მოახდენთ მიზანთა და პიროვნებათა შენაცვლებას, ღირსეულს იმ განგებისა, რომელმაც შოტლანდიაში საადგილმამულო საკუთრება დააწესა, რათა მის ბოროტ გულს სიამოვნება ეგრძნო ცხვრების მიერ ადამიანების განდევნის გამო.

მაგრამ, რახან ბ-ნი პრუდონი შეპყრობილია ასეთი ნარნარი გრძნობით განგებისადმი, ჩვენ მას მივუთითებთ „L'Histoire de l'Economie politique"-ზე ბ-ნი ვილნევ-ბარჟემონისა (Villeneuve-Bargemont)[50], რომელიც აგრეთვე დასდევს განგების მიზანს. მხოლოდ: ეს მიზანი არის არა თანასწორობა, არამედ კათოლიციზმი.

მეშვიდე და უკანასკნელი შენიშვნა

ეკონომისტებს მსჯელობის უცნაური წესი აქვთ. მათთვის მხოლოდ ორგვარი დაწესებულებაა არსებობს—ხელოვნური და ბუნებრივი. ფეოდალური დაწესებულებები ხელოვნურია, ბურჟუაზიული კი ბუნებრივი. ამ მხრივ ისინი თეოლოგებს მოგვაგონებენ, რომელნიც აგრეთვე ორგვარ სარწმუნოებას ანსხვავებენ. ყოველი სარწმუნოება, რომელიც მათი არ არის, ადამიანის გამოგონებაა, ხოლო მათი საკუთარი სარწმუნოება—ღვთიური გამოცხადება. როდესაც ეკონომისტები ამბობენ, თანამედროვე ურთიერთობანი, ბურჟუაზიული წარმოების ურთიერთობანი,—ბუნებრივი არიანო, ისინი ამით გვამცნობენ, რომ ეს არიან ურთიერთობანი, რომლებშიაც სიმდიდრე იქმნება და საწარმოო ძალები ვითარდება ბუნების კანონების თანახმად. მაშ თვით ეს ურთიერთობანი დროის გავლენისაგან დამოუკიდებელ ბუნებრივ კანონებს წარმოადგენენ. ეს მარადიული კანონებია, რომელნიც მუდამ განაგებენ საზოგადოებას. ამგვარად, წინათ კი იყო ისტორია, მაგრამ დღეს იგი აღარ არის. იყო ისტორია, ვინაიდან არსებობდა ფეოდალური დაწესებულებები და ამ ფეოდალურ დაწესებულებებში ჩვენ ვპოულობთ საწარმოო ურთიერთობათ, სრულიად განსხვავებულთ ბურჟუაზიული საზოგადოების საწარმოო ურთიერთობათაგან, რომელნიც ეკონომისტებს სურთ აღიარებულ იქნენ ბუნებრივად და ამიტომ მარადიულად.

ფეოდალიზმსაც ჰყავდა თავისი პროლეტარიატი, ყმების მასა, რომელიც თავისში შეიცავდა ბურჟუაზიის ყველა ჩანასახს. ფეოდალურ წარმოებასაც ჰქონდა ორი ანტაგონისტური მხარე, რომელსაც აგრეთვე ფეოდალიზმის კარგ მხარეს და ცუდ მხარეს უწოდებენ, მხედველობაში მიუღებლად იმისა, რომ ბოლოს და ბოლოს ყოველთვის ცუდი მხარეა კარგის დამძლევი, ცუდი მხარე წარმოშობს მოძრაობას, რომელიც ჰქმნის ისტორიას,—იმით, რომ შეიცავს ბრძოლას. ფეოდალიზმის ბატონობის ხანაში ეკონომისტებს, აღფრთოვანებულებს რაინდული სათნოებით, მშვენიერი ჰარმონიით უფლებათა და მოვალეობათა შორის, ქალაქების პატრიარქალური ცხოვრებით, სოფლად ოჯახური მრეწველობის აყვავებით, კორპორაციებისა, გილდებისა და ამქრების მიერ მოწესრიგებული მრეწველობის განვითარებით, ერთის სიტყვით, ყველაფრით, რაც ფეოდალიზმის კარგ მხარეს წარმოადგენს, ამოცანად რომ დაესახათ მოსპობა ყველაფრის, რაც ამ სურათს ჩრდილს აყენებს, მოსპობა ბატონყმობის, პრივილეგიების, ანარქიის, რა შედეგი ექნებოდა ამას? მოისპობოდა ყველა ელემენტი, რომელიც ბრძოლას იწვევდა, და ბურჟუაზიის განვითარება ჩანასახშივე დაიხშობოდა. ეს იქნებოდა სელელური ამოცანა ისტორიის მოსპობისა.

როდესაც ბურჟუაზია ცხოვრების სათავეში მოექცა, ლაპარაკი აღარ იყო ფეოდალიზმის არც კარგი და არც ცუდი მხარის შესახებ. საწარმოო ძალები, რომლებსაც მის მიერ განვითარება მიეცა ფეოდალიზმის ხანაში, მას დარჩა, დაიმსხვრა ყველა ძველი ეკონომიური ფორმა, მისი შესაბამისი სამოქალაქო ურთიერთობა, პოლიტიკური წყობილება, რომელიც ძველი სამოქალაქო საზოგადოების ოფიციალური გამოხატულება იყო.

ამგვარად, თუ ჩვენ გვსურს სწორად განვსაჯოთ ფეოდალური წარმოება, იგი უნდა განვიხილოთ როგორც ანტაგონიზმზე დამყარებული წესი წარმოებისა. უნდა გავარკვიოთ, თუ როგორ იქნებოდა სიმდიდრე ამ ანტაგონიზმს შიგნით, როგორ ვითარდებოდა საწარმოო ძალები პარალელურად კლასთა ანტაგონიზმის განვითარებასთან, როგორ თანდათან იზრდებოდა ერთი კლასი, საზოგადოების ცუდი მხარე, ნაკლულევანობა, ვიდრე მისი განთავისუფლების მატერიალური პირობები საკმაოთ მომწიფდებოდა. განა ეს საკმაოდ გარკვევით არ გვეუბნება იმას, რომ წარ-ოების წესი, ურთიერთობანი, რომლებშიც საწარმოო ძალები ვითარდება, სრულიადაც მარადიულ კანონებს არ წარმოადგენენ, არამედ ადამიანთა და მათ საწარმოო ძალთა განსაზღვრულ განვითარებას შეესაბამებიან, და რომ ადამიანთა საწარმოო ძალებში წარმომდგარი ცვლილება აუცილებლად იწვევს

ცვლილებას მათ საწარმოო ურთიერთობაში? რადგანაც აუცილებლად საჭიროა შენარჩუნებულ იქნეს ცივილიზაციის ნაყოფი, მოპოებული საწარმოო ძალები, ამიტომ უნდა დამსხვრეულ იქნეს ის ტრადიციული ფორმები, რომლებშიაც ისინი შეიქმნენ. ამ მომენტიდან რევოლუციონერი კლასი კონსერვატორად იქცევა.

ბურჟუაზია განვითარებას იწყებს პროლეტარიატთან ერთად, რომელიც, თავის მხრივ, ფეოდალური დროის პროლეტარიატის* ნაშთი არის. თავისი ისტორიული განვითარების მსვლელობაში ბურჟუაზია აუცილებლობის გზით ანვითარებს თავის ანტაგონისტურ ხასიათს, რომელიც დასაწყისში მეტ-ნაკლებად დაფარულია, რომელსაც მხოლოდ მალული არსებობა აქვს. იმ ზომით, რა ზომითაც ბურჟუაზია ვითარდება, იგი თავის წიაღში ანვითარებს ახალ პროლეტარიატს, თანამედროვე პროლეტარიატს: ვითარდება ბრძოლა პროლეტართა და ბურჟუათა კლასს შორის, ბრძოლა, რომელიც, ვიდრე იგი ორივე მხარის მიერ შეგრძნობილი, შემჩნეული, შეფასებული, გაგებული, ცნობილი და ხმამაღლა აღიარებული იქნებოდეს, წინასწარ მქღავნდება მხოლოდ ნაწილობრივ და წარმავალ კონფლიქტებში, გამანადგურებელ მოქმედებებში. მეორეს მხრივ, თუ თანამედროვე ბურჟუაზიის ყველა წევრთ ერთი და იგივე ინტერესი აქვთ, რამდენადაც ისინი ერთ კლასს შეადგენენ მეორე კლასთან დაპირისპირებით, მათ აქვთ მოწინააღმდეგე, ანტაგონისტური ინტერესები, რამდენადაც ისინი თვით ერთმანეთს უპირისპირდებიან. ეს ინტერესთა წინააღმდეგობა გამომდინარეობს მათი ბურჟუაზიული ცხოვრების ეკონომიური პირობებიდან. დღითი-დღე უფრო ცხადი ხდება, რომ საწარმოო ურთიერთობას, რომელშიაც ბურჟუაზია მოძრაობს, აქვს არა მთლიანი, მარტივი ხასიათი, არამედ ორმაგი; რომ იმავე ურთიერთობაში, რომელშიაც იწარმოება სიმდიდრე, იწარმოება აგრეთვე სიღატაკე; რომ იმავე ურთიერთობაში, რომელშიაც ხდება საწარმოო ძალთა განვითარება, ვითარდება აგრეთვე დაჩაგვრის ძალა; რომ ეს ურთიერთობა წარმოშობს ბურჟუაზიულ სიმდიდრეს, ე. ი. ბურჟუაზიული კლასის სიმდიდრეს, მხოლოდ ისე, რომ მუდამ ანადგურებს ამ კლასის ცალკე წევრთა სიმდიდრეს და ჰქმნის მუდამ ზრდაში მყოფ პროლეტარიატს.

რაც უფრო გამოდის დღის სანათლეზე ეს ანტაგონისტური ხასიათი, მით უფრო ეკონომისტები, ბურჟუაზიული წარმოების მეც-

---

* მარქსს, როგორც ეს ჩანს მის მიერ არშიაზე გაკეთებული შენიშვნებიდან, უნდოდა ამ ტერმინის შეცვლა შემდეგი სიტყვებით: „მშრომელი კლასის“.— შენიშ. რუს. გამოც.

ნიერული წარმომადგენელნი, წინააღმდეგობაში ვარდებიან თავიანთ საკუთარ თეორიასთან: იქმნებიან სხვადასხვა სკოლები.

ჩვენ გვყვანან ფ ა ტ ა ლ ი ს ტ ი ეკონომისტები, რომელთაც ისევე აინუნში არ მოსდით ის, რასაც ისინი ბურჟუაზიული წარმოების ნაკლულევანობას უწოდებენ, როგორც პრაქტიკაში თვით ბურჟუებს — ტანჯვა პროლეტარების, რომელნიც მათ სიმდიდრის შეძენას შველიან. ამ ფატალისტურ სკოლაში არიან კლასიკოსები და რომანტიკოსები. კლასიკოსები, როგორც ა დ ა მ ს მ ი ტ ი და რ ი კ ა რ დ ო, წარმოადგენენ იმ ბურჟუაზიას, რომელიც, ებრძვის რა ფეოდალური საზოგადოების ნაშთებს, ცდილობს ფეოდალური ლაქებისაგან გასწმინდოს ეკონომიური ურთიერთობანი, გაადიდოს საწარმოო ძალები და მრეწველობასა და ვაჭრობას მისცეს ახალი სტიმული. ამ ბრძოლაში მონაწილე პროლეტარიატი, ამ გაცხოველებულ მუშაობაში ვართული, განიცდის მხოლოდ წარმავალ, შემთხვევითს ტანჯვას და თვითონაც მას ასეთად სთვლის. ეკონომისტებს, როგორიცაა ა დ ა მ ს მ ი ტ ი და რ ი კ ა რ დ ო, რომელნიც ამ ეპოქის ისტორიკოსები არიან, მარტოოდენ ის მისია აქვთ, რომ გაარკვიონ, თუ როგორ შეიძინება ბურჟუაზიული წარმოების ურთიერთობაში სიმდიდრე, რომ ჩამოაყალიბონ ეს ურთიერთობანი კატეგორიებად, კანონებად, და დაგვანახვონ, თუ რა დიდი უპირატესობა აქვს ამ კანონებს, ამ კატეგორიებს სიმდიდრის წარმოებისათვის ფეოდალური საზოგადოების კანონებსა და კატეგორიებთან შედარებით. სიღატაკე წარმოადგენს მათ თვალში მარტოოდენ ტკივილს, რომელიც ახლავს ყოველ მშობიარობას, როგორც ბუნებაში, ისევე მრეწველობაში.

რომანტიკოსები ეკუთვნიან ჩვენს ხანას, როდესაც ბურჟუაზია პირდაპირს წინააღმდეგობაშია პროლეტარიატთან. როდესაც სიღატაკე ისევე უხვად წარმოიშობა, როგორც სიმდიდრე. ეკონომისტები აქ ხალისდაკარგულ ფატალისტთა როლს ასრულებენ; თავიანთი სიდიადის მაღლობიდან ისინი ზიზღით მედიდურად უცქერიან ადამიანურ მანქანებს, რომელნიც სიმდიდრეს ჰქმნიან. ისინი საკითხების გაბოროტვების მხრივ, ყველაფერში თავიანთ წინამორბედებს ჰბაძავენ, და ის უგულებელყოფა, რაც ამ უკანასკნელთა მხრივ გულუბრყვილობას ბოწმობდა, პირველთათვის კოკობზიკობად იქცევა.

შემდეგ მოდის ჰ უ მ ა ნ ი ტ ა რ უ ლ ი ს კ ო ლ ა, რომელიც გულთან ახლო იღებს თანამედროვე საწარმოო ურთიერთობათა ცუდ მხარეს. თავისი სინდისის დასამშვიდებლად, იგი ცდილობს, რაც შეიძლება მოაშანდაკოს რეალური კონტრასტები; იგი გულწრფელად დასტირის პროლეტარიატის გაჭირვებას, ბურჟუების აღვირახსნილ კონკურენციას ერთმანეთის შორის; იგი ურჩევს მუშებს, იყვნენ ზომიერ-

ნი, მუყაითნი და ცოტა ბავშვები გააჩინონ; წინადადებას აძლევს ბურჟუაზიას, რომ მან უფრო მეტად დაუთმოს ადგილი გონიერებას თავის საწარმოო გატაცებაში. ამ სკოლის მთელი თეორია დამყარებულია დაუსრულებელ გარჩევებზე თეორიასა და პრაქტიკას შორის, პრინციპებსა და შედეგებს შორის, იდეასა და გამოყენებას შორის, შინაარსსა და ფორმას შორის, არსებასა და რეალობას შორის, უფლებასა და ფაქტს შორის, კარგსა და ცუდ მხარეს შორის.

ფილანტროპიული სკოლა წარმოადგენს გაუმჯობესებულ ჰუმანიტარულ სკოლას. ივი უარჰყოფს ანტაგონიზმის აუცილებლობას; მას სწადია ყველა ადამიანი ბურჟუად გახადოს; მას სურს განახორციელოს თეორია, რამდენადაც ივი განსხვავდება პრაქტიკისაგან და ანტაგონიზმს არ შეიცავს. თავის თავად გასაგებია, თეორიაში ადვილია აბსტრაქციისყოფა წინააღმდეგობებისა, რომელთაც ყოველ ფეხის ნაბიჯზე ვხვდებით სინამდვილეში. ეს თეორია გაიდეალიზაციებულ სინამდვილეს წარმოადგენს. ფილანტროპებს სწადიათ, შეინარჩუნონ ბურჟუაზიული ურთიერთობანი მათ შემადგენელ ანტაგონიზმის გამოკლებით, რომელიც მათგან განუშორებელია. მათ ჰგონიათ, რომ სერიოზულად ებრძვიან ბურჟუაზიულ პრაქტიკას, და თვითონ კი უფრო ბურჟუები არიან, ვიდრე ვინმე სხვანი.

როგორც ეკონომისტები ბურჟუაზიული კლასის მეცნიერული წარმომადგენელნი არიან, ისევე სოციალისტები და კომუნისტები პროლეტარიატის კლასის თეორეტიკოსები არიან. ვიდრე პროლეტარიატი ჯერ კიდევ არ არის საკმაოდ განვითარებული, რათა კლასად ჩამოყალიბდეს, და, მაშასადამე, პროლეტარიატის ბრძოლასაც ბურჟუაზიასთან ჯერ კიდევ არ აქვს პოლიტიკური ხასიათი მიღებული, ვიდრე საწარმოო ძალები ჯერ კიდევ საკმაოდ განვითარებული არ არის თვით ბურჟუაზიის წიაღში, რათა დასანახი გახდეს პროლეტარიატის განთავისუფლებისა და ახალი საზოგადოების შექმნის აუცილებელი მატერიალური პირობები, ეს თეორეტიკოსები მარტოოდენ უტოპისტებს წარმოადგენენ, რომელნიც, დაჩაგრულ კლასთა მოთხოვნილებისათვის დახმარების გაწევის მიზნით, სთხზავენ ანაზდეულად სისტემებს და ეძებენ განმაახლებელ მეცნიერებას. მაგრამ რაც უფრო წინ მიდის ისტორია და მასთან ერთად უფრო გარკვეულად ცხადდება პროლეტარიატის ბრძოლა, მათ აღარ სჭირიათ მეცნიერების ძიება თავიანთ გონებაში. საკმარისია თავიანთ თავს იჭის ანგარიში მისცენ, რაც მათ თვალწინ ხდება, და მისი გამომხატველი გახდნენ. ვიდრე ისინი მეცნიერებას ეძიებენ და მარტოოდენ სისტემებს სთხზავენ, ვიდრე ბრძოლის დასაწყისში არიან, ისინი სიღატაკეში მხოლოდ სიღატაკეს ხედავენ, ვერ

ამჩნევენ მასში რევოლუციურ, დამრღვევ მხარეს, რომელიც დაამხობს ძველ საზოგადოებას. ამ მომენტიდან, ისტორიული მოძრაობის მიერ წარმოშობილი და მასთან ცნობიერად დაკავშირებული მეცნიერება აღარ არის დოქტრინული, იგი ხდება რევოლუციური.

დავუბრუნდეთ ბ-ნ პრუდონს.

ყოველ ეკონომიურ ურთიერთობას კარგი და ცუდი მხარე აქვს: ეს არის ერთადერთი პუნქტი, სადაც ბ-ნი პრუდონი თავის თავს არ ღალატობს. კარგი მხარე, მისი აზრით, აღნიშნულია ეკონომისტების მიერ; ცუდი მხარე ნამხილებია სოციალისტების მიერ. ეკონომისტებისაგან იგი სესხულობს მარადიულ ურთიერთობათა აუცილებლობას, ხოლო სოციალისტებისაგან სესხულობს ამ ილუზიას, რომ სიღატაკეში მარტოოდენ სიღატაკეა დასანახი. პირველებთანაც და მეორეებთანაც იგი თანხმობაშია, როდესაც ცდილობს მეცნიერების ავტორიტეტს დაეყრდნოს. მისთვის მეცნიერება პაწაწა ზომის მეცნიერულ ფორმულას წარმოადგენს; იგი ფორმულების მაძიებელი კაცია. და ასე ბ-ნი პრუდონი სიამოვნებით იმედოვნებს, რომ მოგვცა კრიტიკა პოლიტიკური ეკონომიისა და კომუნიზმისაც; ნამდვილად კი იგი ორივეზე დაბლა დგას. ეკონომისტებზე დაბლა დგას, ვინაიდან ჰგონია, რომ მას, როგორც ფილოსოფოსს, რომელსაც ხელთ უპყრია მისნური ფორმულა, არ ესაჭიროება წმინდა ეკონომიური დეტალების განხილვა; სოციალისტებზე დაბლა დგას, ვინაიდან მას არ აქვს არც საკმაო გამბედაობა, არც საკმაო გამჭრიახობა იმისათვის, რომ აიწიოს, თუნდაც მარტოოდენ სპეკულიატიურად, ბურჟუას ჰორიზონტზე მაღლა.

მას სწადია იყოს სინთეზი, არის კი შეცდომა, შეცდომა ასხმული.

მას სურს, როგორც მეცნიერმა ადამიანმა, ბურჟუებსა და პროლეტარებზე მაღლა ინავარდოს; იგი წვრილი ბურჟუაა მხოლოდ, რომელიც კაპიტალსა და შრომას შორის, პოლიტიკურ ეკონომიასა და კომუნიზმს შორის მუდამ მერყეობს.

§ II. შრომის დანაწილება და მანქანები

შრომის დანაწილება, ბ-ნი პრუდონის აზრით, გვაძლევს ეკონომიურ ევოლუციათა მწკრივს.

შრომის დანაწილების კარგი მხარე.

„შრომის დანაწილება, მის არსებაში განხილული, წარმოადგენს იმ წესს, რომლის მიხედვით ხდება მდგომარეობათა და გონებრივ უნართა თანასწორობის განხორციელება“ (ტ. I, გვ. 93).

„შრომის დანაწილება ჩვენთვის სიღატაკის წყაროდ გადაიქცა“ (ტ. I, გვ. 99).

ვარიანტი

შრომის დანაწილების ცუდი მხარე.

„შრომა, ნაწილდებარა მისითვისებადი კანონის მიხედვით, რომელიც უპირველესი პირობაა მისი ნაყოფიერობის, აღწევს თავის მიზანთა უარყოფას და თვით სპობს თავის თავს“ (ტ. I, გვ. 94).

ვადასაჭრელი პრობლემა.

უნდა გამონახულ იქნეს „ახალი შეხამება, რომელიც მოსპობს დანაწილების ნაკლულოვანობას და თანაც შეინახავს მის სასარგებლო შედეგებს“ (ტ. I, გვ. 97).

შრომის დანაწილება, ბ-ნი პრუდონის აზრით, არის მარადიული კანონი, მარტივი და აბსტრაქტული კატეგორია. ამიტომ მისთვის აბსტრაქცია, იდეა, საკმარისი უნდა იყოს შრომის დანაწილების ასახსნელად ისტორიის სხვადასხვა ეპოქებში. კასტები, კორპორაციები, მანუფაქტურა, მსხვილი მრეწველობა უნდა აიხსნას მარტო ამ სიტყვით: დანაწილება. კარგად შეისწავლეთ აზრი სიტყვისა „დანაწილება“ და თქვენ აღარ დაგჭირდებათ იმ მრავალი გავლენის შესწავლა, რომელიც განსაზღვრულ ხასიათს აძლევს შრომის დანაწილებას ყოველ ეპოქაში.

რასაკვირველია, ბ-ნი პრუდონის კატეგორიებზე დაყვანა მოვლენათა მათ ნამეტნავად გამარტივებას ნიშნავს. ისტორია არ მიმდინარეობს ასე კატეგორიულად. მთელი სამი საუკუნე დარჩა საჭირო, რომ გერმანიაში პირველად ფართო მასშტაბით დამყარებულიყო შრომის დანაწილება, სახელდობრ, სოფლის განცალკევება ქალაქისაგან. იმის მიხედვით, თუ როგორ იცვლებოდა მარტო ეს ურთიერთობა ქალაქისა სოფლისადმი, მთელი საზოგადოება ცვლილებას განიცდიდა. შრომის დანაწილების მარტო ამ მხარეს თუ მივაქცევთ ყურადღებას, ჩვენ ვპოებთ ერთ ადგილას—ძველ რესპუბლიკებს, მეორე ადგილას—ქრისტიანულ ფეოდალიზმს, იქ—ძველ ინგლისს მისი მემამულე ბარონებითურთ, აქ—თანამედროვე ინგლისს მებამბე ლორდებითურთ (cotton-lords). XIV და XV საუკუნეებში, როდესაც ევროპისათვის ჯერ კიდევ არ არსებობდა ამერიკა, როდესაც აზია მისთვის არსებობდა მხოლოდ კონსტანტინოპოლის მეშვეობით, როდესაც ხმელთაშუა ზღვა სავაჭრო საქმიანობის შუაგულს წარმო-

ადგენდა, შრომის დანაწილებას სრულიად სხვა ფორმა, სრულიად სხვა სახე ჰქონდა, ვიდრე XVII საუკუნეში, როდესაც ესპანელებმა, პორტუგალიელებმა, ჰოლანდიელებმა, ინგლისელებმა, ფრანგებმა ახალშენები მოაწყვეს დედამიწის ყველა ნაწილში. ბაზრის სიფართოე, მისი ფიზიონომია შრომის დანაწილებას სხვადასხვა ეპოქაში აძლევს ისეთ ბასიათს, რომლის გამოყვანა ძნელი იქნებოდა მარტოოდენ სიტყვა „დანაწილებიდან“, იდეიდან, კატეგორიიდან.

„ყველა ეკონომისტი, ა. სმიტიდან დაწყებული, ამბობს ბ-ნი პრუდონი, აღნიშნავდა დანაწილების კანონის უპირატესობასა და ნაკლულოვანობას, მაგრამ უფრო დიდ ყურადღებას აქცევდნენ პირველს, ვიდრე მეორეს, ვინაიდან ეს უკეთ ეგუებოდა მათ ოპტიმიზმს, და არც ერთია არასოდეს არ უკითხავს თავისთვის, თუ რაში შეიძლება მდგომარეობდეს კანონის ნაკლულოვანობა... როგორაა, რომ ერთი და იგივე პრინციპი, სასტიკი თანამიმდევნობით გაჯარებული, დიამეტრალურად წინააღმდეგ შედეგებს აღწევს? არცერთ ეკონომისტს, არც ა. სმიტამდე, არც მის შემდეგ, აზრადაც კი არ მოსვლია, რომ აქ იყოს რაიმე პრობლემა ასახსნელი. სეიმიდის ამის აღიარებამდე, რომ შრომის დანაწილებაში ერთი და იგივე მიზეზი კარგსაც წარმოშობს და ცუდსაც“.

ა. სმიტი უფრო შორსმჭვრეტელი იყო, ვიდრე ბ-ნ პრუდონს ჰგონია. მან ძალიან კარგად დაინახა, რომ „სინამდვილეში ბუნებრივი ნიჭის განსხვავება ინდივიდუუმებს შორის ბევრად ნაკლებია, ვიდრე ჩვენ გვგონია. ესოდენ დიდად სხვადასხვაგვარი მიდრეკილება, რომელიც თითქოს განასხვავებს სხვადასხვა პროფესიის ადამიანებს, როდესაც ისინი მოწიფულობის ასაკს მიაღწევენ, იმდენად მიზეზი არაა, რამდენადაც შედეგი შრომის დანაწილებისა“. პრინციპულად ბარგის მბიდავი ნაკლებ განსხვავდება ფილოსოფოსისაგან, ვიდრე ნაგაზი მწევრისაგან. შრომის დანაწილებამ შეჰქმნა უფსკრული ერთსა და მეორეს შორის. ყველაფერი ეს ხელს არ უშლის ბ-ნ პრუდონს სხვა ადგილას სთქვას, ადამ სმიტს აზრადაც კი არ მოსდიოდა ის საზიანო გავლენა, რომელიც შრომის დანაწილებას აქვსო, და რომ ჟ. ბ. სეიმ პირველმა სცნო: „შრომის დანაწილებაში ერთი და იგივე მიზეზი კარგსაც წარმოშობს და ცუდსაც“.

მაგრამ მოვუსმინოთ ლემონტეის (Lemontey); Suum cuique (ყველას თავისი).

„ბ-ნმა ჟ. ბ. სეიმ პატივი დამდო იმით, რომ თავის პოლიტიკური ეკონომიის ჩინებულ ტრაქტატში შეიტანა პრინციპი, რომელიც მე გავაშუქე ფრაგმენტში შრომის დანაწილების ზნეობრივი გავლენის შესახებ. უეჭველია, ჩემი წიგნის ცოტა ახირებულმა სათა-

ურმა არ მისცა მას ნება მოვეხსენებიე. მე მხოლოდ ამ მოტივით შემიძლია ავხსნა ისეთი მწერლის სიჩუმე, რომელიც მეტად მდიდარია თავისი საკუთარი ქონებით, რათა არ აღიაროს ასეთი მცირე ნასესხი" (Lemontey, „Oeuvres complétes", ტ. I, გვ. 245, Paris 1840).

მივუბრუნდეთ მას სამართალი: ლ ე მ ო ნ ტ ე ი მ[52] გონებამახვილად გადმოგვცა ამჟამად არსებული შრომის დანაწილების ცუდი შედეგები, და ბ-ნმა პრუდონმა ვერაჰპოვა რა მისთვის მისამატებლად. მაგრამ, რადგან, ჩვენ, ბ-ნი პრუდონის მიზეზით, ამ პრიორიტეტის საკითხში გავერიეთ, ვიტყვით გაკვრით, რომ ლ ე მ ო ნ ტ ე ი ზე ბევრად ადრე, 17 წლით ა დ ა მ ს მ ი ტ ზე ადრე, რომელიც მოწაფეობდა ფ ე რ გ ი უ ს ო ნ ი ს,[53] ამ უკანასკნელმა ეს საგანი ნათლად გაარკვია ერთ თავში, რომელიც სპეციალურად შრომის დანაწილებას შეეხება.

„შეიძლებოდა კიდეც საეჭვოდ მიგვეჩნია, რომ ერის საერთო ნიჭიერება მატულობდეს ტექნიკის წინმსვლელობასთან შეფარდებით. ბევრ მექანიკურ დარგში... მიზანი საესებით მიიღწევა გონებისა და გრძნობის სრულიად დაუხმარებლად, და უვიცობა დედაა მრეწველობის, ისე როგორც ცრუმორწმუნეობის. აზრი და წარმოდგენა შეცდომებს ექვემდებარება, ფეხის ან ხელის მოძრაობის ჩვეულება კი არც ერთზეა დამოკიდებული და არც მეორეზე. ამგვარად, შეიძლებოდა გვეთქვა: მანუფაქტურის[54] სრულყოფა იმაში მდგომარეობს, რომ იწარმოოს აზრის დაუხმარებლად, ისე, რომ საჭელოსნო, გონების დაუხმარებლად წარმართული, შეიძლებოდეს განვიხილოთ როგორც მანქანა, რომლის ნაწილებს ადამიანები შეადგენენ... გენერალი შეიძლება ძალიან დახელოვნებული იყოს სამხედრო საქმეში, მაშინ როდესაც ჯარისკაცის მთელი ღირსება ხელფეხის რამდენიმე მოძრაობით განისაზღვრება. პირველმა შეიძლება მოიგოს ის, რაც მეორემ წააგო... იმ პერიოდში, როდესაც ყველაფერი დანაწილებულია, თვითონ აზროვნების ხელოვნება შეიძლება ცალკე პროფესიად გადაიქცეს" (A. Ferguson, „Essai sur l'histoire de la société civile", Paris 1783 წ.).

ამ ჩვენი ლიტერატურული მიმოხილვის დასასრულ, ჩვენ გადაჭრით უარვყოფთ, რომ „ყ ვ ე ლ ა ეკონომისტს მეტი ყურადღება მიექცეს შრომის დანაწილების უპირატესობისათვის, ვიდრე ნაკლულოვანობისათვის". საკმარისია დავასახელოთ ს ი ს მ ო ნ დ ი . .

ამგვარად, რაც შეეხება შრომის დანაწილების უ პ ი რ ა ტ ე ს ობას, ბ-ნ პ რ უ დ ო ნ ს სხვა არა ჰქონდა რა დარჩენილი გასაკეთებლად გარდა იმისა, რომ სხვა, მეტ-ნაკლებ მაღალფარდოვანი სიტყვებით გადმოეცა ის ფრაზები, რომლებიც ყველამ უწყოდა.

ვნახოთ ახლა, როგორ გამოჰყავს მას საყოველთაო კანონად, კატეგორიად, იდეად, წარმოდგენილი შრომის დანაწილებიდან ის ნაკლულოვანობანი, რომლებიც ამ უკანასკნელს ახლავს. როგორ ხდება ეს, რომ ეს კატეგორია, ეს კანონი შეიცავს შრომის უთანასწორო განაწილებას, საზიანოდ ბ-ნი პრუდონის ეგალიტარული სისტემისა?

„შრომის დანაწილების ამ დიდებული წუთიდან ქარიშხლის გრიგალი იწყებს გრგვინვას კაცობრიობაზე. პროგრესი არ სრულდება ყველასთვის თანასწორად და ერთფეროვანად... იგი ჯერ პრივილეგიების მქონეთა მცირე რიცხვს ეუფლება... ეს პროგრესის მიერ პიროვნებათა არჩევა იყო ის მიზეზი, რომელმაც გამოიწვია ადამიანების ესოდენ ხანგრძლივი რწმენა მდგომარეობათა ბუნებრივი და განგებითი უთანასწორობისა, წარმოშვა კასტები და იერარქიულად მოაწყო ყველა საზოგადოება“ (პრუდონი, ტ. I, გვ. 94.)

შრომის დანაწილებამ წარმოშვა კასტები. მაგრამ კასტები შრომის დანაწილების ნაკლულოვანობას შეადგენენ; მაშასადამე, შრომის დანაწილებამ ნაკლულოვანობა წარმოშვა. Quod erat demonstrandum [რაც უნდა დამტკიცებულიყო]. თუ თქვენ გაჰყვებით და ჰკითხავთ: შრომის დანაწილებას რამ წარმოაშობინა კასტები, იერარქიული წყობილება და პრივილეგიებით მოსილნი? ბ-ნი პრუდონი გიპასუხებთ: პროგრესმაო. და რამ გამოიწვია პროგრესი? შეზღუდვამო. შეზღუდვას ბ-ნი პრუდონი უწოდებს პიროვნებათა არჩევას პროგრესის მხრივ.

ფილოსოფიის შემდეგ ისტორია მოდის. მაგრამ ეს არ არის არც აღწერილობითი და არც დიალექტიკური ისტორია, არამედ შედარებითი ისტორიაა. ბ-ნი პრუდონი პარალელს ავლებს დღევანდელ სტამბის მუშასა და საშუალო საუკუნეების დროინდელ სტამბის მუშას შორის, კრეზოს მუშასა და სოფლის ნალბანდს შორის, თანამედროვე მწერალსა და საშუალო საუკუნეების მწერალს შორის, და სასწორის ჯამს იმათ მხარეზე ჰხრის, რომელნიც მეტად თუ ნაკლებად საშუალო საუკუნეების მიერ შექმნილ ან გადმოცემულ შრომის დანაწილებას ეკუთვნიან. ერთი ისტორიული ეპოქის შრომის დანაწილებას იგი უპირისპირებს მეორე ისტორიული ეპოქის შრომის დანაწილებას. განა ეს უნდა გადმოეშალა ბ-ნ პრუდონს? არა. მას უნდა გადმოეშალა ნაკლულოვანობა საზოგადოდ შრომის დანაწილების, შრომის დანაწილების როგორც კატეგორიის. მაგრამ რა საჭიროა შევჩერდეთ ბ-ნი პრუდონის ნაწარმოების ამ ნაწილზე, ვინაიდან ჩვენ ვნახავთ, რომ ცოტა ქვევით თვითონ იგი ფორმალურად უარს იტყვის ყველა ამ ვითომდა გამოკვლევაზე?

„დაწვლილებული შრომის პირველ შედეგს,—ამბობს ბ-ნი პრუდონი,—სულის გათახსირების შემდეგ, წარმოადგენს გაგრძელება სამუშაო დღისა, რომელიც იზრდება შებრუნებული შეფარდებით დახარჯულ გონებრივ ძალასთან... მაგრამ რადგან სამუშაო დღის ხანგრძლივობა დღეში თექვსმეტიდან თვრამეტ საათს ვერ გადასცილდება, ამიტომ იმ მომენტიდან, როდესაც კომპენსაცია დროის სახით აღარ შეიძლება აღებულ იქნეს, ეს კომპენსაცია ფასის ხარჯზე აიღება და ხელფასი შემცირდება... ერთი რამ უეჭველია, და ჩვენ აქ მხოლოდ მისი აღნიშვნა გვესაჭიროება,—ეს ის, რომ საყოველთაო სინდისი თანასწორღირებულებიანად არ სცნობს ხელოსნისა და შავი მუშის შრომას. მაშასადამე, სამუშაო დღის ფასის შემცირება აუცილებელია, და, ამგვარად, მუშა, რომლის სული დაბეჩავებულია დამდაბლებელი საქმიანობით, ვერ ასცდება ავრეთვე, რომ მისმა სხეულმა ტანჯვა არ განიცადოს გასამრჯელოს სიმცირის გამო“ (ტ. I, გვ. 97, 98).

ჩვენ არას ვამბობთ ამ სილოგიზმების ღირებულებაზე, რომელთაც კანტი[55] განზე მიმქცევ პარალოგიზმებს დაარქმევდა.

აი, მათი არსება:

შრომის დანაწილებას მუშა დამამცირებელ ფუნქციამდე ჩამოჰყავს; დამამცირებელი ფუნქცია სულის გათახსირებას შეესაბამება; სულის გათახსირებას შეეფერება მუდამ მზარდი შემცირება ხელფასისა. და რათა დაამტკიცოს, რომ ხელფასის ეს შემცირება გათახსირებულ სულს შეეფერება, ბ-ნი პრუდონი, სინდისის დასამშვიდებლად, ამბობს, ეს ასე საყოველთაო სინდისს სურსო. ნეტა ბ-ნი პრუდონის სინდისი ჩათვლილია იმ საყოველთაო სინდისში?

მანჭანები ბ-ნი პრუდონისთვის „შრომის დანაწილების ლოგიკური ანტითეზია“, და, თავისი დიალექტიკის დახმარებით, იგი იწყებს მანჭანების გარდაქმნას სახელოსნოდ,

ბ-ნმა პრუდონმა ჯერ თანამედროვე სახელოსნო (ფაბრიკა) იგულისხმა, რათა შრომის დანაწილების შედეგად სიღატაკე დაესახა, ახლა კი იგი შრომის დანაწილებიდან წარმოშობილ სიღატაკეს გულისხმობს, რათა ფაბრიკას მიაღწიოს და შესძლოს ამ სიღატაკის დიალექტიკურ უარყოფად დასახოს იგი. მას შემდეგ, რაც მან მუშა დასცა ზნეობრივად დამდაბლებელი ფუნქციისა, ხოლო ფიზიკურად—ხელფასის შემცირების მეხებით, რაც მან სამუშაოს მეთვალყურეზე დამოკიდებულად გახადა იგი, მისი შრომა შავი მუშის შრომამდე ჩამოაქვეითა, იგი კვლავ ბრალს სდებს ფაბრიკასა და მანჭანებს, რათა დაამდაბლოს მუშა „მისთვის პატრონის მიცემით“, და მის დამ-

ცირებას ამთავრებს იმით, რომ იგი „ხელოსნის ხარისხიდან შავი მუშის დონეზე“ ჩამოჰყავს. რა ლამაზი დიალექტიკაა! და კიდევ კარგი, აქ რომ ჩერდებოდეს ბ-ნი პრუდონი; მაგრამ არა, მას ესაჭიროება შრომის დანაწილების ახალი ისტორია არა იმისთვის, რომ მას წინააღმდეგობანი წარმოაშობინოს, არამედ—რათა თავისებურად კვლავ ააგოს ფაბრიკა. ამ მიზნის მისაღწევად მისთვის საჭიროა დავიწყებას მისცეს ყველაფერი, რაც ეს არის მოგვითხრო შრომის დანაწილების შესახებ.

შრომა სხვადასხვაგვარად ეწყობა ორგანიზაციულად და ნაწილდება იმ სამუშაო იარაღების მიხედვით, რომლებიც მის განკარგულებაშია. ხელის წისქვილი სხვა შრომის დანაწილებას გულისხმობს, ვიდრე ორთქლის წისქვილი. ისტორიის წინაალმდეგ წასვლას ნიშნავს ეს, რომ ადამიანმა მოინდომოს დაიწყოს შრომის დანაწილებიდან საზოგადოდ, რათა შემდეგ სპეციალურ საწარმოო იარაღთან, მანქანასთან მივიდეს.

მანქანა ისევე ნაკლებ წარმოადგენს ეკონომიურ კატეგორიას, როგორც ხარი, რომელიც გუთანს სწევს. მანქანა საწარმოო ძალაა მხოლოდ. თანამედროვე ფაბრიკა, რომელიც მანქანების გამოყენებაზეა დამყარებული, საზოგადოებრივი საწარმოო ურთიერთობაა, ეკონომიური კატეგორიაა.

ვნახოთ ახლა, როგორ სწარმოებს საქმე ბ-ნი პრუდონის ბრწყინვალე წარმოდგენაში.

„საზოგადოებაში სულ ახალი და ახალი მანქანების შემოღება წარმოადგენს ანტითეზისს, შრომის შებრუნებულ ფორმულას: ეს არის სამრეწველო გენიის პროტესტი დაწვლილებული და კაცთმომაკვდინებელი შრომის წინააღმდეგ. რა არის ნამდვილად მანქანა? ეს არის ერთგვარი წესი შრომის სხვადასხვა ნაწილების შეერთებისა, რომლებიც შრომის დანაწილებამ გააცალკევა. ყოველი მანქანა შეიძლება განვსაზღვროთ, როგორც შეერთება სხვადასხვა ოპერაციებისა... მაშასადამე, მანქანის საშუალებით მიიღწევა მუშის აღდგენა... მანქანა, რომელიც პოლიტიკურ ეკონომიაში პირისპირ უდგას შრომის დანაწილებას, წარმოადგენს სინთეზისს, რომელიც ადამიანის გონებაში უპირისპირდება ანალიზს... დანაწილება მხოლოდ აცალკევებდა შრომის სხვადასხვა ნაწილებს, უტოვებდა რა თვითეულ ადამიანს სპეციალობად იმას, რისადმი მას უფრო მიდრეკილება ჰქონდა; ფაბრიკა კი აჯგუფებს მუშებს თვითეული ნაწილის მთელისადმი დამოკიდებულების მიხედვით... მას ავტორიტეტის პრინციპი შემოაქვს შრომაში... მაგრამ ეს კიდევ არაა ყველაფერი: მანქანა ანუ ფაბრიკა, შემდეგ მუშის დამდაბლე-

ბისა მისთვის პატრონის მიცემით, ამთავრებს მის დამცირებას იმით, რომ ხელოსნის ხარისხიდან იგი შავი მუშის ხარისხზე ჩამოჰყავს... მანქანების პერიოდი, რომელშიაც ჩვენ ვცხოვრობთ, ერთი განსაკუთრებული ხასიათით განსხვავდება,—ეს არის დაქირავებული შრომა. დაქირავებული შრომა უფრო გვიანი მოვლენაა, ვიდრე შრომის დანაწილება და გაცვლა-გამოცვლა" (ტ. I, გვ. 135, 136, 161, 164).

ერთი უბრალო შენიშვნა ბ-ნი პრუდონის საყურადღებოდ. შრომის სხვადასხვა ნაწილების განცალკევება, რომელიც თვითეულ ადამიანს შესაძლებლობას აძლევს იმ სპეციალობას დაადგეს, რისადმი მას უფრო აქვს მიდრეკილება, განცალკევება, რომელსაც ბ-ნი პრუდონი ქვეყნის დასაბამიდან ათარიღებს, არსებობს მხოლოდ თანამედროვე მრეწველობაში კონკურენციის ბატონობის დროს.

შემდეგ ბ-ნი პრუდონი გვაძლევს მეტად „საინტერესო გენეალოგიას", რათა დაგვანახვოს, თუ როგორ წარმოიშვა ფაბრიკა შრომის დანაწილებიდან და დაქირავებული შრომა — ფაბრიკიდან.

1. იგი გულისხმობს ადამიანს, რომელმაც „შეამჩნია", რომ პროდუქტიული ძალები დიდდება, „თუ წარმოება მის სხვადასხვა ნაწილებადაა დაყოფილი და თვითეულ ნაწილს ცალკე მუშა ასრულებს".

2. ეს ადამიანი მიჰყვება ამ იდეის ძაფს და ეტყვის თავის თავს, რომ თუ იგი შეადგენს მუშათა მუდმივ ჯგუფს, იმ მიზნისათვის შერჩეულს, რომელსაც ისახავს, იგი უფრო მტკიცე წარმოებას მიაღწევს და სხვ.

3. ეს კაცი წინადადებას აძლევს სხვა ადამიანთ, რათა ამათ შეითვისონ მისი იდეა და ძაფი ამ იდეისა.

4. თავის ამხანაგებთან, რომელნიც შემდეგ მისი მუშები გახდნენ, მრეწველობის დასაწყისში ამ კაცს ისეთი დამოკიდებულება აქვს, როგორც თანასწორს თანასწორებთან.

5. „რასაკვირველია, ადვილი გასაგებია, რომ ეს თავდაპირველი თანასწორობა მალე უნდა გამქრალიყო პატრონის მდგომარეობის უპირატესობისა და დაქირავებული მუშის დამოკიდებულების გამო".

ესეც კიდევ ერთი ნიმუში ბ-ნ პრუდონის ისტორიული და აღწერილობითი მეთოდისა.

განვიხილოთ ახლა ისტორიული და ეკონომიური თვალსაზრისით, თუ მართლა შრომის დანაწილებაზე გვიან შემოიტანა ფაბრიკამ ანუ მანქანამ საზოგადოებაში ავტორიტეტის პრინციპი,

თუ მან მართლა, ერთის მხრივ, აღადგინა მუშა, დაუმორჩილა რა იგი, მეორეს მხრივ, ავტორიტეტს, თუ მანქანა მართლა წარმოადგენს დანაწილებული შრომის კვლავ შეერთებას, შრომის სინთეზისს, მის ანალიზისადმი დაპირისპირებულს.

საზოგადოებას, მთლიანად აღებულს, ფაბრიკის შინაგან წყობილებასთან ეს აქვს საერთო, რომ მასაც თავისი შრომის დანაწილება აქვს. თუ ჩვენ თანამედროვე ფაბრიკაში არსებულ შრომის დანაწილებას მივიღებთ ნიმუშად, რათა იგი მივუყენოთ მთელ საზოგადოებას, იმ შემთხვევაში სიმდიდრის წარმოებისათვის საუკეთესოდ მოწყობილი საზოგადოება უეჭველად ისეთი საზოგადოება იქნებოდა, რომელსაც სათავეში მხოლოდ ერთი მესარეწე ეყოლებოდა, რომელიც წინდაწინ შემუშავებული წესის მიხედვით გაანაწილებდა სამუშაოს საზოგადოების სხვადასხვა წევრთ შორის. მაგრამ ნამდვილად ეს ასე არ არის. მაშინ, როდესაც თანამედროვე ფაბრიკის შიგნით შრომის დანაწილებას დაწვრილებით აწესრიგებს მესარეწის ავტორიტეტი, თანამედროვე საზოგადოებას, მუშაობის გასანაწილებლად, არავითარი სხვა წესი, სხვა ავტორიტეტი არა აქვს, გარდა თავისუფალი კონკურენციისა.

პატრიარქალური წყობილების დროს, კასტური წყობილების დროს, ფეოდალური და კორპორაციული წყობილების დროს მთელს საზოგადოებაში შრომის დანაწილება მტკიცე წესების მიხედვით არსებობდა. კანონმდებლის მიერ იყო ეს წესები დამყარებული? არა. თავდაპირველად ისინი წარმოიშვნენ მატერიალური წარმოების პირობებიდან და მხოლოდ დიდი ხნის შემდეგ მიეცა მათ კანონის სახე. ამგვარად, შრომის დანაწილების ეს სხვადასხვა ფორმა გახდა საფუძველი სხვადასხვა საზოგადოებრივი ორგანიზაციისა. რაც შეეხება შრომის დანაწილებას სახელოსნოში, იგი ნაკლებად იყო განვითარებული ყველა ამ საზოგადოებრივი ფორმის დროს.

საყოველთაო წესადაც კი შეიძლება მივიღოთ, რომ, რაც უფრო და უფრო ნაკლებ ხელმძღვანელობს ავტორიტეტი შრომის დანაწილებას საზოგადოების შიგნით, მით ურო ვითარდება შრომის დანაწილება სახელოსნოს შიგნით და მით უფრო ექვემდებარება იგი იქ ერთი პირის ავტორიტეტს. ამგვარად, ავტორიტეტი სახელოსნოში და ავტორიტეტი საზოგადოებაში, რამდენადაც იგი შრომის დანაწილებას შეეხება, შებრუნებულ შეფარდებაშია ერთი მეორისადმი.

ახლა საჭიროა ვნახოთ, თუ რას წარმოადგენს ეს სახელოსნო, რომელშიაც სხვადასხვა საქმიანობა ძალიან განცალკევებულია ერთი მეორისაგან, სადაც თვითეული მუშის საქმეს ფრიად მარტივი

ოპერაციის შესრულება შეადგენს, სადაც ავტორიტეტი, კაპიტალი აჯგუფებს და ხელმძღვანელობს მუშებს. როგორ წარმოიშვა ეს სახელოსნო-ფაბრიკა? ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად ჩვენ უნდა გავარკვიოთ, თუ როგორ განვითარდა საკუთრივ მანუფაქტურული მრეწველობა. მე ვლაპარაკობ იმ მრეწველობაზე, რომელიც ჯერ კიდევ არ წარმოადგენს თანამედროვე მრეწველობას მისი მანქანებითურთ, მაგრამ აღარც საშუალო საუკუნეების ხელოსნურ მრეწველობას და აღარც შინამრეწველობას წარმოადგენს. ჩვენ არ შევუდგებით ამის დაწვრილებით განხილვას, ჩვენ მხოლოდ რამდენსამე მთავარ მხარეს აღვნიშნავთ, რათა დავანახვოთ მკითხველს, რომ ფორმულებით არ იქმნება ისტორია.

ერთ-ერთი უაღრესად აუცილებელი პირობა მანუფაქტურული მრეწველობის შესაქმნელად იყო კაპიტალების დაგროვება, რომელსაც ხელი შეუწყო ამერიკის[56] აღმოჩენამ და იქიდან ძვირფას ლითონთა შემოზიდვამ.

საკმაოდ დამტკიცებულია, რომ გაცვლა-გამოცვლის საშუალებათა გამრავლებას შედეგად მოჰყვა, ერთის მხრივ, ხელფასისა და მიწის რენტის შემცირება და, მეორეს მხრივ, სამრეწველო მოგების გადიდება. სხვა სიტყვებით: რამდენადაც ემამულეთა კლასი და მუშათა კლასი, ფეოდალური მებატონეები და ხალხი ძირს დაეშვნენ, იმდენადვე მაღლა აიწია კაპიტალისტთა კლასმა, ბურჟუაზიამ.

სხვა გარემოებებიც იყო, რომლებმაც ხელი შეუწყო იმავდროულად მანუფაქტურული მრეწველობის განვითარებას: მიმოქცევაში მყოფ საქონელთა რაოდენობის გამრავლება მას შემდეგ, რაც კეთილი იმედის ჭონცხის გზით[57] აღმოსავლეთ-ინდოეთთან ვაჭრობა დამყარდა, კოლონიური სისტემა[58] და საზღვაო ვაჭრობის განვითარება.

მეორე პირობა, რომელსაც ჯერ კიდევ არ მიუღია საკმაო შეფასება მანუფაქტურული მრეწველობის ისტორიაში, იყო ფეოდალური მებატონეების მრავალრიცხოვანი ამალის დათხოვნა, რომლის დაბალი წევრები მაწანწალებად გადაიქცნენ. ვიდრე სახელოსნოში შევიდოდნენ. მანუფაქტურული სახელოსნოს შექმნას წინ უძღოდა თითქმის საყოველთაო მაწანწალობა[59] XV და XVI საუკუნეებში. სახელოსნომ კიდევ ერთი ძლიერი დასაყრდენი ჰპოვა იმ მრავალრიცხოვან გლეხებში, რომელნიც მთელ საუკუნეთა განმავლობაში ქალაქებს აწყდებოდნენ, რადგანაც სახნავი მიწების საძოვრებად გადაქცევისა და სამიწათმოქმედო პროგრესის გამო, რაც ნაკლებ მუშა ხელს ხდიდა საკმარისად მიწების დასამუშავებლად, ისინი განუწყვეტლივ იდევნებოდნენ სოფლებიდან.

ბაზრის გაფართოება, კაპიტალების დაგროვება, ცვლილებანი კლასთა სოციალურ მდგომარეობაში, ადამიანთა მთელი მასა, რომელთაც შემოსავლის წყარო დაეკარგათ, აი, მანუფაქტურის წარმოშობის ისტორიული წინაპირობები. არა თანასწორთა შორის ნებაყოფლობითი შეთანხმების საფუძველზე მოხდა, როგორც ბ-ნი პრუდონი ამბობს, ადამიანების თავმოყრა სახელოსნოში. არც ძველი კორპორაციების წიაღში წარმოშობილა მანუფაქტურა. თანამედროვე სახელოსნოს მეთაური გახდა ვაჭარი და არა ძველი ამქრის ოსტატი. თითქმის ყველგან ადგილი ჰქონდა გამწვავებულ ბრძოლას მანუფაქტურასა და ხელოსნობას შორის.

სამუშაო იარაღებისა და მუშების დაგროვება და კონცენტრაცია წინ უძღოდა შრომის დანაწილების განვითარებას სახელოსნოს შიგნით. მანუფაქტურა მდგომარეობდა ბევრად უფრო მრავალ მუშათა და ხელობათა თავმოყრაში ერთ ადგილას, ერთ დარბაზში კაპიტალის ბრძანებლობის ქვეშ, ვიდრე სამუშაოს დაშლაში და მარტივი საქმისადმი სპეციალური მუშის შეგუებაში.

სახელოსნოს სარგებლობა მდგომარეობდა ბევრად ნაკლებ საკუთრივ შრომის დანაწილებაში, ვიდრე იმ გარემოებაში, რომ მუშაობა დიდის მასშტაბით სწარმოებდა, რომ ბევრი უსარგებლო ხარჯი იზოგებოდა და სხვ. XVI საუკუნის დასასრულსა და XVII-ის დასაწყისს ჰოლანდიის მანუფაქტურამ თითქმის არც კი იცოდა დანაწილება.

შრომის დანაწილების განვითარება გულისხმობს მუშების თავმოყრას ერთ სახელოსნოში. არ არსებობს, არც XVI და არც XVII საუკუნეში, თითქმის არცერთი მაგალითი იმისა, რომ ერთი ხელობის სხვადასხვა დარგების წარმოებას იმ ზომისად განცალკევებული არსებობა ჰქონებოდეს, რომ საკმარისი ყოფილიყოს მათი ერთ ადგილას შეერთება მზამზარეული სახელოსნოს მისაღებად. მაგრამ, რაკი ერთხელ უკვე განხორციელდა ადამიანთა და შრომის იარაღთა შეერთება, სახელოსნოში აუცილებლობის გზით მოხდა ასახვა და რეპროდუქცია შრომის დანაწილებისა, როგორც იგი არსებობდა ამქრული კორპორაციების დროს.

ბ-ნი პრუდონისთვის, რომელიც საგნებს უკუღმა ხედავს, თუ საზოგადოდ ხედავს, ადამ სმიტისებური შრომის დანაწილება წინ უსწრებს სახელოსნოს, რომელიც ნამდვილად მის საარსებო პირობას შეადგენს.

მანქანა, ნამდვილი მნიშვნელობით, XVIII საუკუნის დასასრულით თარიღდება. იმაზე უფრო შეუსაბამობა არა არის რა, რომ მანქანა ჩაიხნეულ იქნეს ანტითეზისად შრომის დანაწილები-

სა, სინთეზისად, რომელიც აღადგენს დაწვრილებული შრომის მთლიანობას.

მანქანა წარმოადგენს სამუშაო იარაღების შეერთებას და სრულიადაც არა სამუშაოთა კომბინაციას თვით მუშისათვის. „როდესაც თვითეულ ცალკე ოპერაციას შრომის დანაწილებით ერთი მარტივი ინსტრუმენტი ჰქონდა სახმარად მიჩენილი, მაშინ იმ ინსტრუმენტების შეერთება, რომლებიც ერთადერთ მოტორს მოჰყავს მოძრაობაში, შეადგენს მანქანას“ (Babbage[62], „Traitè sur L'Économie des machines etc.“, Paris 1833 წ.). მარტივი სამუშაო იარაღები; სამუშაო იარაღების დაგროვება; რთული სამუშაო იარაღის ამოძრავება ერთადერთი მამოძრავებელით, ადამიანის ხელით; ამ ინსტრუმენტების მოძრაობაში მოყვანა ბუნებრივი ძალების საშუალებით; მანქანა; მანქანების სისტემა, რომლებსაც მხოლოდ ერთი მოტორი აქვს; მანქანების სისტემა, რომელსაც ავტომატური მოტორი აქვს,—აი, ეს არის მანქანის განვითარების მსვლელობა.

საწარმოო იარაღების კონცენტრაცია და შრომის დანაწილება ისევე განუყრელია ერთი მეორისაგან, როგორც პოლიტიკურ სფეროში ერთი მეორისაგან განუყრელია სახელმწიფო ხელისუფლების კონცენტრაცია და კერძო ინტერესთა დანაწილება. ინგლისში, სადაც ადგილი აქვს მიწის, ამ სამიწათმოქმედო შრომის იარაღის, კონცენტრაციას, ადგილი აქვს აგრეთვე შრომის დანაწილებას მიწათმოქმედებაში და მანქანების გამოყენებას მიწის დასამუშავებლად. საფრანგეთში კი, სადაც ადგილი აქვს სამუშაო იარაღის, მიწის დანაწილებას, ადგილი არ აქვს სახოგადოდ არც სამიწათმოქმედო შრომის დანაწილებას და არც მანქანების გამოყენებას მიწის დასამუშავებლად.

ბ-ნი პრუდონისთვის სამუშაო ინსტრუმენტების კონცენტრაცია შრომის დანაწილების უარყოფას წარმოადგენს. სინამდვილეში კი ჩვენ კვლავ წინააღმდეგს ვხედავთ. იმ ზომით, რა ზომითაც სამუშაო იარაღების კონცენტრაცია ვითარდება, დანაწილებაც ვითარდება და vice versa [შებრუნებით]. ამიტომაა, რომ ყოველ დიდ გამოგონებას მექანიკის დარგში შედეგად აქვს შრომის უფრო დიდი დანაწილება და რომ შრომის დანაწილება, თავის ხხრივ, იწვევს ახალ-ახალ გამოგონებას მექანიკაში.

საჭირო არ არის მოვაგონოთ მკითხველს, რომ შრომის დანაწილების დიდი პროგრესი ინგლისში მანქანების გამოგონების შემდეგ დაიწყო. ასე, ფეიქრები და მრთველები[63] მეტწილად გლეხები იყვნენ, როგორც ჩვენ კიდევ ვხვდებით ჩამორჩენილ ქვეყნებში. მანქანების გამოგონებამ დაასრულა მანუფაქტურული მრეწველობის გან-

ცალკევება სამიწათმოქმედო მრეწველობისაგან. ფეიქარი და მრთველი, რომელნიც უწინ ერთ ოჯახში იყვნენ თავმოყრილი, მანქანამ გააცალკევა ერთმანეთისგან. მანქანის მეოხებითაა, რომ მრთველს შეუძლია ინგლისში ცხოვრობდეს, მაშინ, როდესაც ფეიქარი აღმოსავლეთ-ინდოეთში ცხოვრობს. მანქანების გამოგონებამდე ამა თუ იმ ქვეყნის მრეწველობა უმთავრესად იმ ნედლი მასალის დამუშავებას აწარმოებდა, რომელსაც მისი საკუთარი მიწა იძლეოდა: ასეთი იყო ინგლისში მატყლი, გერმანიაში—სელი, საფრანგეთში—აბრეშუმი და სელი, აღმოსავლეთ-ინდოეთში და ლევანტში—ბამბა და სხვ. მანქანისა და ორთქლის გამოყენების წყალობით შრომის დანაწილებამ ისეთი მოცულობა მიიღო, რომ მსხვილი მრეწველობა, ეროვნულ ნიადაგს მოწყვეტილი, მარტოოდენ მსოფლიო ბაზარზე, საერთაშორისო გაცვლა-გამოცვლაზე, შრომის საერთაშორისო დანაწილებაზე არის დამოკიდებული. დასასრულ, მანქანა ისეთ გავლენას ახდენს შრომის დანაწილებაზე, რომ, თუ რომელიმე საგნის წარმოებაში აღმოჩენილ იქნა მისი ნაწილობრივ მექანიკური წესით დამზადების საშუალება, მაშინვე წარმოება ორ, ერთმანეთისგან დამოუკიდებელ საწარმოდ იყოფა.

განა კიდევ საჭიროა ვილაპარაკოთ განგებისა და ფილანტროპიულ მიზანზე, რომელიც ბ-ნმა პრუდონმა მანქანის გამოგონებასა და თავდაპირველ გამოყენებაში აღმოაჩინა?

როდესაც ინგლისში ბაზარი ისე განვითარდა, რომ მას ხელით მუშაობა ვეღარ ჰყოფნიდა, შეგრძნობილ იქნა მანქანების საჭიროება. მაშინ აზრი წარიმართა იქით, რომ გამოყენებული ყოფილიყო მექანიკური მეცნიერება, რომელიც უკვე XVIII საუკუნეში სრულიად ჩამოყალიბებული იყო.

ავტომატურმა ფაბრიკამ ყველაზე ნაკლებ ფილანტროპიული აქტებით იწყო მოქმედება. ბავშვებს მათრახს ქვეშ ამუშავებდნენ;[64] ისინი ვაჭრობის საგნად გახადეს. მათი მიწოდების შესახებ ხელშეკრულებას სდებდნენ ობოლთა სახლებთან. გააუქმეს ყველა კანონი მუშის საშეგირდო დროის შესახებ, ვინაიდან, თუ ბ-ნი პრუდონის ფრაზით ვისარგებლებთ, სინთეტიური მუშები საჭირო აღარ იყვნენ. დაბოლოს, 1825 წლიდან თითქმის ყველა ახალი გამოგონება შედეგი იყო კონფლიქტის მუშასა და მესარეწეს შორის, რომელიც ყოველის გზით ცდილობდა ფასი დაეკარგა მუშის სპეციალობისთვის. ყოველი ახალი გაფიცვის შემდეგ, რაგინდ მცირემნიშვნელოვანი ყოფილიყო იგი, ჩნდება ახალი მანქანა. მუშა ისე ნაკლებად ხედავდა მანქანების გამოყენებაში თავისთვის რაიმე რეაბილიტაციას, აღდგენას, როგორც მას ბ-ნი პრუდონი უწოდებს, რომ XVIII სა-

უკუნეში იგი დიდხანს ებრძოდა ავტომატის ბატონობას, რომელიც მაშინ იწყებოდა.

„უაიტმა (Wyatt)[65], ამბობს დრიიური (Ure),[66] ხელოვნური მრთველი თითები (ღარიანი ლილვაკების წყება) გამოიგონა არკრაიტზე[67] (Arkwright) ბევრად ადრე... მთავარი სიძნელე იმდენად ავტომატური მექანიზმის გამოგონებაში არ მდგომარეობდა... სიძნელეს განსაკუთრებით შეადგენდა საჭირო დისციპლინა, რათა ადამიანი უწესრიგო მუშაობას გადასჩვეოდა და დიდი ავტომატის გარდუვალ რეგულიარობას შეგუებოდა. მაგრამ ავტომატური სისტემის მოთხოვნილებისა და სისწრაფის შესაფერი დისციპლინარული კოდექსის გამოგონება და ამ კოდექსის ნაყოფიერად გამოყენება — ეს ჰერკულესის[68] ღირსი საქმე — იყო კეთილშობილი საქმე არკრაიტისა".

საერთოდ, მანქანების შემოღების გამო გაიზარდა შრომის დანაწილება საზოგადოების შიგნით, გამარტივდა მუშის ამოცანა სახელოსნოში, მოხდა კაპიტალის კონცენტრაცია და ადამიანის უფრო მეტად დანაწილება.

როდესაც ბ-ნი პრუდონი მოიწადინებს იყოს ეკონომისტი და ერთ წუთს მიატოვოს „ევოლუცია აზროვნების მწკრივობაში", იგი თავის ერუდიციას ადამ სმიტისაგან ღებულობს, რომელიც იმ დროს სწერდა, როდესაც მხოლოდ იწყებოდა ავტომატური ფაბრიკა. მართლაც, რა დიდი განსხვავებაა ადამ სმიტის დროს არსებულ შრომის დანაწილებასა და იმ შრომის დანაწილებას შორის, რომელსაც ჩვენ ვხედავთ ავტომატურ ფაბრიკაში! რათა ეს უფრო გასაგები გავხადოთ, საკმარისია მოვიყვანოთ რამდენიმე ადგილი დ-რ იურის „მანუფაქტურის ფილოსოფიიდან".

„როდესაც ადამ სმიტმა დასწერა თავისი უკვდავი თხზულება პოლიტიკური ეკონომიის ელემენტების შესახებ, ავტომატური სამრეწველო სისტემა ჯერ კიდევ თითქმის უცნობი იყო. შრომის დანაწილება მას სამართლიანად ეჩვენებოდა დიად პრინციპად გაუმჯობესებისა მანუფაქტურაში: ქინძისთავის დამზადების მაგალითზე მან დაგვანახვა, რომ მუშა, რომელიც მხოლოდ ერთსა და იმავე საგანზე მუშაობით დახელოვნებას იძენს, უფრო ხელმარჯვე და იაფი ხდება. იგი ხედავდა მანუფაქტურის ყოველ დარგში, რომ, ამ პრინციპის თანახმად, ზოგი ოპერაცია, როგორიცაა, მაგალითად, თითბრის მავთულის დაჭრა თანასწორი სიგრძის ნაწილებად, ადვილად შესასრულებელი ხდებოდა, ზოგიც კიდევ, როგორიცაა ქინძისთავისთვის თავის გაკეთება და მიმაგრება, შედარებით უფრო ძნელი იყო: აქედან მან დაასკვნა, რომ სრულიად ბუნებრივია თვითეულ ამ ოპე-

რაციას შეგუებული ჰყავდეს ცალკე მუშა, რომლის ხელფასი მისი დახელოვნების შესაფერისი იქნება. ეს შ ე გ უ ე ბ ა ა, რაც შეადგენს შრომის დანაწილების არსებას. მაგრამ რაც კარგი მაგალითი შეიძლებოდა ყოფილიყო დ-რ ს მ ი ტ ი ს დროს, მას ახლა მხოლოდ შეცდომაში შეუძლია შეიყვანოს საზოგადოება საფაბრიკო მრეწველობის ნამდვილი პრინციპის შესახებ. მართლაც, განაწილება, ანუ, უფრო სწორად, სხვადასხვა ინდივიდუალურ უნართან შეგუება სამუშაოსი არ შედის ავტომატური ფაბრიკის საოპერაციო გეგმაში: პირიქით, ყოველთვის, როდესაც ესა თუ ის ოპერაცია დიდ დახელოვნებას და ხელის სიმარჯვეს მოითხოვს, ცდილობენ რაც შეიძლება მალე მოაცილონ იგი ფრიად დახელოვნებული და ხშირად სხვადასხვა უწვრილებისადმი მიდრეკილი მუშის ხელს და დააკისრონ განსაკუთრებულ მექანიზმს, რომელიც ისეთის სისწორით მოქმედებს, რომ ბავშვსაც კი შეუძლია მისი მეთვალყურეობა.

„ავტომატური სისტემის პრინციპი იმაში მდგომარეობს, რომ ხელით მუშაობის ადგილას მექანიკური მუშაობა იქნეს დაყენებული და ხელოსანთა შორის შრომის დანაწილება შეცვლილი იქნეს პროცესის დაშლით მის შემადგენელ ნაწილებად. ხელით მუშაობის სისტემაში ადამიანის შრომა პროდუქტის უუძვირეს ელემენტს შეადგენდა; მაგრამ ავტომატური სისტემის დროს დახელოვნებულ ხელოსანთა ადგილს თანდათან მანქანის უბრალო მეთვალყურენი იჭერენ.

„ადამიანის ბუნების სისუსტე ისეთია, რომ რაც უფრო დახელოვნებულია მუშა, მით უფრო თვითნებაა იგი და ძნელად შესაწყობი და ამიტომ ნაკლებ შესაფერია მექანიკური სისტემისთვის, რომლისთვისაც მთლიანად მის თვითნებაა ახირებას თვალსაჩინო ზიანის მიყენება შეუძლია. თანამედროვე ფაბრიკანტის მთავარი ამოცანა იმაში მდგომარეობს, რომ კაპიტალთან მეცნიერების დაკავშირების გზით მან თავისი მუშების მოქმედება დაიყვანოს გულისყურსა და ხელის სიმარჯვეზე, იმ უნარზე, რომელსაც ისინი ახალგაზრდობაში ძალიან ანვითარებენ, თ უ ი გ ი მ ხ ო ლ ო დ ე რ თ ი ს ა გ ნ ი ს ა დ მ ი ა მ ი მ ა რ თ უ ლ ი.

„შრომის გრადაციების სისტემის დროს მრავალი წლის მომზადებაა საჭირო, ვიდრე თვალი და ხელი იმდენად დახელოვნდებოდეს, რომ შესძლოს შეასრულოს განსაზღვრული მექანიკური ოპერაციები; მაგრამ იმ სისტემის დროს, რომელიც პროცესს მის შემადგენელ ნაწილებად შლის და ყველა ამ ნაწილს ავტომატურ მანქანას ასრულებინებს, შესაძლებელია ეს ელემენტარული ნაწილები ჩვეულებრივი უნარის მქონე პირს მიენდოს, მისი მოკლე გამოცდის შემდეგ; ისიც კი შესაძლებელია, რომ განსაკუთრებით საჭირო შემთხვევებში ეს პი-

რი ერთი მანქანიდან მეორე მანქანაზე იქნეს გადაყვანილი, დაწესებულების დირექტორის სურვილისამებრ. ამგვარი ცვლილებები აშკარად ეწინააღმდეგება ძველ რუტინას, რომელიც შრომას ანაწილებს და ერთ მუშას საქმედ მიუჩენს თავის დამზადებას ჭინძისთავისთვის, მეორეს — ბოლოების დამწვეტებას, საქმეს, რომლის თავმოსაწყენი ერთფეროვნება აჩლუნგებს მუშას... მაგრამ გ ა თ ა ნ ა ს წ ო რ ე ბ ი ს პრინციპის ანუ ავტომატური სისტემის დროს მუშის უნარს მარტოდენ სასიამოვნო ვარჯიშობა აქვს და სხვ... რადგან მუშის საქმე იმაში მდგომარეობს, რომ მეთვალყურეობა გაუწიოს წესიერად მომქმედ მექანიზმს, მას ამის შესწავლა სულ მოკლე ხანში შეუძლია; და როდესაც იგი ერთი მანქანიდან მეორე მანქანის სამსახურზე გადადის, იგი იცვლის საქმიანობას და ანვითარებს თავის იდეებს, უფიქრდება რა იმ საზოგადო კომბინაციებს, რომლებიც მისი და მისი ამხანაგების შრომიდან გამომდინარეობს. ამგვარად, უნარის დახვეწას, იდეების შევიწროებას, სხეულის განვითარების შეფერხებას, რომელსაც უსაფუძვლოდ არ მიაწერენ შრომის დანაწილებას, არ შეიძლება ჩვეულებრივ პირობებში ადგილი ჰქონდეს ს ა მ უ შ ა ო თ ა თ ა ნ ა ს წ ო რ ი გ ა ნ ა წ ი ლ ე ბ ი ს სისტემის დროს.

„მექანიზმის ყოველგვარი გაუმჯობესების მუდმივი მიზანი და ტენდენცია ნამდვილად იმაში მდგომარეობს, რომ სრულიად ჩამოიშოროს ადამიანის შრომა ან შეამციროს მისი ფასი სრულწლოვანი მუშა-მამაკაცების ნაცვლად ქალებისა და ბავშვების გამოყენებით ანდა დახელოვნებული მუშების ნაცვლად შავი მუშების გამოყენებით... ეს ტენდენცია, რომ გამოცდილი მუშების მაგივრად გამოყენებულ იქნენ გამჭრიახი თვალისა და მოქნილი თითების მქონე ბავშვები, გვიმტკიცებს, რომ სქოლასტიკური დოგმა დახელოვნების სხვადასხვა ხარისხის მიხედვით შრომის დანაწილებისა დაბოლოს უკუგდებულია ჩვენი განათლებული მრეწველების მიერ“ (A n d r è U r e, „Philosophie des manufactures ou èconomie industrielle“, ტ. I, თავი I).

შრომის დანაწილებას საზოგადოების შიგნით ახასიათებს ის, რომ იგი წარმოშობს მრავალ სპეციალობას, სპეციალისტებს და მათთან ერთად პროფესიულ იდიოტიზმს.

„ჩვენ გაოცებული ვრჩებით, ამბობს ლ ე მ ო ნ ტ ე ი, როდესაც ვხედავთ, რომ ძველებში ერთიდაიგივე პირი ერთსა და იმავე დროს იყო შესანიშნავი ფილოსოფოსიც, მგოსანიც, ორატორიც, ისტორიკოსიც, ქურუმიც, ადმინისტრატორიც და ჯარის სარდალიც. ჩვენს სულს შიში იცავს ესოდენ ფართო ასპარეზის ხილვით. დღეს თვითეული ადამიანი ღობეს ივლებს თავის ირგვლივ და იკეტება შიგ.

მე არ ვიცი, ფართოვდება თუ არა სფერო ასეთი დანაწილებით, მაგრამ ვიცი კი, რომ ადამიანი პატარავდება".

შრომის დანაწილებას ავტომატურ ფაბრიკაში ახასიათებს ის, რომ იქ შრომას სრულიად დაკარგული აქვს სპეციალობის ხასიათი. მაგრამ იმ მომენტიდან, როდესაც ყოველგვარი სპეციალური განვითარება ჰქრება, საგრძნობი ხდება მოთხოვნილება უნივერსალობისა, მისწრაფება ინდივიდუუმის ინტეგრალურ განვითარებისადმი. ავტომატური ფაბრიკა სპობს სპეციალისტებსა და პროფესიულ იდიოტიზმს.

ბ-ნი პრუდონი, რომელმაც ავტომატური ფაბრიკის ეს რევოლუციური მხარეც კი ვერ გაიგო, ერთი ნაბიჯით უკან მოდის და წინადადებას აძლევს მუშას — აკეთე ქინძისთავის არა მარტო ძეთორმეტედი ნაწილი, არამედ თანმიმდევრობით ყველა თორმეტი ნაწილიო. ამ გზით მუშა შეიძენდა ქინძისთავის მეცნიერებასა და ცნობიერებას. აი, რა არის ბ-ნი პრუდონის სინთეტიური შრომა. ვერავინ ვერ უარჰყოფს, რომ ერთი ნაბიჯის წინ გადადგმა და ერთის უკან აგრეთვე სინთეტიურ მოძრაობას ნიშნავს.

ბოლოსდაბოლოს, ბ-ნი პრუდონი ვერ გასცილდა წვრილ ბურჟუას იდეალს. ამ იდეალის განსახორციელებლად მას უკეთესი ვერაფერი მოუფიქრია, გარდა იმისა, რომ საშუალო საუკუნეების ჭარგლის ან — დიდი-დიდი — ოსტატის მდგომარეობაში დაგვაბრუნოს. საკმარისია, ამბობს იგი სადღაც თავის წიგნში, ადამიანმა თავის სიცოცხლეში ერთადერთხელ შეჰქმნას სანიმუშო ნაწარმოები, ერთადერთხელ იგრძნოს თავი ადამიანადო. განა ეს, როგორც ფორმის, ისე შინაარსის მხრივ, იგივე სანიმუშო ნაწარმოები არაა, რომელსაც მოითხოვდა საშუალო საუკუნეების ამქრობა?

§ III. კონკურენცია და მონოპოლია

კონკურენციის კარგი მხარე

„კონკურენცია ისევე არსებითია შრომისთვის, როგორც დანაწილება... იგი აუცილებელია თანასწორობის დამყარებისთვის" (ტ. I, გვ. 186, 188).

კონკურენციის ცუდი მხარე

„კონკურენციის პრინციპი უარყოფაა თავის თავისა... კონკურენციის აუცილებელი შედეგი ის არის, რომ იგი ღუპავს იმათ, ვისაც გაიტაცებს" (ტ. I, გვ. 185).

ზოგადი მოსაზრება

„ნაკლულოვანობა, რომელიც კონკურენციას ახლავს, ისე. როგორც სიკეთე, რომელიც მას მოაქვს... ორივე ლოგიკურად პრინციპიდან გამომდინარეობს“ (ტ. I, გვ. 185, 186).

„პოვნა შემარიგებელი პრინციპისა, რომელიც უნდა გამომდინარეობდეს უფრო მაღლა მდგომი კანონიდან, ვიდრე თვით თავისუფლებაა“ (ტ. I. გვ. 185).

გადასაჭრელი პრობლემა

ვარიანტი

„მაშასადამე, აქ საქმე შეეხება არა კონკურენციის მოსპობას, რაც ისევე შეუძლებელია, როგორც თავისუფლების მოსპობა, არამედ იმას, რომ ვპოვოთ წონასწორობა, ვიტყოდი კიდეც ხალისით: პოლიცია კონკურენციისა“ (ტ. I, გვ. 223).

ბ-ნი პრუდონი იწყებს კონკურენციის მარადიული აუცილებლობის დაცვას იმათ წინააღმდეგ, რომელთაც * სურთ იგი შეჯიბრით შესცვალონ.

არ არსებობს „შეჯიბრი უმიზნოდ“, და რახან „ყოველი ვნების საგანი ვნების ანალოგიურია: ქალი — შეყვარებულისთვის, ძალაუფლება — პატივმოყვარესთვის, ოქრო — ძუნწისთვის, გვირგვინი — მგოსნისთვის, სამრეწველო შეჯიბრის საგანიც აუცილებლად მოგება არის. შეჯიბრი სხვა არა არის რა თუ არ თვით კონკურენცია“.

კონკურენცია არის შეჯიბრი მოგების გულისთვის. წარმოადგენს თვით სამრეწველო შეჯიბრი აუცილებლად შეჯიბრს მოგების გულისთვის, ე. ი. კონკურენციას? ჰოო, გვეუბნება ბ-ნი პრუდონი, ჩვენ უკვე ვნახეთ: მისთვის თქმა ნიშნავს დამტკიცებას, ისე როგორც გულისხმობა ნიშნავს უარყოფას.

თუ შეყვარებულის უშუალო ობიექტს ქალი შეადგენს, სამრეწველო შეჯიბრის უშუალო ობიექტსაც პროდუქტი შეადგენს და არა მოგება.

---

* ფურიერისტებს. — ფრ. ენგელსი.

კონკურენცია არის არა სამრეწველო შეჯიბრი, არამედ სავაჭრო შეჯიბრი. ამჟამად სამრეწველო შეჯიბრი მხოლოდ ვაჭრობის გულისთვის არსებობს. მთელი ფაზისებიც კი არის თანამედროვე ხალხთა ეკონომიურ ცხოვრებაში, როდესაც უწარმოებლად მოგების მოპოების ციებცხელებითაა ყველა შეპყრობილი. ეს სპეკულაციის ციებცხელება, რომელიც პერიოდულად ჩნდება, ააშკარავებს ჭეშმარიტ ხასიათს კონკურენციისას, რომელიც ცდილობს თავიდან აიცილოს სამრეწველო შეჯიბრის აუცილებლობა.

XIV საუკუნის ხელოსნისთვის რომ გეთქვათ, მრეწველობის პრივილეგიებს და მის მთელ ფეოდალურ ორგანიზაციას სპობენ, რათა მათ ადგილას სამრეწველო შეჯიბრი, კონკურენციად წოდებული, გააბატონონო, იგი გიპასუხებდათ, — სხვადასხვა კორპორაციების, გილდების, ამქრების პრივილეგიები ორგანიზაციულად მოწყობილ კონკურენციას წარმოადგენსო. ბ-ნი პრუდონი უკეთესად ვერ ამბობს, როდესაც ამტკიცებს, „შეჯიბრი სხვა არა არის რა თუ არ თვით კონკურენციაო“.

„ბრძანება გამოეცით, რომ 1847 წლის 1 იანვრიდან ყველასათვის უზრუნველყოფილი უნდა იყოს შრომა და ხელფასი, და მაშინვე დიდი შესუსტება მოჰყვება მრეწველობის ძლიერ დაძაბულობას“.

გულისხმობისა, დადასტურებისა და უარყოფის ნაცვლად, ჩვენ ახლა საქმე გვაქვს ბრძანებასთან, რომელსაც ბ-ნი პრუდონი განზრახ აქვეყნებს, რათა დაამტკიცოს კონკურენციის აუცილებლობა, მისი, როგორც კატეგორიის, მარადიულობა და სხვ.

თუ ის აზრი გამოვისახეთ თავში, რომ კონკურენციისთვის თავის დასაღწევად მხოლოდ ბრძანებაა საჭირო, ჩვენ მას ვერასოდეს ვერ დავაღწევთ თავს. და თუ ისე შორს წავიდოდით, რომ ასეთ წინადადებას გავაკეთებდით: მოსპობილ იქნეს კონკურენცია, ისე რომ ხელფასი შენარჩუნებული დარჩესო, ეს იქნებოდა წინადადება სამეფო დეკრეტის სახით სრულიად უაზრო დადგენილების გამოცემისა. მაგრამ ხალხები ვითარდებიან არა მეფის დეკრეტებით. ვიდრე ასეთ დეკრეტებს მიმართავდნენ, მათ ძირიანად უნდა შესცვალონ თავიანთი სამრეწველო და პოლიტიკური არსებობის პირობები და, მაშასადამე, მთელი თავიანთი არსებობის წესი.

ბ-ნი პრუდონი მოგვიგებს თავისი ურყევი შეუდრეკელობით, რომ ეს არის ჰიპოთეზი „ჩვენი ბუნების გარდაქმნისა ისტორიულ პირობათა გარეშე“, და რომ „მას უფლება აქვს გამოგვრიცხოს კამათიდან“, თუმცა არ ვიცით, რომელი ბრძანების საფუძვლით.

ბ-ნმა პრუდონმა არ იცის, რომ მთელი ისტორია მხოლოდ ადამიანის ბუნების განუწყვეტელ გარდაქმნას წარმოადგენს.

„გავჩერდეთ ფაქტების ფარგალში. საფრანგეთის რევოლუცია მოხდენილ იქნა იმდენადვე სამრეწველო თავისუფლებისათვის, რამდენადაც პოლიტიკური თავისუფლებისათვის; და თუმცა 1789 წელს საფრანგეთმა — ვიტყვით ამას ხმამაღლა — ვერ გაითვალისწინა იმ პრინციპის ყველა შედეგი, რომლის განხორციელებას მოითხოვდა, მაგრამ არც თავის სურვილსა და არც თავის მოლოდინში იგი არ მოტყუებულა. ვინც შეეცდებოდა ამის უარყოფას, ჩემს თვალში დაჰკარგავდა კრიტიკის უფლებას: მე ჩემს დღეში კამათს არ დავუწყებ ისეთ მოწინააღმდეგეს, რომელიც პრინციპად აღიარებს ოცდახუთი მილიონი ადამიანის ნებსითს შეცდომას... თუ კონკურენცია არ იყო სოციალური ეკონომიის პ რ ი ნ ც ი პ ი, გ ა ნ გ ე ბ ი ს დ ე კ რ ე ტ ი, ა დ ა მ ი ა ნ ი ს ს უ ლ ი ს ა უ ც ი ლ ე ბ ლ ო ბ ა, რატომ ადამიანებმა, კორპორაციების, ამჭრებისა და გილდების[69] მოსპობის ნაცვლად, არ იფიქრეს მათი შეკეთება?“ (ტ. I, გვ. 191, 192).

ამგვარად, რადგან XVIII საუკუნის ფრანგებმა კორპორაციები, ამჭრები და გილდები მოსპეს, ნაცვლად იმისა, რომ მათი სახეცვლა მოეხდინათ, ამიტომ XIX საუკუნის ფრანგებმა კონკურენციის სახეცვლა უნდა მოახდინონ, მისი მოსპობის ნაცვლად. რადგან კონკურენცია საფრანგეთში დამყარდა XVIII საუკუნეში, როგორც შედეგი ისტორიულ მოთხოვნილებათა, ეს კონკურენცია არ უნდა იქნეს მოსპობილი XIX საუკუნეში სხვა ისტორიულ მოთხოვნილებათა მიზეზით. ბ-ნი პ რ უ დ ო ნ ი, რომელმაც არ იცის, რომ კონკურენციის დამყარება XVIII საუკუნის ადამიანთა რეალურ განვითარებასთან იყო დაკავშირებული, კონკურენციას ხ დ ი ს ა დ ა მ ი ა ნ ი ს ს უ ლ ი ს აუცილებლობად **in partibus infidelium**. როგორღა შეაფასებდა იგი დიდ კოლბერს[70] XVII საუკუნისათვის?

რევოლუციის შემდეგ მოდის თანამედროვე წყობილება. ბ-ნი პ რ უ დ ო ნ ი აქედანაც იღებს ფაქტებს, რათა დაგვანახვოს კონკურენციის მარადიულობა, გვიმტკიცებს რა, რომ ყველა მრეწველობა, რომელშიც ეს კატეგორია ჯერ კიდევ არაა საკმაოდ განვითარებული, როგორიც არის მიწათმოქმედება, ჩამორჩენილობისა და დაუძლურების მდგომარეობაში იმყოფება.

იმის თქმა, რომ მოიპოება მრეწველობის დარგები, რომლებიც ჯერ კიდევ არ დგას კონკურენციის სიმაღლეზე, და სხვები კიდევ, რომლებიც ბურჟუაზიული წარმოების დონეზე დაბლა დგას, ნიშნავს უაზრო ყბედობას, რომელიც სრულიადაც არ ამტკიცებს კონკურენციის მარადიულობას.

ბ-ნი პ რ უ დ ო ნ ი ს მთელი ლოგიკის რეზიუმე ამაშია: კონკურენცია წარმოადგენს საზოგადოებრივ ურთიერთობას, რომელშიაც

ჩვენ ამჟამად ვანვითარებთ ჩვენს საწარმოო ძალებს. ამ ჭეშმარიტებას იგი აძლევს არა ლოგიკურ განვითარებას, არამედ, ხშირად, მეტად გაბერილ ფორმებს, გვეუბნება რა, რომ კონკურენცია არის მრეწველობის შეჯიბრი, თავისუფლად ყოფნის ახლანდელი წესი, პასუხისმგებლობა შრომაში, ღირებულების ჩამოყალიბება, პირობა თანასწორობის დამყარებისა, სოციალური ეკონომიის პრინციპი, განგების დეკრეტი, ადამიანის სულის აუცილებლობა, მარადიული სამართლიანობის შთაგონება, თავისუფლება დანაწილებაში, დანაწილება თავისუფლებაში, ეკონომიური კატეგორია.

„კონკურენცია და ასოციაცია ერთი მეორეს ეყრდნობა. ისინი არა თუ არ გამორიცხავენ ერთიმეორეს, არამედ ერთმანეთს არც კი შორდებიან. ვინც ამბობს კონკურენციას, ის უკვე გულისხმობს საერთო მიზანს. მაშასადამე, კონკურენცია არ არის ეგოიზმი, და სოციალიზმის ყველაზე უფრო სამწუხარო შეცდომა ის არის, რომ მან კონკურენცია საზოგადოების დამმხობელად მიიჩნია".

ვინც ამბობს კონკურენციას, ის ამბობს საერთო მიზანს, და ეს ამტკიცებს, ერთის მხრივ, რომ კონკურენცია ასოციაციაა, და, მეორეს მხრივ, რომ კონკურენცია არაა ეგოიზმი. და ვინც ამბობს ეგოიზმს, განა ის კი არ ამბობს საერთო მიზანს? ყოველი ეგოიზმი მოქმედებს საზოგადოებაში და საზოგადოების მეშვეობით. მაშასადამე, იგი გულისხმობს საზოგადოებას, ე. ი. საერთო მიზნებს, საერთო მოთხოვნილებებს, საერთო საწარმოო საშუალებებს და სხვ. და სხვ. და ვითომ ამიტომ უნდა ვსცნათ, რომ კონკურენცია და ასოციაცია, რომელზედაც სოციალისტები ლაპარაკობენ, ერთი მეორეს არც კი შორდება?

სოციალისტებმა ძალიან კარგად იციან, რომ თანამედროვე საზოგადოება კონკურენციაზეა დამყარებული. როგორ შეუძლიათ მათ კონკურენციას უსაყვედურონ თანამედროვე საზოგადოების დამხობა, როდესაც თვითონ სწადიათ ეს დამხობა? და როგორ შეუძლიათ მათ კონკურენციას უსაყვედურონ დამხობა-მომავალი საზოგადოების, რომელშიაც ისინი, პირიქით, კონკურენციის დამხობას ხედავენ?

ბ-ნი პრუდონი ჭვევით ამბობს, რომ კონკურენცია მოპირისპირეა მონოპოლიის, და, მაშასადამე, არ შეიძლება იყოს ასოციაციის მოპირისპირე!

ფეოდალიზმი იმ თავითვე უპირისპირდებოდა პატრიარქალურ მონარქიას, მაგრამ იგი არ წარმოადგენდა დაპირისპირებას კონკურენციისადმი, რომელიც ჯერ კიდევ არ არსებობდა. განა აქედან

ის გამომდინარეობს, რომ კონკურენცია არ უპირისპირდება ფეოდალიზმს?

ფაქტიურად საზოგადოება, ასოციაცია სახელწოდებაა, რომელიც შეიძლება ყველა საზოგადოებას ეწოდოს, როგორც ფეოდალურს, ისევე ბურჟუაზიულ საზოგადოებას, რომელიც კონკურენციაზე დამყარებულ ასოციაციას წარმოადგენს. მაშ რანაირად შეიძლება არსებობდნენ ისეთი სოციალისტები, რომელთაც ჰგონიათ, რომ მარტო ამ სიტყვით: ასოციაცია — შეუძლიათ უარჰყონ კონკურენცია? და რანაირად შეუძლია თვით ბ-ნ პრუდონს დაიცვას კონკურენცია სოციალისტების წინააღმდეგ მისთვის მარტოოდენ ასოციაციის წოდებით?

ყველაფერი, რაც ჩვენ ეს არის მოვიხსენიეთ, შეადგენს კონკურენციის კარგ მხარეს, როგორც იგი ბ-ნ პრუდონს ესმის. გადავიდეთ ახლა ცუდ მხარეზე, ე. ი. კონკურენციის უარყოფითს მხარეზე, მის ნაკლულოვანებაზე, იმაზე, რაც დამრღვევ, დამჭკნელ, მავნებელ თვისებებს შეიცავს.

კონკურენცია წარმოშობს სიღატაკეს, აღვივებს სამოქალაქო ომს, „სცვლის ბუნებრივ ზონებს“, ერთმანეთში რევს ერებს, შფოთი შეაქვს ოჯახში, ხრწნის საზოგადოებრივ სინდისს, „არეულობას იწვევს მართლმსაჯულებისა, სამართლიანობისა“ და ზნეობრივ „ცნებებში“, და, რაც კიდევ უარესია, სპობს პატიოსან და თავისუფალ ვაჭრობას და სამაგიეროდ სინთეტიურ ღირებულებასაც კი, მტკიცე და პატიოსნურ ფასსაც კი არ იძლევა. იგი გულს უცრუებს ყველას, ეკონომისტებსაც კი. იგი ისე შორს მიდის, რომ თავის თავსაც კი სპობს.

ყველა იმ სიცუდის შემდეგ, რაც ბ-ნმა პრუდონმა მოგვითხრო, განა შეიძლება არსებობდეს ბურჟუაზიული საზოგადოებისთვის და აგრეთვე ბ-ნი პრუდონის პრინციპებისა და ილუზიებისთვის უფრო დამშლელი, უფრო დამრღვევი ელემენტი, ვიდრე კონკურენცია არის?

მხედველობაში ვიჭონიოთ, რომ კონკურენცია ბურჟუაზიული ურთიერთობის უფრო და უფრო დამრღვევ ძალად იქცევა, რაც უფრო გაშმაგებულ მისწრაფებას იწვევს იგი ახალი ძალების შექმნისადმი, ე. ი. ახალი საზოგადოების მატერიალური პირობების შექმნისადმი. ამ მხრივ, ყოველ შემთხვევაში, კონკურენციის ცუდ მხარეს თავისი კარგი მხარე აქვს.

„კონკურენცია, როგორც დებულება ანუ ეკონომიური ფაზისი, მისი წარმოშობის მხრივ განხილული, წარმოადგენს... საწარმოო ხარჯების შემცირების თეორიის აუცილებელ შედეგს“.

ბ-ნი პრუდონისთვის, ეტყობა, სისხლის მოძრაობა ჰარვეის (Harvey)[71] თეორიის შედეგს წარმოადგენს.

„მონოპოლია აუცილებელი შედეგია კონკურენციის, რომელიც მას წარმოშობს თავისი თავის შეუწყვეტელი უარყოფის გზით. მონოპოლიის ეს წარმოშობა უკვე გამართლებაა მისი... მონოპოლია ბუნებრივი მოპირისპირეა კონკურენციის... მაგრამ იმ მომენტიდან, როდესაც კონკურენცია აუცილებელია, იგი თავისთავში შეიცავს მონოპოლიის იდეას, ვინაიდან მონოპოლია ერთგვარი დასაბრძანებელი ადგილია კონკურენციის მაწარმოებელი ყოველი პიროვნებისა.“

ჩვენ ვხარობთ ბ-ნ პრუდონთან ერთად, რომ იგი ერთხელ მაინც ახერხებს თავისი თეზისისა და ანტითეზისის შესახები ფორმულის რიგიანად გამოყენებას. ყველამ იცის, რომ თანამედროვე მონოპოლია თვით კონკურენციის მიერ არის წარმოშობილი.

რაც შეეხება შინაარსს, ბ-ნ პრუდონს მიდრეკილება აქვს პოეტურ სახეებისადმი. კონკურენცია „შრომის თვითეული ქვეგანაყოფიდან ჰქმნიდა ერთგვარ სუვერენობას, სადაც თვითეული ინდივიდუუმი თავის ძალასა და დამოკიდებულებაში დაიდგინებოდა“. „მონოპოლია დასაბრძანებელი ადგილია კონკურენციის მაწარმოებელი ყოველი პიროვნებისა“. სუვერენობა იმდენადვე ლამაზია, როგორც დასაბრძანებელი ადგილი.

ბ-ნი პრუდონი მხოლოდ კონკურენციის მიერ წარმოშობილ თანამედროვე მონოპოლიაზე ლაპარაკობს. მაგრამ ჩვენ ყველამ ვიცით, რომ კონკურენცია ფეოდალურმა მონოპოლიამ წარმოშვა. ამრიგად, კონკურენცია თავდაპირველად მონოპოლიის წინააღმდეგი მოვლენა იყო და არა მონოპოლია — კონკურენციის წინააღმდეგი მოვლენა. მაშასადამე, თანამედროვე მონოპოლია არ არის უბრალო ანტითეზისი, იგი, პირიქით, ნამდვილი სინთეზისია.

თეზისი: ფეოდალური მონოპოლია, კონკურენციის წინამორბედი.

ანტითეზისი: კონკურენცია.

სინთეზისი: თანამედროვე მონოპოლია, რომელიც, რამდენადაც იგი კონკურენციის ბატონობას გულისხმობს, უარყოფაა ფეოდალური მონოპოლიის და, რამდენადაც იგი მონოპოლია არის, უარყოფაა კონკურენციის.

ამგვარად, თანამედროვე მონოპოლია, ბურჟუაზიული მონოპოლია, არის სინთეტური მონოპოლია, უარყოფის უარყოფა, წინააღმდეგობათა ერთიანობა. იგია მონოპოლია წმინდა, ნორმალური, რაციონალური სახისა. ბ-ნი პრუდონი დავის საკუთარ ფილოსოფიას ეწინააღმდეგება, როდესაც იგი ბურჟუაზიულ მონოპოლიას

განუვითარებელ, ბუნებრივად აღმოცენებულ, წინააღმდეგობით აღსავსე სპასმოდიურ მდგომარეობაში მყოფ მონოპოლიად აცხადებს. ბ-მა რ ო ს ი მ (Rossi), რომელსაც ბ-ნი პ რ უ დ ო ნ ი რამდენჯერმე ასახელებს მონოპოლიის გამო, ეტყობა, უკეთ შეიგნო ბურჟუაზიული მონოპოლიის სინთეტური ხასიათი. თავის „Cours d'économie politique"-ში იგი ანსხვავებს ხელოვნურსა და ბუნებრივ მონოპოლიებს. ფეოდალური მონოპოლიები, ამბობს იგი, ხელოვნურია, ე. ი. თვითნებური, ბურჟუაზიული მონოპოლიები ბუნებრივია, ე. ი. რაციონალური.

მონოპოლია, ამბობს ბ-ნი პ რ უ დ ო ნ ი, კარგი რამ არის, ვინაიდან იგი ეკონომიური კატეგორიაა, „კაცობრიობის უპიროვნო გონების" ემანაციაა. კონკურენციაც კარგი რამ არის, რადგან ისიც ეკონომიური კატეგორიაა... მაგრამ რაც კარგი არ არის, — ესაა მონოპოლიის და კონკურენციის სინამდვილე. ამაზე უარესი კიდევ ისაა, რომ კონკურენცია და მონოპოლია ნთქავს ერთი მეორეს. რა უნდა ვქნათ? უნდა ვეძიოთ ამ ორი მარადიული აზრის სინთეზი, უნდა ამოვგლიჯოთ ეს უკანასკნელი ღვთის წიაღიდან, სადაც იგი უხსოვარ დროთაგან ინახება.

პრაქტიკულ ცხოვრებაში ჩვენ ვპოვებთ არა მარტო კონკურენციას, მონოპოლიას და მათს ანტაგონიზმს, არამედ მათს სინთეზსაც, რომელიც ფორმულა კი არაა, არამედ — მოძრაობა. მონოპოლია წარმოშობს კონკურენციას, კონკურენცია წარმოშობს მონოპოლიას, მონოპოლისტები კონკურენციას უწევენ ერთი-მეორეს, კონკურენტები იქცევიან მონოპოლისტებად. თუ მონოპოლისტებმა კონკურენცია თავიანთ შორის შეზღუდეს ნაწილობრივი ასოციაციების შექმნის გზით, კონკურენცია გაიზრდება მუშებს შორის; და რაც უფრო იზრდება პროლეტართა მასა ერთი ნაციის მონოპოლისტთა მიმართ დაპირისპირებით, მით უფრო აღვირახსნილი ხდება კონკურენცია სხვადასხვა ნაციათა მონოპოლისტებს შორის. სინთეზი იმგვარია, რომ მონოპოლიას მხოლოდ განუწყვეტელი საკონკურენციო ბრძოლის გზით შეუძლია არსებობა.

რათა დიალექტიკურად წარმოგვიშვას ხ ა რ კ ე ბ ი, რომლებიც მ ო ნ ო პ ო ლ ი ა ს მოჰყვება, ბ-ნი პ რ უ დ ო ნ ი მოგვითხრობს საზოგადოების გ ე ნ ი ი ს შ ე ს ა ხ ე ბ, რომელიც, მას შემდეგ, რაც მან უ შ ი შ რ ა დ გაიარა თავისი მ ი ხ ვ ე უ ლ-მ ო ხ ვ ე უ ლ ი გ ზ ა, „მას შემდეგ, რაც მტკიცე ნაბიჯით იარა, შ ე უ ნ ა ნ ი ე ბ ლ ა დ და შეუჩერებლად, ა ღ წ ე ვ ს მ ო ნ ო პ ო ლ ი ი ს კ უ ნ ჭ უ ლ ს, მ ე ლ ა ნ ქ ო ლ ი უ რ ა დ უკან მიიხედავს და, ღრმა ფიქრის შემდეგ, ხარკს ადებს წარმოების ყველა საგანს და ჰქმნის მთელ ადმინის-

ტრატიულ ორგანიზაციას იმისათვის, რომ პროლეტარიატს მიეცეს ყველა ადგილი და მისთვის სასყიდელი მოხოპოლისტების მიერ იქნეს გადახდილი".

რა უნდა ვთქვათ ამ გენიაზე, რომელიც უზმად სეირნობს მიხვეულ-მოხვეულად? და რა უნდა ვთქვათ ამ სეირნობაზე, რომელსაც მხოლოდ ის მიზანი უნდა ჰქონდეს, რომ ხარკების საშუალებით მოსპოს ბურჟუები, მაშინ როდესაც ხარკები სწორედ იმას ემსახურება, რომ საშუალება მისცეს ბურჟუებს შეინარჩუნონ გაბატონებული კლასის მდგომარეობა?

რათა მკითხველს რამდენადმე დავანახვოთ, თუ როგორ ამუშავებს ბ-ნი პრუდონი ეკონომიურ დეტალებს, საკმარისი იქნება ვთქვათ, რომ, მისი აზრით, მოხმარების ხარკი თანასწორობის გულისთვის და პროლეტარიატის დასახმარებლად იქნა დაწესებული.

მოხმარების ხარკმა მარტოოდენ ბურჟუაზიის გამარჯვების შემდეგ მიიღო თავისი სრული განვითარება. სამრეწველო კაპიტალისთვის, ე. ი. ფხიზელი და დამზოგველი სიმდიდრისთვის, რომელიც შრომის უშუალო ექსპლოატაციის გზით არსებობს და აწარმოებს იავის რეპროდუქციასა და ზრდას, მოხმარების ხარკი საშუალება იყო ქარაფშუტა, მოქეიფე და მფლანგველ დიდ მებატონეთა სიმდიდრის ექსპლოატაციისა, რომელნიც მხოლოდ მოხმარებას ეწეოდნენ. მოხმარების ხარკის ეს პირვანდელი მიზანი კარგად აქვს გადმოცემული ჯემს სტიუარტს (James Steuart)[72] თავის თხზულებაში: „Inquiry into the principles of political economy", რომელიც მან ა. სმიტზე ათი წლით ადრე გამოაქვეყნა.

„წმინდა მონარქიებში, ამბობს ის, მეფეები თითქოს ერთგვარი შურით უცქერიან სიმდიდრის ზრდას და ამიტომ ხარკებს ადგენენ იმათ, ვინც მდიდრდება, ესაა წარმოებაზე დადებული ხარკები. კონსტიტუციურ წყობილებაში ხარკები ეკისრება უმთავრესად იმათ, ვინც ღარიბდება, ესაა მოხმარებაზე დაწესებული ხარკები. ამგვარად, ხელმწიფენი ხარკს ადებენ მრეწველობას... მაგალითად, სასულო ხარკი და საკომლო ხარკი პროპორციულია იმ პირთა ნაგულისხმევი შეძლებისა, რომლებიც მათ ექვემდებარებიან. თვითეული იბეგრება იმ მოგების მიხედვით, რომელიც, როგორც იგულისხმება, მას აქვს. კონსტიტუციური მართველობის დროს ხარკები მოხმარებაზე აიღება ჩვეულებრივ. თვითეული იბეგრება იმის მიხედვით, რასაც ხარჯავს".

რაც შეეხება ხარკების, სავაჭრო ბალანსის, კრედიტის ლოგიკურ თანამიმდევრობას—ბ-ნი პრუდონის აზროვნებაში—ჩვენ შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ ინგლისის ბურჟუაზიამ, რომელმაც ვილჰელმ ორანელის[73] დროს პოლიტიკურ ძალას მიაღწია, ერთ-

ბაშად შეჰქმნა ხარკების ახალი სისტემა, საჯარო კრედიტი და მფარველობითი ბაჟების სისტემა, როგორც კი შესაძლებლობა მოიპოვა თავისი არსებობის პირობები თავისუფლად განევითარებია.

ეს მიმოხილვა საკმარისია, რათა მკითხველმა სწორი წარმოდგენა შეადგინოს ბ-ნი პრუდონის გამოკვლევაზე პოლიციის ან ხარკის, სავაჭრო ბალანსის, კრედიტის, კომუნიზმის და მოსახლეობის შესახებ. ვერ წარმოგვიდგენია კრიტიკა, რაგინდ ლმობიერი იყოს იგი, რომელიც ამ საკითხების შესახებ თავებს სერიოზული განხილვის ღირსად მიიჩნევდა.

§ IV. საკუთრება ანუ რენტა

ყველა ისტორიულ ხანაში საკუთრება სხვადასხვაგვარად და სრულიად სხვადასხვაგვარ საზოგადოებრივ პირობებში ვითარდებოდა. ამის გამო, ბურჟუაზიული საკუთრების განსაზღვრა მარტოოდენ იმას ნიშნავს, რომ გადმოცემულ იქნეს ბურჟუაზიული წარმოების ყველა საზოგადოებრივი ურთიერთობა.

წადილი, რომ საკუთრება განსაზღვრულ იქნეს, როგორც დამოუკიდებელი ურთიერთობა, როგორც განკერძოებული კატეგორია, როგორც აბსტრაქტული და მარადიული იდეა, სხვა არას შეიძლება მოასწავებდეს, თუ არ მეტაფიზიკურ ან იურიდიულ ილუზიას.

ბ-ნი პრუდონი, თუმცა ისე გვიჩვენებს თავს, თითქოს საზოგადოდ საკუთრებაზე ლაპარაკობდეს, არკვევს მხოლოდ საადგილმამულო საკუთრებას, საადგილმამულო რენტას.

„რენტის, როგორც საკუთრების, დასაბამი, ასე ვთქვათ, ეკონომიურ სფეროს გარეშე მდებარეობს: იგი იმყოფება ფსიქოლოგიურსა და ზნეობრივ მოსაზრებებში, რომელთაც ფრიად შორეული კავშირი აქვთ სიმდიდრის წარმოებასთან“ (ტ. II, გვ. 266).

ამგვარად, ბ-ნი პრუდონი თავის თავს უძლურად აცხადებს ეკონომიური დასაბამი მოუძებნოს რენტასა და საკუთრებას. იგი აღიარებს, რომ ეს უძლურება მას აიძულებს მიმართოს ფსიქოლოგიურსა და ზნეობრივ მოსაზრებებს, რომელთაც თუმცა სიმდიდრის წარმოებასთან მართლაც ძალიან შორეული კავშირი აქვთ, მაგრამ ფრიად მჭიდრო კავშირი აქვთ მისი ისტორიული თვალსაზრისის სივიწროვესთან. ბ-ნი პრუდონი ამტკიცებს, რომ საკუთრების დასაბამი რაღაც მისტიკურსა და იდუმალს შეიცავს. მაგრამ საკუთრების დასაბამისთვის იდუმალების მითვისება, ე. ი. იდუმალებად გარდაქმნა თვით წარმოების ურთიერთობის დამოკიდებულებისა საწარმოო იარაღების განაწილებასთან, — განა, ბ-ნი პრუ-

დონის ენით რომ ვთქვათ, ხელის აღებას არ ნიშნავს ყოველგვარ პრეტენზიაზე ეკონომიური მეცნიერების მიმართ?

ბ-ნი პრუდონი „მარტოდენ ამას სჯერდება, მოგვაგონოს, რომ ეკონომიური განვითარების მეშვიდე ეპოქაში, კრედიტის ეპოქაში, როდესაც ფიქციამ სინამდვილე გააქრო და ადამიანის მოქმედებას სიცარიელეში დაკარგვის ხიფათი ემუქრებოდა, აუცილებელი შეიქნა ადამიანის უფრო მაგრად მიბმა ბუნებაზე: და, აი, რენტა იყო ფასი ამ ახალი კონტრაქტისა“ (ტ. II, გვ. 266).

ორმოცი ეჭიუს მჭონებელმა კაცმა[74] წინასწარ იგრძნო თავისი მომავალი პრუდონი: „უფალო, ყველაფრის შემომქმედო, იყავნ ნება შენი: ყველა ბატონია თავის სამყაროში; მაგრამ ვერასოდეს ვერ დამაჯერებ, რომ ის სამყარო, რომელშიაც ჩვენ ვართ, შუშისა იყოს“. თქვენს სამყაროში, სადაც კრედიტი საშუალება იყო იმისა, რომ სიცარიელეში დაკარგულიყო, შესაძლებელია საკუთრება აუცილებელი გახდა ბუნებაზე ადამიანის მისაბმელად. მაგრამ რეალური მოსახლეობის სამყაროში, სადაც საადგილმამულო საკუთრება ყოველთვის წინ უძღვის კრედიტს, არ შეიძლება ადგილი ჰქონდეს ბ-ნი პრუდონის horror vacui[75]-ს.

რენტა, როგორიც უნდა იყოს მისი დასაბამი, რაკი ერთხელ წარმოიშვა, ხდება საგანი წინაალმდეგური მოლაპარაკებისა გარიგების მიზნით მოიჯარადრესა და მემამულეს შორის. როგორია ამ გარიგების საბოლოო შედეგი? სხვა სიტყვებით: როგორია რენტის საშუალო სიდიდე? აი, რას გვეუბნება ამის შესახებ ბ-ნი პრუდონი:

„რიკარდოს თეორია[76] პასუხს გვაძლევს ამ კითხვაზე. საზოგადოების დასაწყისში, როდესაც ქვეყნად ახლად მოვლენილს ადამიანს მარტოდენ უზარმაზარი ტყეები ჰქონდა თვალწინ, როდესაც მიწა აურაცხელი იყო, და მრეწველობა მხოლოდ იწყებოდა, რენტა არარა უნდა ყოფილიყო. ჯერ კიდევ დაუმუშავებელი მიწა მოხმარების საგანი იყო; იგი არ წარმოადგენდა საცვლელ ღირებულებას; იგი იყო საერთო, მაგრამ არ იყო საზოგადოებრივი. თანდათან ოჯახთა გამრავლებამ და მიწათმოქმედების წინმსვლელობამ ადამიანთ აგრძნობინა, რომ მიწა დასაფასებელია. შრომამ შესძინა ნიადაგს ღირებულება, და აქედან წარმოიშვა რენტა. რაც უფრო, იმავე შრომის რაოდენობით, მეტი ნაყოფის მოცემა შეეძლო მინდორს, მით უფრო მეტად ფასდებოდა იგი; ამიტომ მესაკუთრეებს ყოველთვის ჰქონდათ მისწრაფება მიეთვისებიათ ნიადაგის მთელი ნაყოფი, ფერმერის ხელფასის გამოკლებით, ე. ი. წარმოების ხარჯების გამოკ-

ლებით. ამგვარად, საკუთრება მოჰყვა შრომას, რათა მისთვის წაერთმია ყველაფერი, რაც პროდუქტში ნამდვილ ხარჯებს აღემატება. მაშინ, როდესაც მესაკუთრე მისტიკურ მოვალეობას ასრულებს და კოლონის მიმართ საზოგადოებას წარმოადგენს, ფერმერი, განგების გადაწყვეტილებით, მარტოოდენ პასუხისმგებელი მუშა არის, რომელმაც ანგარიში უნდა მისცეს საზოგადოებას ყველაფერში, რასაც იგი თავის კანონიერ ხელფასზე მეტად მოიპოებს... ამგვარად, რენტა, თავისი არსებითა და დანიშნულებით, წარმოადგენს გამნაწილებელი სამართლიანობის იარაღს, ერთ-ერთ საშუალებას იმ ათასთაგან, რომელთაც ხმარობს ეკონომიური გენია თანასწორობის მისაღწევად. ეს არის უზარმაზარი კადასტრი, კონტრაქტულად შესრულებული მესაკუთრეთა და ფერმერთა მიერ, კონფლიქტის შესაძლებლობის გარეშე, უმაღლესი ინტერესის გულისთვის, და რომლის საბოლოო შედეგი უნდა იყოს გათანასწორება მიწის ფლობელობისა მიწის ექსპლოატატორთა და მრეწველთა შორის... საკუთრების ეს თილისმა იყო საჭირო პროდუქტის გარდამეტის გამოსაგლეჯად კოლონისაგან, რომელსაც არ შეუძლია იგი არ ჩასთვალოს თავისად, მიაჩნია რა თავისი თავი მის ერთადერთ შემქმნელად. რენტამ, ანუ უკეთ რომ ვთქვათ, საადგილმამულო საკუთრებამ შემუსრა სამიწათმოქმედო ეგოიზმი და შეჰქმნა სოლიდარობა, რომელსაც ვერ შეჰქმნიდა ვერავითარი ძალა, ვერავითარი მიწის დაყოფა... ამჟამად, როდესაც საადგილმამულო საკუთრების მორალური შედეგი მიღწეულია, რენტის განაწილებაა შესასრულებელი“ (ტ. I, გვ. 270 — 272).

მთელი ეს სიტყვების რახარუხი, პირველ ყოვლისა, ნიშნავს შემდეგს: რ ი კ ა რ დ ო ამბობს, რომ რენტის საზომს იძლევა სამიწათმოქმედო პროდუქტთა გარდამეტი მათ საწარმოო ხარჯებთან შედარებით, მოგებისა და კაპიტალის ჩვეულებრივი სარგებლის ჩათვლით. ბ-ნი პ რ უ დ ო ნ ი უკეთ იქცევა: მისი სურვილისამებრ საქმეში ერევა, **deus ex machine**[77]- სავით მესაკუთრე, რომელიც კოლონს[78] ართმევს მისი წარმოების მთელ გარდამეტს წარმოების ხარჯებთან შედარებით. იგი სარგებლობს საქმეში მესაკუთრის ჩარევით საკუთრების ასახსნელად და რენტიერის ჩარევით რენტის ასახსნელად. იგი პრობლემაზე პასუხს იძლევა იმით, რომ იმავე პრობლემას დასვამს და მას ერთ მარცვალს მიუმატებს.

შევნიშნავთ კიდევ, რომ როდესაც ბ-ნი პ რ უ დ ო ნ ი რენტას მიწის ნაყოფიერების განსხვავებით განსაზღვრავს, მას ახალ დასაბამს აძლევს, ვინაიდან მიწა, ვიდრე ნაყოფიერების ხარისხის სხვადასხვაობის მიხედვით დაიწყებდნენ მის შეფასებას, „არ იყო“, ბ-ნი პ რ უ დ ო ნ ი ს აზრით, „საცვლელი ღირებულება, არამედ საერთო

იყო". სადღა გაჰქრა ეს რენტის ფიქცია, რომელიც იმ აუცილებლობამ წარმოშვა, რომ მიწას უნდა დაბრუნებოდა ადამიანი, რომელსაც სიცარიელის უსასრულობაში დაკარგვის ხიფათი ემუქრებოდა?

გავანთავისუფლოთ ახლა რიკარდოს მოძღვრება იმ განგებითი, ალეგორიული და მისტიკური ფრაზებისგან, რომლებშიაც იგი გულმოდგინედ გაახვია ბ-ნმა პრუდონმა.

რენტა, რიკარდოს აზრით, სააღგილმამულო საკუთრებაა ბურჟუაზიული სახისა: ე. ი. ფეოდალური საკუთრება, რომელიც ბურჟუაზიული წარმოების პირობებს დაექვემდებარა.

ჩვენ ვნახეთ, რომ, რიკარდოს მოძღვრების თანახმად, ყველა საგანთა ფასი საბოლოოდ განისაზღვრება წარმოების ხარჯებით, მათში სამრეწველო მოგების ჩათვლით; სხვა სიტყვებით, ის განისაზღვრება დახარჯული სამუშაო დროით. მანუფაქტურულ მრეწველობაში იმ პროდუქტის ფასი, რომელიც შრომის მინიმუმითაა მიღებული, აწესრიგებს იმავე გვარის ყველა სხვა საქონელთა ფასს, თუ რომ შესაძლებელია უიაფესი და ყველაზე უფრო პროდუქტიული საწარმოო იარაღების რაოდენობა უსასრულოდ იქნეს გამრავლებული და თუ თავისუფალი კონკურენცია ამყარებს საბაზრო ფასს, ე. ი. ერთ საერთო ფასს ყველა იმავე გვარის პროდუქტთათვის.

სამიწათმოქმედო მრეწველობაში, პირიქით, შრომის უდიდესი რაოდენობით წარმოებული პროდუქტის ფასი აწესრიგებს იმავე გვარის ყველა სხვა პროდუქტთა ფასს. ჯერ ერთი, აქ არ შეიძლება, როგორც მანუფაქტურულ მრეწველობაში, სურვილისამებრ გამრავლებულ იქნეს იმავე ხარისხის პროდუქტივობის საწარმოო იარაღები, ე. ი. იმავე ხარისხის ნაყოფიერობის მიწები. შემდეგ, მოსახლეობის თანდათანი ზრდის გამო ადამიანები იძულებული ხდებიან ხელი მიჰყონ უმდარესი მიწების დამუშავებას, ანდა იმავე მიწაში კაპიტალის ახალ-ახალ დაბანდებას, პროპორციულად წინანდელებზე უფრო ნაკლებ პროდუქტიულს. ერთსა და მეორე შემთხვევაშიაც შრომის უფრო დიდი რაოდენობა გამოიყენება შედარებით ნაკლები პროდუქტის მისაღებად. რადგან მოსახლეობის მოთხოვნილებამ ეს შრომის გადიდება აუცილებელი გახადა, ამიტომ უფრო დიდი ხარჯებით დასამუშავებელი მიწის პროდუქტიც ისევე პოულობს საჭირო გასაღებას, როგორც უფრო იაფად დასამუშავებელი მიწის პროდუქტი. და რახან კონკურენცია საბაზრო ფასს ათანასწორებს, უკეთესი მიწის პროდუქტიც ისევე ძვირად გაიყიდება, როგორც უმდარესი მიწის პროდუქტი. უკეთესი მიწის პროდუქტთა ფასის გარდამეტი, მათ წარმოების ხარჯებთან შედარებით, შეადგენს რენ-

ტას. ადამიანთ რომ ყოველთვის ერთნაირი ნაყოფიერობის მიწები ჰქონოდათ თავიანთ განკარგულებაში; მათ რომ შესძლებოდათ, როგორც ეს მანუფაქტურულ მრეწველობაში ხდება, ყოველთვის ნაკლებად ღირებული და უფრო პროდუქტიული მანქანები გამოეყენებიათ, ანდა კაპიტალის შემდგომ დაბანდებათ რომ იმდენი მოეცათ, რასაც პირველნი იძლევიან — მაშინ სამიწათმოქმედო პროდუქტების ფასის განმსაზღვრელი იქნებოდა იმ ნაწარმოებთა ფასი, რომლებიც საუკეთესო საწარმოო იარაღებით არის წარმოებული, როგორც ეს ჩვენ ვნახეთ მანუფაქტურული პროდუქტების ფასის შესახებ. მაგრამ ამ მომენტიდან რენტაც გაჰქრებოდა.

რათა რიკარდოს მოძღვრებას საერთოდ ჭეშმარიტების ძალა ჰქონდეს, საჭიროა, კიდევ, რომ თავისუფლად შეიძლებოდეს კაპიტალების გამოყენება მრეწველობის სხვადასხვა დარგებში; რომ ფრიად განვითარებული კონკურენცია კაპიტალისტებს შორის მოგების თანასწორ ნორმას ჰქმნიდეს; რომ ფერმერი მხოლოდ სამრეწველო კაპიტალისტი იყოს, რომელიც თავისი უფრო მდარე ღირსების მიწაში მოთავსებული კაპიტალისთვის იმდენსავე მოგებას მოითხოვს, რამდენსაც მას მისცემდა მისი კაპიტალის გამოყენება რომელსამე მანუფაქტურაში; რომ სასოფლო-სამეურნეო წარმოება მსხვილი მრეწველობის სისტემის თანახმად მიმდინარეობდეს; დასასრულ, რომ თვით მემამულე მხოლოდ ფულად შემოსავალს ეძიებდეს.

შესაძლებელია, როგორც ამას ადგილი აქვს ირლანდიაში, რომ რენტა ჯერ კიდევ არ არსებობდეს [7], თუმცა საიჯარო სისტემა უაღრესად იყოს განვითარებული. რადგან რენტა გარდამეტია არა მარტო ხელფასის, არამედ აგრეთვე სამრეწველო მოგებისაც, იგი არ შეიძლება არსებობდეს იქ, სადაც მესაკუთრის შემოსავალი მხოლოდ ხელფასიდან გამონაკლებს წარმოადგენს.

მაშასადამე, რენტა არა თუ არ აქცევს მიწის დამმუშავებელს, ფერმერს უბრალო მუშად და არ „ართმევს კოლონს პროდუქტის გარდამეტს, რომელიც მას არ შეუძლია არ ჩასთვალოს თავისად“, — იგი მემამულის პირისპირ, მონის, ყმის, მობეგრის ან დაქირავებული მუშის ნაცვლად, აყენებს სამრეწველო კაპიტალისტს, რომელიც მიწის დამუშავებას აწარმოებს თავისი დაქირავებული მუშების საშუალებით და მხოლოდ გარდამეტს წარმოების ხარჯებისა, კაპიტალის მოგების ჩათვლით, საიჯარო ფასად უხდის მემამულეს.

და ასე, დიდმა ხანმა განვლო, ვიდრე ფეოდალური მოიჯარადრის ადგილს დაიჭერდა **მრეწველი კაპიტალისტი**. გერმანიაში, მაგალითად, ეს გარდაქმნა XVIII საუკუნის უკანასკნელ მესამედში დაი-

წყო. მარტო ინგლისში[1] განვითარდა სრულიად ეს ურთიერთობა სამრეწველო კაპიტალისტსა და მემამულეს შორის.

ვიდრე ბ-ნი პრუდონის კოლონი არსებობდა მხოლოდ, ადგილი არ ჰქონდა რენტას. მას შემდეგ, რაც რენტა არსებობს, კოლონი ფერმერი კი არ არის, არამედ — მუშა, ფერმერის კოლონი. მშრომელის ჩამოქვეითება, მისი გადაქცევა უბრალო მუშად, დღიურ მუშად, დაქირავებული სოფლის მუშად, რომელიც სამრეწველო კაპიტალისტისთვის შრომობს; ასპარეზზე გამოსვლა სამრეწველო კაპიტალისტის, რომელიც სასოფლო-სამეურნეო წარმოებას ეწევა ყოველ სხვა საფაბრიკო წარმოებასავით; მემამულის გარდაქმნა პატარა მთავრიდან ჩვეულებრივ მევახშედ, — აი, ის სხვადასხვა ურთიერთობანი, რომელთაც რენტა გამოხატავს.

რენტა, რიკარდოს აზრით, ნიშნავს პატრიარქალური მიწათმოქმედების სამრეწველოდ გარდაქმნას, მიწის დასამუშავებლად სამრეწველო კაპიტალის გამოყენებას, ქალაქების ბურჟუაზიის სოფლად გადარგვას. რენტამ, ბუნებაზე ადამიანის მიბმის ნაცვლად, მხოლოდ მიწათმოქმედება მიაბა კონკურენციას. რაკი რენტად ერთხელ ჩამოყალიბდა, საადგილმამულო საკუთრება თვით არის შედეგი კონკურენციის, ვინაიდან მას შემდეგ იგი სასოფლო-სამეურნეო ნაწარმოებთა საბაზრო ღირებულებაზეა დამოკიდებული. რენტა, საადგილმამულო საკუთრებასავით, მობილიზაციაქმნილია და სავაჭრო საგანს წარმოადგენს. რენტა შესაძლებელია მხოლოდ იმ მომენტიდან, როდესაც ქალაქური მრეწველობის განვითარება და მის მიერ გამოწვეული სოციალური ორგანიზაცია მემამულეს აიძულებს, რომ მხოლოდ სავაჭრო მოგება, თავის სასოფლო-სამეურნეო ნაწარმოებთა ფულადი გამოსავლიანობა ჰქონდეს მხედველობაში, რომ თავის საადგილმამულო საკუთრებაში მხოლოდ ფულის მოგების საშუალებას ხედავდეს. რენტამ ისე სავსებით მოაცილა მამულსა და ბუნებას მემამულე, რომ ამ უკანასკნელს არც სჭირდება იცოდეს თავისი მიწები, როგორც ამას ვხედავთ ინგლისში. რაც შეეხება ფერმერს, სამრეწველო კაპიტალისტსა და სამიწათმოქმედო მუშას, ისინი უფრო მეტად მიბმული არ არიან მიწაზე, ვიდრე მანუფაქტურის მესარეწე და მუშა ბამბასა ან მატყლზე; ისინი მხოლოდ იმას გრძნობენ, რომ ნაწარმოებთა ფულადს ფასზე, ფულადს შემოსავალზე არიან მიბმულნი. აქედანაა, რომ რეაქციური პარტიები ჰგოდებენ და ფეოდალიზმის, პატრიარქალური კეთილი ცხოვრების, ჩვენი წინაპრების მარტივი ზნე-ჩვეულებისა და დიდი სათნოების დაბრუნებას ნატრობენ. მიწის დაქვემდებარება იმ კანონებისადმი, რომლებიც ყველა სხვა სამრეწველო დარგს განაგებს, ყოველთვის ანგარე-

ბიანი გულისტკივილის საგანი არის და იქნება. ამგვარად, შეიძლება ვთქვათ, რომ რენტა გადაიქცა მამოძრავებელ ძალად, რომელმაც იდილია გადატყორცნა ისტორიის მოძრაობაში.

თუმცა რ ი კ ა რ დ ო მ ბურჟუაზიული წარმოება იგულისხმა აუცილებელ პირობად რენტის განსაზღვრისათვის, მაგრამ მას რენტის ცნება მაინც გადააქვს ყველა ეპოქისა და ყველა ქვეყნის საადგილმამულო საკუთრებაზე. ეს არის შეცდომა ყველა ეკონომისტთა, რომელნიც ბურჟუაზიული წარმოების ურთიერთობათ მარადიულ კატეგორიებად სთვლიან.

რენტის განგებითი მიზნიდან, რომელიც ბ-ნი პ რ უ დ ო ნ ი ს თ ვ ი ს მდგომარეობს კოლონის გარდაქმნაში პ ა ს უ ხ ი ს მ გ ე ბ ე ლ მუშად, იგი გადადის რენტის განაწილებაზე თანასწორობის პრინციპის მიხედვით.

რენტას აყალიბებს, როგორც ჩვენ ეს არის ვნახეთ, ნ ა ყ ო ფ ი ე რ ო ბ ი ს მ ხ რ ი ვ უ თ ა ნ ა ს წ ო რ ო მიწების პროდუქტთა თ ა ნ ა ს წ ო რ ი ფ ა ს ი, ასე რომ ერთი ჰექტოლიტრი ხორბალი, რომელიც 10 ფრანკი დაჯდა, 20 ფრანკად გაიყიდება, თუ დაბალი ხარისხის მიწაზე წარმოების ხარჯები 20 ფრანკს აღწევს.

ვიდრე მოთხოვნილება ადამიანთ აიძულებს, ყველა ბაზარზე გატანილი სასოფლო-სამეურნეო ნაწარმოები იყიდონ, საბაზრო ფასის განმსაზღვრელია უფრო ძვირად დამჯდარი პროდუქტის ხარჯები. ეს, კონკურენციიდან და არა მიწის ნაყოფიერობიდან გამომდინარე, ფასის გათანასწორებაა, რომ უკეთესი მიწის მესაკუთრეს 10 ფრანკის რენტას აძლევს ყოველ ჰექტოლიტრზე, რომელსაც მისი ფერმერი გაჰყიდის.

წარმოვიდგინოთ ერთ წუთს, რომ ხორბლის ფასს მის წარმოებაზე დახარჯული სამუშაო დრო განსაზღვრავს, და მაშინვე უკეთეს მიწაზე მოწეული ერთი ჰექტოლიტრი ხორბალი 10 ფრანკად გაიყიდება, მაშინ როდესაც უფრო მდარე ღირსების მიწაზე მოწეული 20 ფრანკი ეღირება. თუ ამას მივიღებთ, საშუალო საბაზრო ფასი 15 ფრანკი იქნება, მაშინ როდესაც, კონკურენციის კანონის თანახმად, იგი 20 ფრანკს უდრის. საშუალო ფასი რომ 15 ფრანკი იყოს, მაშინ ადგილი არ ექნებოდა არავითარ განაწილებას, არც თანაბარს და არც რაიმე სხვაგვარს, ვინაიდან არ იქნებოდა რენტა. რენტა მხოლოდ იმის წყალობით არსებობს, რომ ჰექტოლიტრი ხორბალი, რომელიც მწარმოებელს 10 ფრანკი უზის, 20 ფრანკად იყიდება. ბ-ნი პ რ უ დ ო ნ ი გულისხმობს საბაზრო ფასის თანასწორობას უთანასწორო წარმოების ხარჯების დროს, რათა უთანასწორობის პროდუქტის თანაბარ განაწილებასთან მივიდეს.

ჩვენ გვესმის, თუ რატომ მოითხოვდნენ ეკონომისტები, როგორიც არიან მილი (Mill),[81] შერბიულიე (Cherbuliez),[82] ჰილდიჩი (Hilditch)[83] და სხვები, რომ რენტა სახელმწიფოს მიეთვისებია ხარკების მოსპობის მიზნით. ეს არის დაუფარავი გამოხატულება სამრეწველო კაპიტალის სიძულვილისა მემამულის მიმართ, რომელსაც იგი სთვლის უსარგებლოდ და ზედმეტად მთელს ბურჟუაზიულ წარმოებაში.

მაგრამ ჯერ 20 ფრანკის გადახდევინება ერთ ჰექტოლიტრ ხორბალში, რათა შემდეგ მოხდენილ იქნეს მომხმარებლებისგან ზედმეტად აღებული 10 ფრანკის საყოველთაოდ გაქნაწილება, — ეს საკმარისი საფუძველია იმისთვის, რომ საზოგადოების გენია თავის მიხვეულ-მოხვეულ გზას გაჰყვეს მელანქოლიურად და რომელსამე კუნჭულს თავი ჰკრას.

რენტა, ბ-ნი პრუდონის კალამს ქვეშ, ხდება „უზარმაზარი კადასტრი, კონტრაქტულად შესრულებული მესაკუთრეთა და ფერმერთა მიერ... უმაღლესი ინტერესის გულისთვის, მისი საბოლოო შედეგი უნდა იყოს გათანასწორება მიწის ფლობელობისა მიწის ექსპლოატატორთა და მრეწველთა შორის“.

მხოლოდ თანამედროვე საზოგადოების პირობებში შეუძლია რენტის მიერ შექმნილ რომელსამე კადასტრს ჰქონდეს რაიმე პრაქტიკული ღირებულება.

მაგრამ ჩვენ დავამტკიცეთ, რომ საიჯარო ფასი, რომელსაც ფერმერი უხდის მესაკუთრეს, მხოლოდ ფრიად განვითარებული მრეწველობისა და ვაჭრობის მქონე ქვეყნებში გამოხატავს დაახლოებით სწორად რენტას. ეს საიჯარო ფასი ხშირად შეიცავს, გარდა ამისა, იმ კაპიტალის სარგებელს, რომელიც მესაკუთრეს მამულში მოუთავსებია. მიწის ნაკვეთების მდებარეობა, ქალაქებთან სიახლოვე და ბევრი სხვა გარემოება გავლენას ახდენს რენტაზე და იწვევს მის ცვლილებას. მარტო ეს საფუძვლებიც საკმარისია რენტაზე დაფუძნებული კადასტრის უსწორობის დასამტკიცებლად.

მეორეს მხრივ, რენტა არ შეიძლება იყოს მიწის ნაკვეთის ნაყოფიერობის ხარისხის მუდმივი მაჩვენებელი, ვინაიდან ქიმიის თანამედროვე გამოყენებას ყოველ წუთში შეუძლია შესცვალოს მიწის ნაჭრის ბუნება, და გეოლოგიური ცოდნა სწორედ ახლა იწყებს შედარებითი ნაყოფიერობის მთელი ძველი შეფასების დარღვევას: სულ რაღაც ოცი წელიწადია მას შემდეგ, რაც ინგლისის აღმოსავლეთ საგრაფოებში იმ მიწების დამუშავება დაიწყეს, რომლებიც დღემდე დაუმუშავებლად იყო დარჩენილი იმიტომ, რომ კარგად

შეფასებული არ ჰქონდათ დამოკიდებულება ჰუმუსსა და ნიადაგის ჭვევითა ფენის შედგენილობას შორის.

ამგვარად, ისტორია არა თუ არ გვაძლევს რენტაში მზამზარეულ კადასტრს, არამედ მუდამ სცვლის და არღვევს უკვე შედგენილ კადასტრს.

დასასრულ ნაყოფიერობა არ არის იმ ზომისად ბუნებრივი თვისება, როგორც შეიძლებოდა გვეფიქრა: იგი მჭიდროდ დაკავშირებულია არსებულ საზოგადოებრივ ურთიერთობასთან. მიწის ნაჭერი შეიძლება ფრიად ნაყოფიერი იყოს პურის მოსაყვანად, მაგრამ საბაზრო ფასმა აიძულოს მიწათმომქმედი ხელოვნურ მინდვრად აქციოს და ამგვარად არანაყოფიერი გახადოს იგი.

თავისი კადასტრი, რომელიც ჩვეულებრივ კადასტრადაც კი არ ღირს, ბ-ნმა პრუდონმა იმისათვის გამოიგონა, რომ სხეული შეესხა რენტის განგებით გათანაბრებული მიზნისათვის.

„რენტა, განაგრძობს ბ-ნი პრუდონი, არის სარგებელი, რომელიც მარად მოუსპობელი კაპიტალისთვის, სახელდობრ მიწისთვის, გადაიხდება. და რადგან კაპიტალი, რაც შეეხება მის ნივთიერებას, არ შეიძლება გადიდდეს, მაგრამ, გამოყენების მხრივ, შეიძლება უსასრულოდ იქნეს გაუმჯობესებული, ამიტომ აქედან გამომდინარეობს ის, რომ, როდესაც, კაპიტალის სიუხვის გამო, სესხის სარგებელს (mutuum) მუდამ შემცირებისადმი აქვს მისწრაფება, რენტას ყოველთვის გადიდების ტენდენცია აქვს მრეწველობის წარმატებისა და მის მიერ მიწის დამუშავებაში გამოწვეული გაუმჯობესების გამო... ასეთია, მისი არსების მიხედვით, რენტა“ (ტ. II, გვ. 265).

აქ ბ-ნი პრუდონი რენტაში ხედავს სარგებლის ყველა ნიშანს, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ იგი სპეციფიკური ბუნების მქონე კაპიტალის სარგებელს წარმოადგენს. ეს კაპიტალია მიწა, მარადიული კაპიტალი, რომელიც, „რაც შეეხება მის ნივთიერებას, არ შეიძლება გადიდდეს, მაგრამ, გამოყენების მხრივ, შეიძლება უსასრულოდ იქნეს გაუმჯობესებული“. ცივილიზაციის მსვლელობაში სარგებელს მუდამ შემცირებისადმი აქვს მისწრაფება, მაშინ როდესაც რენტას ყოველთვის გადიდების ტენდენცია აქვს. სარგებელი მცირდება კაპიტალების სიუხვის გამო; რენტა დიდდება მრეწველობაში შეტანილ გაუმჯობესებათა გამო, რომელთაც შედეგად მოჰყვება მიწის მუდამ უკეთესი და უკეთესი გამოყენება.

ასეთია, არსებითად, ბ-ნი პრუდონის აზრი.

განვიხილოთ ჯერ, თუ რამდენად სწორია, რომ რენტა კაპიტალის სარგებელს შეადგენს.

თვითონ მემამულისთვის რენტა წარმოადგენს იმ კაპიტალის

სარგებელს, რომელიც მან გაიღო მიწაში ან რომელიც მას შეუძლია მიიღოს მიწის გაყიდვით. მაგრამ მიწის ყიდვისა ან გაყიდვისას იგი მხოლოდ რენტას ყიდულობს ან ჰყიდის. ფასი, რომელიც მან გაიღო რენტის შეძენისათვის, საზოგადოდ წესრიგდება სარგებლის ნორმის მიხედვით და მას თვით რენტის ბუნებასთან არაფერი აქვს საერთო. მიწაში მოთავსებული კაპიტალის სარგებელი, საზოგადოდ, მრეწველობასა ან ვაჭრობაში მოთავსებული კაპიტალის სარგებელზე ნაკლები არის. ამგვარად, ვინც იმ სარგებელს, რომელსაც მიწა წარმოადგენს მესაკუთრისთვის, თვით რენტისაგან არ არჩევს, მისთვის მიწა-კაპიტალის სარგებელი კიდევ უფრო კლებულობს, ვიდრე სხვა კაპიტალის სარგებელი. მაგრამ საკითხი შეეხება არა რენტის ყიდვისა ან გაყიდვის ფასს, რენტის საბაზრო ღირებულებას, კაპიტალიზაციაქმნილ რენტას, არამედ თვით რენტას.

საიჯარო ფასი, საკუთრივ საიჯარო ფასს გარდა, შეიძლება შეიცავდეს კიდევ მიწაში მოთავსებული კაპიტალის სარგებელს. ამ შემთხვევაში საიჯარო ფასის ამ ნაწილს მემამულე იღებს არა როგორც მესაკუთრე, არამედ როგორც კაპიტალისტი; მხოლოდ ეს არ არის ის ნამდვილი რენტა, რომელზედაც ჩვენ ვლაპარაკობთ.

მიწა, ვიდრე წარმოების საშუალებად არაა გამოყენებული, კაპიტალს არ წარმოადგენს. მიწა-კაპიტალი ისევე შეიძლება გადიდებულ იქნეს, როგორც წარმოების ყველა სხვა საშუალება. ნივთიერებას, ბ-ნი პრუდონის ენით რომ ვთქვათ, არა მიემატება რა, მაგრამ გამრავლდება მიწები, რომლებიც წარმოების საშუალებად გამოიყენება. უკვე მარტო კაპიტალის ახალი დაბანდებით მიწაში, რომელიც წარმოების საშუალებად გამოიყენება, ჩვენ ვადიდებთ მიწა-კაპიტალს რისამე მიუმატებლად მიწა-ნივთიერებისათვის, ე. ი. მიწის ფართობისათვის. ბ-ნი პრუდონის მიწა-ნივთიერება ნიშნავს მიწას მის შეზღუდულობაში. რაც შეეხება მარადიულობას, რომელსაც იგი მიწას მიაწერს, ჩვენ არა გვაქვს რა საწინააღმდეგო, რომ ეს თვისება ჰქონდეს მიწას როგორც ნივთიერებას. მიწა-კაპიტალი კი ისევე ნაკლებად არის მარადიული, როგორც ყოველი სხვა კაპიტალი.

ოქრო და ვერცხლი, რომელიც სარგებელს იძლევა, ისევე გამძლე და მარადიულია, როგორც მიწა. თუ ოქრო-ვერცხლის ფასი კლებულობს, მაშინ როდესაც მიწის ფასი მატულობს, ეს წარმოსდგება, რასაკვირველია, არა მიწის მეტად ან ნაკლებად მარადიული ბუნების გამო.

მიწა-კაპიტალი ძირითადი კაპიტალია, მაგრამ ძირითადი კაპიტალიც ისევე ცვდება, როგორც საბრუნავი კაპიტალი. მიწის ყოვე-

ლი გაუმჯობესება საჭირო ებს რეპროდუქციას და მოვლას; მას განსაზღვრული დროის ხანგრძლივობა აქვს, და ამ მხრივ იგი სრულიად ემსგავსება ყველა სხვა გაუმჯობესებას, რომელიც იმას ემსახურება, რომ ნივთიერება წარმოების საშუალებად გარდაიქმნას. მიწა-კაპიტალი რომ მარადიული იყოს, მაშინ ზოგიერთ ადგილებს სულ სხვა სახე ექნებოდა, ვიდრე დღეს აქვს, — რომის კამპანას[84], სიცილიას, პალესტინას ჩვენ დღესაც ისევე ბრწყინვალედ აყვავებულს ვიხილავდით, როგორც იყვნენ ისინი ძველად.

ისეთ შემთხვევასაც კი შეიძლება ჰქონდეს ადგილი, როდესაც მიწა-კაპიტალი შეიძლება გაჰქრეს, მაშინ როდესაც მიწაში მოხდენილი გაუმჯობესება დარჩება.

ჯერ ერთი, ამას ადგილი აქვს ყოველთვის, როდესაც რენტა, ამ სიტყვის ნამდვილი აზრით, ჰქრება უფრო ნაყოფიერი ახალი მიწების კონკურენციის გამო; შემდეგ, როდესაც გაუმჯობესება, რომელსაც ღირებულება ჰქონდა განსაზღვრულ ეპოქაში, ჰკარგავს ამ ღირებულებას მას შემდეგ, რაც ის გაუმჯობესება, აგრონომიის განვითარების წყალობით, საყოველთაოდ ვრცელდება.

მიწა-კაპიტალის წარმომადგენელი არის არა მემამულე, არამედ ფერმერი. შემოსავალი, რომელსაც მიწა იძლევა კაპიტალის სახით, არის სარგებელი და-მოგება და არა რენტა. არის მიწები, რომლებიც ამ სარგებელსა და მოგებას იძლევა, მაგრამ რენტას კი არა.

ერთის სიტყვით, მიწა. რამდენადაც იგი სარგებელს იძლევა, მიწა-კაპიტალია და, როგორც მიწა-კაპიტალი, იგი არ იძლევა რენტას, იგი არ შეადგენს საადგილმამულო საკუთრებას. რენტა გამომდინარეობს საზოგადოებრივი ურთიერთობიდან, რომელშიაც მიწათმოქმედება სწარმოებს. იგი არ შეიძლება იყო შედეგი მიწის მეტად თუ ნაკლებად მტკიცე, მეტად თუ ნაკლებად გამძლე ბუნებისა. რენტა გამომდინარეობს საზოგადოებიდან და არა მიწიდან.

ბ-ნი პ რ უ დ ო ნ ი ს აზრით, „გაუმჯობესება მიწის დამუშავებაში", „მრეწველობის წარმატების" შედეგი — რენტის განუწყვეტელი ზრდის მიზეზი არის. ეს გაუმჯობესება, პირიქით, ამცირებს მას პერიოდულად.

რაში მდგომარეობს, საზოგადოდ, ყოველი გაუმჯობესება, იქნება ეს მიწათმოქმედებაში თუ მრეწველობაში? იმაში, რომ შრომის იმავე რაოდენობით მეტი იწარმოება, შრომის ნაკლები რაოდენობით იმდენივე ანდა მეტიც იწარმოება, ვიდრე უწინ. ამ გაუმჯობესებათა წყალობით ფერმერს არ სჭირდება შრომის მეტი რაოდენობის გამოყენება შედარებით ნაკლები პროდუქტის მისაღებად. მას აღარ სჭირდება უფრო მდარე მიწების დამუშავება, და მის მიერ თანამიმდევ-

ნობით ახალ-ახალი კაპიტალის გამოყენება ერთსა და იმავე მიწის ნაჭერზე ერთნაირად პროდუქტიული არის. ამგვარად, ბ-ნი პრუდონის წინააღმდეგ. ეს გაუმჯობესებანი არა თუ იწვევენ რენტის მუდმივ ზრდას, არამედ, პირიქით, ჰქმნიან მრავალ დროებითს დაბრკოლებას მისი ზრდისათვის.

XVII საუკუნის ინგლისის მემამულეები ისე კარგად გრძნობდნენ ამ ჭეშმარიტებას, რომ წინააღუდგნენ მიწათმოქმედების პროგრესს იმის შიშით, რომ შემოსავალი შეუმცირდებოდათ (იხ. პეტი[85], ინგლისელი ეკონომისტი კარლოს II-ის[86] დროისა).

§ V. მუშათა გაფიცვები და კოალიციები

„ხელფასის ყოველ გადიდებას არ შეიძლება ჰქონდეს სხვა შედეგი, თუ არ ხორბლის, ღვინის და სხვ. ფასის გადიდება, ე. ი. სიძვირის შედეგი. ვინაიდან — რა არის ხელფასი? ეს არის თვითღირებულებითი ფასი ხორბლის და სხვათა, ეს არის სრული ფასი ყოველი საგნისა. წავიდეთ უფრო შორს: ხელფასი პროპორციულობაა ელემენტებისა, რომელნიც სიმდიდრეს შეადგენენ და რომელთაც ყოველდღე სარეპროდუქციოდ მოიხმარს მუშათა მასა. ამიტომ ხელფასის გაორკეცება... ნიშნავს თვითეული მწარმოებლისთვის უფრო დიდი წილის მიცემას, ვიდრე მისი პროდუქტია, რაც შეუსაბამობას მოასწავებს; და თუ გადიდება მრეწველობის დარგთა მცირე ნაწილს შეეხება, იგი ნიშნავს გაცვლა-გამოცვლაში საყოველთაო შეფერხების, ერთის სიტყვით, სიძვირის გამოწვევას... წეუძლებელია, ვაცხადებ მე, რომ ხელფასის გადიდებით დამთავრებულ გაფიცვებს შედეგად არ მოჰყვეს ფასების საყოველთაო გადიდება: ეს ისევე უცილობელია, როგორც ორჯერ ორი ოთხია“ (პრუდონი, ტ. I, გვ. 110 და 111).

ჩვენ უარვყოფთ ყველა ამ მტკიცებას, გარდა ერთისა: რომ ორჯერ ორი ოთხია.

ჯერ ერთი, შეუძლებელია ფასების საყოველთაო გადიდება. თუ ყველა საგანთა ფასი ხელფასთან ერთად გაორკეცდა, ფასში ცვლილება არ მოხდება, ცვლილება მხოლოდ სიტყვებში იქნება.

შემდეგ, ხელფასის საყოველთაო გადიდებას არასოდეს არ შეუძლია გამოიწვიოს საჭონელთა ფასების მეტნაკლებ საყოველთაო გადიდება. მართლაც, მრეწველობის ყველა დარგი ძირითად კაპიტალთან (მათ მიერ გამოყენებულ სამუშაო იარაღებთან) შეფარდებით მუშათა თანასწორ რაოდენობას რომ ამუშავებდეს, ხელფასის საყო-

ველთაო გადიდება გამოიწვევდა მოგების საყოველთაო დაწევას და საქონელთა საბაზრო ფასში არავითარი ცვლილება არ მოხდებოდა.

მაგრამ, რადგან ხელით შრომის შეფარდება ძირითად კაპიტალთან მრეწველობის სხვადასხვა დარგში ერთნაირი არაა, ამიტომ მრეწველობის ყველა ის დარგნი, რომლებშიაც შედარებით ძირითადი კაპიტალის დიდი მასა და ნაკლები მუშა გამოიყენება, ადრე თუ გვიან იძულებული გახდებიან დაბლა დასწიონ თავიანთ საქონელთა ფასი. წინააღმდეგ შემთხვევაში, თუ მათ საქონელთა ფასმა არ დაიწია, მათი მოგება მოგების საერთო ნორმაზე მაღლა აიწევს. მანქანებს ხომ ხელფასი არ ეძლევა. ამიტომ ხელფასის საყოველთაო გადიდება ნაკლებად შეეხება მრეწველობის იმ დარგებს, რომელნიც სხვებთან შედარებით უფრო მეტ მანქანებს ხმარობენ, ვიდრე მუშებს. მაგრამ, რადგან კონკურენციას ის ტენდენცია აქვს, რომ მოგების ნორმა ყოველთვის გაათანასწოროს, ამიტომ ის მოგება, რომელიც საშუალო ნორმაზე მაღლა დგას, მხოლოდ დროებითი შეიძლება იყოს. ამგვარად, თუ ზოგიერთ რყევას მხედველობაში არ მივიღებთ, ხელფასის საყოველთაო გადიდება, ნაცვლად ფასების საყოველთაო გადიდებისა, როგორც ეს ბ-ნ პრუდონს ჰგონია, გამოიწვევს ნაწილობრივ გაიაფებას, ე. ი. იმ საქონელთა საბაზრო ფასის შემცირებას, რომლებსაც უმთავრესად მანქანების დახმარებით ამზადებენ *.

მოგებისა და ხელფასის გადიდება და შემცირება გამოხატავს მხოლოდ იმ პროპორციას, რომლის მიხედვით კაპიტალისტები და მუშები მონაწილენი არიან სამუშაო დღის პროდუქტში, და იგი, უმრავლეს შემთხვევაში, გავლენას არ ახდენს პროდუქტის ფასზე. მაგრამ რომ „ხელფასის გადიდებით დამთავრებულ გაფიცვებს ფასების საყოველთაო გადიდება, სიძვირეც კი, მოჰყვება“, ეს არის იდეა, რომელიც მხოლოდ არგაგებული მგოსნის თავში შეიძლება წარმოსდგეს.

ინგლისში გაფიცვები ჩვეულებრივ საბაბი იყო ახალი მანქანების გამოგონებისა და გამოყენებისათვის. მანქანა იყო, შეიძლება ვთქვათ, ის იარაღი, რომელსაც ხმარობდნენ კაპიტალისტები აჯანყებული კვალიფიციური შრომის დასამორჩილებლად. Self-acting mule-მა [ავტომატურმა სართავმა მანქანამ], თანამედროვე მრეწველო-

* „კაპიტალის“ მეორე ტომში ჩვენ ვპოულობთ ამ დებულების უფრო სწორად ჩამოყალიბებას: „შრომის ხელფასის საყოველთაო გადიდებისას, — ამბობს მარქსი (გვ. 331), — საქონელთა ფასი მატულობს მრეწველობის იმ დარგებში, რომლებშიაც მთავარი მნიშვნელობა ცვალებად კაპიტალს აქვს, და კლებულობს იმ დარგებში, სადაც მთავარ როლს მუდმივი კაპიტალი ასრულებს.“ — გ. პლეხანოვი.

ბის ამ უუდიდესმა გამოგონებამ, აჯანყებული მრთველები განდევნა ბრძოლის ველიდან. კოალიციებსა და გაფიცვებს მათ წინააღმდეგ მარტოოდენ მექანიკის გენიის ამოძრავებაც რომ ჰქონებოდათ შედეგად, მაშინაც ისინი უზარმაზარ გავლენას მოახდენდნენ მრეწველობის განვითარებაზე.

„ბ-ნ ლეონ ფოშეს (Léon Faucher) მიერ 1845 წლის სექტემბერში გამოქვეყნებულ სტატიაში მე ვკითხულობ, განაგრძობს ბ-ნი პრუდონი, რომ ინგლისის მუშები, ეს რამდენიმე ხანია, კოალიციას აღარ სწყალობენ, რაც, უეჭველად, პროგრესია, რომელიც მათ შეიძლება მხოლოდ მივულოცოთ; მაგრამ მუშების ზნეობის ასეთი გაუმჯობესება მათი ეკონომიური განათლებიდან წარმოსდგება. ხელფასი, განაცხადა ბოლტონში მიტინგზე[87] ერთმა მრთველმა მუშამ, დამოკიდებული არაა ფაბრიკანტებზე. საქმეების შეფერხების პერიოდში მესარეწეები, ასე ვთქვათ, მათრახს წარმოადგენენ, რომლითაც შეიარაღებულია აუცილებლობა, და მათ, სურთ თუ არა, უნდა მოიქნიონ იგი. მომწესრიგებელი პრინციპი ძრის მიწოდებისა და მოთხოვნის შეფარდება, და მესარეწეებს არ ძალუძთ“... A la bonne heure! (რაც კარგია, კარგია!)—გაიძახის ბ-ნი პრუდონი,—აი, კარგად აღზრდილი მუშები, აი, სანიმუშო მუშები და სხვ. და სხვ. და სხვ. „ინგლისს ეს ჭირი ღა აკლდა: იგი სრუტეზე ვერ გადმოვა“ (პრუდონი, ტ. I, გვ. 261, 262).

ინგლისის ყველა ქალაქთაგან ბოლტონი ის ქალაქია, სადაც რადიკალიზმი ყველაზე უფრო განვითარებულია. ბოლტონის მუშები თავგამოდებულ რევოლუციონერებად არიან ცნობილი. იმ დიდი აგიტაციის დროს, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ინგლისში სახორბლო კანონის საწინააღმდეგოდ, ინგლისის ფაბრიკანტებმა, შემამულეებისათვის შესატევად, საჭიროდ სცნეს წინა რიგში დაეყენებიათ მუშები. მაგრამ რადგან მუშების ინტერესები ნაკლებად არ ეწინააღმდეგებოდა ფაბრიკანტების ინტერესებს, ვიდრე ფაბრიკანტების ინტერესები მემამულეებისას, ამიტომ, თავისთავად გასაგებია, ფაბრიკანტებს დამარცხება უნდა განეცადათ მუშების მიტინგებზე. რა ჰქნეს ფაბრიკანტებმა? მათ მოაწყვეს, გარეგნობის დასაცავად, უმთავრესად ფაბრიკის მეთვალყურე ხელოსან-ოსტატებისაგან, მათი მომხრე მცირერიცხოვანი მუშებისაგან და ვაჭრობის ნამდვილი მეგობრებისაგან შემდგარი მიტინგები. როდესაც, შემდეგ, ნამდვილი მუშები შეეცადნენ, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა ბოლტონსა და მანჩესტერში[88], მონაწილეობა მიეღოთ მიტინგში, რათა ამ ხელოვნური დემონსტრაციების წინააღმდეგ პროტესტი განეცხადებიათ, მათ იქ შეესვლა აუკრძალეს ამ საბაბით: ეს ticket-

meeting-ი არისო. ამ სახელს უწოდებენ იმ მიტინგებს, სადაც მხოლოდ ბილეთების მქონე პირებს უშვებენ. კედლებზე გაკრული აფიშები კი იუწყებოდა, მიტინგები საჯაროაო. ყოველთვის, როდესაც ამგვარი მიტინგი გაიმართებოდა, ფაბრიკანტების გაზეთები მასზე წარმოთქმული სიტყვების გაბერილ და დაწვრილებითს ანგარიშებს ბეჭდავდნენ. თავისთავად იგულისხმება, რომ ეს სიტყვები ფაბრიკის მეთვალყურე ხელოსან-ოსტატების მიერ იყო წარმოთქმული. ლონდონის გაზეთები სიტყვასიტყვით ბეჭდავდნენ მათ. ბ-ნ პრუდონს მარცხი მოუვიდა. მან ფაბრიკის მეთვალყურე ხელოსან-ოსტატები ჩვეულებრივ მუშებად ჩასთვალა და მათ სრუტეზე გადმოსვლა აუკრძალა.

თუ 1844 და 1845 წელს გაფიცვები ნაკლებ შესამჩნევი იყო, ვიდრე უწინ, ამის მიზეზი ის არის, რომ ეს წლები პირველი ორი წელი იყო აყვავებისა, რომელსაც ინგლისის მრეწველობაში ადგილი ჰქონდა 1837 წლის შემდეგ. მაგრამ მაინც არცერთი ტრედ-უნიონი არ დაშლილა.

მოვუსმინოთ ახლა ბოლტონის მეთვალყურე ხელოსან-ოსტატებს. მათი სიტყვით, ფაბრიკანტები არ არიან ხელფასის უფალნი, ვინაიდან არ არიან უფალნი პროდუქტის ფასისა, და ისინი არ არიან პროდუქტის ფასის უფალნი, ვინაიდან არ არიან უფალნი მსოფლიო ბაზრისა. ამ საფუძვლით ისინი ამტკიცებდნენ, რომ კოალიციები არ უნდა ხდებოდეს დამქირავებელთაგან ხელფასის მომატების ძალად გამოსაგლეჯად. ბ-ნი პრუდონი, პირიქით, მუშებს უკრძალავს კოალიციებს იმის შიშით, რომ კოალიციას არ მოჰყვეს ხელფასის გადიდება, რომელიც საერთო სიძვირეს გამოიწვევდა. ჩვენ არ გვჭირია იმის აღნიშვნა, რომ ერთ პუნქტში გულითადი თანხმობაა ბ-ნ პრუდონსა და მეთვალყურე ხელოსან-ოსტატებს შორის, სახელდობრ, რომ ხელფასის გადიდება პროდუქტთა ფასის გადიდებას მოასწავებს.

მაგრამ არის კი სიძვირის შიში ნამდვილი მიზეზი ბ-ნი პრუდონის გულნაწყენობისა? არა. იგი უწყრება ბოლტონის საფაბრიკო ხელოსან-ოსტატებს მხოლოდ იმიტომ, რომ ისინი მიწოდებითა და მოთხოვნით განსაზღვრავენ ღირებულებას და თავს არ იწუხებენ ჩამოყალიბებული ღირებულებისა, ჩამოყალიბების მდგომარეობას მიღწეული ღირებულებისათვის, რომელიც თავის თავში შეიცავს მუდმივ გაცვლისუნარიანობას და ყველა სხვა ურთიერთობათა პროპორციულობას და პროპორციულობის ურთიერთობას, განგების დამატებით.

„მუშების გაფიცვა უკანონოა, და ამას ამბობს არა მარტო სი-

სხლის სამართლის კოდექსი, არამედ ეკონომიური სისტემაც, დამყარებული წესწყობილების აუცილებლობაც... ამის დაშვება შეიძლება: რომ ცალკე თვითეული მუშა თავისუფლად განაგებდეს თავის პიროვნებას, მაგრამ საზოგადოებას არ შეუძლია ნება დართოს, რომ მუშებმა კოალიციის საშუალებით ძალადობა იხმაროს მონოპოლიაზე“ (ტ. I, გვ. 237 და 235).

ბ-ნი პრუდონი ცდილობს, სისხლის სამართლის კოდექსის ერთი მუხლი ბურჟუაზიული წარმოების ურთიერთობათა აუცილებელ და საყოველთაო შედეგად მიგვაჩნევინოს.

ინგლისში კოალიციები ნებადართულია პარლამენტის აქტით:[89] ეკონომიურმა სისტემამ აიძულა პარლამენტი ეს ნებართვა კანონის გამოცემის გზით გამოეცხადებია. 1825 წელს, ჰესკისონის (Huskisson)[90] მინისტრობის დროს, როდესაც პარლამენტს უნდა შეეცვალა კანონმდებლობა, რათა იგი უფრო შეეგუებია თავისუფალი კონკურენციის მიერ წარმოშობილი მდგომარეობისათვის, მისთვის აუცილებელი შეიქნა ყველა იმ კანონთა გაუქმება, რომლებიც მუშებს უკრძალავდა კოალიციას. რაც უფრო ვითარდება თანამედროვე მრეწველობა და კონკურენცია, მით უფრო მეტი ელემენტები ჩნდება, რომლებიც იწვევს და ხელს უწყობს კოალიციებს; როდესაც კოალიციები ეკონომიური ფაქტი გახდება, რომელიც დღითი-დღე მეტ სიმტკიცეს იღებს, მერე დიდი ხანი აღარ გაივლის, ვიდრე ისინი კანონიერ ფაქტად იქცეოდნენ.

ამიტომ Code pénal-ის [სისხლის სამართლის კოდექსის] მუხლი დიდი-დიდი იმას ამტკიცებს, რომ თანამედროვე მრეწველობა და კონკურენცია ჯერ კიდევ არ იყო დამფუძნებელი კრებისა და იმპერიის დროს საკმაოდ განვითარებული.

ეკონომისტებსა და სოციალისტებს* თანხმობა აქვთ მხოლოდ ერთ რამეში: კოალიციების დაგმობაში. მხოლოდ ისინი სხვადასხვა მოტივებს ასახელებენ ამ დაგმობისათვის.

ეკონომისტები ეუბნებიან მუშებს: ნუ ჰქმნით კოალიციებს. კოალიციის შექმნით თქვენ აფერხებთ მრეწველობის წესიერ მსვლელობას, აბრკოლებთ ფაბრიკანტებს შეკვეთები შეასრულონ, არევდარევა შეგაქვთ ვაჭრობაში და აჩქარებთ მანქანების შემოღებას, რომლებიც, აქცევს რა თქვენს შრომას ნაწილობრივ უსარგებლოდ, გაიძულებთ კიდევ უფრო ნაკლებ ხელფასს დასჯერდეთ. ამასთანავე თქვენი ცდა სრულიად ფუჭია: თქვენი ხელფასის განმსაზღვრელია ყოველთვის შეფარდება მოთხოვნილ მუშა-ხელსა და მიწოდებულ მუშა-

* ე. ი. იმდროინდელ სოციალისტებს: ფურიერისტებს საფრანგეთში და ოუენისტებს[91] ინგლისში. ფრ. ენგელსი.

ხელს შორის, და ეს თქვენი ცდა ისევე სასაცილო და სახიფათოა, როგორც პოლიტიკური ეკონომიის მარადიული კანონების წინააღმდეგ აჯანყება.

სოციალისტები ეუბნებიან მუშებს: ნუ ჰქმნით კოალიციებს, ვინაიდან, ბოლოსდაბოლოს, რას მოიგებთ ამით? ხელფასის გადიდებას? ეკონომისტები თქვენ ცხადზე უცხადესად დაგიმტკიცებენ, რომ იმ ორიოდე გროშს, რომელიც თქვენ შეიძლება გამარჯვების შემთხვევაში მოიგოთ მოკლე ხნით, ხელფასის ხანგრძლივი შემცირება მოჰყვება. გამოცდილი მოანგარიშენი დაგიმტკიცებენ, რომ თქვენ მთელი წლები დაგჭირდებათ, რათა ხელფასის მონამატით მარტო ის ხარჯები დაჰფაროთ, რომლებიც თქვენ კოალიციების ორგანიზაციისა და შენახვისათვის გასწიეთ. და ჩვენ, როგორც სოციალისტები, გეტყვით, რომ, ამ ფულის საკითხის გარეშეც, თქვენ კოალიციების დროსაც ისევ მუშები დარჩებით და მესარეწეებიც ისევ მესარეწეები დარჩებიან, როგორც მანამდე. ამიტომ საჭირო არაა კოალიციები, საჭირო არაა პოლიტიკაც, ვინაიდან კოალიციების შედგენა ხომ იგივე პოლიტიკის წარმოებაა?

ეკონომისტებს სურთ, მუშები დარჩნენ საზოგადოებაში, როგორც ეს უკანასკნელი ჩამოყალიბებულა და როგორც იგი მათ ასწერეს და ალბეჭდეს თავიანთ სახელმძღვანელოებში.

სოციალისტებს სურთ, მუშებმა ხელი არ ახლონ ძველ საზოგადოებას, რათა უფრო უკეთ შესძლონ იმ ახალ საზოგადოებაში შესვლა, რომელიც მათ ესოდენ დიდი წინდახედულობით მოამზადეს მათთვის.

ერთთა და მეორეთა მიუხედავად, სახელმძღვანელოთა და უტოპიათა მიუხედავად, მუშათა კოალიციების განვითარება და ზრდა ერთი წუთითაც არ შეწყვეტილა თანამედროვე მრეწველობის განვითარებასა და ზრდასთან ერთად. დღეს ეს იმ ზომამდე განხორციელებულია, რომ კოალიციის განვითარების ხარისხი ამა თუ იმ ქვეყანაში აღნიშნავს იმ ადგილს, რომელიც ამ ქვეყანას უჭირავს მსოფლიო ბაზრის იერარქიაში. ინგლისს, სადაც მრეწველობამ უაღრეს განვითარებას მიაღწია, მეტად ფართო და საუკეთესო ორგანიზაციის მქონე კოალიციები აქვს.

ინგლისში არ დაკმაყოფილებულან ნაწილობრივ კოალიციებით, რომელნიც წარმავალ გაფიცვას ისახავდნენ მიზნად და მასთან ერთად ისპობოდნენ. იქ შეჰქმნეს მუდმივი კოალიციები, trades-unions, რომელნიც მუშებისათვის დასაყრდენს წარმოადგენენ მათს ბრძოლაში მესარეწეებთან. ამჟამად ეს ადგილობრივი trades-uinons გაერთიანებულია National Association of United Trades-ში [ტრედ-

უნიონების ეროვნულ ასოციაციაში|, რომლის ცენტრალური კომიტეტი ლონდონშია და რომელიც 80.000 წევრს შეიცავს. ამ გაფიცვების, კოალიციების, trades-unions-ის გამართვა სწარმოებდა იმავდროულად მუშების პოლიტიკურ ბრძოლისა, ეს მუშები დღეს დიდ პოლიტიკურ პარტიას შეადგენენ ჩ ა რ ტ ი ს ტ თ ა[92] სახელწოდებით.

მუშების ე რ თ მ ა ნ ე თ თ ა ნ შ ე კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი ს პირველი ცდები ყოველთვის კოალიციების ფორმას იღებს.

მსხვილი მრეწველობა თავს უყრის ერთ ადგილას ადამიანთა მასას, რომელნიც ერთმანეთისთვის უცნობნი არიან. კონკურენცია მათ ანცალკევებს ინტერესებით. მაგრამ ხელფასის შენარჩუნება, ეს საერთო ინტერესი, რომელიც მათ აქვთ დამქირავებლის წინააღმდეგ, აერთიანებს მათ წინააღმდეგობის გაწევის—კ ო ა ლ ი ც ი ი ს—აზრში. ამგვარად, კოალიციას ყოველთვის ორმაგი მიზანი აქვს: მუშებს შორის კონკურენციის მოსპობა კაპიტალისტისთვის საერთო კონკურენციის გასაწევად. თუ წინააღმდეგობის პირველი მიზანი მხოლოდ ხელფასის შენარჩუნება იყო, შემდეგ, რამდენადაც კაპიტალისტებიც თავიანთ მხრივ ერთიანდებიან რეპრესიის მიზნით, კოალიციები, რომელნიც უწინ განცალკევებული იყვნენ, ჯგუფებად ერთიანდებიან კაპიტალის პირისპირ, რომელიც ყოველთვის გაერთიანებულია, ასოციაციის შენარჩუნება მუშებისათვის უფრო აუცილებელი ხდება, ვიდრე ხელფასის შენარჩუნება. ეს იმდენად მართალია, რომ ინგლისის ეკონომისტებს საშინლად უკვირთ, რომ მუშები თავიანთი ხელფასის თვალსაჩინო ნაწილზე ხელს იღებენ ასოციაციის სასარგებლოდ, რომელიც, ამ ეკონომისტების აზრით, მხოლოდ ხელფასის გულისთვის იქნა დაწესებული. ამ ბრძოლაში — ნამდვილ სამოქალაქო ომში — ერთიანდება და ვითარდება მომავალი ბრძოლისათვის ყველა აუცილებელი ელემენტი. როდესაც ასოციაცია ამ წერტილს მიაღწევს, ის პოლიტიკურ ხასიათს იღებს.

ეკონომიურმა პირობებმა მოსახლეობის მასა ჯერ მუშებად გადააქცია. კაპიტალის ბატონობამ ამ მასას საერთო მდგომარეობა, საერთო ინტერესები შეუქმნა. ამგვარად, ეს მასა უკვე კლასს წარმოადგენს კაპიტალის მიმართ, მაგრამ თავისთვის ჯერ კიდევ არა. იმ ბრძოლაში, რომლის ჩვენ მხოლოდ რამდენიმე ფაზისი აღვნიშნეთ, ეს მასა ერთიანდება და თავისთვის ჩამოყალიბებული კლასის სახეს იღებს. ინტერესები, რომლებსაც იგი იცავს, ხდება კლასის ინტერესები. მაგრამ ბრძოლა კლასთა შორის არის ბრძოლა პოლიტიკური.

ბურჟუაზიის შესახებ ჩვენ ორი ფაზისი უნდა გავარჩიოთ: ერთი, რომლის განმავლობაშიაც იგი ფეოდალიზმისა და აბსოლუტური მონარქიის ბატონობის ქვეშ კლასად ჩამოყალიბდა, და მეორე, როდესაც

მან, უკვე კლასად ჩამოყალიბებულმა. დაამხო ფეოდალიზმი და მონარქია, რათა საზოგადოება ბურჟუაზიულ საზოგადოებად გარდაექმნა. პირველი ფაზისი უფრო ხანგრძლივი იყო და მან უდიდესი ძალისხმის დაძაბულობა მოითხოვა. ბურჟუაზიამაც ნაწილობრივი კოალიციებით დაიწყო ფეოდალური მებატონეების წინააღმდეგ მოქმედება.

მოხდენილია მრავალი გამოკვლევა იმ ისტორიული ფაზისების გასაშუქებლად, რომლებიც, საქალაქო თემიდან დაწყებული ცალკე კლასად ჩამოყალიბებამდე, განვლო ბურჟუაზიამ.

მაგრამ, როდესაც საქმე შეეხება იმას, რომ თავიანთ თავს სწორი ანგარიში მისცენ გაფიცვებისა, კოალიციებისა და სხვა ფორმების შესახებ, რომლებითაც პროლეტარიატი ჩვენს თვალწინ თავის, როგორც კლასის, ორგანიზაციას ჰქმნის, მაშინ ზოგს ნამდვილი შიში ეპყრობს, ზოგიც ტრანსცენდენტალურ უხალისობას იჩენს.

ჩაგრული კლასის არსებობა სასიცოცხლო პირობაა ყოველი საზოგადოების, რომელიც კლასთა ანტაგონიზმზეა დამყარებული. ჩაგრული კლასის განთავისუფლება გულისხმობს, მაშასადამე, ახალი საზოგადოების შექმნას. რათა ჩაგრულმა კლასმა შესძლოს განთავისუფლება, ამისთვის საჭიროა მიღწეულ იქნეს განვითარების ის საფეხური, როდესაც უკვე მოპოებულ საწარმოო ძალებსა და არსებულ საზოგადოებრივ ურთიერთობათ აღარ შეუძლიათ ერთმანეთის გვერდით არსებობა. ყველა საწარმოო იარაღთან უდიდეს პროდუქტიულ ძალას თვით რევოლუციური კლასი წარმოადგენს. რევოლუციური ელემენტების ორგანიზაცია კლასის სახით გულისხმობს ყველა იმ საწარმოო ძალთა არსებობას, რომელთაც შეეძლოთ ძველი საზოგადოების წიაღში წარმოშობილიყვნენ.

ხომ არ ნიშნავს ეს იმას, რომ ძველი საზოგადოების დაცემის შემდეგ ადგილი ექნება ახალ კლასობრივ ბატონობას, რომელსაც გამოხატულება მიეცემა ახალ პოლიტიკურ ხელისუფლებაში? არა.

მშრომელი კლასის განთავისუფლების პირობა არის ყოველი კლასის მოსპობა; ისე როგორც ყველა და ყოველგვარ წოდებათა * მოსპობა იყო მესამე [93] წოდების განთავისუფლების პირობა, ბურჟუაზიული წესწყობილების პირობა.

---

* სიტყვა „წოდებანი“ აქ ფეოდალური სახელმწიფოს წოდებათა, განსაზღვრული და შეზღუდული პრივილეგიების მქონე წოდებათა ისტორიული აზრით იხმარება. ბურჟუაზიის რევოლუციამ მოსპო წოდებანი მათი პრივილეგიებითურთ. ბურჟუაზიულმა საზოგადოებამ მხოლოდ კლასები იცის. ამიტომ ვინც პროლეტარიატს „მეოთხე წოდებას“ უწოდებს, ისტორიას ეწინააღმდეგება საკუთარ სავსებით. — ფრ. ენგელსი.

განვითარების მსვლელობაში მშრომელი კლასი ძველი ბურჟუაზიული საზოგადოების ადგილას დაამყარებს ასოციაციას, რომელიც გამორიცხავს კლასებსა და მათს ანტაგონიზმს; აღარ იქნება პოლიტიკური ხელისუფლებაც ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, ვინაიდან სწორედ პოლიტიკური ხელისუფლება წარმოადგენს სამოქალაქო საზოგადოებაში არსებული კლასობრივი ანტაგონიზმის ოფიციალურ გამოხატულებას.

მანამდე კი ანტაგონიზმი პროლეტარიატსა და ბურჟუაზიას შორის არის ბრძოლა კლასისა კლასის წინააღმდეგ, ბრძოლა, რომელიც თავის უკიდურეს გამოხატულებას მიღწეული, სრულს რევოლუციას წარმოადგენს. ან კი, განა უნდა გვიკვირდეს, რომ კლასთა ანტაგონიზმზე დამყარებული საზოგადოება მიაღწევს უხეშ წინააღმდეგობას, ხელჩართულ შეტაკებას, როგორც საბოლოო დასასრულს?

არ თქვათ, სოციალური მოძრაობა პოლიტიკურ მოძრაობას გამორიცხავსო. არასოდეს არ ყოფილა ისეთი პოლიტიკური მოძრაობა, რომელიც იმავე დროს არ ყოფილიყოს სოციალური.

მხოლოდ იმ წესწყობილებაში, სადაც კლასებსა და კლასთა ანტაგონიზმს ადგილი არ ექნებათ, სოციალური ევოლუციები აღარ იქნება პოლიტიკური რევოლუციები. მანამდე კი საზოგადოების თვითეული საყოველთაო გარდაქმნის წინა დღეს, სოციალური მეცნიერების უკანასკნელი სიტყვა ყოველთვის ეს იქნება:

„ბრძოლა ან სიკვდილი; სისხლიანი ომი ან არარაობა, ასე ულმობელადაა საკითხი დასმული“ (ჟორჟ ზანდი[94]. George Sand).

დამაჯებანი

ი. კ. მარქსის წერილი პ. ვ. ანენკოვისადმი*

ბრიუსელი, დეკემბრის 27*.—Rue d'Orléans, 42, Fbg. Namur.

ძვირფასო ბ-ნო ანენკოვო!

თქვენ უკვე დიდი ხანია გექნებოდათ ჩემგან პასუხი თქვენს ნოემბრის 1-ის წერილზე, ჩემს წიგნებით მოვაჭრეს წარსულ კვირამდე რომ არ დაეგვიანებია ჩემთვის ბ-ნი პრუდონის წიგნის „Philosophie de la Misére"-ის გამოგზავნა. მე იგი სწრაფად გადავიკითხე ორ დღეში, რათა შეძლება მქონებოდა დაუხანებლად შემეტყობინებია თქვენთვის ჩემი აზრი. რადგან წიგნი მე ძალიან ნაჩქარევად წავიკითხე, ამიტომ არ შემიძლია გავჩერდე დეტალებზე,—შემიძლია ვილაპარაკო მხოლოდ საერთო შთაბეჭდილებაზე, რომელიც მან ჩემზე მოახდინა. თუ თქვენ მოისურვებთ, შემიძლია უფრო დაწვრილებით გავარჩიო იგი შემდეგ წერილში.

გულახდილად უნდა ვაღიარო, რომ ამ წიგნს მე ვთვლი ცუდ წიგნად და—ძალიან ცუდ წიგნად. თქვენ თვითონ ოხუნჯობთ თქვენს წერილში „გერმანული ფილოსოფიის იმ კუნჭულის" გამო, რომლითაც ბ-ნი პრუდონი კოხტაობს ამ უფორმო და პრენტენზიებით აღსავსე ნაშრომში, მაგრამ ფიქრობთ, რომ მისი ეკონომიური კონსტრუქციები არაა მისი ფილოსოფიის საწამლავით მოშხამული. მეც შორს ვარ იმ აზრისაგან, რომ ბ-ნი პრუდონის ეკონომიური კონსტრუქციების შეცდომები მივაწერო მის ფილოსოფიას. ბ-ნი პრუდონი პოლიტიკური ეკონომიის ყალბ კრიტიკას იძლევა არა იმიტომ, რომ სასაცილო ფილოსოფიის პატრონი არის, იგი გვიმასპინძლდება სასაცილო ფილოსოფიით იმიტომ, რომ სრულებით ვერ გაუგია თანამედროვე საზოგადოებრივი წყობილება მის გადაბმულობაში (dans son engrenement), თუ ვიხმართ იმ ტერმინს, რომელსაც,

---

* (1846 წ.).

როგორც ბევრ სხვა რამეს, ბ-ნი პრუდონი ფურიესაგან სესხულობს.

რატომ ლაპარაკობს პრუდონი ღმერთზე, საყოველთაო გონებაზე, კაცობრიობის უპიროვნო გონებაზე, რომელიც არასოდეს არ სცდება, რომელიც ყოველთვის თავის თავის სწორია, რომელზედაც საკმარისია მხოლოდ შევადგინოთ სწორი წარმოდგენა, რათა შევიქნეთ მპყრობელნი ჭეშმარიტებისა? რატომ მიმართავს იგი ცუდად შეთვისებულ ჰეგელიანობას, რათა ღრმა მოაზროვნედ დასახოს თავის თავი?

იგი თვითონ გვაძლევს ამ გამოცანის გასაღებს. ბ-ნი პრუდონი ისტორიაში ხედავს საზოგადოებრივ ევოლუციათა განსაზღვრულ მწკრივს; იგი ჰგონებს, რომ ისტორიაში პროგრესი ხორციელდება; დაბოლოს, იგი ფიქრობს, რომ ადამიანები, ინდივიდუუმებად აღებულნი, მოქმედებენ არა ცნობიერად, რომ მათ არ გაეგებათ თავიანთი საკუთარი განვითარება, ე. ი. რომ მათი საზოგადოებრივი განვითარება ერთი შეხედვით მოსჩანს მათი ინდივიდუალური განვითარებისაგან განსხვავებულ, განცალკევებულ, დამოუკიდებელ მოვლენად. ამ ფაქტების ახსნა მას არ ძალუძს და—გამოსავალს პოულობს ჰიპოტეზში საყოველთაო გონების შესახებ, რომელიც თავის თავს ააშკარავებს ისტორიაში. მისტიკური მიზეზების, ე. ი. ყოველგვარ აზრს მოკლებული ფრაზების გამოგონებაზე ადვილი არა არის რა.

მაგრამ განა ბ-ნი პრუდონი, აღიარებს რა, რომ არ ესმის კაცობრიობის ისტორიული განვითარება,—და ამას იგი აღიარებს, როდესაც მიმართავს მყვირალა სიტყვებს: „საყოველთაო გონებას", „ღმერთს" და სხვ.,—განა იგი ამით აუცილებლად არ აღიარებს იმასაც, რომ არ ძალუძს გაერკვეს ეკონომიური განვითარების პროცესში?

რა არის საზოგადოება, როგორიც უნდა იყოს მისი ფორმა?—პროდუქტი ადამიანთა ურთიერთმოქმედებისა. არიან ადამიანები თავისუფალნი საზოგადოებრივი წყობილების ამა თუ იმ ფორმის არჩევაში? სრულიადაც არა. იგულისხმეთ განსაზღვრული ხარისხი ადამიანთა საწარმოო უნარის (facultés) განვითარებისა, და თქვენ მიიღებთ გაცვლა-გამოცვლისა და მოხმარების განსაზღვრულ ფორმას. იგულისხმეთ განსაზღვრული საფეხური წარმოების, გაცვლა-გამოცვლის, მოხმარების განვითარებისა და თქვენ მიიღებთ საზოგადოებრივი აგებულების განსაზღვრულ ფორმას, ოჯახის, წოდებათა ან კლასთა განსაზღვრულ ორგანიზაციას, ერთის სიტყვით, სამოქალაქო საზოგადოების განსაზღვრულ ფორმას. იგულისხმეთ მოცემული ფორმა სამოქალაქო საზოგადოებისა და თქვენ მიიღებთ განსაზღვ-

რულ პოლიტიკურ წყობილებას, რომელიც სამოქალაქო საზოგადოების ოფიციალურ გამოხატულებას წარმოადგენს. მხოლოდ, აი, ამას პრუდონი ვერასოდეს ვერ გაიგებს, ვინაიდან იგი დარწმუნებულია დიად საქმეს აკეთებს, როდესაც სახელმწიფოდან მოუწოდებს სამოქალაქო საზოგადოებას, ე. ი. საზოგადოების ოფიციალური გამოხატულებიდან — თვით ოფიციალურ საზოგადოებას.

საჭირო არაა დავუმატოთ, რომ ადამიანებს სრულიადაც არ შეუძლიათ იყვნენ თავისუფალი განმკარგულებელნი თავიანთ საწარმოო ძალთა, რომელნიც წარმოადგენენ მთელი მათი ისტორიის საფუძველს, ვინაიდან ყოველი საწარმოო ძალა არის ძალა, უკვე დაპყრობილი, ნაყოფი წინანდელი მოქმედებისა. ამგვარად, საწარმოო ძალები ადამიანთა ქმედობითი ენერგიის შედეგს წარმოადგენს, მაგრამ თავიდან ეს ენერგია ზღვარდებულია იმ პირობებით, რომლებშიაც ადამიანები ჩაყენებულნი არიან უკვე დაპყრობილი საწარმოო ძალების მიერ, ზღვარდებულია საზოგადოებრივი აგებულების ფორმით, რომელიც მათზე ადრე არსებობდა, რომელსაც ისინი, ამიტომ, არ ჰქმნიან და რომელიც წინათაობის მოქმედების პროდუქტს წარმოადგენს. იმ უბრალო ფაქტის წყალობით, რომ თვითეული შემდგომი თაობა თავის განკარგულებაში ღებულობს საწარმოო ძალებს, რომელნიც დაპყრობილნი არიან წინათაობის მიერ და მას ემსახურებიან ნედლ მასალად ახალი წარმოებისათვის, იქმნება ადამიანთა განუწყვეტელი კავშირი ისტორიაში, იქმნება კაცობრიობის ისტორია, რომელიც მით უფრო იქცევა კაცობრიობის სრულ ისტორიად, რაც უფრო იზრდება საწარმოო ძალები ადამიანთა და, მაშასადამე, მათი საზოგადოებრივი ურთიერთობა. ამით განისაზღვრება აუცილებელი შედეგი: ადამიანთა საზოგადოებრივი ისტორია წარმოადგენს ყოველთვის,—აქვთ მათ ამის ცნობიერება თუ არა,—მხოლოდ მათი ინდივიდუალური განვითარების ისტორიას. მათი ნივთიერი ურთიერთობა შეადგენს ყველა მათი ურთიერთობის საფუძველს. ეს ნივთიერი ურთიერთობა წარმოადგენს მხოლოდ აუცილებელ ფორმას, რომელშიაც ხორციელდება მათი ნივთიერი და ინდივიდუალური მოქმედება.

ბ-ნი პრუდონი ერთმანეთში ურევს იდეებსა და ნივთებს. ადამიანები არასდროს ხელს არ იღებენ იმაზე, რაც უკვე მოუპოვებიათ, მაგრამ ეს სრულებითაც იმას არ ნიშნავს, რომ ისინი არასოდეს ხელს არ იღებენ იმ საზოგადოებრივ ფორმაზეც, რომელშიაც დაპყრობილი იყო განსაზღვრული საწარმოო ძალები. სრულიად პირიქით. რათა მოპოებული შედეგები არ მოესპოთ, ცივილიზაციის ნაყოფი არ დაეკარგათ, ადამიანები, როგორც კი წესი მათი ურთიერთობისა (commerce) უკვე დაპყრობილ საწარმოო

ძალებს აღარ შეეფერება, იძულებულნი ხდებიან შესცვალონ ყველა ტრადიციული საზოგადოებრივი ფორმა. მე ვხმარობ აქ სიტყვას „commerce“ მისი სრულიად ზოგადი აზრით, იმ აზრით, რა აზრითაც ვხმარობთ გერმანულად სიტყვას „Verkehr“. მაგალითად: საშუალო საუკუნეების პრივილეგიები, ამქრული და კორპორაციული დაწესებულებანი, რეგლამენტაციის რეჟიმი—წარმოადგენდნენ საზოგადოებრივ ურთიერთობას, რომელიც მხოლოდდამხოლოდ შეეფერებოდა მაშინ უკვე დაპყრობილ საწარმოო ძალებს და წინა საზოგადოებრივ წყობილებას, ამ დაწესებულებათა წარმომშობს. კორპორაციული წყობილებისა და რეგლამენტაციის რეჟიმის მფარველობის ქვეშ დაგროვდა კაპიტალი, განვითარდა საზღვაო ვაჭრობა, დაარსდა ახალშენები, და ადამიანები თანდათან დაჰკარგავდნენ თავიანთი ღონისძიებების ნაყოფს, რომ მოენდომებიათ იმ ფორმების შენარჩუნება, რომელთა მფარველობის ქვეშ ეს ნაყოფი მომწიფდა. აი, რატომ დაიგრგვინა ორმა მეხმა,—1640 და 1688 წლის რევოლუციებმა. ყველა ძველი ეკონომიური ფორმა, მათი შესაფერი საზოგადოებრივი ურთიერთობა, პოლიტიკური წყობილება, რომელიც ძველი სამოქალაქო საზოგადოებისაგამოსახულებას წარმოადგენდა, დამსხვრეულ იქნა ინგლისში.

ამგვარად, ეკონომიური ფორმები, რომელთა ფარგალში ადამიანები წარმოებას, მოხმარებას, გაცვლა-გამოცვლას ეწევიან, წარმავალ და ისტორიულ ფორმებს წარმოადგენს. ახალი საწარმოო უნარის (facultés) მიღწევისთანავე ადამიანები სცვლიან წარმოების წესს და წარმოების წესთან ერთად სცვლიან ყველა ეკონომიურ ურთიერთობას, რომელიც მარტოოდენ წარმოების ამ განსაზღვრული წესის აუცილებელ ურთიერთობას წარმოადგენდა.

სწორედ ეს ვერ გაიგო ბ-ნმა პრუდონმა და კიდევ უფრო ნაკლებ დაამტკიცა იგი. ბ-ნი პრუდონი, რომელსაც არ ძალუძს გადაგვიშალოს ისტორიის რეალური მოძრაობა, გვიმასპინძლდება ფანტასმაგორიით, რომლის პრეტენზია ის არის, რომ ცნობილ იქნეს დიალექტიკურ ფანტასმაგორიად. იგი საჭიროდ არ სთვლის გველაპარაკოს XVII, XVIII ან XIX საუკუნეზე, ვინაიდან მისი ისტორია მიმდინარეობს ოცნების ბურუსიან არეში და ნავარდობს დროისა და სივრცის ზემოდ. ერთი სიტყვით,—ეს ჰეგელიანური ნაგავია, ეს არ არის ისტორია საზოგადოდ, არ არის საერო ისტორია, ადამიანთა ისტორია, არამედ სამღვთო ისტორიაა, იდეათა ისტორიაა. მისი თვალსაზრისით, ადამიანი არის მარტოოდენ იარაღი, რომელსაც იდეა ანუ მარადიული გონება იყენებს თავისი განვითარებისთვის. ევოლუციები, რომლებზედაც ბ-ნი პრუდონი

ლაპარაკობს, თავისებური ევოლუციებია, რომლებიც აბსოლუტური იდეის მისტიკურ წიაღში მიმდინარეობს. სცადეთ ჩამოაცალოთ საბურველი მის მისტიკურ ფრაზეოლოგიას და თქვენ დაინახავთ, რომ ბ-ნი პრუდონი აგვიწერს მხოლოდ იმ წყობას, რომლის მიხედვით ეკონომიური კატეგორიები მის თავშია დალაგებული. დიდი თავის ტეხა არ დამჭირდება დაგიმტკიცოთ, რომ ეს წყობა არის წყობა ფრიად არეული თავისა.

ბ-ნი პრუდონი თავის წიგნს იწყებს მსჯელობით ღირებულების შესახებ, რომელიც მის საყვარელ საგანს (son dada) შეადგენს. ამჟამად მე არ შევჩერდები ამ მსჯელობის გასარჩევად.

მარადიული გონების მთელი რიგი ეკონომიური ევოლუციები იწყება შრომის დანაწილებით. ბ-ნი პრუდონისთვის შრომის დანაწილება სრულიად უბრალო რამ არის. მაგრამ განა კასტური წყობილება არ წარმოადგენდა შრომის დანაწილების განსაზღვრულ სახეს? განა ამქრული წყობილება არ იყო სხვა სახე შრომის დანაწილებისა? და განა შრომის დანაწილება მანუფაქტურულ პერიოდში, რომელიც იწყება XVII საუკუნის ნახევრიდან და თავდება ინგლისში XVIII საუკუნის მიწურულში, ძირითადად არ განირჩეოდა იმ შრომის დანაწილებისაგან, რომელსაც ადგილი აქვს მსხვილი მრეწველობის, თანამედროვე ინდუსტრიის დროს?

ბ-ნი პრუდონი ისე დაშორებულია ჰეშმარიტებას, რომ იმასაც კი არ აქცევს ყურადღებას, რასაც ჩვეულებრივი ეკონომისტები ეხებიან. შრომის დანაწილებაზე მსჯელობისას არც კი გრძნობს საჭიროებას შეეხოს მსოფლიო ბაზარს. და განა შრომის დანაწილება XIV და XV საუკუნეებში, როდესაც ჯერ კიდევ არ არსებობდა კოლონიები, როდესაც ევროპისთვის ჯერ კიდევ არ არსებობდა ამერიკა, როდესაც აღმოსავლეთ აზიასთან მიმოსვლა-კავშირი მხოლოდ კონსტანტინოპოლის გზით ჰქონდათ, ყოველის მხრივ განსხვავებული არ უნდა ყოფილიყო XVII საუკუნეში არსებული შრომის დანაწილებისაგან, როდესაც უკვე ფართო ბაზრები არსებობდა?

მაგრამ ეს კიდევ ყველაფერი არ არის. განა ხალხთა მთელი შინაგანი ორგანიზაცია, მთელი მათი საერთაშორისო ურთიერთობა სხვა რამეს წარმოადგენს თუ არ განსაზღვრული სახის შრომის დანაწილებას? და განა ყველაფერი ეს არ უნდა იცვლებოდეს შრომის დანაწილების ცვლილებასთან ერთად?

ბ-ნ პრუდონს ისე ნაკლებად ესმის საკითხი შრომის დანაწილების შესახებ, რომ იგი არც კი იხსენიებს სოფლისგან ქალაქის განცალკევებას, რომელიც გერმანიაში, მაგალითად, IX-დან XII საუკუ-

ნემდე მოხდა. და რადგანაც ბ-ნმა პრუდონმა არ იცის ამ განცალკევების არც წარმოშობა, და არც განვითარება, ამიტომ იგი მას მარადის არსებულად უნდა ეჩვენებოდეს. მთელი წიგნის მანძილზე იგი ისე მსჯელობს, თითქოს წარმოების განსაზღვრული წესის ამ ჭმნილებას არსებობა ეწეროს უკუნითი უკუნისამდე. ყველაფერი, რასაც ბ-ნი პრუდონი შრომის დანაწილების შესახებ ამბობს, მარტოოდენ რეზიუმეა, და ამასთანავე ფრიად ზერელე, ფრიად არა სრული რეზიუმე იმისა, რაც მის წინათ უთქვამს ადამ სმიტს და ათასს სხვას.

მეორე ევოლუცია—ესაა მანქანები. ბ-ნი პრუდონის წარმოდგენაში შინაგანი კავშირი შრომის დანაწილებასა და მანქანებს შორის სრულიად მისტიკურია. შრომის დანაწილების თვითეულ სახეს წარმოების სპეციფიკური იარაღები ჰქონდა. მაგალითად, XVII საუკუნის ნახევრიდან XVIII საუკუნის ნახევრამდე ადამიანები ყველაფერს ხელით არ აკეთებდნენ. მათ ჰქონდათ ინსტრუმენტები, ინსტრუმენტები ფრიად რთული, როგორიცაა დაზგა, ხომალდი, ბერკეტი და სხვ. და სხვ.

ამიტომ იმაზე უფრო სასაცილო არა იქნება რა, რომ მანქანების წარმოშობა ავხსნათ საზოგადოდ შრომის დანაწილების ზეგავლენით.

აღვნიშნავ გაკვრით კიდევ, რომ ბ-ნი პრუდონი, რომელიც ასე ნაკლებად მიხვდა მანქანების ისტორიულ წარმოშობას, კიდევ უფრო ნაკლებ მიხვდა მათი განვითარების პროცესს. შეიძლება ვთქვათ, რომ 1825 წლამდე,—პირველი საყოველთაო კრიზისის დრომდე, მოხმარების მოთხოვნილება საერთოდ უფრო სწრაფად იზრდებოდა, ვიდრე წარმოება, და რომ მანქანების განვითარება გადაჭრით განისაზღვრებოდა ბაზრის საჭიროებით. 1825 წლის შემდეგ მანქანების გამოგონება და გამოყენება განისაზღვრება მარტოოდენ ომით მესარეწეებსა და მუშებს შორის. ეს კია, რომ ეს მართალია მარტო ინგლისისათვის. რაც შეეხება ევროპელ ხალხებს, მათ მანქანების გამოსაყენებლად ძალას ატანდა ინგლისის კონკურენცია როგორც მათ საკუთარ ბაზრებზე, ისე მსოფლიო ბაზარზეც. დაბოლოს, ჩრდილო ამერიკაში მანქანების შემოღებას იწვევდა სხვა ხალხთა კონკურენციაც და მუშა ხელის ნაკლებობაც, ე. ი. შეუსაბამობა ჩრდილო ამერიკის მოსახლეობის რაოდენობასა და სამრეწველო მოთხოვნილებებს შორის. ამ ფაქტებიდან თქვენ შეგიძლიათ დაასკვნათ, თუ როგორ ბრძნულ გამჭრიახობას იჩენს ბ-ნი პრუდონი, როდესაც იგი სწყევლის კონკურენციის ჩრდილს, იმ კონკურენციის, რომელიც მიაჩნია მესამე ევოლუციად, მანქანების ანტითეზისად!

და საერთოდ, ეს ხომ ჭეშმარიტად სისულელეა—მანქანის აღმართვა ეკონომიურ კატეგორიად შრომის დანაწილების, კონკურენციის, კრედიტის და სხვათა გვერდით.

მანქანა უფრო მეტად არ წარმოადგენს ეკონომიურ კატეგორიას, ვიდრე ხარი, რომელიც გუთანს სწევს. მანქანის თანამედროვე გამოყენება ჩვენი თანამედროვე ეკონომიური წყობილების ერთი ურთიერთობათაგანია. მაგრამ მანქანების ექსპლოატაციის წესი თვით მანქანებისგან სრულიად განსხვავებული რამეა. დენთი დენთად რჩება, იხმართ თქვენ მას ადამიანისთვის ჭრილობის მისაყენებლად თუ მიყენებული ჭრილობის მოსარჩენად.

მაგრამ ბ-ნი პრუდონი თავის თავს აღემატება, როდესაც თავის გონებაში აზვიადებს კონკურენციის, მონოპოლიის, ხარკის ან საზოგადოებრივი წესრიგის, სავაჭრო ბალანსის, კრედიტის და საკუთრების მნიშვნელობას, ამწკრივებს რა მათ იმ რიგზე, როგორც მე ჩამოვთვალე. თითქმის ყველა საკრედიტო დაწესებულება უკვე განვითარებული იყო ინგლისში XVIII საუკუნის დასაწყისს, მაშასადამე, მანქანების გამოგონებამდე. სახელმწიფო კრედიტი წარმოადგენდა მხოლოდ ახალ წესს ხარკების გადიდებისა და, ამგვარად, იმ ახალ მოთხოვნილებათა დაფარვისა, რომელთაც იწვევდა ძალაუფლების გადასვლა ბურჟუაზიული კლასის ხელში.

დასასრულ, საკუთრება შეადგენს უკანასკნელ კატეგორიას ბ-ნი პრუდონის სისტემაში. რეალურ ცხოვრებაში, პირიქით, შრომის დანაწილება და ბ-ნი პრუდონის ყველა დანარჩენი კატეგორია მხოლოდ საზოგადოებრივი ურთიერთობანია, რომელნიც ერთობლივ ჰქმნიან იმას, რასაც დღეს საკუთრება ეწოდება; ამ ურთიერთობათა გარეშე ბურჟუაზიული საკუთრება მეტაფიზიკურ ანუ იურიდიულ ილუზიას წარმოადგენს. სხვა ეპოქის საკუთრება, ფეოდალური საკუთრება სულ სხვა საზოგადოებრივ ურთიერთობათა შიგნით ვითარდება. ბ-ნი პრუდონი, სახავს რა საკუთრებას დამოუკიდებელ ურთიერთობად, უარესს სჩადის, ვიდრე მეთოდოლოგიურ შეცდომას: იგი ცხადად გვიჩვენებს, რომ ვერ გაურკვევია თავისთვის ის კავშირი, რომელიც აერთიანებს ბურჟუაზიულ წარმოების ყველა ფორმას, რომ ვერ გაუგია განსაზღვრული ეპოქის წარმოების ფორმების ისტორიული და გარდამავალი ხასიათი. ბ-ნ პრუდონს, რომელიც ჩვენს საზოგადოებრივ დაწესებულებებში არ ხედავს ისტორიულ შედეგს, რომელსაც არ ესმის არც მათი წარმოშობა და არც მათი განვითარების პროცესი, მათი მარტოოდენ დოგმატიური კრიტიკა შეუძლია აწარმოოს.

ამიტომაც ბ-ნი პრუდონი იძულებულია მათი განვითარების

ასახსნელად ფიქციას მიმართოს. მას წარმოუდგენია, რომ შრომის დანაწილება, კრედიტი, მანქანები და სხვ. მისი აკვიატებული იდეის, თანასწორობის იდეის გულისთვის იყო გამოგონილი. მისი ახსნა-განმარტება ჭეშმარიტად მომხიბლველად გულუბრყვილოა. ყველა ეს თანასწორობისთვის იყო გამოგონილი, მაგრამ, სამწუხაროდ, მან თანასწორობის წინააღმდეგ იბრუნა პირი. ყველა მისი მსჯელობა ამ დასკვნამდე მიდის. სხვა სიტყვებით: იგი ღებულობს სრულიად თვითნებურ გულვებას, და, რადგანაც რეალური განვითარება და მისი ფიქცია ყოველ ფეხის ნაბიჯზე ერთი მეორეს ეწინააღმდეგება, აქედან ასკვნის, რომ წინააღმდეგობა არსებობსო. მაგრამ ამასთან იგი მალავს, რომ წინააღმდეგობა არსებობს მხოლოდ მის აკვიატებულ იდეებსა და რეალურ მოძრაობას შორის.

ამგვარად, ბ-ნმა პრუდონმა, უმთავრესად, თავისი ისტორიული ცოდნის არასაკმარისობის გამო, ვერ გაიგო, რომ როდესაც ადამიანები თავიანთ საწარმოო უნარს (facultés) ანვითარებენ, ე. ი. როდესაც ცხოვრობენ, ისინი ჰქმნიან ერთმანეთს შორის განსაზღვრულ ურთიერთობათ და რომ ამ ურთიერთობათა ფორმები აუცილებლად იცვლება ამ საწარმოო უნარის ცვლილებასა და ზრდასთან ერთად. მან ვერ შეამჩნია, რომ ეკონომიური კატეგორიები ამ რეალურ ურთიერთობათა აბსტრაქციებია მხოლოდ, რომ ისინი მხოლოდ იმდენად წარმოადგენენ ჭეშმარიტებას, რამდენადაც ეს ურთიერთობანი მართლა არსებობენ. ამგვარად, იგი იმავე შეცდომას სჩადის, რასაც სჩადიან ბურჟუაზიული ეკონომისტები, ეკონომიურ კატეგორიებს რომ მარადიულ კანონებად სთვლიან და არა ისტორიულ კანონებად, რომელნიც კანონობენ ისტორიული განვითარების მხოლოდ განსაზღვრულ საფეხურზე, საწარმოო ძალთა განვითარების განსაზღვრულ სტადიაზე. ამნაირად, იმის ნაცვლად, რომ ეს პოლიტიკურ-ეკონომიური კატეგორიები განიხილოს როგორც რეალურ, წარმავალ, ისტორიულ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა აბსტრაქციები, ბ-ნი პრუდონი მთელს კონსტრუქციას უკუღმა აბრუნებს თავის მისტიკურ წარმოდგენაში, მხოლოდ ამ აბსტრაქციების განხორციელებას ხედავს რეალურ ურთიერთობაში. და თვით ეს აბსტრაქციები წარმოადგენს ფორმულებს, რომელნიც ქვეყნის გაჩენიდანვე სთვლემდნენ მამა ღმერთის წიაღში.

მაგრამ აქ ჩვენი კეთილი ბ-ნი პრუდონი დიდ გონებრივ თრთოლვას განიცდის. თუ ყველა ეს ეკონომიური კატეგორია ღვთის გულის ემანაციაა, თუ იგი ადამიანთა ფარული და მარადიული სიცოცხლეა, მაშ როგორ ხდება, ჯერ-ერთი, ის, რომ არსებობს განვითარება, და, მეორე, ის, რომ ბ-ნი პრუდონი არაა კონსერვატორი?

ამ ცხად წინააღმდეგობათ იგი ხსნის ანტაგონიზმების მთელი სისტემით.

ამ ანტაგონიზმთა სისტემის გასარკვევად ავიღოთ მაგალითი.

მონოპოლია კარგი რამ არის, ვინაიდან იგი ეკონომიური კატეგორიაა, მაშასადამე, ღვთის ემანაციაა. კონკურენციაც კარგი რამ არის, ვინაიდან ისიც ეკონომიური კატეგორიაა. მაგრამ რაც არ არის კარგი, ესაა—მონოპოლიის რეალობა და კონკურენციის რეალობა. და ამაზე უარესი კიდევ ის არის, რომ მონოპოლია და კონკურენცია ერთი მეორის შთანმთქმელია. როგორღა უნდა მოვიქცეთ აქ? რადგანაც ორივე ეს მარადიული აზრი ღვთისა ერთი მეორეს ეწინააღმდეგება, ამიტომ ბ-ნი პრუდონის წარმოდგენით, ცხადია, რომ ღმერთს ამ ორი აზრის სინთეზისიც აქვს,—სინთეზისი, რომელშიაც მონოპოლიის ბოროტება კონკურენციით გაწონასწორდება და—პირიქით. ორსავე იდეას შორის ბრძოლა იმ შედეგს მოიტანს, რომ ისინი მარტოოდენ თავიანთი კარგი მხარეების გამომჟღავნებელნი იქნებიან. ამიტომ საჭიროა ღმერთს გამოვგლიჯოთ მისი ფარული აზრი, შემდეგ იგი გამოვიყენოთ ცხოვრებაში და ყველაფერი კარგად წავა; საჭიროა გზითა გამოცხადებისა გამოვააშკარავოთ სინთეტიური ფორმულა, კაცობრიობის უპიროვნო გონებაში დაფარული. და ბ-ნი პრუდონი სრულიად უყოყმანოდ კისრულობს ქადაგის როლს.

მაგრამ ერთ წუთს დააკვირდით რეალურ ცხოვრებას. თანამედროვე ეკონომიურ ცხოვრებაში თქვენ ჰპოებთ არა მარტო კონკურენციას და მონოპოლიას, არამედ მათ სინთეზსაც, რომელიც წარმოადგენს არა ფორმულას, არამედ—მოძრაობას. მონოპოლია წარმოშობს კონკურენციას, კონკურენცია—მონოპოლიას. მაგრამ ეს განტოლება არა თუ არ სპობს თანამედროვე მდგომარეობის სიძნელეს, როგორც ეს წარმოდგენილი აქვთ ბურჟუაზიულ ეკონომისტებს, არამედ უფრო ძნელსა და უფრო დახლართულ მდგომარეობას ჰქმნის. და ასე, როდესაც თქვენ სცვლით იმ საფუძველს, რომელზედაც შენდება თანამედროვე ეკონომიური ურთიერთობა, როდესაც სპობთ წარმოების თანამედროვე წესს, თქვენ სპობთ არა მარტო კონკურენციას, მონოპოლიას და მათ ანტაგონიზმს, არამედ მათ ერთიანობასაც, მათ სინთეზისს, მოძრაობას, რომელიც მართლა აწონასწორებს კონკურენციასა და მონოპოლიას.

ახლა მე თქვენ მოგიყვანთ ბ-ნი პრუდონის დიალექტიკის მაგალითს.

თავისუფლება და მონობა შეადგენს ანტაგონიზმს. მე არ მჭირდება თავისუფლების არც კარგსა და არც ცუდ მხარეებზე ლაპარაკი. რაც შეეხება მონობას, მე არ მჭირდება ლაპარაკი მის

ცულ მხარეებზე. ერთადერთი რამ, რაც ახსნილი უნდა იქნეს, ეს არის კარგი მხარე მონობისა. ლაპარაკია არა არაპირდაპირს მონობაზე, პროლეტარის მონობაზე; ლაპარაკია პირდაპირს მონობაზე, შავკანიანთა მონობაზე სურინამში, ბრაზილიაში, ჩრდილო-ამერიკის სამხრეთ ოლქებში.

პირდაპირი მონობა ჩვენი თანამედროვე ინდუსტრიალიზმის საფუძველს წარმოადგენს იმ ზომითვე, როგორც მანქანები, კრედიტი და სხვ. არ არის მონობა, არ არის ბამბა, არ არის ბამბა, არ არის თანამედროვე ინდუსტრია. მონობამ აქცია ძვირფასად ახალშენები, ახალშენებმა გამოიწვიეს მსოფლიო ვაჭრობა, ხოლო მსოფლიო ვაჭრობა აუცილებელი პირობაა მსხვილი მანქანური მრეწველობის. ამიტომ ზანგებით ვაჭრობის დამყარებამდე ახალშენები ძალიან მცირე პროდუქტებს აძლევდნენ ძველ ქვეყანას და მათ ძალიან სუსტი გავლენა ჰქონდათ მსოფლიოს საერთო მდგომარეობაზე. ამგვარად, მონობა უაღრესად მნიშვნელოვან ეკონომიურ კატეგორიას წარმოადგენს. უმონობოდ ჩრდილო-ამერიკა, ეს ფრიად პროგრესიული მხარე, პატრიარქალურ მხარედ გადაიქცეოდა. ამოშალეთ ხალხთა რუკიდან მარტოოდენ ჩრდილო-ამერიკა და თქვენ მიიღებთ ანარქიას, თანამედროვე ვაჭრობისა და თანამედროვე ცივილიზაციის სრულს დაცემას. და მონობის მოსპობა იქნებოდა ჩრდილო-ამერიკის ამოშლა ხალხთა რუკიდან. რადგანაც მონობა ეკონომიური კატეგორიაა, ამიტომ ჩვენ მას ქვეყნის დასაწყისიდან ყველა ხალხში ვხვდებით. თანამედროვე ხალხებმა მოახერხეს მხოლოდ დაემალათ თავიანთ შორის მონობა და ახდილად შეეტანათ იგი ახალს ქვეყანაში. როგორ მოიქცევა ჩვენი კეთილი ბ-ნი პრუდონი მონობაზე ამ მსჯელობის შემდეგ? იგი დაიწყებს თავისუფლებისა და მონობის სინთეზისის ძებნას, ნამეტურ ოქროს შუაგულის ძებნას, სხვა სიტყვებით, მონობასა და თავისუფლებას შორის წონასწორობის ძებნას.

ბ-ნი პრუდონი კარგად მიხვდა, რომ ადამიანები აწარმოებენ მაუდს, ტილოს, აბრეშუმის ქსოვილებს. იფიქრეთ, რა დიდ დამსახურებას ნიშნავს ყველა ამის გაგება! მაგრამ რასაც ბ-ნი პრუდონი ვერ მიხვდა, ეს არის ის, რომ ადამიანები, მათი უნარის მიხედვით, ჰქმნიან საზოგადოებრივ ურთიერთობათაც, რომლებშიაც ისინი მაუდსა და ტილოს აწარმოებენ. კიდევ უფრო ნაკლებ მიხვდა ბ-ნი პრუდონი იმას, რომ ადამიანები, რომელნიც ჰქმნიან საზოგადოებრივ ურთიერთობათ მათი მატერიალური პროდუქტივობის შესაბამისად, ჰქმნიან აგრეთვე იდეებს, კატეგორიებს, ე. ი. თვით ამ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა აბსტრაქტულ, იდეალურ გამოხატულებათ. ამგვარად, კატეგორიები ისევე ნაკლებად არის მა-

რადიული, როგორც ის ურთიერთობანი, რომელთაც ისინი გამოხატავენ. ისინი ისტორიულ და წარმავალ პროდუქტს წარმოადგენენ. ბ-ნი პრუდონისთვის, პირიქით, აბსტრაქციები, კატეგორიები პირველადს მიზეზს წარმოადგენს. მისი აზრით, სწორედ ისინი, და არა ადამიანები, ჰქმნიან ისტორიას. აბსტრაქცია, კატეგორია, აღებული როგორც ასეთი, ე. ი. ადამიანებისა და მათი მატერიალური საქმეებისგან განცალკევებულად, რასაკვირველია, უქვდავია, შეუმუსრავია, უვნებოა; იგი წმინდა გონების არსებაა, რაც მხოლოდ იმას ნიშნავს, რომ აბსტრაქცია, აღებული როგორც ასეთი, აბსტრაქტულია. დიდებული ტავტოლოგიაა!

მაშასადამე, ეკონომიური ურთიერთობანი, კატეგორიების ფორმით განხილულნი, ბ-ნი პრუდონისთვის მარადიულ ფორმულებს წარმოადგენენ, რომელთაც არც დასაწყისი აქვთ და არც განვითარება.

სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ: ბ-ნი პრუდონი პირდაპირ არ ამტკიცებს, რომ მას ბურჟუაზიული ცხოვრება წარმოდგენილი აქვს მარადიულ ჭეშმარიტებად, მაგრამ ამას იგი ამბობს არაპირდაპირ, როდესაც აღმერთებს იმ კატეგორიებს, რომელნიც აზრის ფორმით ბურჟუაზიულ ურთიერთობათა გამომხატველნი არიან. ბურჟუაზიული საზოგადოების პროდუქტი მას მიაჩნია სპონტანურ, თავისთავადი სიცოცხლით დაჯილდოებულ, მარადიულ არსებად. როგორც კი იგი მის წინ დადგება კატეგორიის, აზრის სახით. მაშასადამე, იგი ბურჟუაზიულ ჰორიზონტზე მაღლა აწევას ვერ ახერხებს, და რადგანაც იგი ბურჟუაზიული იდეებით აზროვნობს, რომლებიც მუდამ ჭეშმარიტი ჰგონია, ამიტომ იგი ეძებს ამ იდეების სინთეზისს, მათ წონასწორობას და ვერ ამჩნევს, რომ მათი თანამედროვე წესი ერთი მეორის გაწონასწორებისა არის ერთადერთი წესი, რომელიც კი შესაძლებელია.

ნამდვილად იგი სწორედ ისე იქცევა, როგორც ყველა კეთილი ბურჟუა. ყველა ასეთი ბურჟუა ამბობს, რომ კონკურენცია, მონოპოლია და სხვ. პრინციპში, ე. ი. აბსტრაქტული იდეის სახით აღებული, წარმოადგენს ცხოვრების საფუძველს, მაგრამ სინამდვილეში ბევრის მხრივ არაა დამაკმაყოფილებელი. ყველა მათ უნდათ კონკურენცია მისი დამღუპველი შედეგების გარეშე. ყველა მათ სურთ შეუძლებელი, ე. ი. ბურჟუაზიული ცხოვრების პირობები მათი აუცილებელი შედეგების გარეშე. ყველა მათ, ყველას ერთნაირად, არ ესმის, რომ წარმოების ბურჟუაზიული ფორმა ისტორიული და წარმავალი ფორმაა სწორედ ისევე, როგორც ფეოდალური ფორმა იყო. ეს შეცდომა წარმოსდგება იქიდან, რომ მათ თვალში ადამიანი-ბურჟუა ყოველი

საზოგადოების ერთადერთ შესაძლებელ საფუძველს წარმოადგენს; წარმოსდგება იქიდან, რომ მათ ვერ წარმოუდგენიათ საზოგადოების ისეთი წყობილება, სადაც ადამიანი აღარ იყოს ბურჟუა.

ამიტომ ბ-ნი პრუდონი აუცილებლობით დოქტრინერია. ის ისტორიული მოძრაობა, რომელიც, მთელი ქვეყნიერების შემძვრელია, მისთვის იხსნება სამართლიანი წონასწორობის, ორი ბურჟუაზიული იდეის სინთეზისის აღმოჩენის პრობლემაში. ოსტატური ხერხიანობით ეს მარჯვე ყმაწვილი ფარდას ჰხდის ღვთის ფარულ აზრს, ერთიანობას ორი განცალკევებული იდეისას, რომელნიც განცალკევებულნი არიან მხოლოდ იმიტომ, რომ ბ-ნმა პრუდონმა ისინი განაცალკევა პრაქტიკული ცხოვრებისგან, თანამედროვე წარმოებისგან, რომელიც წარმოადგენს ამ იდეებით გამოხატულ რეალობათა კომბინაციას. იმ დიადი ისტორიული მოძრაობის ადგილას, რომელიც წარმოიშვება კონფლიქტის ნიადაგზე ადამიანების უკვე დაპყრობილ საწარმოო ძალთა და მათ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა შორის, რომელნიც აღარ შეესაბამებიან იმ საწარმოო ძალებს; იმ საშინელ ბრძოლათა ადგილას, რომლებიც მზადდება თვითეული ერის სხვადასხვა კლასებს შორის და სხვადასხვა ერებს შორის; მასების იმ პრაქტიკული და ძალადობითი მოქმედების ადგილას, რომელსაც მარტოოდენ შეუძლია გადასჭრას ამ შეჯახების საქმე; ამ ფართო, ხანგრძლივი და რთული მოძრაობის ადგილას ბ-ნი პრუდონი აყენებს საკუთარი თავის ბავშვურ (cacadauphin) მოძრაობას. და ამნაირად გამოდის, რომ ისტორიას ჰქმნიან სწავლულები, ადამიანები, რომელთაც უნარი შესწევთ მოსტაცონ ღმერთს მისი გულითადი აზრი. დაბალი ხალხის საქმე კი მარტოოდენ ისაა, რომ მათი გამოცხადება გაატაროს ცხოვრებაში.

თქვენ ახლა მიმხვდარი ხართ, თუ რატომ არის ბ-ნი პრუდონი ყოველი პოლიტიკური მოძრაობის გადაჭრით წინააღმდეგი. თანამედროვე პრობლემების გადაჭრა მისთვის საზოგადოებრივ მოქმედებაში კი არ მდგომარეობს, არამედ მისი საკუთარი თავის დიალექტიკურ წრებრუნვაში. სწორედ იმიტომ, რომ მისთვის კატეგორიები მამოძრავებელ ძალას წარმოადგენს, საჭირო არაა პრაქტიკული ცხოვრების შეცვლა კატეგორიების შესაცვლელად. სრულიად პირიქით. უნდა შეიცვალოს კატეგორიები და ამის შედეგი იქნება რეალური საზოგადოების ცვლილება.

სურს რა შეარიგოს წინააღმდეგობანი, ბ-ნი პრუდონი არც კი კითხულობს, ხომ არ არის აუცილებელი ამ წინააღმდეგობათა თვით საფუძვლის მოსპობაო. იგი ყველაფერში იმ პოლიტიკურ დოქტრინერს ჰგავს, რომელიც მოითხოვს მეფეს, დეპუტატთა პალატას

და ლორდთა პალატას როგორც საზოგადოებრივი ცხოვრების განუყოფელ ნაწილებს, როგორც მარადიულ კატეგორიებს. მხოლოდ იგი ეძებს ახალ ფორმულას წონასწორობისათვის ხელისუფლების ამ ორგანოთა შორის (მაშინ, როდესაც მათ შორის წონასწორობა სწორედ თანამედროვე მოძრაობაში მდგომარეობს, რომელშიაც ერთ-ერთი ამ ორგანოთაგან ხან იმარჯვებს სხვებზე და ხან დამარცხება-დამონავებას განიცდის). სწორედ ამგვარადვე XVIII საუკუნეში ბევრი მდარე მოაზროვნე იმ ფორმულის ძიებაში იყო, რომელიც დაამყარებდა წონასწორობას საზოგადოებრივ წოდებებსა, თავადაზნაურობასა, მეფესა, პარლამენტებსა და სხვ. შორის, მაგრამ მეორე დღეს არ აღმოჩნდა უკვე არც მეფე, არც პარლამენტი, არც თავადაზნაურობა. ნამდვილ წონასწორობას ამ ანტაგონიზმებს შორის წარმოადგენდ დამხობა ყველა საზოგადოებრივ ურთიერთობათა, რომელნიც საფუძველს შეადგენდნენ ამ ფეოდალური ჭმნილებებისა და მათ შორის არსებული ანტაგონიზმისათვის.

რადგანაც ბ-ნი პრუდონი აყენებს, ერთის მხრივ, მარადიულ იდეებს, წმინდა გონების კატეგორიებს, და, მეორეს მხრივ, ადამიანთ და მათ პრაქტიკულ ცხოვრებას, რომელიც, როგორც იგი ამტკიცებს, ამ კატეგორიების გამოყენებას წარმოადგენს, ამიტომ თქვენ მის ნაწერში თავიდანვე ნახავთ დუალიზმს ცხოვრებასა და იდეებს შორის, სულსა და სხეულს შორის, დუალიზმს, რომელიც შემდგომ სხვადასხვა ფორმით მეორდება. თქვენ ხედავთ ახლა, რომ ეს ანტაგონიზმი არის მარტოოდენ უუნარიანობა ბ-ნი პრუდონისა გაიგოს მის მიერ გაღმერთებული კატეგორიების მიწიური წარმოშობა და მიწიური ისტორია.

წერილი ძალიან გამიგრძელდა და აღარ შემიძლია შევეხო ბ-ნი პრუდონის სასაცილო იერიშებს კომუნიზმის წინააღმდეგ. დამეთანხმეთ ჯერჯერობით, რომ იმ კაცს, რომელმაც თანამედროვე საზოგადოებრივი წყობილება ვერ გაიგო, კიდევ უფრო ნაკლებ უნდა ესმოდეს როგორც ამ წყობილების დამხობისაკენ მიმართული მოძრაობა, ისე ამ რევოლუციური მოძრაობის ლიტერატურული გამოსახულება.

ერთად'ერთი პუნქტი, რაშიაც მე ბ-ნ პრუდონს სავსებით ვეთანხმები, ესაა მისი ზიზღი სოციალისტური სანტიმენტალობისადმი. ჯერ კიდევ მასზე ადრე მე ბევრი მტერი მოვიპოვე იმით, რომ სასაცილოდ ვიღებდი ცხვრულ, სანტიმენტალურ, უტოპიურ სოციალიზმს. მაგრამ განა უცნაური ილუზიებით არ ირთობს თავს ბ-ნი პრუდონი, როდესაც იგი თავის წვრილ ბურჟუას სანტიმენტალობას,—მე მინდა ვთქვა: თავის დეკლამაციებს ოჯახისა, ცოლ-

ქმრული სიყვარულისა და სხვა მსგავსი ვულგარობის შესახებ,—უპირისპირებს სოციალისტურ სანტიმენტალიზმს, რომელიც ფ უ რ ი ე ს ნაწერში, მაგალითად, ბევრად უფრო ღრმაა. ვიდრე ჩვენი კეთილი პ რ უ დ ო ნ ი ს პრეტენზიებით აღსავსე სისულელეები? იგი იმდენად გრძნობს თავისი არგუმენტების არარაობას, თავის სრულს უუნარიანობას საგანზე მსჯელობისას, რომ, თავდავიწყებული შმაგობს, გაჰკივის, ბრაზობს irae hominis probi (კეთილშობილი კაცის გულისწყრომით), დორბლმორეული ილანძღება, ბრალსა სდებს სხვებს, ჰგოდებს საძრახობაზე, შავჭირზე, გულში ხელს იცემს და ტრაბახობს ღვთისა და ადამიანთა წინაშე, რომ მას ბრალი არ მიუძღვის სოციალისტურ უშვერობაში. იგი სოციალისტურ სანტიმენტალობას ანუ იმას, რასაც ასეთად სთვლის, კი არ ებრძვის, როგორც კრიტიკოსი. არა, თითქოს წმინდანიაო, თითქოს პაპიაო, იგი შეაჩვენებს საწყალ ცოდვილებს და დიდებას უგალობს წვრილ ბურჟუაზიას და მისი ოჯახური კერის უბადრუკ, საყვარელ და პატრიარქალურ ილუზიებს. და ეს სრულიადაც შემთხვევითი არაა. ბ-ნი პ რ უ დ ო ნ ი თავიდან ფეხებამდე წვრილი ბურჟუაზიის ფილოსოფოსი და ეკონომისტია. წ ვ რ ი ლ ი ბ უ რ ჟ უ ა განვითარებულ საზოგადოებაში, თავისი მდგომარეობის მეოხებით, ერთის მხრივ, სოციალისტი ხდება, და, მეორეს მხრივ, ეკონომისტი, სხვა სიტყვებით: იგი თვალმოჭრილია მსხვილი ბურჟუაზიის დიდსაჩინოებით და თანაუგრძნობს ხალხის ტანჯვას. იგი ერთსა და იმავე დროს ბურჟუაც არის და ხალხიც. გულში თავი მოაქვს იმით, რომ იგი პირუთვნელია, რომ მან ჰპოვა ჭეშმარიტი წონასწორობა, რომელსაც აქვს პრეტენზია ოქროს შუაგულისგან განსხვავებულობისა. ასეთი წვრილი ბურჟუა ალმერთებს წ ი ნ ა ა ღ მ დ ე გ ო ბ ა ს, ვინაიდან წინაალმდეგობაშია მთელი მისი არსება. მთლად იგი ცოცხალი, მომქმედი საზოგადოებრივი წინააღმდეგობაა. მან თეორიით უნდა დაასაბუთოს ის, რასაც იგი წარმოადგენს სინამდვილეში. და ბ-ნ პ რ უ დ ო ნ ს ეკუთვნის ეს დამსახურება,—რომ იგი საფრანგეთის წვრილი ბურჟუაზიის მეცნიერი განმმარტებელია, რაც ნამდვილ დამსახურებას წარმოადგენს, ვინაიდან წვრილი ბურჟუაზია აუცილებელი მონაწილე იქნება ყველა იმ სოციალურ რევოლუციათა, რომლებიც მზადდება.

მე მინდოდა ამ წერილთან ერთად გამომეგზავნა ჩემი წიგნი პოლიტიკური ეკონომიის შესახებ, მაგრამ დღემდე ვერ მოვახერხე გამოცემა ამ ნაშრომის და აგრეთვე გერმანიის ფილოსოფოსებისა და სოციალისტების კრიტიკისაც, რომელზედაც მე თქვენ გელაპარაკეთ ბრიუსელში. არ დაიჯერებთ, რაოდენ დიდ დაბრკოლებას ხვდება გერმანიაში ამგვარი გამოცემა, ჯერ-ერთი,—პოლიციის მხრივ, და

მეორე,—გამომცემელთა მხრივ, რომელნიც თვითონ არიან დაინტერესებული წარმომადგენლები იმ პრინციპების, რომელთაც მე ვებრძვი. ხოლო რაც შეეხება ჩვენს საკუთარ პარტიას, იგი არა მხოლოდ ღარიბია, არამედ გერმანიის კომუნისტური პარტიის თვალსაჩინო ნაწილი უკმაყოფილოც არის ჩემი იმიტომ, რომ მე მის უტოპიებსა და დეკლამაციებს ვებრძვი.

თქვენი კარლ მარქსი.

P. S. იქნებ თქვენ მკითხოთ: რატომ მოგწერეთ ცუდი ფრანგული ენით, ნაცვლად იმისა, რომ მომეწერა კარგი გერმანულით? ეს იმიტომ, რომ საქმე ფრანგ მწერალს შეეხება.

დიდად დამავალებთ, თუ ძალიან არ დამიყოვნებთ თქვენს პასუხს, რათა ვიცოდე, გაგებული ვარ თუ არა თქვენს მიერ ამ ბარბაროსული ფრანგულის სამოსელში.

2. კ. მარქსის წერილი „სოციალ-დემოკრატის“ რედაქტორისადმი

(„Sozialdemokrat“-იდან, 1865 წ., № 16, 17 და 18)
ლონდონი, 1865 წ. იანვრის 24.

დიდადპატივცემულო ბატონო!

გუშინ მივიღე თქვენი წერილი, რომელშიაც პრუდონის დაწვრილებით შეფასებას მთხოვთ. ვწუხვარ, რომ დროის უქონლობა ნებას არ მაძლევს შევასრულო თქვენი სურვილი. თანაც არც ერთი მისი ნაწერი ხელთ არ მაქვს. მაგრამ, რათა ჩემი კეთილი სურვილი დაგიმტკიცოთ, ვწერ ნაჩქარევად ამ მოკლე მიმოხილვას. თქვენ შეგიძლიათ მასში ჩაურთოთ, ჩაუმატოთ მას, გამოაკლოთ,—ერთის სიტყვით, მოექცეთ ისე, როგორც გსურთ. („ჩვენ საუმჯობესოდ ვსცანით, უცვლელად დაგვებეჭდაო“,—დასძენდა რედაქცია სასხოლიო შენიშვნაში).

პრუდონის პირველი ლიტერატურული ცდები მე აღარ მაგონდება. მისი მოწაფური ნაშრომი „Langue universelle“-ის (მსოფლიო ენის) შესახებ გვიმტკიცებს, თუ როგორ მოურიდებლად ჰკიდებდა ხელს ისეთ პრობლემებს, რომელთა გადასაჭრელად მას ჯერ კიდევ სრულიად ელემენტარული ცოდნა არ მოეპოებოდა.

მისი პირველი თხზულება: „Qu'est-ce que la Propriété?“ უეჭველად მისი საუკეთესო ნაწარმოებია. იგი ეპოქის შემქმნელია, თუ თავისი შინაარსის სიახლით არა, ყოველ შემთხვევაში, ძველის თქმის ახალი და გაბედული მანერით.* რასაკვირველია, ფრანგი სოციალისტებისა და კომუნისტების თხზულებებში, რომლებსაც იგი იცნობდა, „la propriété“ [„საკუთრება“] არა თუ კრიტიკაში გატარებული, არამედ—უტოპისტურად „მოსპობილიც“ იყო. სენ-სიმონისა[96] და ფურიეს[97] მიმართ პრუდონი ამ ნაწერში დაახ-

---

* ყველა დღევანდლამდე გამოქვეყნებულ ტექსტში იყო: alles zu sagen. ხოლო უნდა ყოფილიყო: altes zu sagen, როგორც ეს სჩანს მარქს—ენგელს—ლენინის ინსტიტუტის არქივში არსებულ მარქსის ხელნაწერის ნაწილიდან.—შ ე ნ ი შ ვ ნ ა რ უ ს. გ ა მ ო ც.

ლოებით იმასვე წარმოადგენს, რასაც ფ ე ი ე რ ბ ა ხ ი[98] ჰეგელის მიმართ. ფეიერბახი ფრიად ღარიბია ჰ ე გ ე ლ თ ა ნ შედარებით. მიუხედავად ამისა, ჰ ე გ ე ლ ს შ ე მ დ ე გ იგი ეპოქის შემქმნელი იყო, რადგანაც მან ხაზი გაუსვა ზოგიერთ ქრისტიანული ცნობიერებისათვის უსიამოვნო და კრიტიკის განვითარებისათვის მნიშვნელოვან პუნქტს, რომელიც ჰ ე გ ე ლ ი ს მიერ მისტიკურ clair obscur-ში [ბინდბუნდში] იყო დატოვებული.

შემდეგ, პ რ უ დ ო ნ ი ს ამ ნაწერს ახასიათებს, თუ შეიძლება ასე ვთქვა, სტილის ძლიერი ძარღვიანობა, და, ჩემის აზრით, სწორედ სტილი შეადგენს მის მთავარ ღირსებას. იქაც კი, სადაც პ რ უ დ ო ნ ი სხვების ძველ ნათქვამს იმეორებს, თქვენ გრძნობთ, რომ იგი ამ სათქმელს დამოუკიდებლად პოულობს, რომ ის, რასაც იგი ამბობს, მისთვის ახალი იყო და თვითონაც ახლად მიაჩნია.

მისი გამომწვევი გაბედულობა, რომელიც არ დრკება პოლიტიკური ეკონომიის „წმიდათა წმიდაზე" თავდასხმის წინაშე, მისი გონებამახვილი პარადოქსები, რომლებითაც იგი დასცინის ბურჟუას ჩვეულ წარმოდგენებს, მისი გესლიანი კრიტიკა, მისი მწარე ირონია, აქა-იქ ღრმა და ჭეშმარიტი აღშფოთების გრძნობა არსებული წყობილების უმსგავსოების წინააღმდეგ, რევოლუციური თავგამოდება,—ყველაფერი ეს „Qu'est-ce que la propriété?"-ს მკითხველს ელექტრონის ნაკადივით უვლიდა და წიგნის გამოსვლის დღიდანვე დიდ იმპულსს ჰქმნიდა საზოგადოებისათვის. პოლიტიკური ეკონომიის წმინდა მეცნიერულ ისტორიაში ეს ნაწარმოები არც კი იქნებოდა მოხსენების ღირსი. მაგრამ ამგვარი სენსაციური ნაწარმოები მეცნიერებაშიაც ასრულებს განსაზღვრულ როლს, ისე როგორც სიტყვაკაზმულ მწერლობაში. აიღეთ, მაგალითად, მ ა ლ თ უ ს ი ს[99] წიგნი „Population"-ის [„მოსახლეობის"] შესახებ. მისი პირველი გამოცემა სხვას არას წარმოადგენს, გარდა „sensational pamphlet"-ისა [„სენსაციური პამფლეტისა"], ამასთან—პ ლ ა გ ი ა ტ ი ს ა თავიდან ბოლომდე. მიუხედავად ამისა, რაოდენ დიდი იმპულსი მისცა ამ პ ა ს კ ვ ი ლ მ ა ადამიანთა მოდგმას!

პ რ უ დ ო ნ ი ს წიგნი რომ ხელთ მქონდეს, მე ადვილად დაგანახვებდით რამდენსამე მაგალითზე მისი წერის პ ი რ ვ ე ლ მ ა ნ ე რ ა ს. იმ პარაგრაფებში, რომლებიც თვით მას უმნიშვნელოვანესად მიაჩნია, იგი კ ა ნ ტ ი ს ა ნ ტ ი ნ ო მ ი ე ბ ი ს მეთოდს ჰბაძავს,—კ ა ნ ტ ი ერთადერთი გერმანელი ფილოსოფოსი იყო, რომელსაც იგი მაშინ თარგმანებით იცნობდა.—და, იმ მტკიცე შთაბეჭდილებას გვიტოვებს, რომ მისთვის, როგორც კ ა ნ ტ ი ს თ ვ ი ს, ანტინომიების ახსნა ადამიანის

გონების „მიღმა“ არის, ე. ი. რომ მის საკუთარ გონებას ამ ანტინომიების ახსნა არ ძალუძს.*

მაგრამ, გარეგნულად საშინელი რევოლუციონერობის მიუხედავად, ჩვენ უკვე „Qu'est-ce que la propriété?“-ში ვამჩნევთ ამ წინააღმდეგობას, რომ პრუდონი, ერთის მხრივ, საზოგადოებას კრიტიკას უწევს საფრანგეთის წვრილი გლეხის (შემდგომ წვრილი ბურჟუას) თვალსაზრისის მიხედვით და, მეორეს მხრივ,—იმავე საზოგადოებას იმ საზომით უდგება, რომელიც მის მიერ სოციალისტებისგანაა აღებული.

უკვე სათაური ამჟღავნებს წიგნის ნაკლს. კითხვა ისე ყალბად იყო დასმული, რომ მასზე სწორი პასუხის გაცემა არ შეიძლებოდა. ანტიურმა „საკუთრების ურთიერთობამ“ ადგილი დაუთმო ფეოდალურს, ფეოდალურმა—ბურჟუაზიულს.[100] ამგვარად, თვით ისტორიამ შეასრულა წარსული საკუთრების ურთიერთობის კრიტიკა. ის, რასაც პრუდონისთვის საკითხი არსებითად შეეხებოდა, იყო არსებული თანამედროვე ბურჟუაზიული საკუთრება. იმ კითხვაზე, თუ რა არის ეს საკუთრება, პასუხის გაცემა შეიძლებოდა მხოლოდ „პოლიტიკური ეკონომიის“ კრიტიკული ანალიზით, რომელიც უნდა შეხებოდა საკუთრების ურთიერთობათ მთლიანად, არა მათ იურიდიულ გამოხატულებას ნების ყოფის ურთიერთობის სახით, არამედ—მათ რეალურ სახეობას, ე. ი. როგორც საწარმოო ურთიერთობათ. მაგრამ რადგანაც პრუდონმა ამ ეკონომიური ურთიერთობათა ერთობლივობა „საკუთრების“, „la propriété“-ს იურიდიულ ცნებას დაუქვემდებარა, მას აღარ შეეძლო იმ პასუხს გასცილებოდა, რომელიც ბრისომ (Brissot)[101] იმავე სიტყვებით მსგავსსავე ნაწარმოებში უკვე 1789 წლის წინად მოგვცა: „La Propriété c'est le vol“ [„საკუთრება ქურდობაა“]*.

უკეთეს შემთხვევაში, აქედან იმ დასკვნის გამოტანა შეიძლება, რომ ბურჟუაზიულ-იურიდიული ცნება „ქურდობისა“ ბურჟუას „პატიოსან“ შეძენასაც უდგება. მეორეს მხრივ, რადგანაც „ქურდობა“, როგორც საკუთრების ძალადობითი დარღვევა, უკვე წინასწარ გულისხმობს საკუთრების არსებობას, ამიტომ პრუდონი დაიხლართა მისთვისვე ბუნდოვან და ფანტასტიურ ცნებებში ჭეშმარიტი ბურჟუაზიული საკუთრებისა.

პარიზში ყოფნის დროს, 1844 წელს, მე პირადი ურთიერთობა მქონდა პრუდონთან. ამას მე ვიხსენიებ იმიტომ, რომ რამდენად-

* Brissot de Warville: „Recherches sur le droit de propriété et sur le vol“, etc., Berlin 1782 (VI ტომში „Bibliothèque philosophique du législateur“-ისა par Brissot de Warville).

მე მე მიმიძღვის ბრალი პრუდონის „სოფისტიკაციისთვის“: ეს არის სიტყვა, რომელსაც ინგლისელები საქონლის გაყალბებას უწოდებენ. ხშირი ხანგრძლივი კამათის დროს, რაც არა იშვიათად ღამღამობით გათენებამდე გვიგრძელდებოდა, მე მას გადავდე ჰეგელიანიზმი,—მისთვის ფრიად საზიანოდ, ვინაიდან, რადგან გერმანული ენა არ იცოდა, საგნის საფუძვლიანად შესწავლა მას არ შეეძლო. ჩემ მიერ დაწყებული, პარიზიდან ჩემი განდევნის შემდეგ, განაგრძო ბ-ნმა კარლ გრიუნმა.[102] ამ უკანასკნელს, როგორც გერმანული ფილოსოფიის მასწავლებელს, ჩემთან შედარებით ის უპირატესობა ჰქონდა, რომ არა გაეგებოდა რა ამ ფილოსოფიის.

ცოტათი ადრე მისი მეორე მნიშვნელოვანი ნაწარმოების „Philosophie de la Misére“ etc.-ს გამოსვლამდე, თვითონ პრუდონმა მაცნობა წინასწარ ამ თხზულების შესახებ გრძელი წერილით, რომელშიც სხვათა შორის მწერდა: „J'attends votre férule critique“ [„ველი თქვენს სასტიკ კრიტიკასო“]. მალე მას კიდეც დაეცა თავს ეს კრიტიკა (შემდეგი ჩემი თხზულების სახით: „Misére de la Philosophie“ etc. [„ფილოსოფიის სიღატაკე“ და სხვ.], Paris 1847) და თან—იმგვარი, რომ სამუდამოდ ბოლო მოუღო ჩვენს მეგობრობას.

ნათქვამიდან თქვენ ხედავთ, რომ პრუდონი პირველად „Philosophie de la Misére ou Systéme des contradictions économiques“-ში იძლევა არსებითად პასუხს კითხვაზე: „Qu'est-ce que la propriété? [„რა არის საკუთრება?“]. ნამდვილად მხოლოდ ამ პირველი თხზულების გამოცემის შემდეგ დაიწყო პრუდონმა ეკონომიური საკითხების შესწავლა; მან აღმოაჩინა, რომ მის მიერ წამოყენებულ საკითხზე პასუხი უნდა გაიცეს არა ბრალდებით, არამედ თანამედროვე „პოლიტიკური ეკონომიის“ ანალიზის გზით. ამავე დროს იგი შეეცადა ეკონომიურ კატეგორიათა სისტემის გადმოცემას დიალექტიკურად. კანტის აუხსნელადი „ანტინომიებისა“[103] ადგილი აქ უნდა დაეჭირა ჰეგელის „წინააღმდეგობას“; როგორც განვითარების საშუალებას.

ამ სქელი, ორტომიანი ნაწარმოების კრიტიკისათვის მე ჩემს საპასუხო თხზულებაზე უნდა მიგითითოთ. იქ მე მკითხველს დავანახვე, სხვათა შორის, თუ რაოდენ ნაკლებად ჩასწვდა პრუდონი მეცნიერული დიალექტიკის საიდუმლოებას, რაოდენ, მეორეს მხრივ, იგი იზიარებს სპეკულიატიური ფილოსოფიის ილუზიებს, როდესაც მას ეკონომიური კატეგორიები, ნაცვლად იმისა, რომ ისინი დასახოს ისტორიულ, მატერიალური წარმოების განვითარების განსაზღვრული საფეხურის შესაფერ საწარმოო ურთიერთობათა თეორიულ გამოხატულებად,

წარმოდგენილი აქვს ყოველ რეალობამდე წინაარსებულ მარადიულ იდეებად, და როგორ უბრუნდება იგი ამ მოხვეული გზით კვლავ ბურჟუაზიული ეკონომიის თვალსაზრისს*.

შემდეგ, იქვე მე დავანახვე მკითხველს, თუ რაოდენ არასაკმარისი და ნაწილობრივაც მოწაფურია მისი ცოდნა „პოლიტიკური ეკონომიისა“, რომლის კრიტიკა მან წამოიწყო, თუ როგორ ეძიებს იგი უტოპისტებსავით ეგრეთწოდებულ „მეცნიერებას“, საიდანაც, აპრიორული მოსაზრებების საშუალებით, გამოყვანილი უნდა იქნეს ფორმულა „სოციალური საკითხის გადასაჭრელად“, ნაცვლად იმისა, რომ მეცნიერება მოიღოს ისტორიული მოძრაობის შეცნობიდან,—მოძრაობის, რომელიც თვით ჰქმნის განთავისუფლების მატერიალურ პირობებს. იქ ნაჩვენებია სახელდობრ, თუ რაოდენ ბუნდოვანად და ყალბად აქვს პრუდონს წარმოდგენილი მთელი პოლიტიკური ეკონომიის საფუძველი,—საცვლელი ღირებულება: გარემოება, რომელსაც შედეგად მოსდევს ის, რომ პრუდონი რიკარდოს ღირებულების თეორიის უტოპისტურ ინტერპრეტაციაში ხედავს ახალი მეცნიერების საფუძველს. ჩემი შეხედულება მისი საერთო თვალსაზრისის შესახებ გამოთქმული მაქვს შემდეგი დასკვნის სახით:

„ყოველ ეკონომიურ ურთიერთობას კარგი და ცუდი მხარე აქვს: ეს არის ერთადერთი პუნქტი, სადაც ბ-ნი პრუდონი თავის თავს არ ღალატობს. კარგი მხარე, მისი აზრით, აღნიშნულია ეკონომისტების მიერ; ცუდი მხარე ნამხილებია სოციალისტების მიერ. ეკონომისტებისაგან იგი სესხულობს მარადიულ ურთიერთობათა აუცილებლობას, ხოლო სოციალისტებისაგან სესხულობს ამ ილუზიას: რომ სიღატაკეში მარტოოდენ სიღატაკეა დასანახი (ნაცვლად იმისა, რომ მასში დანახულ იქნეს რევოლუციური, დამრღვევი მხარე, რომელიც გარდაქმნის საზოგადოებას). პირველებთანაც და მეორეებთანაც იგი თანხმობაშია, როდესაც ცდილობს მეცნიერების ავტორიტეტს დაეყრდნოს. მისთვის მეცნიერება პაწაწა ზომის მეცნიერულ ფორმულას წარმოადგენს; იგი ფორმულების მაძიებელი კაცია. და

---

* „როდესაც ეკონომისტები ამბობენ, თანამედროვე ურთიერთობანი,—ბურჟუაზიული წარმოების ურთიერთობანი, — ბუნებრივი არიანო, ისინი ამით გვამცნობენ, რომ ეს არიან ურთიერთობანი, რომლებშიაც სიმდიდრე იქმნება და საწარმოო ძალები ვითარდება ბუნების კანონების თანახმად. მაშ თვით ეს ურთიერთობანი დროის გავლენისაგან დამოუკიდებელ ბუნებრივ კანონებს წარმოადგენენ. ეს მარადიული კანონებია, რომელნიც მუდამ განაგებენ საზოგადოებას. ამგვარად, წინათ კი იყო ისტორია, მაგრამ დღეს იგი აღარ არის“ („Misére de la philosophie“, p. 167—168).

ასე, ბ-ნი პრუდონი სიამოვნებით იმედოვნებს, რომ მოგვცა კრიტიკა პოლიტიკური ეკონომიისა და კომუნიზმისაც; ნამდვილად კი იგი ორივეზე დაბლა დგას. ეკონომისტებზე დაბლა დგას, ვინაიდან ჰგონია, რომ მას, როგორც ფილოსოფოსს, რომელსაც ხელთ უპყრია მისნური ფორმულა, არ ესაჭიროება წმინდა ეკონომიური დეტალების განხილვა; სოციალისტებზე დაბლა დგას, ვინაიდან მას არ აქვს არც საკმაო გამბედაობა, არც საკმაო გამჭრიახობა იმისათვის, რომ აიწიოს, თუნდაც მარტოოდენ სპეკულიატიურად, ბურჟუას ჰორიზონტზე მაღლა.

„...მას სურს, როგორც მეცნიერმა ადამიანმა, ბურჟუებსა და პროლეტარებზე მაღლა ინავარდოს; იგი წვრილი ბურჟუაა მხოლოდ, რომელიც კაპიტალსა და შრომას შორის, პოლიტიკურ ეკონომიასა და კომუნიზმს შორის მუდამ მერყეობს“ (ფრანგ. გამოც., გვ. 174—175).

რაგინდ მძაფრად გვეჩვენებოდეს ეს მსჯავრი, მე მზად ვარ ახლაც ხელი მოვაწერო მის ყოველ სიტყვას. მაგრამ ამასთანავე არ უნდა დავივიწყოთ, რომ იმ დროს, როდესაც მე გამოვაცხადე და თეორიულად დავამტკიცე კიდეც, რომ პრუდონის წიგნი მარტოოდენ წვრილბურჟუაზიული სოციალიზმის კოდექსს წარმოადგენდა, ეკონომისტებმა და სოციალისტებმა ერთად იგივე პრუდონი შეჩვენებას მისცეს, როგორც არქი-რევოლუციონერი. ამიტომაც შემდეგში ჩემი ხმა არასოდეს არ შემიერთებია განგაშისთვის შესახებ მისი „ღალატისა“ რევოლუციისადმი. მას ბრალი არ მიუძღვოდა იმაში, თუ მან, თავდაპირველად სხვებისა და თავის მიერაც ყალბად გაგებულმა, ვერ გაამართლა მასზე დამყარებული უსაფუძვლო იმედები.

„Philosophie de la Misére“-ში, წინააღმდეგ „Qu'ect-ce que la propriété?-“-სა, ადამიანს განსაკუთრებით ეცემა თვალში პრუდონის გადმოცემის მანერის ყველა ნაკლი. წიგნის სტილი ხშირად იმგვარია, რომელსაც ფრანგები ampoulé-ს (გაბერილს) ეძახიან. მაღალფარდოვანი სპეკულიატიური აბდაუბდა, რომელიც ვითომ გერმანულ ფილოსოფიად უნდა იქნეს მიჩნეული, უხვად მოპნეულია ყველგან, სადაც ავტორს გალური გონების სიმახვილე შემოჰკლებია. სმენას გვიჭრის მისი მყვირალა, თავმაქებარი, ტრაბახა კილო და განსაკუთრებით მუდმივი ბაქიობა თავისი „მეცნიერებით“. ნამდვილ და ბუნებრივ სითბოს ნაცვლად, რომლითაც მოცულია მისი პირველი წიგნი, ჩვენ აქ ბევრ ადგილას ვხვდებით ხელოვნურად შემთბარ დეკლამაციებს. ამას მიუმატეთ უსიამოვნო ყალბი სწავლულობა თვითგანვითარების გზით განსწავლულისა, რომელსაც ბუნებრივი

სიამაყე ორიგინალური აზროვნებისათვის უკვე დაუკარგავს და რომელიც,— ახლა მეცნიერების ვიგინდარა,— ცდილობს შეიმოსოს იმად, რაც არ არის, და იქოს თავი იმით, რაც არა აქვს. შემდეგ: წვრილბურჟუაზიული სულიერი განწყობილება, რომელიც მას აიძულებს იერიში მიიტანოს უზრდელად და უხეშად — და თან ეს მისი კრიტიკა არც მახვილია, არც ღრმა და სამართლიანი—ისეთ ადამიანზე, როგორიც კაბეა[104], — ყოველთვის პატივსაცემი პროლეტარიატისადმი თავისი პრაქტიკული განწყობილების გამო, მაშინ როდესაც, მაგალითად, დიუნუაიეს (Dunoyer) (მართალი კია: ეს კაცი „სახელმწიფოს მრჩეველია") მოწიწებით ეპყრობა, თუმცა ამ დიუნუაიეს მთელი მნიშვნელობა იმაში მდგომარეობდა, რომ თავის სამ სქელ აუტანელად მოსაწყენ ტომში იგი კომიკური სერიოზულობით ქადაგებს იმ რიგორიზმს, რომელსაც ასე ახასიათებს ჰელვეციუსი (Helvetius):[105] „On veut, que les malheureux soient parfaits" („უბედურთაგან მოითხოვენ, რომ უნაკლულონი იყვნენ").

თებერვლის რევოლუცია სწორედ არამკითხე სტუმარი იყო პრუდონისათვის, ვინაიდან ამან სულ რამდენიმე კვირით ადრე უცილობლად დაამტკიცა, „რევოლუციების ხანა" სამუდამოდ წასულიაო. მისი ყოფაქცევა ეროვნულ კრებაში, თუმცა იგი არ მოწმობს არსებული მდგომარეობის გაგებას მის მიერ, ღირსია ყოველგვარი ქებისა. ივნისის აჯანყების შემდეგ ასეთი მისი ყოფაქცევა დიდ გამბედაობას ნიშნავდა. ამას ის სასარგებლო შედეგიც ჰქონდა, რომ ბ-მა ტიერმა[106] პრუდონის წინადადებათა წინააღმდეგ წარმოთქმულ თავის საპასუხო სიტყვაში, რომელიც შემდგომ ცალკე წიგნადაც გამოვიდა, მთელი ევროპის წინაშე გამოააშკარავა, თუ რა საბავშვო კატეხიზმოს ეყრდნობოდა საფრანგეთის ბურჟუაზიის ეს გონებრივი ბურჯი. ტიერთან შედარებით პრუდონი მართლაც წარღვნის წინადროინდელ გიგანტად გამოჩნდა.

პრუდონის მიერ „მუქთი კრედიტის" („Crédit gratuit") აღმოჩენა და ამ კრედიტზე დაფუძნებული „სახალხო ბანკი" („Banque du peuple") მისი უკანასკნელი ეკონომიური „საქმე" იყო. ჩემს წიგნში: „Zur Kritik der Politischen Oekonomie, Berlin, 1859", მკითხველი იპოვის იმის დამტკიცებას, რომ პრუდონის თეორიული იდეები დამყარებული იყო მის სრულ უცოდინარობაზე ბურჟუაზიული „პოლიტიკური ეკონომიის" ძირითადი ელემენტებისა, სახელდობრ დამოკიდებულებისა საქონელსა და ფულს შორის, ხოლო პრაქტიკული ხედნაშენი წარმოადგენდა უკვე მასზე ადრე და გაცილებით უკეთ შემუშავებული გეგმების რეპროდუქციას. ეჭვს გარეშეა

და თავისთავად ცხადი, რომ კრედიტის განვითარებას, რომელმაც ინგლისში XVIII საუკუნის და შემდეგ XIX საუკუნის დასაწყისში ხელი შეუწყო ქონების გადასვლას ერთი კლასიდან მეორე კლასის ხელში, შეუძლია აგრეთვე, განსაზღვრულ პოლიტიკურ და ეკონომიურ პირობებში, ხელი შეუწყოს მუშათა კლასის განთავისუფლების დაჩქარებას. მაგრამ სარგებლის მძლეველი კაპიტალის აღიარება კაპიტალის მთავარ ფორმად, ხოლო კრედიტის განსაკუთრებული გამოყენების, სარგებლის ვითომ მოსპობის მიჩნევა საზოგადოებრივი გარდაქმნის საფუძვლად,—ეს ისეთი ფანტაზიაა, რომელიც მხოლოდ წვრილ ბურჟუას შეიძლება თავში მოუვიდეს. ამიტომ ჩვენ ვხედავთ კიდეც, რომ ამ ფანტაზიით გართული იყვნენ უკვე XVII საუკუნის ინგლისის წვრილი ბურჟუაზიის ეკონომიურ მისწრაფებათა წარმომადგენელნი. პრუდონის პოლემიკა ბასტიასთან[107] (1850 წ.) სარგებლის მძლეველი კაპიტალის გამო, მის „Philosophie de la Misère"-ზე ბევრად მდარეა. ის ამასაც კი ახერხებს, რომ ბასტიას თავი დაამარცხებინოს, და სასაცილო ღრიანცელს იწყებს როდესაც მოწინააღმდეგე მაგრად ურტყამს.

რამდენიმე წლის წინად პრუდონმა კონკურსისთვის, რომელიც, თუ არ ვცდები, ლოზანის მთავრობის მიერ იყო გამოცხადებული, დასწერა თხზულება „ხარკების" შესახებ. აქ გამჭრალია ყოველგვარი ნასახი გენიალობისა. აქ პრუდონი წმინდა წყლის წვრილ ბურჟუად (petit bourgeois tout pur) გვევლინება.

რაც შეეხება პრუდონის პოლიტიკურ და ფილოსოფიურ ნაწერებს,—ყველას ისეთივე ორმაგი და წინააღმდეგობით აღსავსე ხასიათი აქვს, როგორც მის ეკონომიურ ნაშრომებს. ამასთან იმ ნაწერებს ადგილობრივ ფრანგული მნიშვნელობა აქვს. მაგრამ მისი იერიშები სარწმუნოებაზე, ეკლესიაზე და სხვ. ადგილობრივად დიდ დამსახურებას წარმოადგენდა განსაკუთრებით იმ დროს, როდესაც საფრანგეთის სოციალისტებს XVIII საუკუნის ბურჟუაზიული ვოლტერიანიზმისა და XIX საუკუნის გერმანული ათეიზმის წინაშე თავი მოჰქონდათ თავიანთი რელიგიურობით. პეტრე დიდმა ბარბაროსობით დაამხო რუსეთის ბარბაროსობა, და პრუდონსაც სწორედ ღვაწლი მიუძღვის, რომ შეეცადა ფრანგული ფრაზეოლოგიის განადგურებას ფრაზისავე საშუალებით.

როგორც არა თუ ცუდი, არამედ როგორც სრულიად უგვანო ნაწარმოები, თუმცა მისი უგვანობა წვრილბურჟუაზიულ თვალსაზრისს სავსებით შეესაბამება, უნდა მოვიხსენიოთ პრუდონის ნაწერი

„სახელმწიფო გადატრიალების“ („coup d'état“) შესახებ, სადაც ავტორი ლ. ბონაპარტს[108] ეალერსება და ცდილობს მისაღები გახადოს იგი საფრანგეთის მუშებისათვის, აგრეთვე მისი უკანასკნელი ნაწერი პოლონეთის წინააღმდეგ, სავსე კრეტინული ცინიზმით რუსეთის მეფის სასახელოდ.

პრუდონი ხშირად რუსოსთვის[109] შეუდარებიათ. ამაზე უფრო ყალბი შედარება აღარ შეიძლება. იგი უფრო ჰგავს ნიკ. ლენგეს (Nicolas Linguet),[110] რომლის წიგნი „Théorie des Lois Civiles“— შევნიშნავთ გაკვრით—ფრიად გენიალური ნაწარმოებია.

პრუდონს ბუნებით მიდრეკილება ჰქონდა დიალექტიკისადმი, მაგრამ რადგან მან ნამდვილი მეცნიერული დიალექტიკა ვერასოდეს ვერ გაიგო, იგი სოფისტიკას ვერ გასცილდა. ნამდვილად ეს მის წვრილბურჟუაზიულ თვალსაზრისთან იყო დაკავშირებული. წვრილი ბურჟუა ისტორიკოს რაუმერსავით[111] ამბობს ყოველთვის: „ერთის მხრივ“ და „მეორეს მხრივ“. ორი ერთი მეორის საწინააღმდეგო მიდენილობით არის მოცული მისი მატერიალური ინტერესები და, ამიტომ, მისი პოლიტიკური, რელიგიური, სამეცნიერო და სახელოვნო შეხედულებანიც. ასეა იგი ზნეობაშიც, ასეა everything-ში [ყველაფერში]. იგი ცოცხალი წინააღმდეგობაა. თუ იგი, როგორც პრუდონი, გონებამახვილი კაცია, მალე ისწავლის თავის საკუთარ წინააღმდეგობებთან თამაშს და გარემოების მიხედვით მათ უცნაური, მყვირალა, ხან სკანდალური, ხან ბრწყინვალე პარადოქსების სახეს მისცემს. მეცნიერული თაღლითობა და პოლიტიკური შეგუება განუშორებელია ამ თვალსაზრისისაგან. რჩება მხოლოდ ერთადერთი მამოძრავებელი მოტივი,—სუბიექტის მედიდურობა, და მისთვის, როგორც ყველა მედიდურისთვის, მნიშვნელოვანია მხოლოდ წუთიერი გამარჯვება, ერთ დღეს სახელის მოხვეჭა. ამნაირად, ადამიანი აუცილებლად ჰკარგავს უბრალო მორალურ ტაქტს, რომელიც რუსოს, მაგალითად, იფარავდა არსებული ხელისუფლების მიმართ ყოველგვარი კომპრომისისაგან, სრულიად გარეგნულისაგანაც კი.

საფრანგეთის ისტორიის ეს ახლობელი დრო შთამომავლობამ იქნებ ასე დაახასიათოს: ლუი ბონაპარტი იყო მისი ნაპოლეონი და პრუდონი — რუსო-ვოლტერიო.[113]

თქვენ თვითონ უნდა აგოთ პასუხი იმისათვის, რომ ასე მალე ადამიანის სიკვდილს შემდეგ მისი მსაჯულის როლი დამაკისრეთ.

თქვენი ერთგული კარლ მარქსი.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ე ბ ი

1 პ რ უ დ ო ნ ი პ ი ე რ-ჟ ო ზ ე ფ (1809 — 1865) — წვრილბურჟუაზიული სოციალიზმის ტიპიური წარმომადგენელი. დაიბადა ბეზანსონში (საფრანგეთი), გლეხის ოჯახში.

პრუდონმა, რომელიც თავდაპირველად ნახევრადხელოსნური ტიპის მუშა (ასოთამწყობი) იყო, თვითგანათლების მეოხებით მიაღწია პროფესიული მწერლის მდგომარეობას. მის ნაწარმოებს „რა არის საკუთრება?“ (1840) უდიდესი წარმატება ჰქონდა იმ გესლიანი ირონიისა და გულწრფელი აღშფოთების გრძნობის გამო, რომლითაც ამ წიგნში გამსჭვალულია კერძო საკუთრების კრიტიკა. მარქსი პრუდონს გაეცნო 1844 წ. პარიზში.

მარქსისა და პრუდონის უშუალო ურთიერთობა და ეკონომიურ საკითხთა ერთად განხილვა თანდათან ააშკარავებდნენ უთანხმოების მთელ სიღრმეს მათ შორის. როცა გამოქვეყნდა პრუდონის ახალი ნაწარმოები „ეკონომიურ წინააღმდეგობათა სისტემა, ანუ სიღატაკის ფილოსოფია“, სადაც მან მკაფიოდ გამოააშკარავა თავის სოციალისტურ შეხედულებათა წვრილბურჟუაზიული ხასიათი, მარქსმა პრუდონის ეს შრომა მკაცრად გააკრიტიკა წიგნში „ფილოსოფიის სიღატაკე“. გამოააშკარავა რა მის წვრილბურჟუაზიულ შეხედულებათა უსუსურობა. წერილში შვეიცერისადმი 1865 წლის 24 იანვრის თარიღით მარქსი სწერდა:

„წვრილი ბურჟუა... ამბობს ყოველთვის: „ერთის მხრივო“ და „მეორე მხრივო“. ორი ერთიმეორის საწინააღმდეგო მიდენილებით არის მოცული მისი მატერიალური ინტერესები და, ამიტომ, მისი პოლიტიკური, რელიგიური, სამეცნიერო და სახელოვნო შეხედულებანიც. ასეა იგი ზნეობაშიც, ასეა everything-ში (ყველაფერში). იგი ცოცხალი წინააღმდეგობაა. თუ იგი, როგორც პრუდონი, გონებამახვილი კაცია. მალე ისწავლის თავის საკუთარ წინააღმდეგობებთან თამაშს და გარემოების მიხედვით მათ უცნაური, მყვირალა, ხან სკანდალური. ხან ბრწყინვალე პარადოქსების სახეს მისცემს. მეცნიერული თაღლითობა და პოლიტიკური შეგუება განუშორებელია ამ თვალსაზრისისაგან“ (მ ა რ ქ ს ი. „პრუდონის შესახებ“. წინამდებარე გამოც., გვ. 185).

აკრიტიკებდა რა ბურჟუაზიულ საზოგადოებას, პრუდონი ამავე დროს იდეალებდა წვრილ საკუთრებას, რომლის ბაზაზე იზრდება კაპიტალიზმი. კაპიტალისტური საზოგადოების მთელი ბოროტების მიზეზს პრუდონი ხედავდა არა კერძო საკუთრებაზე დამყარებულ საწარმოო ურთიერთობებში, არამედ გაცვლა-გამოცვლის თანამედროვე სასაქონლო ფორმაში. საზოგადოების რეორგანიზაციისათვის იგი აყენებდა უტოპიურ სისტემას, რომელიც საზოგადოებას აშენებს წვრილ მწარმოებელთა — ხელოსანთა და გლეხთა — გაერთიანების გზით მუტუალიზმის (ურთიერთმომსახურების) საფუძვლებზე, რაც ამარადისებდა წვრილ კერძო საკუთრებას. აქედან უფასო კრედიტისა და გაცვლა-გამოცვლის ბანკების მოწყობის მისი უტოპიური პროექტი. პოლიტიკურ სფეროში პრუდონი ანარქისტი იყო. სთვლიდა რა, რომ გაცვლა-გამოცვლის ბანკის მოწ-

ყობა და კოოპერაციის საფუძველზე წვრილ მწარმოებელთა გაერთიანება გაცვლა-გამოცვლის სფეროში შესაძლებელს გახდიან სახელმწიფოს გაუქმებას და ეხელისუფლებობის — ანარქიზმის — განხორციელებას, პრუდონი უარჰყოფდა კლასობრივი ბრძოლის საჭიროებას და პროლეტარიატის ისტორიულ ამოცანას კაპიტალიზმის დამხობაში. მან დიდი გავლენა იქონია ბაკუნინზე. მუშათა საერთაშორისო ამხანაგობის დაარსების შემდეგ მარქსი და ენგელსი იძულებული იყვნენ გააფთრებული ბრძოლა ეწარმოებინათ პრუდონის წინააღმდეგ ინტერნაციონალის შიგნით.

[2] „სოციალ-დემოკრატი" — ლასალის მიერ 1863 წლის 23 მაისს დაარსებულ გერმანიის საყოველთაო მუშათა კავშირის ორგანო. გამოსვლა დაიწყო ბერლინში 1864 წ. დეკემბერში. მისი რედაქტორები იყვნენ ჰოფშტეტენი და შვეიცერი. თანამშრომელთა შორის ირიცხებოდნენ აგრეთვე მარქსი და ენგელსი. როდესაც 1865 წ. გარდაიცვალა პრუდონი, მარქსმა „სოციალ-დემოკრატის" რედაქციის თხოვნით დასწერა სტატია პრუდონზე (თან ერთვის წინამდებარე გამოცემას). როგორც ენგელსი ადასტურებს „ფილოსოფიის სიღატაკის" პირველი გამოცემის წინასიტყვაობაში, „ეს სტატია ერთადერთი იყო, რომელიც მარქსმა დასწერა ხსენებული გამოცემისთვის". მალე მარქსმა და ენგელსმა საჯაროდ განაცხადეს უარი ჟურნალში თანამშრომლობაზე პრინციპული მოსაზრებებით, დაუშვებლად სთვლიდნენ რა შვეიცერის ლაქუცს ბისმარკთან და პრუსიის მთავრობასთან.

[3] შვეიცერი ჟან-ბატისტი (1833 — 1875) — ლასალელთა ლიდერი 60-იანი წლების გერმანიის მუშათა მოძრაობაში. ლასალის გარდაცვალების შემდეგ რედაქტორობდა „სოციალ-დემოკრატს"; მხარს უჭერდა იმ პოლიტიკას, რომელსაც ბისმარკი ატარებდა გერმანიის გასაერთიანებლად პრუსიის იუნკრობის მეთაურობით, რამაც გამოიწვია მარქსისა და ენგელსის კავშირის გაწყვეტა შვეიცერთან. 1867 წ. სათავეში ჩაუდგა ლასალის მიერ დაარსებულ გერმანიის საყოველთაო მუშათა კავშირს. შეუპოვარ ბრძოლას აწარმოებდა ეიზენახელების წინააღმდეგ, რომელთაც ბებელი და ლიბკნეხტი ხელმძღვანელობდნენ. გერმანიის სოციალ-დემოკრატიის ორივე მიმართულების გაერთიანება შესაძლებელი გახდა მხოლოდ შვეიცერის ჩამოცილების შემდეგ, რომელიც 1871 წლიდან სრულებით ჩამოშორდა პოლიტიკურ მოღვაწეობას და ლიტერატურას მოჰკიდა ხელი. დასწერა რამდენიმე რომანი და დრამა. რუსულ ენაზე თარგმნილია მისი რომანი „ლუციდა, ანუ კაპიტალი და შრომა".

[4] როდბერტუსი კარლ (1805 — 1875) — გერმანელი ეკონომისტი, ლიბერალური ბურჟუაზიული მოღვაწე 1848 წ. რევოლუციის პერიოდში, შემდეგში ნაციონალისტი და კონსერვატორი. თავის ნაწერებში („ჩვენი სახელმწიფო სამეურნეო წყობილების შემეცნებისათვის", 1842 წ.; „სოციალური წერილები კირხმანისადმი", 1850 — 1851 წწ.; „სამრეწველო კრიზისები და მიწათმფლობელობის საჰიპოთეკო გაჭირვება", 1858 წ.; „გამოკვლევანი კაპიტალის შესახებ", 1884 წ.) იგი ანალიზს უკეთებს კაპიტალისტურ მეურნეობას და ჩერდება ეგრეთწოდებულ სახელმწიფო სოციალიზმზე.

როდბერტუსმა, შეშინებულმა პროლეტარული რევოლუციის პერსპექტივით, წამოაყენა თავისი უტოპიური თეორია, რომელიც გამოდის იმის მტკიცებიდან, რომ მუშათა კლასის მდგომარეობის გაუმჯობესება შესაძლებელია რეფორმებით, მემამულეებისა და კაპიტალისტების ინტერესების შეულახავად. როდბერტუსის ამ უტოპიას საფუძვლად უდევს მისი იდეა სასაქონლო-კაპიტალისტური მეურნეობის ორგანიზებული სახელმწიფო მეურნეობით შეცვლის

შესახებ, რომლის ხელში გადადის საწარმოო იარაღებისა და საშუალებების საკუთრება და რომლის განკარგულებაში გადადის აგრეთვე მოხმარების საშუალებანიც, რომლებიც ნაწილდება მიწათმფლობელებსა, კაპიტალისტებსა და მუშებს შორის განსაკუთრებული „შრომითი“ ბონების საშუალებით, რომლებიც აწესებენ მოხმარების ყველა საგნების ღირებულებას კანონის საფუძველზე (პრუდონის „კონსტიტუირებული“ ღირებულება). ენგელსი „ფილოსოფიის სიღატაკის“ წინასიტყვაობაში აღნიშნავს, რომ 1842 წლიდან თვით სიკვდილამდე როდბერტუსი ტრიალებს ერთიდაიგივე წრეში, მუდამ იმეორებს ერთიდაიმავე აზრებს, რომლებიც გამოთქმული ან უკვე დასახული იყო მის პირველ ნაწარმოებში. მარქსის „კაპიტალის“ I ტომის გამოქვეყნების შემდეგ როდბერტუსი გამოვიდა პრეტენზიული ბრალდებით მარქსის მისამართით და განაცხადა, რომ მარქსმა მისგან გადაიღო ზედმეტი ღირებულების თეორია. სინამდვილეში კი მარქსის ღრმად რევოლუციურ მოძღვრებასა და როდბერტუსის ზედმეტი ღირებულების თეორიას (რომელსაც იგი რენტას უწოდებდა) შორის, რომელიც მან გამოიყენა რეაქციული რეფორმისტული დასკვნების დასასაბუთებლად, არაფერი საერთო არ არის. როდბერტუსი, ეს გონებაშეზღუდული პომერანელი მემამულე, ვერ გასცილებია ექსპლოატაციის არსებობის დადასტურებას, არ ძალუძდა რა იმის ახსნა. თუ როგორ ხორციელდება ეს უკანასკნელი. როდბერტუსის სახელმწიფო-სამეურნეო უტოპიის ზოგიერთი იდეა გადაღებული აქვს ფაშიზმს მასების გასაბრიყვებლად „ნაციონალური სოციალიზმის“ დროშის ქვეშ.

[5] ვეიტლინგი ვილჰელმ (1808 — 1871) — გერმანული უტოპიური კომუნიზმის წარმომადგენელი. სამკერვალო ხელობის შესწავლის შემდეგ ვეიტლინგი წავიდა სამოგზაუროდ გერმანიასა და სხვა ქვეყნებში (1828 — 1835). პარიზში იგი სწავლობდა ბაბეფის, ფურიეს და კაბეს ნაწარმოებებს და მალე აქტიური მონაწილეობის მიღება დაიწყო გერმანელი ხელოსნების ფარულ რევოლუციურ კავშირებში და „სამართლიანთა კავშირში“. ამ ორგანიზაციის დავალებით მან დასწერა შრომა „კაცობრიობა როგორც ის არის და როგორიც უნდა ყოფილიყო იგი“ (1838). 1840 წელს იგი „სამართლიანთა კავშირის“ მიერ გაგზავნილ იქნა აგიტატორად შვეიცარიაში, სადაც მან კომუნიზმის უტოპიური იდეების პროპაგანდა გააჩაღა. 1843 წელს, როცა ვეიტლინგმა გამოსცა თავისი „საწყალი ცოდვილის სახარება“, იგი დააპატიმრეს შვეიცარიაში და გადაასახლეს გერმანიაში; უფრო მოგვიანებით წავიდა ლონდონში, ხოლო შემდეგ ბრიუსელში, სადაც განაგრძობდა პროპაგანდისტულ მოღვაწეობას. 1848 წ. რევოლუციის შემდეგ გადაიხვეწა ამერიკაში, სადაც 1855 წლამდე სცემდა გაზეთ „მუშათა რესპუბლიკას“. რამდენიმე წლის განმავლობაში პროპაგანდას ეწეოდა კომუნისტური თემისა და სამრეწველო გაცვლა-გამოცვლის ბანკის შესაქმნელად.

მარცხი განიცადა რა თავისი უტოპიური გეგმების განხორციელებაში, ჩამოშორდა მუშათა მოძრაობას. თავის ნაწარმოებში ვეიტლინგმა დაგვიხატა ჰარმონიული საზოგადოების უტოპიური სურათი, ანვითარებდა რა ჰარმონიის თეორიას ვნებათა და ნიჭიერებას შორის, რომელთა დარღვევიდან ხდება, მისი აზრით, მთელი ბოროტება ქვეყანაზე. ვეიტლინგი ფიქრობდა, რომ კომუნისტური საზოგადოების განხორციელება უნდა მოხდეს რევოლუციური გზით, მაგრამ კაპიტალიზმის დამხობის ისტორიულ მისიას იგი აკისრებდა არა პროლეტარიატს, რომელსაც რაზმავს წარმოების კაპიტალისტური პროცესი, არამედ ლუმპენ-პროლეტარიატს.

მარქსი მიესალმა ვეიტლინგის ერთერთ ადრინდელ ნაწარმოებს — „ჰარმონიისა და თავისუფლების გარანტიები“ (1842), უწოდა რა ამ თხზულებას „გერმანელი მუშების ბრწყინვალე დებიუტი“ და „გიგანტ-პროლეტარიატის საბავშვო ფეხსაცმელი.“ მაგრამ მარქსმა და ენგელსმა გადაჭრით დაჰგმეს ვეიტლინგის კომუნისტური იდეების უტოპიზმი და მისი სექტანტური პოზიცია პროლეტარიატის ტაქტიკის საკითხებში. მარქსისა და ენგელსის გადამწყვეტი ბრძოლის შედეგად ვეიტლინგი და მისი მომხრეები გარიცხულ იქნენ „კომუნისტების კავშირიდან“, რომელიც მარქსმა და ენგელსმა 1847 წელს გადააკეთეს „სამართლიანთა კავშირიდან“.

[6] რ ი კ ა რ დ ო დ ა ვ ი დ (1772 — 1823) — პოლიტიკური ეკონომიის ბურჟუაზიული კლასიკური სკოლის ერთერთი ფუძემდებელი და მისი დამაგვირგვინებელი. რიკარდოს ძირითადი ნაწარმოები — „პოლიტიკური ეკონომიის საფუძვლები“, რომელიც 1817 წ. გამოვიდა, მოასწავებს კლასიკური სკოლის უმაღლეს განვითარებას. რიკარდოს მეცნიერული დამსახურება იმაში მდგომარეობს, რომ იგი ცდილობდა აეშორებინა წინააღმდეგობანი სმიტის შრომითი ღირებულების თეორიებში და იმ პრინციპს იცავდა, რომ „საგნების ღირებულებანი იზრდება ან მცირდება მათზე დახარჯული შრომის გადიდების თუ შემცირების მიხედვით“ (რ ი კ ა რ დ ო, საფუძვლები..., გვ. 3). განსაზღვრავდა რა საქონლის ღირებულებას მის წარმოებაზე დახარჯული შრომის რაოდენობით, რიკარდო მთელ ეკონომიურ კატეგორიებს განიხილავდა იმ თვალსაზრისით, ეწინააღმდეგებიან ისინი ამ განსაზღვრას თუ ეთანხმებიან მას. მაგრამ უშვებდა რა წარმოების ფასის უშუალო თანამთხვევას ღირებულებასთან, მოგებას ზედმეტ ღირებულებასთან, რიკარდომ ვერ შესძლო კაპიტალიზმის სპეციფიკურ თავისებურებათა გახსნა. აქედან გამომდინარეობს ის, რომ რიკარდომ ვერ მოახერხა ღირებულების კანონის საფუძველზე, მის დაურღვეველად, აეხსნა ზედმეტი ღირებულების, წარმოების ფასისა და მოგების საშუალო ნორმები. შეზღუდული იყო რა ბურჟუაზიული აზროვნების ვიწრო ჰორიზონტით, სთვლიდა რა წარმოების კაპიტალისტურ წესს მარადიულად და ბუნებრივად, რიკარდოს არ ესმოდა, რომ ღირებულება წარმოადგენს ისტორიულად დაპირობებულ და წარმავალ კატეგორიას, რომელიც გამოხატავს ბურჟუაზიული საზოგადოების საწარმოო ურთიერთობებს. რიკარდო არ დაინტერესებულა საკითხით, რატომაა, რომ ღირებულება თავის გამოხატულებას პოულობს ღირებულების ფორმაში. ღირებულების ფორმის გაუგებლობაში მდგომარეობს მთელი კლასიკური პოლიტიკური ეკონომიის ერთერთი ძირითადი ნაკლოვანება. „სწორედ მისი საუკეთესო წარმომადგენელნი, ა. სმიტი და რიკარდო, განიხილავენ ღირებულების ფორმას, როგორც სრულიად უმნიშვნელოს, ანდა — თვით საქონლის ბუნებისთვის გარეგან რაიმეს. ამის მიზეზი მარტო იმაში კი არ მდგომარეობს, რომ მათი ყურადღება მხოლოდ ღირებულების სიდიდის ანალიზით იყო შთანთქმული. ეს მიზეზი უფრო ღრმა არის. შრომის პროდუქტის ღირებულების ფორმა ყველაზე უფრო აბსტრაქტული და თან ყველაზე უფრო საყოველთაო ფორმაა ბურჟუაზიული წარმოების წესისა, რომელიც ამით ხასიათდება, როგორც საზოგადოებრივი წარმოების განსაკუთრებული სახეობა და ამავე დროს ხასიათდება, როგორც ისტორიული მოვლენა. ამიტომ, თუ ბურჟუაზიულ წარმოების წესს საზოგადოებრივი წარმოების გარდუვალ ბუნებრივ ფორმად დაგისახავთ, მაშინ ძალაუნებურად შეუმჩნეველი დარჩება სპეციფიკურობა ღირებულების ფორმისა, ე. ი. საქონლის ფორმისა, შემდეგ კვლევაში კი ფულადი ფორმის, კაპიტალის ფორმის და სხვ.“ (მ ა რ ქ ს ი, კაპიტალი, ტ. I, გვ. 47, შენიშვნა 32). რიკარ-

ჯოს უდიდესი ისტორიული დამსახურება იმაში მდგომარეობს, რომ იგი ფაქტიურად იკვლევს „წარმოების ბურჟუაზიულ ურთიერთობათა შინაგან დამოკიდებულებებს“. რომ იგი „ააშკარავებს, აყალიბებს კლასთა ეკონომიურ წინააღმდეგობებს“ (მ ა რ ქ ს ი). მაგრამ დარჩა რა თავისი ბურჟუაზიული აზროვნების ნიადაგზე, რიკარდო ჩავარდა შეურიგებელ წინააღმდეგობებში, რადგან ვერ შესძლო წარმოების კაპიტალისტური წესის კანონზომიერების გამოაშკარავება. 1830 წლიდან დაიწყო რიკარდოს სკოლის დაშლა. შრომითი ღირებულების თეორიის მარცხისაგან ხსნა მხოლოდ მარქსს შეეძლო, რომელმაც დაამტკიცა ღირებულების კატეგორიის ისტორიულობა და, გამოააშკარავა რა მისი არსი, აღმოაჩინა და დაასაბუთა წარმოების კაპიტალისტური წესის განვითარების კანონები.

[7] ჰ ო პ კ ი ნ ს ი ტ ო მ ა ს — რიკარდოს შემდეგდროინდელი პერიოდის ინგლისელი ეკონომისტი. რომელიც სწერდა შემოსავალთა განაწილების საკითხზე. როგორც სჩანს, მარქსს მხედველობაში აქვს ჰოპკინსის თხზულება: „Economical inquiries relative to the laws, Which regulate rent, profit, wages and value of the money“(London, 1822). იხ. ფ. ენგელსის წინასიტყვაობა „ფილოსოფიის სიღატაკის“ მე-2 გერმანული გამოცემისადმი და ჩვენი შენიშვნა მისდამი.

[8] ტ ო მ პ ს ო ნ ი უ ი ლ ი ა მ (1785 — 1833) — სოციალისტ-რიკარდოელების ერთერთი ყველაზე სახელგანთქმული წარმომადგენელი. მისი პირველი წიგნი „გამოკვლევა განაწილების ისეთი პრინციპების შესახებ. რომლებიც ყველაზე მეტად უწყობენ ხელს კაცობრიობის ბედნიერებას“, გამოვიდა 1824 წ. ტომპსონი თავის მთავარ ამოცანად ისახავდა პროდუქტების ახალი სამართლიანი განაწილების აღმოჩენას და დასაბუთებას. აკრიტიკებს რა განაწილებას ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში. იგი აყალიბებს დოქტრინას მუშების უფლების შესახებ მათი შრომის მთელ პროდუქტზე. რასაც შემდგომ ხელი ჩასჭიდა ლასალმა და რაც გააკრიტიკა მარქსმა „გოთას პროგრამის კრიტიკაში“. გამოდიოდა რა რიკარდოს შრომითი ღირებულების თეორიიდან, ტომპსონმა დიდი თანმიმდევრობით და გამახვილებით განავითარა მოძღვრება, რომ მუშის შრომა ჰქმნის ზედმეტ ღირებულებას (additional value), რომელსაც კაპიტალისტი ითვისებს მოგების სახით. თუმცა ტომპსონის კონცეპცია ჯერ კიდევ შორსა დგას ზედმეტი ღირებულების ნამდვილად მეცნიერული თეორიისაგან, მაგრამ მისი დამსახურება მდგომარეობს იმაში, რომ მან, ენგელსის განსაზღვრით, მიმართა „რიკარდოს ღირებულებისა და ზედმეტი ღირებულების თეორია პროლეტარიატის ინტერესების მიხედვით კაპიტალისტური წარმოების წინააღმდეგ“.

[9] ე დ მ ო ნ დ ს ი — რიკარდოს შემდეგდროინდელი პერიოდის ინგლისელი ეკონომისტი, რომელიც აკრიტიკებდა კაპიტალისტურ წყობილებას. მისი თხზულება „Practical moral and political economy“ გამოვიდა 1828 წელს. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ედმონდსის მიერ გატარებული მკვეთრი განსხვავება შრომითი და არაშრომითი შემოსავალის შორის.

[10] ბ რ ე ი ჯ ო ნ-ფ რ ე ნ ს ი ს — ცხოვრობდა XIX საუკუნის პირველ ნახევარში. იყო რ. ოუენის მიმდევარი. ტომპსონის მსგავსად, სოციალისტური დასკვნები გამოჰყავდა რიკარდოს ღირებულების თეორიიდან. თავის შესანიშნავ ნაწარმოებში — „მუშათა კლასის უბედურობანი და მათი განკურნების საშუალებები“ (1839) იგი ამტკიცებს, რომ ყველა უსამართლობა გამომდინარეობს კერძო საკუთრების სისტემიდან და ამიტომ აუცილებელია არსებული წყობილების სრული დამხობაო. ყველა ადამიანი უნდა მუშაობდეს და თავისი შრომის სრულ პროდუქტს ღებულობდესო. მსგავსად სხვა უტოპისტებისა — ოუენის მიმდევრებისა, ბრეის ბურჟუაზიული წყობილების ლიკვიდაცია წარმოდგენილი

აქვს მშვიდობიანი გზით, ბანკების, სამართლიანი გაცვლა-გამოცვლისა და ბაზრების მეშვეობით.

[11] გრეი ჯონ (1798 — 1850) — რიკარდოს შემდეგდროინდელი პერიოდის ეკონომისტი, კაპიტალისტური წყობილების კრიტიკოსი წვრილბურჟუაზიული პოზიციებიდან, საზოგადოების გარდაქმნის პროექტთა ავტორი გაცვლა-გამოცვლის ახალი ორგანიზაციის საფუძვლებზე. 1825 წ. გრეიმ გამოუშვა ბროშურა „შენიშვნები ადამიანთა ბედნიერების შესახებ“ ოუენის მიხედვით. მასში გრეი მათემატიკურად ამტკიცებს, რომ მწარმოებელი, ე. ი. მუშათა კლასი იღებს თავისი შრომის პროდუქტების მხოლოდ ერთ მეხუთედს, დანარჩენი $^4/_5$ კი არამწარმოებელი კლასის ჯიბეში მიდისო. 1831 წ. გამოვიდა მისი წიგნი „სოციალური სისტემა“, რომელშიც გადმოცემულია გაცვლა-გამოცვლის ახალ საფუძვლებზე მოწყობის შემდეგი პროექტი. წარმოებამ და განაწილებამ უნდა შეინარჩუნოს თავისი კერძო, ინდივიდუალური ხასიათი. მხოლოდ მზა პროდუქტები უნდა გადაცვლილ იქნას ცენტრალურ კოოპერატიულ დაწესებულებათა მეშვეობით. ამ მიზნით ეწყობა ნაციონალური ბანკი, რომელიც ქალალდის ფულის გამოშვების (მიღების ხელწერილები) განსაკუთრებული უფლებით სარგებლობს. გარდა ამისა ეწყობა საქონლის საწყობები. მწარმოებლები თავის ნაწარმს აბარებენ საწყობებს, სადაც ხდება მათი შეფასება. ჩაბარებული საქონლის სანაცვლოდ მწარმოებლები იღებენ ქალალდის ფულს (მიღების ხელწერილებს), რომლითაც შეუძლიათ მიიღონ სხვა მათთვის საჭირო სამეურნეო დოვლათი. ამრიგად, მიმოქცევაში მყოფი ქალალდის ფულის რაოდენობა ყოველთვის საქონლის არსებული მარაგის თანაბარი იქნებოდა და მწარმოებლებს ყოველთვის ექნებოდათ საშუალება გადაეცვალათ თავისი საქონელი მათთვის საჭირო და სასურველ ტოლფასიან საქონელზე, არ დაზარალდებოდნენ გასაღების სიძნელისაგან და მსხვილი კაპიტალისტების კაბალაში არ ჩავარდებოდნენ. გაცვლა-გამოცვლის გეგმაშეზომილი მოწყობის უტოპიური იდეა კერძო საკუთრების ხელუხლებლად შენარჩუნებისას XIX საუკუნის პირველ ნახევარში მნიშვნელოვანი წარმატებით სარგებლობდა და გამოიწვია მთელი რიგი გაცვლა-გამოცვლის ბანკების მოწყობა. ეს ცდები უმრავლეს შემთხვევებში მთავრდებოდა ბანკების ჩქარა გაკოტრებით. მარქსმა თავის შრომაში „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის“ გააკრიტიკა გრეის მცდარი კონცეპცია, რომელსაც საფუძვლად უძევს საქონელში განსახიერებული შრომის ორმაგი ხასიათის გაუგებლობა (იხ. ქვევით 33 და 34 შენიშვნები).

[12] ვაგნერი ადოლფ (1835 — 1917) — გერმანელი ვულგარული ეკონომისტი, რეაქციონერი, პოლიტიკური ეკონომიის პროფესორი. წარმომადგენელი პოლიტიკური ეკონომიის ისტორიული სკოლის ეგრეთწოდებული სოციალურ-ეთიკური მიმართულებისა, რომელსაც კათედერ-სოციალიზმი ეწოდება. ვაგნერი მეთაურობდა კათედერ-სოციალისტებისაგან ჩამოშორებულ „სახელმწიფო სოციალიზმის“ მიმდინარეობას, რომელიც პირდაპირ ამოცანად ისახავდა მუშათა კლასში სოციალისტური იდეების გავრცელებასთან ბრძოლას და მის ჩამოშორებას კლასობრივი ბრძოლისაგან სოციალური რეფორმების გატარების გზით. 1881 წ. შევიდა ქრისტიანულ-სოციალურ პარტიაში, რომელსაც რეაქციულ-ანტისემიტური ხასიათი ჰქონდა. თანამშრომლობდა ბისმარკთან და ცოტა გავლენა კი არ მოუხდენია მის პოლიტიკაზე. მისი უმნიშვნელოვანესი ნაშრომები ეხება ეკონომიური პოლიტიკის საკითხებს (საბანკო საქმე, ფულის ტრიალი, კრედიტი, რკინიგზები და სხვ.) და ფინანსებს. გარდა ამისა რედაქტორობდა ლასალის წერილებს როდბერტუსისადმი და აგრეთვე როდბერ-

ტუსის ლიტერატურულ მემკვიდრეობას, რომლის თაყვანისმცემელიც ის იყო. მისი მთავარი თხზულებაა — „პოლიტიკური ეკონომიის შესავალი".

[13] თერმინებს „სამუშაო ძალა" და „შრომა" „კაპიტალში" სხვადასხვა აზრი აქვთ. სამუშაო ძალა — ეს არის მუშის უნარი შრომისადმი, რომელიც საქონლის სახით იყიდება ბაზარზე. როგორც საქონელს სამუშაო ძალას თავისი სახმარი ღირებულება აქვს. სამუშაო ძალის სახმარი ღირებულება იმაში მდგომარეობს, რომ ის წარმოადგენს ღირებულების შემქმნელი შრომის წყაროს. სამუშაო ძალის ღირებულებას განსაზღვრავს მუშისა და მისი ოჯახისათვის მოსახმარ საარსებო საშუალებათა წარმოებისათვის აუცილებელი შრომის რაოდენობა. შრომა — ესაა თვით პროცესი სამუშაო ძალის მოხმარებისა. ღირებულება იქმნება შრომის პროცესში, მაგრამ თვით შრომას არ აქვს ღირებულება. პირველად მარქსის მიერ გატარებულ განსხვავებას შრომასა და სამუშაო ძალას შორის უდიდესი მნიშვნელობა აქვს მეცნიერული პოლიტიკური ეკონომიისათვის. ამ განსხვავებამ ხელი შეუწყო ზედმეტი ღირებულების — მეცნიერული პოლიტიკური ეკონომიის ამ ქვაკუთხედის — აღმოჩენას.

„ფილოსოფიის სიღატაკეში" მარქსს კიდევ არა აქვს დაზუსტებული ტერმინოლოგია და ტერმინს „შრომა" ხმარობს იქ, სადაც მხედველობაში აქვს „სამუშაო ძალა" (მაგალითად, ის ლაპარაკობს „შრომის ყიდვაგაყიდვის" შესახებ).

[14] გოდსკინი ტომას (1787 — 1869) — რიკარდოს შემდეგდროინდელი პერიოდის ეკონომისტი, კაპიტალისტური წყობილების კრიტიკოსი. გოდსკინის თეორიულ შრომებს აშკარად პუბლიცისტური ხასიათი ჰქონდა. გამოდიოდა რა რიკარდოს შრომითი ღირებულების თეორიიდან, გოდსკინმა ხელი შეუწყო ზედმეტი ღირებულების თეორიის შემუშავებას. მისი მთავარი თხზულებები დაიწერა 1825 — 1832 წწ. პერიოდში. გოდსკინის საზოგადოებრივ იდეალებს შეადგენდა კაპიტალისტური წყობილების შეცვლა ხელოსანთა და გლეხთა პატრიარქალური მეურნეობით. აწარმოებდა რა შეტევას ბურჟუაზიულ საკუთრებაზე, გოდსკინი მკაცრ უარყოფით დამოკიდებულებაში იყო ჩარტისტების ბრძოლის რევოლუციურ მეთოდებთან და მავნებლად სთვლიდა მუშათა კლასის ბრძოლას ძალაუფლების დაპყრობისათვის.

[15] მენგერი ანტონ (1841 — 1906) — სამართლის ცნობილი ავსტრიელი პროფესორი. თავის ნაწარმოებებში მან დიდი ყურადღება დაუთმო სოციალისტური თეორიების ისტორიას. თავისი სოციალური შეხედულებებით ის იყო ბურჟუაზიული რადიკალი.

[16] სმიტი ადამ (1723—1790)—სახელგანთქმული ინგლისელი ეკონომისტი, რომელმაც პირველად მოგვცა ბურჟუაზიული პოლიტიკური ეკონომიის ძირითადი საკითხების სისტემატური დამუშავება. 1776 წელს გამოსცა „გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის შესახებ", რამაც ახალი ეპოქა გახსნა ეკონომიური აზროვნების ისტორიაში. სმიტის ეკონომიური შეხედულებები საფუძვლად დაედო მთელ მიმდინარეობას პოლიტიკურ ეკონომიაში, რაც ცნობილია ბურჟუაზიული კლასიკური სკოლის სახელწოდებით. ეკონომიური აზროვნების ისტორიაში განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სმიტის მიერ ჩამოყალიბებულ შრომითი ღირებულების თეორიას, რომელიც შემდგომ უფრო თანმიმდევრობით რიკარდომ განავითარა: სმიტის მთელს მუშაობას აზის კვლევის ორ მეთოდს შორის შინაგანი წინააღმდეგობის დაღი: მოვლენათა არსის გამომრკვევ მეცნიერულ მეთოდსა და ვულგარულ მეთოდს შორის, რომელიც განისაზღვრება მოვლენათა მხოლოდ აღწერით და არ იძლევა მათი არსის ანალიზს. ეს წინააღმდეგობა

ასახულია უკვე მის ღირებულების თეორიაში და გამოხატავს ამ მეცნიერის ბურჟუაზიულ შეზღუდულობას. ღირებულება, სმიტის მოძღვრებით, ერთის მხრით, განისაზღვრება შრომის დახარჯვით, ხოლო მეორეს მხრით — მის შექმნაში მონაწილეობს სამი ფაქტორი — მოგება, რენტა და სამუშაო ხელფასი. სმიტის ღირებულების შემცდარ თეორიას საფუძვლად უდევს მის მიერ საქონლის შემქმნელ შრომის თავისებურებათა გაუგებლობა, რაც თავის მხრივ აიხსნება სმიტის ბურჟუაზიული თვალსაზრისის ცნობილი შეზღუდულობით; როგორც წარმომადგენელი ბურჟუაზიული პოლიტიკური ეკონომიისა, სმიტი კაპიტალიზმს იხილავდა როგორც მუდმივ ბუნებრივ საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ფორმაციას.

[17] სისმონდი ჟან-შარლ-სიმონდე (1773—1842)—ცნობილი შვეიცარიელი ეკონომისტი, სკეპტიკური მიმართულების წარმომადგენელი კლასიკურ პოლიტიკურ ეკონომიაში. თავის შრომებში, რომელთა შორის მთავარია—„პოლიტიკური ეკონომიის ახალი საწყისები" (გამოვიდა 1819 წელს), სისმონდი გამოდის პროტესტით მსხვილი წარმოების დამცველთა წინააღმდეგ და თავის თავს მხურვალე მომხრედ აცხადებს იმ წვრილი წარმოებისა, რომელსაც კაპიტალისტური მეურნეობის განვითარება ანადგურებს.

კაპიტალიზმის კრიტიკას სისმონდის მიერ, რომლის იდეალიც იყო კაპიტალიზმის წინა ეპოქების წვრილი წარმოება, „რომანტიკული" და ამიტომ რეაქციული ხასიათი ჰქონდა. სისმონდის ისტორიულ დამსახურებას წარმოადგენს დაყენება საკითხის ბაზრებისა და კრიზისების თეორიის შესახებ, რომელიც მან წამოაყენა ბურჟუაზიული პილიტიკური ეკონომიის კლასიკოსების წინააღმდეგ წარმოებულ პოლემიკაში. წინააღმდეგ კლასიკოსებისა, რომლებიც უარყოფდნენ ჭარბწარმოების საერთო კრიზისების წარმოშობის შესაძლებლობას, სისმონდი ამტკიცებდა, რომ კრიზისები კაპიტალიზმის აუცილებელი თანამგზავრია. მარქსისტული მოძღვრება ჭარბწარმოების კრიზისების შესახებ კრიზისების საფუძველსა და წყაროს ხედავს იმ წინააღმდეგობაში, რომელიც არსებობს წარმოების საზოგადოებრივ ხასიათსა და მითვისების კერძო ფორმას შორის. სისმონდი კრიზისების მიზეზს ხედავდა წარმოებასა და მოხმარებას შორის არსებულ წინააღმდეგობაში, რომელიც არის კაპიტალიზმის ძირითადი წინააღმდეგობის გამოვლინება, ხოლო ეს უკანასკნელი მოცემულია კაპიტალისტურ წარმოებაში. ლენინმა სისმონდის მოძღვრების გამანადგურებელი კრიტიკა მოგვცა თავის შრომაში „ეკონომიური რომანტიზმის დახასიათებისთვის" (თხზ. კრებ., ტ. II).

[18] ლორდ დალიჯემს-მეიტლანდი (1759—1839)—ინგლისის სახელმწიფო მოღვაწე და ეკონომისტი. თავის ეკონომიურ შრომებში ის გამოდიოდა როგორც ადამ სმიტის კრიტიკოსი.

[19] ჰოლანდიის აღმოსავლეთ-ინდოეთის კომპანია დაარსებულ იქნა 1602 წელს. ხელთ იგდო მთელი ვაჭრობა სურნელოვნებით, რომლებიც კოლონიური ქვეყნებიდან ევროპაში გაჰქონდათ. ინგლისის მხრივ კონკურენციის შიშით ჰოლანდიელებმა გადასწყვიტეს მოლუკის კუნძულთა ყველა პლანტაციის მოსპობა, ხოლო მოსახლეობის მონებად გადაქცევა. კომპანიამ ვაჭრობის საწარმოებლად დაიცვა პლანტაციები მხოლოდ კუნძულებზე ბანდასა და ტიმორზე. მაგრამ რადგან ამ კუნძულების მოსავალი საკმაოდ უხვი აღმოჩნდა იმისათვის, რომ შეექმნა სურნელოვნებზე ფასების დაცემის მუქარა, ჰოლანდიელები სწვავდნენ კოლონიებიდან შემოზიდულ სურნელოვნების მნიშვნელოვან რაოდენობას, რათა გამოეწვიათ მათზე ფასების აწევა.

[20] საშუალსაუკუნურ ამქართა წესდებები (იხ. შენიშვნა 54) მკაცრად განსაზღვრავდნენ ოსტატთა — ამქრის წევრთა სამეურნეო საქმიანობას. წესდებები ოსტატს უკრძალავდა ჰყოლოდა ქარგალთა და შეგირდთა განსაზღვრულ რიცხვზე მეტი; აკრძალული იყო აგრეთვე წარმოების მოცულობის გაფართოება. ამ ღონისძიებებს თავიდან უნდა აეცილებინათ ბაზარზე საქონლის ჭარბად მიწოდების შესაძლებლობა და მოესპოთ კონკურენცია. ეკონომიური განვითარების პროცესის თვალსაზრისით ეს წესდებანი ღრმად რეაქციული იყო, ვინაიდან აფერხებდნენ დიფერენციაციას და წარმოების გამსხვილებას.

[21] ანდერსონი ადან (1692 — 1765) — ავტორი ცნობილი შრომისა ინგლისის ვაჭრობის ისტორიაში.

[22] შტორხი ჰენრი ფრიდრიხი (1766 — 1835) — კლასიკური სკოლის დაშლის ეპოქის ეკონომისტი. თავისი შეხედულებებით ახლოს იდგა სეისთან (იხ. შენიშვნა 23), ითვლება პოლიტიკური ეკონომიის რუსულ-გერმანული სკოლის დამაარსებლად. დასწერა მთელი რიგი შრომები რუსეთის ეკონომიკასა და სტატისტიკაში.

[23] სეი უან-ბატისტ (1767 — 1832) — ფრანგი ეკონომისტი. პოლიტიკური ეკონომიის კლასიკური სკოლის ვულგარული განმმარტებელი, რომელიც გამოდიოდა არა როგორც კაპიტალიზმის მკვლევარი, არამედ როგორც მისი აპოლოგეტი. სეი აკრიტიკებდა სმიტისა და რიკარდოს შრომითი ღირებულების თეორიას და სთვლიდა, რომ „ღირებულებას ჰქმნის შრომა, ბუნება და კაპიტალი". მარქსმა სეის ვულგარულ შეხედულებათა კრიტიკას უძღვნა მრავალი შენიშვნა „კაპიტალში" და „ზედმეტი ღირებულების თეორიებში".

[24] დროზეფ (1773 — 1850) — ფრანგი ისტორიკოსი, რომელიც სწერდა აგრეთვე ფილოსოფიისა და ეკონომიის საკითხებზე. მისი „პოლიტიკური ეკონომია" გამოვიდა 1829 წელს.

[25] ბლანკი უერომ ადოლფ (1798 — 1854) — ფრანგი ეკონომისტი, რომელიც არ უნდა აგვერიოს მის ძმასთან, ცნობილ რევოლუციონერსა და სოციალისტ ოგიუსტ ბლანკისთან. ადოლფ ბლანკი პოლიტიკური ეკონომიის პროფესორი იყო პარიზში. განსაკუთრებით ცნობილი იყო მისი „პოლიტიკური ეკონომიის ისტორია", რომელიც პირველად გამოვიდა 1838 წ.

[26] როსი პელეგრინო-ლუიჯი (1787 — 1848) — იტალიელი სახელმწიფო მოღვაწე, სისხლის სამართლისა და პოლიტიკური ეკონომიის პროფესორი. 1815 წ. როსი გაიქცა იტალიიდან, მონაწილეობას იღებდა საფრანგეთისა და შვეიცარიის სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში, შემდგომ კი იტალიის 1848 წლის რევოლუციაში. თავისი ეკონომიური შეხედულებებით როსი ემხრობა კლასიკურ სკოლას, მაგრამ დაშორებულია რიკარდოს თანმიმდევრობას, რომელიც ბურჟუაზიულ ურთიერთობებს შეუფერაღებლად ხატავდა.

[27] ლასალი ფერდინანდ (1825 — 1864) — გერმანიის მუშათა მოძრაობის ერთერთი უდიდესი მოღვაწე, სახელგანთქმული ორატორი და პუბლიცისტი. 1848 წელს მონაწილეობა მიიღო რევოლუციურ მოძრაობაში რეინში და იანამშრომლობდა „ახალ რეინის გაზეთში", რომელსაც მარქსი ხელმძღვანელობდა. თუმცა სოციალიზმის თეორიისა და პოლიტიკური მოღვაწეობის სფეროში ლასალი თავის-თავს მარქსისა და ენგელსის მოწაფედ სთვლიდა, მაგრამ სინამდვილეში ჰეგელიანური მიმართულების იდეალისტად დარჩა. გამოდიოდა რა „ხელფასის რკინის კანონის" მცდარი თეორიიდან, რომლის მიხედვით თითქოს ამაო იყო მუშების ყოველგვარი ბრძოლა თავის მდგომარეობის ნაწილობ-

რივად გაუმჯობესებისათვის, ლასალი მნიშვნელობას არ აძლევდა პროლეტარიატის ეკონომიურ ბრძოლას და პროფესიულ ორგანიზაციებს. ლასალი დიდ იმედებს ამყარებდა პრუსიის სახელმწიფოზე, რომლის სახსრებითა და დახმარებით უნდა მოწყობილიყო თავისუფალი საწარმოო ასოციაციები, რომელთა მეშვეობით მოხდებოდა სოციალისტურ წყობილებაზე გადასვლა. ამ მიზნით ლასალი მოლაპარაკებას აწარმოებდა ბისმარკთან, რამაც მარქსისა და ენგელსის სასტიკი პროტესტი გამოიწვია. 1863 წ. ლასალმა დააარსა გერმანიის საყოველთაო მუშათა კავშირი, რომელიც დიდხანს ებრძოდა ა. ბებელისა და ვ. ლიბკნეხტის მიერ დაარსებულ სოციალ-დემოკრატიულ მუშათა პარტიას, რომელსაც, ბოლოს, კავშირი შეუერთდა 1875 წელს გოთაში გერმანიის ერთიან სოციალისტურ მუშათა პარტიად, რომელსაც შემდგომ დაერქვა გერმანიის სოციალ-დემოკრატიული პარტია.

[28] დიუნუაიე შარლ (1786 — 1862) — ფრანგი ბურჟუაზიული ეკონომისტი, ეკონომიური ლიბერალიზმის მომხრე. წინააღმდეგი იყო სახელმწიფოს ჩარევისა სამეურნეო ცხოვრებაში და მკაცრად აკრიტიკებდა სოციალისტურ მოძღვრებას, რომელიც, მისი აზრით, ემუქრებოდა ინდივიდის თავისუფლებას.

[29] ღირებულება განისაზღვრება აუცილებელი სამუშაო დროის მინიმუმით. ეს ფორმულა, რომელიც „ფილოსოფიის სიღატაკეში“ გვხვდება, „კაპიტალში“ მარქსის მიერ შეცვლილ იქნა იმ აზრით, რომ ღირებულება განისაზღვრება საშუალო საზოგადოებრივად-აუცილებელი სამუშაო დროით.

[30] ბუაგილბერი პიერ (1646 — 1714) — კლასიკური პოლიტიკური ეკონომიის პირველი ფრანგი ეკონომისტი. თავისი თეორიული შეხედულებებით იგი არის ფიზიოკრატების წინამორბედი. ბუაგილბერი მკაცრად აკრიტიკებდა მერკანტილიზმს. იგი პროტესტს აცხადებდა ფულისა და სიმდიდრის გაიგივების წინააღმდეგ. სიმდიდრის წყაროდ პირველ ყოვლისა მას მიაჩნდა მიწათმოქმედება, რომელიც სწორედ ამიტომ უნდა სარგებლობდეს სახელმწიფოს განსაკუთრებული მფარველობით.

[31] ატკინსონი ვილიამ — ინგლისელი ეკონომისტი, დაიბადა XIX საუკუნის დამდეგს. იგი გამოვიდა კლასიკური სკოლის მოწინააღმდეგედ, მიუთითებდა რა იმაზე, რომ მან ვერ შესძლო მოსახლეობის საკითხის გადაწყვეტა, მას არ ესმოდა შინაური ვაჭრობის უპირატესობა საგარეოზე. მისი მთავარი თხზულებაა — „პოლიტიკური ეკონომიის საფუძვლები“ (1840).

[32] ათი საათის ბილი. მსხვილი მრეწველობის განვითარების პირველ პერიოდში ინგლისში ფართოდ იყო გავრცელებული მუშების განუსაზღვრელი ექსპლოატაცია; ქალები და ბავშვები ზოგჯერ განუწყვეტლივ მუშაობდნენ დღე და ღამ, სანამ არ ჩაიკეცებოდნენ დაღლილობისაგან. მაგრამ სამუშაო ძალის მტაცებლური ფლანგვის ასეთი წესი აწყდება ბუნებრივ ზღვარს, და კაპიტალისტური ექსპლოატაციის შემდგომი განვითარება თვითონ საჭიროებს საფაბრიკო შრომის საკანონმდებლო მოწესრიგებას. მიუხედავად ამისა, პირველი ღონისძიებები, მიმართული საფაბრიკო სისტემის მოწესრიგებისკენ, მიღებულ იქნა ბურჟუაზიის წინააღმდეგობით. მაგრამ ეს ღონისძიებები არ იყო საკმარისი, და მალე დაიწყეს მისი გვერდის ავლა. XIX საუკუნის დამდეგს რამდენიმე ფილანტროპის ხელმძღვანელობით შეიქმნა ლიგა, რომელიც მოითხოვდა სამუშაო დღის კანონმდებლობით შეზღუდვას 10 საათით. აგიტაციას 10-საათიანი სამუშაო დღის სასარგებლოდ გაძლიერებით უჭერდნენ მხარს მიწათმფლობელნი, რომლებიც იმ დროს მკაცრ ბრძოლას აწარმოებდნენ სამრეწველო ბურჟუაზიასთან. მიწათმფლობელთა მხარდაჭერის მეოხებით ბილი 10-საათიანი

სამუშაო დღის შესახებ 1847 წელს მიღებულ იქნა პარლამენტის მიერ. ეს ბილი 18 წლისაზე უფრო ახალგაზრდა მოზარდთა და ქალთა სამუშაო დროს განსაზღვრავდა 10 საათით. მაგრამ ვინაიდან ქალები, მოზარდნი და ბავშვები ფაბრიკებში მომუშავე მუშათა უმრავლესობას შეადგენდნენ, ამის შედეგი ის იყო, რომ ფაბრიკებს მხოლოდ 10 საათი შეეძლოთ ემუშავნათ. ბილმა, მიუხედავად ყველა მისი ნაკლისა და ცხოვრებაში არასრულად გატარებისა, უდიდესი როლი შეასრულა ინგლისელ მუშათა ფიზიკური და კულტურული დონის ამაღლებაში.

[33] გაცვლა-გამოცვლის ბანკები და გაცვლა-გამოცვლის ბაზრები. 1830 წელს ლონდონში მოწყობილ იქნა ერთერთი პირველი გაცვლა-გამოცვლის ბაზარი, რომელიც ეკუთვნოდა კოოპერატიულ ცოდნათა ბრიტანულ ასოციაციას. ამ ბაზარზე თავისი ნაწარმი მოჰქონდათ ლონდონის ორმოცდაათზე მეტ სამრეწველო გაერთიანებას, და გაცვლა-გამოცვლა ხდებოდა ნატურალური ფორმით. მაგრამ ამ ცდამ ყველაზე მეტი განვითარება და გავრცელება ჰპოვა 1832 წელს. ამ წლის სექტემბერში გაიხსნა „ნაციონალური ბაზარი შრომის პროდუქტთა სამართლიანი გაცვლა-გამოცვლისათვის“, რამაც უმთავრესად ინგლისელი ხელოსნების დიდი თანაგრძნობა მოიპოვა. ამ საქმის იდეური სულისჩამდგმელი იყო ცნობილი სოციალისტ-უტოპისტი რობერტ ოუენი, რომელიც სათავეში ედგა ნაციონალური ბაზრის განყოფილებას ბირმინგამში. „სამართლიანი“ ბაზრის მთავარი წესები შემდეგი იყო: ბაზარზე მოჰქონდათ სხვადასხვა პროდუქტები, ხოლო მათ პატრონებს გამგეობა აძლევდა ქვითრებს განსაზღვრული რაოდენობის საათების აღნიშვნით, ე. ი. „შრომითი ფულს“. ამ ქაღალდის ნიშნების მფლობელთ შეეძლოთ ამით ყოველგვარი გადახდა ეწარმოებინათ, მაგრამ ამ „ფულის“ მიღება სავალდებულო არ იყო. მალე აღმოჩნდა, რომ ნაციონალური ბაზარი ზარალობს და გამოშვებული ქაღალდის ნიშნები მეტია პროდუქტთა არსებულ მარაგზე. ეს დეფიციტი მიაწერეს გამგეობის ცუდ ხელმძღვანელობას. მაგრამ 1833 წ. ივლისში არჩეული ახალი გამგეობაც ასეთივე გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩავარდა. 1834 წ. ივნისში, როცა გამოირკვა, რომ ყველა შეგროვილი სახსრები დახარჯულია და დიდი ვალები დაგროვდა, ნაციონალური ბაზარი საბოლოოდ გაკოტრდა. მაგრამ უტოპისტები მაშინაც ფიქრობდნენ, რომ გაკოტრების მიზეზს საქმის უხეირო გაძღოლა წარმოადგენდა.

[34] გაცვლა-გამოცვლის ბანკი პარიზში. 1849 წ. პრუდონი შეუდგა სახალხო ბანკის მოწყობას პარიზში; ეს ბანკი მიზნად ისახავდა უფასო კრედიტის მიწოდებას და მიმოქცევის მთელი სისტემის გაუმჯობესებას. წესდების თანახმად სახალხო ბანკი აწარმოებდა არა მარტო ფინანსიურ ოპერაციებს (დაგირავების, ანაბარების), არამედ უშუალო გაცვლა-გამოცვლის ოპერაციებსაც. ამ მიზნით სახალხო ბანკთან მისი განყოფილების უფლებებით მოწყობილ იქნა „წარმოების და მოხმარების მთავარი სინდიკატი“ („Syndicat général de la production et de la Consommation“). ამ განყოფილების საშუალებით მწარმოებლებს უნდა ეცნობებინათ მრეწველობისა და მიწათმოქმედების მზა პროდუქტების არსებობის შესახებ და მომხმარებელთათვის უნდა მიეცათ დაწესებული უფასო კრედიტი. ბანკის მონაწილეთა გაცვლა-გამოცვლის მომსახურებისათვის უშვებდნენ სპეციალურ „მიმოქცევის ბონებს“, რომელთა მიღება მათთვის სავალდებულო იყო. ძირითადი კაპიტალი შესდგებოდა 5-ფრანკიანი აქციებიდან სულ 15 მილიონი ფრანკის რაოდენობით. სახალხო ბანკმა ბევრი თანამგრძნობი მიიზიდა, მაგრამ ოპერაციების გაშლა მან

ვერ მოახერხა. პრუდონის სასამართლო პროცესმა, მისმა დაპატიმრებამ და განდევნამ შესწყვიტეს ბანკის ორგანიზაცია.

[35] ფ ი ლ ი პ ე I (1052 — 1108) — საფრანგეთის მეფე, რომელიც ხაზინის გასამდიდრებლად მიმართავდა მონეტის გაყალბებას. მონეტის გაყალბება ფართოდ იყო გავრცელებული საშუალო საუკუნოებში და ახალი დროის დასაწყისში. მეფეებს იმედი ჰქონდათ ასეთი გზით გაედიდებინათ ხაზინის სიმდიდრე. მონეტის გაყალბება იწვევდა საქონლის გაძვირებას და ფულის ტრიალის პირობების გაუარესებას.

[36] ლ უ ი XIV (1643 — 1715) — საფრანგეთის მეფედ იყო 54 წლის განმავლობაში. მის დროს ვოლტერმა უწოდა „ლუი XIV საუკუნე". ეს იყო საფრანგეთის უმაგალითო სამხედრო ძლიერებისა და სამეურნეო განვითარების ეპოქა, როცა კაპიტალიზმი გზას იკაფავდა ფეოდალურ ურთიერთობაში. ფიზიოკრატთა ზოგიერთი წინამორბედი, რომელიც ამ ეპოქაში ცხოვრობდა (მაგალითად, ბუაგილბერი), მიწის საკუთრების ფეოდალურ ბატონობასაც კი ბურჟუაზიული წარმოების თვალსაზრისით განიხილავს. მაგრამ, მეორე მხრით, მათი „ბურჟუაზიული საზოგადოება ფეოდალურ გარეგნობას ღებულობს" (მარქსი). აქედანაა მიწათმოქმედების ქებადიდება მათ მიერ და „აზრი ფულის თვისებათა მინიჭებისა ცხვრებისა და ყურძნისათვის".

[37] ს ე ნ ი ო რ ვ ი ლ ი ა მ ნ ა ს ა უ (1790—1864)—კლასიკური სკოლის დაშლის ეპოქის ინგლისელი ეკონომისტი, კაპიტალიზმის აპოლოგეტი. სენიორი ცდილობდა დაემტკიცებინა მოგების სამართლიანობა და კანონიერება საზოგადოებრივი ინტერესების თვალსაზრისით, შექმნა „დათმენის" თეორია როგორც მოგების საფუძველი. ამ თეორიის თანახმად კაპიტალისტს შეუძლია ორნაირი მიმართულება მისცეს დაგროვილ ქონებას: ან დახარჯოს თავის პირად მოთხოვნილებებზე, ანდა დააბანდოს სამეურნეო საქმიანობაში. უკანასკნელ შემთხვევაში იგი „თავს იკავებს" მათი პირადი საჭიროებისათვის გამოყენებისაგან და ამ „დათმენისათვის" მან უნდა მიიღოს ჯილდო მოგების სახით. სენიორი ილაშქრებდა სამუშაო დღის შემცირების წინააღმდეგ და ამტკიცებდა, რომ კაპიტალისტი მთელ თავის მოგებას იღებს მუშების შრომის უკანასკნელი საათისგან, და ამიტომ სამუშაო დღის შემცირება თუნდაც ერთი საათით კაპიტალისტს მთელ მის მოგებას წაართმევსო (იხ. **მარქსი,** „კაპიტალი", ტ. I, თავი მე-7, § 3).

[38] მ ი ლ ი ჯ ო ნ-ს ტ უ ა რ ტ (1806 — 1873) — ინგლისელი ფილოსოფოსი და ეკონომისტი, ეკონომისტ ჯემს მილის შვილი. ფილოსოფიის დარგში მილის ყველაზე ცნობილი ნაწარმოებია მისი „ლოგიკის სისტემა". მილის ეკონომიური ხასიათის ნაშრომთა შორის ყველაზე უდიდესია — „პოლიტიკური ეკონომიის საფუძვლები" (1848 წ.). როგორც ეკონომისტი მილი — რიკარდოს მოწაფე და გამგრძელებელია, მაგრამ იგი აგრეთვე განიცდიდა, ერთი მხრით, ფრანგ სოციალისტებისა, და მეორე მხრით — ვულგარული ეკონომისტების ძლიერ ზეგავლენას. ძირითად თეორიულ საკითხებში მილი ერთგულია რჩება თავისი მასწავლებლების რიკარდოსა და მალთუსის და მხოლოდ სისტემატურად გადმოსცემს თავის ორივე წინამორბედთა მოძღვრებას, ცოტა რამ შეაქვს რა შიგ ახალი. კლასიკოსებისაგან განსხვავებით მილი კრიტიკულად უდგება კაპიტალიზმს. სოციალიზმის შემოღებას მილი შორეული მომავლის საქმედ სთვლიდა და კაპიტალისტური მეურნეობის ყველაზე აღმაშფოთებელი ბოროტების მოსასპობად წინადადებას იძლეოდა შემოღებული ყოფილიყო მთელი რიგი სოციალური რეფორმები, სხვათა შორის — მსხვილი მიწის საკუთრების ნაციონალიზაცია მი-

წის რენტის სახელმწიფოს ხელში გადასვლით, სამუშაო დღის სახელმწიფოებრივი რეგულირება და საწარმოო ასოციაციების მოწყობა.

[39] ტუკი ტომას (1774 — 1856) — ინგლისელი ეკონომისტი და სტატისტიკოსი. ტუკის მთავარი შრომებია „ფასთა ისტორია“ და რამდენიმე თხზულება ფულის ტრიალის შესახებ. უკანასკნელ შრომებში ტუკი გამოდის რობერტ პილის 1844 წლის საბანკო აქტების მოწინააღმდეგედ, აქტების, რომელთა მიხედვით ხდებოდა ინგლისის ბანკის საემისიო ოპერაციების რეგულირება, თანახმად ეგრეთწოდებული Currency principle-სი; ტუკი, პირიქით, იცავს ეგრეთწოდებულ banking Principle-ს. ტუკის თეორიის დედააზრი იმაში მდგომარეობს, რომ საბანკო ბილეთებისათვის დახურდავების უნარის შენარჩუნებისას ბანკს არ შეუძლია იმაზე მეტი ბილეთების გამოშვება, რაც საჭიროა საქონლის მიმოქცევისათვის, ასე რომ გამოშვებული საბანკო ბილეთების რაოდენობა არავითარ გავლენას არ ახდენს საქონლის ფასებზე; მათი რაოდენობის გადიდება არ ადიდებს ფასებს და არ იწვევს სათამასუქო კურსის დაცემას და ძვირფას ლითონთა მიმოქცევის საზღვარგარეთ, როგორც ამას ამტკიცებდნენ Currency principle-ს წარმომადგენლები. ტუკის მოძღვრებას ფულის ტრიალისა და საქონლის ფასთა მოძრაობასთან მისი კავშირის შესახებ მარქსი იხსენიებს თავის ფულის თეორიაში (იხ. მარქსი, ტ. III, განყოფილება მე-5, განსაკუთრებით თავი 28).

[40] კუპერი ტომას (1759 — 1840) — ამერიკელი ეკონომისტი. დაიბადა ლონდონში, მაგრამ საფრანგეთის რევოლუციის თანაგრძნობის გამო იძულებული იყო 1793 წელს გადასახლებულიყო ამერიკაში, სადაც აქტიურ მონაწილეობას იღებდა პოლიტიკურ ცხოვრებაში. კუპერი ვაჭრობის თავისუფლების მომხრე იყო. მისი მთავარი თხზულებებია: „Lectures on the Elements of Politikal Economy“ (1826) და „Manual of Political Economy“ (1834) ამ წიგნებში იგი გამოსცემდა სმიტისა და რიკარდოს მოძღვრებას.

[41] სადლერი მიხაილ-ტომას (1780 — 1835) — ინგლისელი ეკონომისტი. გაილაშქრა მალტუსის მოსახლეობის თეორიის წინააღმდეგ, გამოსცა წიგნი „The lan of population“ (1830). აქტიურ მონაწილეობას იღებდა ბავშვის შრომის წინააღმდეგ მიმართულ აგიტაციაში, თავმჯდომარეობდა იმ კომისიას, რომელიც დანიშნული იყო ამ საკითხის გამოსაკვლევად. აქტიურ მონაწილეობას იღებდა აგრეთვე ინგლისის პირველი საფაბრიკო კანონების გატარებაში, რომლებიც ზღუდავდა მუშათა ექსპლოატაციას.

[42] პრომეთე — ბერძნული მითის გმირი. გადმოცემის მიხედვით მან, ზევსის აკრძალვის მიუხედავად, ციდან მოიტაცა ცეცხლი და ის გადასცა ადამიანებს. ამის გამო იგი მიჯაჭვულ იქნა კავკასიის მთებზე, სანამ იგი არ გაანთავისუფლა ჰერკულესმა. სხვა ვერსიებით, პრომეთემ არა მარტო კულტურა შექმნა, არამედ ადამიანებიც გააჩინა. მითი პრომეთეს შესახებ თემად გამოიყენა ბევრმა პოეტმა (ესქილმა, გოეთემ, ბაირონმა, შელიმ), რომლებიც მასში ხედავდნენ განთავისუფლებული კაცობრიობის სიმბოლოს.

[43] ჰეგელი გეორგ-ვილჰელმ-ფრიდრიხ. (1770 — 1831) — გერმანული კლასიკური იდეალიზმის დიდად თვალსაჩინო წარმომადგენელი. ჰეგელმა განვლო განვითარების მთელი რიგი ეტაპები: ბურჟუაზიის კრიტიკიდან საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის იაკობინელთა, თვალსაზრისით — კაპიტალისტური საზოგადოებისა და პრუსიის ბიუროკრატიული სახელმწიფოს აღიარებამდე მონარქის მეთაურობით. მისი ფილოსოფიური სისტემის საფუძველს წარმოადგენს მოძღვრება „აბსოლუტური სულის“, ე. ი. იმ ობიექ-

ტური სულიერი ძალების განუწყვეტელი პროგრესის შესახებ, რომელიც თავის განვითარებისას ჰქმნის და ანგრევს ყოფიერების დასრულებულ ფორმებს. ხოლო აბსოლუტური სული, ანუ ქვეყნიერი გონება, სარგებლობს ცალკეულ პიროვნებათა, საზოგადოებრივ ფენათა და მთელ ხალხთა მისწრაფებებითა და ინტერესებით თავისი განვითარების უკანასკნელი მიზნის — აბსოლუტური შემეცნების მისაღწევად. ჰეგელის აბსოლუტური, ობიექტური იდეალიზმის სისტემა ჯერ გააკრიტიკა ფეიერბახმა, რომელმაც ვერ ისარგებლა იმით, რაც ყველაზე ძვირფასია ჰეგელში — მისი დიალექტიკით. ჰეგელიანობის მკაცრი და ერთადერთი სწორი კრიტიკა მოგვცეს მარქსმა და ენგელსმა, „შეინარჩუნეს“ რა ამასთანავე აზრის უდიდესი მონაპოვარი — დიალექტიკა. მარქსმა პირველყოვლისა კრიტიკულად გადასინჯა „სამართლის ფილოსოფია“, რომელშიც გადმოცემულია ჰეგელის ეკონომიური და პოლიტიკური შეხედულებები. იქ, სადაც ჰეგელი მხოლოდ შემეცნების ამოცანას და სინამდვილესთან შერიგებას ხედავდა, მარქსმა მისი რევოლუციურად გარდაქმნის გზა გვიჩვენა. მარქსის მიერ შექმნილი მატერიალისტური დიალექტიკა წარმოადგენს ჰეგელის იდეალისტური დიალექტიკის პირდაპირ წინააღმდეგობას. ეს მარქსს და ენგელსს, ისევე როგორც შემდგომ ლენინს, ხელს არ უშლიდა ძალიან მაღლა დაეყენებინათ ის, რაც გააკეთა ჰეგელმა განვითარების ზოგადი კანონების აღმოჩენის სფეროში, თუმცა ეს მისი კანონები მისტიკურ ხასიათს ატარებენ.

[44] ლ უ ი XV (1715 — 1774) — საფრანგეთის მეფე. მის დროს საფრანგეთი განიცდიდა სამხედრო და ეკონომიური დაცემის პერიოდს. ლუი XV მიაწერენ ცნობილ ფრაზას: „ჩვენს შემდეგ — თუნდაც წარღვნაო“.

[45] კ ე ნ ე ფ რ ა ნ ს უ ა (1694 — 1774) — განათლებით ექიმი, ექიმად მსახურობდა ლუი XV სასახლის კარზე. რევოლუციამდელი საფრანგეთის ცნობილი ეკონომისტი, ფიზიოკრატთა სკოლის დამაარსებელი და უდიდესი წარმომადგენელი. მერკანტილისტებისაგან განსხვავებით, რომლებიც ერის სიმდიდრის წყაროდ სცნობდნენ საგარეო ვაჭრობას, ფიზიოკრატები ერის სიმდიდრის წყაროდ სთვლიდნენ მიწათმოქმედებას. ფიზიოკრატების მოძღვრების მიხედვით ნაყოფიერ შრომად აღიარებულია მხოლოდ სამიწათმოქმედო შრომა, ვინაიდან ის, ბუნების ძალთა ხელშეწყობით, იძლევა ზედმეტ ღირებულებას (ფიზიოკრატთა ტერმინოლოგიით „წმინდა პროდუქტს“, ე. ი. საწარმოო ხარჯების ნაჭარბს). კენეს აზრით, არსებობს სამი კლასი: მიწის მესაკუთრენი, ფერმერები და არაპროდუქტიული კლასი. უკანასკნელს ეკუთვნიან მრეწველობისა და ვაჭრობის ყველა მონაწილენი, მათ შორის მუშათა კლასიც, რომელსაც კენე არ გამოჰყოფს ბურჟუაზიისაგან. თუ მიწის მესაკუთრენი რენტის სახით ღებულობენ „წმინდა პროდუქტს“, ფერმერები და არაპროდუქტიული კლასი ანაზღაურებენ მხოლოდ დახარჯულ საწარმოო საშუალებებს და საარსებო საშუალებებს. კენეს უკვდავ დამსახურებას შეადგენს მისი გენიალური ცდა — წარმოების, მიმოქცევის, განაწილებისა და მოხმარების მთელი საზოგადოებრივი პროცესი წარმოგვიდგინოს როგორც ერთიანი მთელი. ეს იდეა კენემ გრაფიკულად გამოხატა თავის უმნიშვნელოვანეს ნაწარმოებში „ეკონომიური ტაბულა“ (1758), რომელიც გვიჩვენებს პროდუქტებისა და ფულის მოძრაობას საზოგადოებრივ კლასთა შორის. მარქსის თქმით, „ფიზიოკრატული სისტემა კაპიტალისტური წარმოების პირველ სისტემატურ კონცეპციას წარმოადგენს“ (მარქსი, „კაპიტალი“, ტ. II, ქართ. გამ. გვ. 315).

[46] ბ ო დ ო (1730 — 1792) — აბატი, ფრანგი ეკონომისტი, ფიზიოკრატების მომხრე. თავისი მთავარი შრომით, სახელწოდებით „პირველი შესავალი ეკო-

ნომიური ფილოსოფიისა“ ბოდომ საპატიო ადგილი მოიპოვა კენეს მოწაფეებს შორის. ბოდომ დასწერა აგრეთვე „კენეს ეკონომიური ტაბულის განმარტება“.

[47] ლ ო გ ო ს ი („სიტყვა“) — ღვთისმეტყველური ტერმინი, რომლითაც აღინიშნება შუამავალი ღვთაებასა და ქვეყანას შორის. ლოგოსის განსახიერებას ქრისტიანისთვის წარმოადგენს ქრისტე.

[48] ნ ა პ ო ლ ე ო ნ I ბ ო ნ ა პ ა რ ტ ი (1769 — 1821) — საფრანგეთის იმპერატორი (1804 — 1814 და 1815 წ.), რომელიც XVIII საუკუნის დასასრულის საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის ეპოქაში დაწინაურდა საკადრო ოფიცრების რიგებიდან.

პირველად სახელი მოიხვეჭა ალყის შემორტყმის დროს ტულონის ციხესიმაგრისთვის, რომელიც ინგლისელებს გადასცეს კონვენტის წინააღმდეგ აჯანყებულმა ჟირონდისტებმა. ნაპოლეონის სამხედრო წარმატებებმა რესპუბლიკის დაცვის დროს ფართო პოპულარობა მოუპოვეს მას. პირველად ნაპოლეონი დაახლოებული იყო იაკობინელებთან, შემდგომ გადავიდა ტერმიდორიანელების მხარეზე და თანდათან ამაღლდა სამხედრო დიქტატორის მდგომარეობამდე და გახდა პირველ კონსულად, ჯერ 10 წლის ვადით, ხოლო 1802 წლიდან — სამისდღეშიოდ. იმპერიის დაწესებიდან (1804 წ. 18 მაისი) მიიღო საფრანგეთის იმპერატორის ტიტულიც.

ნაპოლეონ I სამხედრო დიქტატურამ, რომელიც გამოხატავდა მსხვილი ბურჟუაზიის ინტერესებს და მხარდაჭერას პოულობდა გლეხობის ფართო ფენებში, გამოიწვია პოლიტიკური რეაქციის უკიდურესი გამწვავება. ნაპოლეონი შეუბრალებლად უსწორდებოდა იაკობინელთა პარტიის ნაშთებს, სპობდა რა რევოლუციური დემოკრატიზმისა და თავისუფლებათა ნაშთებს. ამავე დროს ნაპოლეონი ამტკიცებდა რევოლუციის ბურჟუაზიულ მონაპოვრებს, უზრუნველჰყოფდა მსხვილი ბურჟუაზიის ინტერესებს, და არ ერიდებოდა პირდაპირ კომპრომისებსაც ძველი წყობილების ძალებთან. ნაპოლეონი ებრძოდა თავადაზნაურთა წრეების რესტავრატორულ ზრახვებს და ამავე დროს მთელი რიგი თავისი ღონისძიებებით (კერძოდ საფრანგეთში ემიგრანტების — ყოფილი მემამულეების — დაბრუნების შემდეგ) მოამზადა ნიადაგი ბურბონების რესტავრაციისათვის. „ბონაპარტისტული კონტრრევოლუცია აღმოცენდა XVIII საუკუნის დამლევისათვის (ხოლო შემდეგ მეორეჯერ 1848 — 1852 წლებისათვის) კონტრრევოლუციური ბურჟუაზიის ნიადაგზე, თავის მხრით გზას იკაფავდა რა ლეგიტიმური მონარქიის რესტავრაციისაკენ...“ **(ლენინი, ტ. XXI, გვ. 84)**. ნაპოლეონის დიქტატურის სამხედრო დასაყრდენს წარმოადგენდა არმია, რომელზე დაყრდნობით იგი ანხორციელებდა დაპყრობითი ომების ფართო პროგრამას. უამრავი ძლევამოსილი ომების შემდეგ ნაპოლეონმა დამარცხება განიცადა 1812 წლის ომში რუსეთთან, რამაც დასაწყისი მისცა მისი არმიების განადგურებას, ხოლო 1815 წ. იგი საბოლოოდ ჩამოგდებულ იქნა ტახტიდან. ნაპოლეონის დაცემა გამოწვეული იყო წინააღმდეგობით განუწყვეტელი ომების გამო შექმნილი უზარმაზარ სამხედრო-სახელმწიფოებრივ მანქანასა და საფრანგეთის ბურჟუაზიის ინტერესებს შორის, რომელსაც იმედი გაუცრუვდა სამხედრო განზრახვათა ჩაშლის გამო და რომელიც დასუსტდა კონტინენტალური ბლოკადის სისტემის დაწესებასთან დაკავშირებით საფრანგეთში შექმნილი სამეურნეო კრიზისის გამო.

[49] მ ო ნ ო ბ ა ჩ რ დ ი ლ ო ე თ ა მ ე რ ი კ ა შ ი გაჩნდა XVII—XVIII საუკუნეებში სამუშაო ძალის უკიდურესი სიმცირის გამო. იმის გამო, რომ ამერიკაში ჯერ კიდევ არ მომხდარა „მუშის გამოყოფა შრომის პირობებისაგან“

(მ ა რ ქ ს ი) და ევროპელი გადმოსახლებულნი დამოუკიდებელი წვრილი მეურნეობის წარმოებას ამჯობინებდნენ იაფ მიწაზე, მსხვილ სასოფლო-სამეურნეო წარმოებას განვითარება შეეძლო მხოლოდ აფრიკიდან მოყვანილი ზანგების მონური შრომის ბაზაზე (მონებით ვაჭრობას ეწოდნენ ევროპის ყველაზე მოწინავე ერები: ინგლისელები, ფრანგები, ჰოლანდიელები და სხვ.). მარქსი არაერთხელ მიუთითებდა იმ მდგომარეობაზე, რომ ნედლეულის წარმოება (მაგალითად, ბამბისა) მონების მიერ დამუშავებულ პლანტაციებზე წარმოადგენს „ბურჟუაზიული მრეწველობის ქვაკუთხედს“ (მონობა და იძულებითი შრომა დღევანდლამდე ჯერ კიდევ ჰყვავის იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა კოლონიებში). მონობის საწინააღმდეგო მოძრაობა ჩრდილოეთ ამერიკაში დაიწყო XVIII საუკუნის დამლევს, როცა სულ უფრო მეტი ძლიერებით გამოაშკარავდა, რომ მონური შრომა აფერხებს საკუთარი კაპიტალისტური მრეწველობის განვითარებას. ჩრდილოეთ-ამერიკის ჩრდილოეთ შტატებში მონობა გაუქმებულ იქნა 1807 წ. მაგრამ სამხრეთის შტატებში, სადაც თამბაქოს, შაქრის და ბამბის წარმოება დამყარებული იყო მასობრივ მონურ შრომაზე, მონობა შენარჩუნებულ იქნა. მონობის გაუქმების საკითხი მუდმივი პოლიტიკური ბრძოლის საგანი იყო სამრეწველო ჩრდილოეთსა და სამიწათმოქმედო სამხრეთს შორის. 1861 წელს ეს ბრძოლა გადაიქცა აშკარა ომად, რომელიც დასრულდა ჩრდილოეთის გამარჯვებით 1865 წელს. ამ წელს ოფიციალურად გაუქმებულ იქნა მონათვაჭრობა და მონური შრომის სისტემა ჩრდილო ამერიკის ყველა შტატებში.

[50] ვ ი ლ ნ ე ვ-ბ ა რ უ ე მ ო ნ ი ა ლ ბ ა ნ დ ე (1784 — 1850) — ფრანგი ეკონომისტი. აკრიტიკებდა ინგლისურ და კლასიკურ ეკონომიას და თავის ეკონომიურ ნაშრომებში ატარებდა კათოლიკური ეკლესიის თვალსაზრისს. მისი თხზულებანია: „ქრისტიანული პოლიტიკური ეკონომია“ (1834) და „პოლიტიკური ეკონომიის ისტორია“ (1841).

[51] ფ ე ო დ ა ლ ი ზ მ ი — საზოგადოებრივი წყობილება, რომელიც გაბატონებული იყო ევროპაში თითქმის ათასი წლის მანძილზე, დაახლოებით საშუალო საუკუნეებიდან XV საუკუნემდე. მისი დამახასიათებელი ნიშნებია: ნატურალური მეურნეობა, ბატონყმური შრომა და ფეოდალთა მსხვილი მიწათმფლობელობა. ადრინდელი ფეოდალური საზოგადოება იცნობდა მხოლოდ ორ კლასს: ფეოდალებს, რომლებიც ლენურ (პირად, მიწით დასაჩუქრებაზე დამყარებულ) დამოკიდებულებაში იმყოფებოდნენ ერთმანეთის მიმართ, და გლეხებს, რომლებიც ბატონყმურ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდნენ პირველთაგან. მაგრამ შრომის დანაწილებისა და გაცვლა-გამოცვლის განვითარებისდა მიხედვით ხელოსნობა ეთიშება მიწათმოქმედებას, და იქმნება ახალი კლასის ელემენტები: ხელოსნები და ვაჭრები. ამერიკის აღმოჩენის შემდეგ (XV საუკ. დამლევი) დაწყებულმა საერთაშორისო გაცვლა-გამოცვლის გაფართოებამ გამოიწვია სავაჭრო კაპიტალის გაძლიერება და ქალაქის ვაჭართა, ხოლო შემდგომ სამრეწველო ბურჟუაზიის აშკარა ბრძოლა ფეოდალთა პრივილეგიებისა და თვითნებობის წინააღმდეგ, რაც აბრკოლებდა საწარმოო ძალთა შემდგომ განვითარებას. ფეოდალური სისტემის დაშლას თან ახლდა შეუპოვარი კლასობრივი ბრძოლა და ეს პროცესი დასრულდა მთელი რიგი რევოლუციური გადატრიალებებით: XVII საუკ. ინგლისის რევოლუცია, XVIII საუკ. დამლევის საფრანგეთის რევოლუცია. ცენტრალურ ევროპაში (გერმანია, ავსტრია, იტალია) ფეოდალიზმის ნაშთები შენარჩუნებული იყო XIX საუკუნემდე. რუსეთში ფეოდალიზმის ნაშთები მოსპობილ იქნა მხოლოდ 1917 წლის ოქტომბრის სოციალისტური რე-

ვოლუციის მიერ. ფეოდალიზმის ნაშთები დღევახდლამდე შენარჩუნებულია ევროპის მთელ რიგ კაპიტალისტურ ქვეყნებში, აგრეთვე კოლონიებსა და ნახევრადკოლონიებში.

[52] ლემონტე პიერ-ედუარდ (1762—1826) — ფრანგი მწერალი, წევრი საკანონმდებლო კრებისა 1791—1792 წწ. და საფრანგეთის მეცნიერებათა აკადემიისა. სწერდა ეკონომიკისა და ისტორიის საკითხებზე.

[53] ფერგუსონი ადამ (1728—1818) — შოტლანდიელი ისტორიკოსი და ფილოსოფოს-მორალისტი. სახელი გაითქვა შრომით „ცდა სამოქალაქო საზოგადოების ისტორიისა". ეს წიგნი წარმოადგენს ადამიანთა საზოგადოების განვითარების გამოკვლევას. ფერგუსონმა, რომლის შრომა სმიტის „ხალხთა სიმდიდრეზე" უფრო ადრე გამოვიდა, უკვე ნათლად გადმოსცა მოძღვრება შრომის დანაწილების შესახებ. ფერგუსონის მსჯელობამ შრომის დანაწილების დადებითი და უარყოფითი გავლენის შესახებ გავლენა იქონია ად. სმიტის შეხედულებათა განვითარებაზე.

[54] მანუფაქტურა. ჩვეულებრივად ამ სიტყვას უწოდებდენ საფაბრიკო საწარმოს, სადაც აწარმოებენ საფეიქრო პროდუქციას, ე. ი. ამუშავებენ ბოჭკოვან ნივთიერებებს. სიტყვა-სიტყვით მანუფაქტურა ნიშნავს ხელით წარმოებას, ლათინური სიტყვიდან manus — ხელი, facere — კეთება. ეკონომიურ მეცნიერებაში მანუფაქტურულ მრეწველობას უწოდებენ იმ წარმოების წესს, რომელიც ინგლისში გაჩნდა დაახლოებით XV საუკ. და ევროპაში გავრცელებული იყო თითქმის XVIII საუკ. დამლევამდე. სამრეწველო გადატრიალებამდე. წარმოების მანუფაქტურული წესი გამოწვეული იყო ფეოდალური მეურნეობის დაშლით, კაპიტალთა დაგროვებით და ვაჭრობისა და ახალი საზღვაო კავშირის განვითარებით ინდოეთთან და ამერიკასთან. მანუფაქტურა გარდამავალი საფეხური იყო ხელოსნური შრომიდან და შინამრეწველობიდან საფაბრიკო სამანქანო მრეწველობაზე. მანქანებით მომუშავე ფაბრიკისაგან განსხვავებით, მანუფაქტურები წარმოადგენდნენ ხელგარჯილობაზე დამყარებულ ცოტად თუ ბევრად მსხვილ სამრეწველო საწარმოებს, სადაც ფართოდ იყო გატარებული შრომის ტექნიკური დანაწილება.

[55] კანტი ემანუილ (1724—1804) — გერმანული კლასიკური იდეალიზმის პირველი წარმომადგენელი. პირველად განიცდიდა XVIII ს. „განმანათლებელი" ფილოსოფიის ზეგავლენას, თავის საბუნებისმეტყველო-სამეცნიერო შრომებში უახლოვდებოდა მატერიალიზმს. კანტის დამსახურება იმაში მდგომარეობს, რომ მან, ანვითარებდა რა ნიუტონის პრინციპებს, განმარტა მზის სისტემის წარმოშობა პირველადი ბურუსიდან (კანტ—ლაპლასის თეორია). საფრანგეთის დიდი რევოლუციის წინაათწლედში კანტმა გამოაქვეყნა მთელი რიგი თხზულებანი, რომლებმაც იგი გახადეს ეგრეთწოდებული „კრიტიკული ფილოსოფიის" დამაარსებლად. ამ თხზულებებში კანტი იკვლევს შემეცნების, ნებისყოფის და მსჯელობის უნარს. კანტი — დუალიზმის ფილოსოფიის წარმომადგენელია. იხ. კანტის კრიტიკა, მოცემული ლენინის მიერ მის შრომაში „მატერიალიზმი და ემპირიოკრიტიციზმი". კანტი აღიარებდა წინააღმდეგობებს (კანტის ანტინომიები). მაგრამ, კანტის თვალსაზრისით, ეს ანტინომიები ჩამარხულია არა ქვეყნიერების განვითარების წინააღმდეგურ, დიალექტიკურ ხასიათში, არამედ ჩვენი „მეს" შეზღუდულობაში, რომელიც ვერ გასცილებია ცდის ფარგლებს. კანტის მიხედვით ამ წინააღმდეგობათა გადაწყვეტა მოცემულია შეუცნობელ „საგანთა თავისთავად" მიღმურ ქვეყანაში. რაიმეს ცოდნა ამ ქვეყნის შესახებ ჩვენ არ შეგვიძლია, რჩება მხოლოდ რწმენა. კანტის ფილოსოფიის

დუალიზმმა ფილოსოფიური რეაქციის საყვარელ იარაღად გახადა ის. რევიზიონისტებს არა ერთხელ უცდიათ მარქსიზმის შევსება კანტის ფილოსოფიით; ამ მიმართულებით განსაკუთრებით იღწვოდა ბერნშტეინი.

[56] კ ო ლ უ მ ბ ი ს მ ი ე რ ამერიკის აღმოჩენამ 1492 წ. უდიდესი ცვლილება შეიტანა ევროპის სამეურნეო ცხოვრებაში. ამ აღმოჩენით გამოწვეულმა სავაჭრო გზების ცვლილებებმა და საოკეანო ვაჭრობის წარმოშობამ გამოიწვია კავშირურთიერთობათა გაფართოება ევროპის ქვეყნებსა და მსოფლიოს სხვა ნაწილებს შორის. გარდა ამისა ევროპაში დაიწყო ამერიკიდან შემოტანილი ოქროსა და ვერცხლის მარაგის სწრაფი გადიდება. XVI საუკუნეში კეთილშობილ ლითონთა ევროპული მარაგის რაოდენობა გაიზარდა 3—4-ჯერ XV საუკ. შედარებით. XVII საუკ. მოპოებული ოქროს და ვერცხლის ღირებულება შეადგენდა 26 მილიარდ მარკას, ნაცვლად XV საუკუნის დამლევის 2 მილიარდისა. მასთან XVI ს. ნახევარში ამერიკაზე მოდიოდა მთელი მოპოვების $^1/_4$, ხოლო XVII ს.—კეთილშობილი ლითონებით ევროპის ასეთმა გავსებამ, რასაც არ მოჰყოლია საქონლის მასების საკმარისი ზრდა, გამოიწვია საქონლის ფასების ღონის კოლოსალური გადიდება. XVI ს. პურის ფასები გადიდდა 200%-ით, სხვა საქონლისა—500—600%-ით. ფასების რევოლუციამ, როგორც ამ პროცესს უწოდებენ ისტორიაში, დამარღვევი გავლენა მოახდინა ფეოდალურ მეურნეობაზე. ერთი მხრით, მან ხელი შეუწყო ფულად კაპიტალების დაგროვებას ადამიანთა მცირე რაოდენობის ხელში, მეორე მხრით—გამოიწვია გლეხებისა და ხელოსნების მნიშვნელოვანი მასების გაღატაკება. ამრიგად, ამერიკის აღმოჩენამ, რაც დაკავშირებული იყო მსოფლიო ვაჭრობის გადიდებასა და ფასების რევოლუციასთან, დააჩქარა წანამძღვარების მომზადება სამრეწველო კაპიტალიზმის განსავითარებლად.

[57] ი ნ დ ო ე თ ი ს ს ა ზ ღ ვ ა ო გ ზ ა აღმოაჩინა პორტუგალიელმა ზღვაოსანმა ვასკო-დე-გამამ 1498 წელს. ევროპის სამეურნეო ცხოვრებისათვის ამ აღმოჩენას ისეთივე გამარევოლუციურებელი მნიშვნელობა ჰქონდა, როგორც ამერიკის აღმოჩენას. საზღვაო გზამ ინდოეთისკენ (კეთილი იმედის კონცხის შემოვლით), უფრო მოკლემ და უფრო მოსახერხებელმა, ვიდრე ხმელეთისამ, ძლიერი ბიძგი მისცა საზღვაო ტრანსპორტის განვითარებას და დიდი გადატრიალება გამოიწვია საერთაშორისო სავაჭრო გაცვლა-გამოცვლის სფეროში. ვაჭრობამ თავი დააღწია შინაგანი ზღვების ვიწრო საზღვრებს და საოკეანო ხასიათი მიიღო. საერთაშორისო გაცვლა-გამოცვლის, კერძოდ კოლონიური ვაჭრობის განვითარებამ, ხელი შეუწყო სავაჭრო კაპიტალის გაძლიერებას.

[58] კ ო ლ ო ნ ი უ რ ი ს ი ს ტ ე მ ა ჩამოყალიბდა XVII ს., როცა ევროპის სახელმწიფოებმა მათ მიერ დატაცებული მიწები ამერიკასა, აზიასა და აფრიკაში გადააქციეს კაპიტალების დაგროვების წყაროდ. ეს დაგროვება ხდებოდა მშობლიური მრეწველობის მფარველობით, კოლონიებიდან ნედლეულის გატანის მონოპოლიური უფლებით და იქ მშობლიური მრეწველობის ნაწარმოებთა შეტანის მონოპოლიური უფლებით, უმთავრესად კი—უბრალო ძარცვით, რაც ოდნავ დაფარული იყო საგადასახადო ან სხვა რომელიმე ფორმით.

[59] მ ა წ ა ნ წ ა ლ ო ბ ა XV—XVI ს. გამოწვეული იყო ფეოდალური მეურნეობის დაშლით და ხელოსნობის დაცემით. ბატონყმური დამოკიდებულებისგან განთავისუფლებულ გლეხებს მემამულეები ხშირად მიერეკებოდნენ თავისი შეჩვეული ადგილებიდან და ისინი ჯგუფებად გადადიოდნენ ქალაქიდან ქალაქში, და თანდათან გადაეჩვივნენ ნაყოფიერ შრომას. მეორე მხრით, შემსყიდველის როლის გაძლიერებისდა მიხედვით გაიზარდა ხელოსანთა გაღატაკება, განსა-

კუთრებით ქარგლებისა. ასე შეიქმნა მაწანწალათა არმია, რომლებიც მოკლებულნი იყვნენ თავშესაფარს და სამუშაოს. ქალაქის თვითმართველობანი მაწანწალებისათვის აწყობდნენ დამამშვიდებელ და სამუშაო სახლებს, ე. ი. სახელოსნოებს იძულებითი შრომით. იმ მაწანწალებს, რომლებიც უარს იტყოდნენ იძულებითი სამუშაოებზე, მკაცრად სჯიდნენ, ზოგჯერ სიკვდილითაც.

[60] ჰ ო ლ ა ნ დ ი ა XVI და XVII საუკ. ევროპის ერთერთი ყველაზე მოწინავე სახელმწიფო იყო. მის ხელში იყო მოქცეული ვაჭრობა ინდოეთთან, ამერიკასთან და ბალტიისა და ხმელთაშუა ზღვების სახელმწიფოებთან. ჰოლანდიას უწოდებდნენ „ევროპის ბანკირს", „ევროპის დამფრახტველს" და სხვ. მარქსი ჰოლანდიას ახასიათებდა როგორც ევროპის სანიმუშო კაპიტალისტურ ერს XVII საუკ. ჰოლანდიას პირველობა ეკუთვნოდა არა მარტო ვაჭრობის მხრით, არამედ წარმოების მხრივაც. ჰოლანდიის მანუფაქტურა მაგალითს წარმოადგენდა, რომლის მიხედვით ვითარდებოდა მანუფაქტურული წარმოება სხვა ქვეყნებში. ეს ეხება კერძოდ წარმოების ტექნიკურ მხარეს.

[61] მ ა ნ ქ ა ნ ა წარმოიშვა შრომის ხელოსნური და მანუფაქტურული დანაწილების საფუძველზე. მანქანა თავისი განვითარებული სახით შესდგება სამი ნაწილიდან: მამოძრავებელი, გადამცემი და შემსრულებელი მექანიზმებიდან. მამოძრავებელი მექანიზმი ჰქმნის მამოძრავებელ ძალას, რომლითაც მოძრაობაში მოდის მთელი მანქანა. გადამცემი მექანიზმი აწესრიგებს და მოძრაობას გადასცემს შემსრულებელ მექანიზმებს. „შემსრულებელი მექანიზმი — ეს ისეთი მექანიზმია, რომელიც, ღებულობს რა სათანადო მოძრაობას, თავისი იარაღებით ასრულებს სწორედ იმ ოპერაციებს, რომელთაც წინათ ასრულებდა მუშა იმნაირივე იარაღებით" (მ ა რ ქ ს ი). მანქანები ფართოდ გავრცელდა მრეწველობაში XVIII საუკუნის დამლევის ცნობილი სამრეწველო რევოლუციის დროიდან. საფაბრიკო მრეწველობა მხოლოდ მანქანების გავრცელებისდა მიხედვით წარმატებით სდევნიდა მრეწველობის უფრო ჩამორჩენილ ფორმებს (ხელოსნობას, შინამრეწველობას, მანუფაქტურას). მარქსი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ საჭიროა განვასხვავოთ მანქანა მისი გამოყენების საზოგადოებრივი ფორმისაგან. მანქანის კაპიტალისტური გამოყენება ჰქმნის მას სამუშაო დღის გაგრძელების, შრომის უსაზღვრო ინტენსიფიკაციის, დამოუკიდებელ მწარმოებელთა გაღატაკების, მამაკაცის შრომის ქალის და ბავშვის უფრო იაფი შრომით განდევნის, უმუშევრობის ზრდის საშუალებად. მხოლოდ სოციალიზმის პირობებში ღებულობს მანქანა ნამდვილად სრულ განვითარებას, მისი გამოყენება კი წარმოადგენს საშუალებას მშრომელთა კეთილდღეობის გასაუმჯობესებლად. ამის მაგალითს წარმოადგენს მანქანების გამოყენება სსრ კავშირში.

[62] ბ ა ბ ე ჯ ი ჩ ა რ ლ ზ (1792 — 1874) — მათემატიკის პროფესორი იყო კემბრიჯში. მათემატიკისა და მექანიკის გარდა გართული იყო აგრეთვე ეკონომიური საკითხებით, უმთავრესად შრომის დანაწილების საკითხით მანუფაქტურაში და მანქანების გამოყენებით. მის მთავარ ეკონომიურ თხზულებას „On the economy of machinery and manufactures" (1832) არა ერთხელ აციტირებს მარქსი.

[63] მ რ თ ვ ე ლ ი ი ნ გ ლ ი ს შ ი და ფ ე ი ქ ა რ ი ი ნ დ ო ე თ შ ი. მარქსს მხედველობაში აქვს XVIII ს. დამლევის და XIX ს. პირველი მეოთხედის პერიოდი, როცა სართავ მანქანას უკვე გაბატონებული მდგომარეობა ეკავა საფეიქრო მრეწველობაში, ხოლო საქსოვი დაზგა ჯერ კიდევ არ იყო საკმაოდ გაუმჯობესებული და ჯერ კიდევ ვერ გაეძევებინა ხელოსნური შრომა. ამ პერიოდში ინგლისში ბამბა ინდოეთიდან შემოჰქონდათ, იქ მანქანური წესით ამუ-

შავებდნენ მას ნართად, ნართი კი შემდეგ უკანვე გაჰქონდათ ინდოეთში, სადაც ხელოსანი-ფეიქრები კუსტარულად ამზადებდნენ მისგან ქსოვილებს. ეს მდგომარეობა გაგრძელდა 30-იან წლებამდე, როცა მექანიკურმა საქსოვმა დაზგამ განდევნა ინდოელ შინამრეწველ-ფეიქრების შრომა. მარქსს „კაპიტალის“ I ტომში მოჰყავს ინდოეთის გენერალ-გუბერნატორის ცნობილი სიტყვები ამ გამარჯვების შედეგების შესახებ: „ინდოეთის ვაკეები გადათეთრებულია დალუპულ ფეიქართა ძვლებითო“.

[64] ბავშვთა შრომა ფართოდ იყო გამოყენებული XVIII საუკ. და XIX საუკ. დამდეგს, სამანქანო წარმოების განვითარების დასაწყის ეპოქაში. ზოგიერთ ქვეყანაში (ინგლისი, გერმანია) ბავშვები მუშაობას იწყებდნენ 4—5 წლიდან, მასთან მუშაობას აიძულებდნენ არა მარტო საბავშვო სახლების ბავშვებს, არამედ აგრეთვე ღარიბთა ყველა ბავშვებს. ბავშვთა შრომის გამოყენებას ხელს უწყობდნენ მთავრობა, ეკლესია და ფილანტროპები. გერმანიასა და ავსტრიაში მთავრობა პრემიას აძლევდა მანუფაქტურების მფლობელთ მანუფაქტურაში მომუშავე თვითეულ ბიჭსა და გოგოზე. ქალაქის თვითმართველობებს ავალდებულებდნენ წაერთმიათ ბავშვები მშობლებისათვის და თვალყური ედევნებინათ, რომ ბავშვებს არ მიეტოვებინათ მანუფაქტურა. მანუფაქტურებში ბავშვები მძიმე პირობებში ჰყავდათ და სპეციალურ სახლებში ცხოვრობდნენ, დღე-ღამეში 13—14 საათს მუშაობდნენ. მიუხედავად ბავშვთა შრომის მოსაწესრიგებლად გამოცემული მრავალრიცხოვანი კანონებისა, მოწესრიგება ფაქტიურად მხოლოდ 1833 წ. დაიწყო, როცა მტკიცედ იქნა დაწესებული მოზარდი მუშის მინიმალური ასაკი (9 წელი) და სამუშაო დღის სიდიდე (8 საათი). 13—18 წლის ასაკის მოზარდთათვის სამუშაო დღე დაწესებულ იქნა 12 საათი. ბავშვთა შრომას დღევანდლამდე იყენებენ კიდევ კაპიტალისტური წარმოების ცალკეულ დარგებში. კოლონიურ და ნახევრადკოლონიურ ქვეყნებში (მაგალითად, ჩინეთში) ბავშვთა შრომას იყენებენ უაღრესად არაადამიანურ ფორმებში.

[65] უაიტი (Wyatt) ჯონ (1700—1766) — ინგლისელი გამომგონებელი, რომელმაც 1735 წ. გააუმჯობესა სართავი მანქანა. არ უნდა ავურიოთ მეორე ცნობილ ინგლისელ გამომგონებელ ჯემს უატთან (Watt), რომელმაც 1769 წელს გამოიგონა ორთქლის მანქანა.

[66] იური (1778—1857) — გლაზგოს უნივერსიტეტის ქიმიის პროფესორი, რომელიც ბევრს სწერდა ქიმიის, გეოლოგიისა და ტექნოლოგიის საკითხებზე. ეკონომიურ ლიტერატურაში ცნობილია როგორც ავტორი „მანუფაქტურის ფილოსოფიისა“, რომელიც პირველად გამოვიდა ინგლისურ ენაზე 1835 წელს. ამ ნაწარმოებში იური განსაკუთრებით აქებ-ადიდებს მანქანურ ტექნიკას და მსხვილ მრეწველობას.

[67] არკრაიტი რიჩარდ (1732—1792) — ჯერ იყო დალაქი, შემდეგ კი ხელი მოჰკიდა მექანიკას. 1768 წ. არკრაიტმა ააგო სართავი მანქანა, რომელშიც მთელი რიგი გაუმჯობესებანი შეიტანა. მალე ამის შემდეგ მან საკუთარი ფაბრიკა დააარსა ნოტინჰემში, შემდეგ კი კრომფორდში — წყლის ძრავით.

[68] ჰერკულესი — საბერძნეთის მითოლოგიის ყველაზე პოპულარული გმირი, რომელმაც, გადმოცემის თანახმად, მთელი რიგი ისეთი გმირობა ჩაიდინა, რომლებიც მოითხოვდა ზეადამიანურ ძალას.

[69] კორპორაციები, გილდები და ამქრები — ასე ეწოდებოდა ფეოდალიზმის ეპოქაში ოსტატ-ხელოსანთა გაერთიანებებს, რომლებიც იქმნე-

ბოდა ხელოსნობის მონოპოლიის დაცვის მიზნით. შემდეგში ამ ტერმინით აღნიშნავდნენ სხვადასხვა ხასიათის გაერთიანებებს. ამჟრები ეწოდებოდა ხელოსანთა ორგანიზაციებს, გილდებ-ვაჭრების ორგანიზაციებს, კორპორაცია კი ნიშნავდა უფრო ზოგადი ხასიათის გაერთიანებას. ამჟრების წარმოშობას აკუთვნებენ IX საუკუნეს, მაგრამ უდიდეს განვითარებას ამჟრებმა მიაღწიეს XIV საუკუნეში და უფრო გვიან. ეს იყო კარჩაკეტილი ორგანიზაციები, აგებული პროფესიული ნიშნის მიხედვით, რომელთა წევრები მუშაობდნენ შეკვეთით ან ბაზრისთვის, ხელმძღვანელობდნენ რა მთელი გაერთიანების მიერ დაწესებული პირობებით. თვითეულ ამჟარს თავისი წესდება ჰქონდა, რომლითაც განისაზღვრებოდა მისი მოქმედების არე, მისი წევრების უფლება-მოვალეობანი და ოსტატად (ოსტატს უწოდებდნენ ამჟრის წევრს) ჩარიცხვის წესები. ეს წესები საკმაოდ მკაცრი იყო და იცვლებოდა ბაზრის პირობებისდა მიხედვით: როცა კონკურენცია ძლიერდებოდა ანდა მოთხოვნა მცირდებოდა, ამჟარი აძნელებდა ოსტატად ჩარიცხვას, და, პირიქით, კარგი მოთხოვნის დროს — ჩარიცხვა გაადვილებული იყო. ამჟარში ჩასარიცხავად ყველაზე უფრო საერთო ხასიათის მოთხოვნები იყო სტაჟის გავლა, შეგირდობა 3-დან 7 წლამდე (გერმანია, ინგლისი), გაუმჯობესებანი ხელობაში სხვადასხვა ქალაქში მუშაობის გზით (გერმანია), გამოცდა და საცდელი მუშაობა, ფულადი სახსრების ქონება თავისი სახელოსნოს მოსაწყობად. ვინც ამ მოთხოვნებს ვერ აკმაყოფილებდნენ, ისინი რჩებოდნენ დაქირავებულ მუშათა მდგომარეობაში, ეგრეთწოდებულ ქარგლებად, რომლებმაც შემდეგში შექმნეს ცალკე კავშირები თავისი მატერიალური ინტერესების დასაცავად. ამჟრული ორგანიზაცია იშლებოდა იმისდა მიხედვით, რაც სავაჭრო კაპიტალი ფეხს იდგამდა მრეწველობაში. ამჟრების საბოლოო საკანონმდებლო ლიკვიდაცია დამთავრდა მხოლოდ XIX საუკუნეში. გილდები, როგორც ვაჭართა ორგანიზაციები წარმოიშვნენ XI საუკუნეში. თავდაპირველად ეს გაერთიანებანი იქმნებოდა თავდაცვის მოწყობის მიზნით თავდასხმათაგან ვაჭრების მოგზაურობის დროს და საქონლის გადაზიდვისას. შემდეგში ვაჭართა გილდები ეწეოდნენ მოთხოვნა-მიწოდების მოწესრიგებას, იღებდნენ სავაჭრო პრივილეგიებს სხვადასხვა ადგილებში და იცავდნენ დასახულ მონოპოლიურ ფასებს. ეს გილდიის პრივილეგიები ძლიერ აფერხებდნენ შინაური ვაჭრობის განვითარებას და სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარებისდა მიხედვით ყველგან მოსპობილ იქნენ.

[70] კ ო ლ ბ ე რ ი ჟ ა ნ-ბ ა ტ ი ს ტ ი (1619 — 1683) — საფრანგეთის მეფის ლუი XIV სახელგანთქმული მინისტრი ორი ათეული წლების მეტი ხნის განმავლობაში. სახელმწიფო ხელისუფლების ღონისძიებებით მრეწველობისა და ვაჭრობის წახალისების მერკანტილისტური პოლიტიკის ბრწყინვალე წარმომადგენელი. კოლბერმა განსაკუთრებით შეუწყო ხელი მანუფაქტურების დანერგვას, სხვადასხვა შეღავათებს აძლევდა რა მათ მფლობელებს, მაგრამ ამასთანავე მრეწველობას უმორჩილებდა მკაცრ სახელმწიფო რეგლამენტაციას, ზღუდავდა და ბორკავდა თავისუფალ კონკურენციას. კოლბერის მერკანტილისტურ შეხედულებათა კრიტიკასთან დაკავშირებულია ბურჟუაზიული კლასიკური პოლიტიკური ეკონომიის წარმოშობა საფრანგეთში.

[71] ჰ ა რ ვ ე ი ვ ი ლ ი ა მ (1576—1657)—სახელგანთქმული ინგლისელი ექიმი, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა თანამედროვე ფიზიოლოგიას. ჰარვეის ყველაზე უდიდეს დამსახურებას წარმოადგენს სისხლის მიმოქცევის აწერა მის მიერ ადამიანის ორგანიზმში.

[72] ს ტ ი უ ა რ ტ ი ჯ ე მ ს (1712 — 1780) — გვიანდელი მერკანტილისტი,

ცნობილია თავის ღირებულების თეორიით და ფულის თეორიით. სტიუარტი წინამორბედებისგან და თანმიმდევრებისაგან განსხვავებით, ანსხვავებს საზოგადოებრივ შრომას, რომელიც ღირებულებას ჰქმნის, და კონკრეტულ შრომას, რომელიც სახმარ ღირებულებებს ჰქმნის. მიუხედავად ამისა საქონლის ღირებულებას სტიუარტი უმართებულოდ განსაზღვრავს სამი ფაქტორით: მუშის შრომით, ხელფასით და მუშისთვის აუცილებლად საჭირო ინსტრუმენტების ღირებულებით, აგრეთვე ნედლი მასალის ღირებულებით. მისი მთავარი ნაწარმოები — „პოლიტიკური ეკონომიის პრინციპების გამოკვლევა“ (1767) წარმოადგენს პოლიტიკური ეკონომიის სისტემატური კურსის მოცემის ცდას.

[73] ვილჰელმ ორანელი (1650 — 1702) — ინგლისის მეფე 1688 წ. რევოლუციის შემდეგ. ვილჰელმ ორანელის დროს ვიგების პარტია, რომელიც ბურჟუაზიის ინტერესებს იცავდა მიწათმფლობელთა წინააღმდეგ, დიდი გავლენით სარგებლობდა სახელმწიფო საქმეებზე. ინგლისის პარლამენტმა, რომელმაც ვილჰელმ ორანელი სამეფო ტახტზე აირჩია, ძლიერ შეზღუდა სამეფო ხელისუფლების პრეროგატივები პარლამენტის სასარგებლოდ.

[74] „ორმოცი ეკიუს მქონე კაცი“ — ასე ეწოდებოდა ვოლტერის ცნობილ სატირაში ღარიბ გამრჯელ გლეხს, რომლის შემოსავალი უდრის მხოლოდ 40 ეკიუს.

[75] **Horor vacui** (ლათ.) — შიში სიცარიელისადმი.

[76] რიკარდოს რენტის თეორია. რიკარდოს აზრით, დიფერენციული რენტა ფერმერებს შორის არსებული საკონკურენტო ბრძოლის შედეგად მთლიანად ხელში უვარდება მიწათმფლობელს. რიკარდოს დიფერენციული რენტის თეორიას არსებითი ნაკლოვანებები აქვს: ნიადაგის კლებადი ნაყოფიერების თეორია, იმის მტკიცება, რომ საზოგადოება თავის ისტორიულ განვითარებაში მიწის უკეთესი ნაკვეთებიდან გადადის უარესზე, აბსოლუტური რენტის უარყოფა. რიკარდო რენტაში ვერ ხედავდა ზედმეტი ღირებულების განსაკუთრებულ ფორმას, რომელიც გამოხატავდა კაპიტალისტურ ურთიერთობათა თავისებურებას სოფლის მეურნეობაში.

[77] **Deus ex machina** (ლათ.) — სიტყვა-სიტყვით ნიშნავს: ღმერთი მანქანიდან, აზრის მიხედვით კი — უცებ, ჯადოქრული კვერთხის მოქნევით. ძველ ტრაგედიებს ხშირად ამთავრებდნენ ღმერთების მოულოდნელი ჩარევით, რომლებიც უეცრად ეშვებოდნენ საგანგებო მანქანით.

[78] კოლონი — ასე უწოდებდნენ რომის იმპერიაში III — VI საუკ. მიწაზე მიმაგრებულ მიწათმოქმედს. ეს იყო ბატონყმური დამოკიდებულების თავისებური ფორმა, რომლის დროს მიწათმოქმედს ერთგვარი პირადი თავისუფლების უფლებები ჰქონდა.

[79] კაპიტალისტური რენტა ირლანდიაში XIX საუკ. პირველ ნახევარში არ არსებობდა, ვინაიდან ირლანდიის ფერმერობა ჯერ კიდევ ატარებდა არა კაპიტალისტურ ხასიათს, არამედ ნახევრადფეოდალურს. ირლანდიელი ფერმერი მიწის მოიჯარადრე იყო, ამ მიწას თვითონ ამუშავებდა და გარედან არ ჰირაობდა სამუშაო ძალას. ეს მდგომარეობა შეიცვალა მიწათმოქმედებაში კაპიტალიზმის განვითარებისდა მიხედვით, როცა ფეოდალური გლეხის ადგილი დაიკავა ფერმერ-კაპიტალისტმა (იხ. შენიშვნა 100).

[80] კაპიტალისტური მიწათმოქმედება ინგლისსა და გერმანიაში ვითარდებოდა იმისდა მიხედვით, თუ როგორ იდევნებოდა გლეხი მიწათმოქმედებაში კაპიტალისტური ტიპის მეწარმის, ე. ი. ფერმერის მიერ, რომელიც დაჭირავებულ შრომას იყენებდა. ინგლისში ეს პროცესი დაიწყო

ჯერ კიდევ XIV საუკუნეში და დამთავრდა XVIII ს. გერმანიაში კაპიტალისტური ფერმერობის განვითარება დაიწყო მხოლოდ XVIII ს. დამლევიდან (იხ. შენიშვნა 100).

[81] მარქსი არ აღნიშნავს, ჯემს მილი ჰყავს მას აქ მხედველობაში თუ მისი შვილი ჯონ-სტიუარტ მილი (უკანასკნელის შესახებ იხ. შენიშვნა 38). როგორც ჯემს მილი, ისე ჯონ-სტიუარტ მილი ემხრობოდნენ გადასახადს რენტაზე. როგორც სჩანს, მარქსს აქ მხედველობაში ჰყავს მილი, რომელიც უფრო ადრე სწერდა და თავის თხზულებაში „პოლიტიკური ეკონომიის ელემენტები“ (1821) ემხრობოდა გადასახადის შემოღებას რენტის ნამატზე. ჯემს მილი (1776 — 1836) იყო რიკარდოს მეგობარი და მიმდევარი, რიკარდოს სკოლის ერთერთი ყველაზე ბრწყინვალე წარმომადგენელი. დასწერა აგრეთვე დიდი შრომა „ინდოეთის ისტორია“ (1818).

[82] შერბულიე ანტუან-ელიზე (1797—1869)—შვეიცარიელი ეკონომისტი, რომელიც სისმონდის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა და აკრიტიკებდა კაპიტალისტურ წყობილებას. შერბულიეს თხზულებებს მარქსი ანალიზს უკეთებს „ზედმეტი ღირებულების თეორიების“ III ტომში.

[83] გილდიჩ რიჩარდი — ავტორი რამდენიმე თხზულებისა („Aristocratie taxation“, 2. ed. 1842; „The income tax“. 1843), რომლებიც შეიცავენ ფინანსიური დაბეგვრის ინგლისური სისტემის მკაცრ კრიტიკას; ასეთი დაბეგვრა, გილდიჩის აზრით, იცავს მიწათმფლობელთა ინტერესებს და მთელი თავისი სიმძიმით აწვება მრეწველობაში ჩაბმული მოსახლეობის კლასებს.

[84] კამპანია (ოლქი იტალიაში), სიცილია და პალესტინა. ძველად ეს იყვნენ აყვავებული ქვეყნები, რომლებიც განირჩეოდნენ მდიდარი მცენარეულობით, ხელსაყრელი ჰავით და ხშირი მოსახლეობით.

[85] პეტი ვილიამ (1623 — 1687) — ცნობილი ინგლისელი ეკონომისტი, პროფესიით ექიმი, აქტიურ მონაწილეობას იღებდა აგრეთვე ინგლისის სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში, იყო კრომველის მდივნად, შეიძინა მილიონიანი ქონება და მიიღო პერის სახელწოდება. პოლიტიკური ეკონომიის ისტორიაში ცნობილია როგორც ბურჟუაზიული პოლიტიკური ეკონომიის ერთერთი დამაარსებელი. მარქსის სიტყვებით, პეტი „ერთერთი უგენიალურესი და უაღრესად ორიგინალური ეკონომიური მკვლევარია“. პეტის მთავარი თხზულებანია „ტრაქტატი გადასახადთა შესახებ“ (1662), „პოლიტიკური მიმოხილვა ანუ ირლანდიის ანატომია“ (1672) და „პოლიტიკური არითმეტიკა“, რომელიც პირველად გამოქვეყნდა პეტის გარდაცვალების შემდეგ, 1690 წ.

[86] კარლოს II (1630 — 1685) — ინგლისის მეფე, 1649 წ. სიკვდილით დასჯილ კარლოს I შვილი. 1660 წ. კარლოს II ინგლისის ტახტზე ასვლა ნიშნავდა ინგლისის პირველი რევოლუციის დასასრულს და რესტავრაციის დასაწყისს. მისი მეფობიდან დაწყებული ინგლისში შემოღებულ იქნა კონსტიტუციური მმართველობა.

[87] ბოლტონი — დიდი საფაბრიკო ქალაქი ლანკაშირში (ინგლისი) რკინისა და საფეიქრო მრეწველობით.

[88] მანჩესტერი — დიდი საფაბრიკო ქალაქი ინგლისში, საფეიქრო მრეწველობის ცენტრი.

[89] 1825 წ. აქტმა კოალიციის შესახებ ინგლისში გააუქმა ტრედ-უნიონების საქმიანობის წინანდელი აკრძალვა, ნება დართო მუშათა კრებების მოწყობისა შრომის საერთო პირობების გამოსამუშავებლად, ცალკეულ შე-

თანხმობათა დასადებად, რომლებიც აწესრიგებდნენ ხელფასის სიდიდეს და სამუშაო დღის ხანგრძლივობას ცალკეულ საწარმოებში. მიუხედავად იმისა, რომ 1825 წ. აქტი კრძალავდა ამ შეთანხმებათა იძულებით შემოღებას და არ სცნობდა მათ სავალდებულო ხასიათს არც ერთი დაინტერესებული მხარისთვის, მან მაინც შესაძლებლობა მისცა ინგლისის პროფესიულ მოძრაობას ფართო განვითარებისათვის.

[90] ჰ ე ს კ ი ს ო ნ ი ვ ი ლ ი ა მ (1771 — 1830) — ინგლისელი პოლიტიკური მოღვაწე, რომელიც მონაწილეობას იღებდა ვიგების სხვადასხვა სამინისტროში და ატარებდა მთელ რიგ ზომებს, რომლებითაც დაიწყო თავისუფალი ვაჭრობის პოლიტიკის ერა ინგლისში.

[91] ო უ ე ნ ი რ ო ბ ე რ ტ (1771 — 1858) — ინგლისელი უტოპისტ-კომუნისტი, რომელსაც მარქსი და ენგელსი აკუთვნებდნენ „დიდ უტოპისტებს". ხელოსნის შვილი, ოუენი პატარაობიდანვე ნოქრად იყო და მალე თავისი ორგანიზატორული ნიჭის მეოხებით დაწინაურდა და ნიუ-ლანარკის ბამბეულის დიდი ფაბრიკის თანამფლობელი გახდა. იქ მან შემოიღო 10½-საათიანი სამუშაო დღე, მოაწყო სკოლა, საავადმყოფო კასა, სამომხმარებლო კოოპერატივი. ოუენის მიერ მიღებულმა ღონისძიებებმა მუშათა შრომის პირობების გასაუმჯობესებლად მოკლე დროში ნიუ-ლანარკი გადააქციეს სანიმუშო დასახლებულ ადგილად, სადაც ცხოვრობდა ჯანსაღი მუშათა მოსახლეობა და სადაც შრომის ნაყოფიერება მნიშვნელოვნად გადიდდა, და მოგებამაც კი იმატა. ნიუ-ლანარკის ცდამ ფართოდ გაითქვა სახელი მთელ მსოფლიოში, თვითონ ოუენი კი უაღრესად პოპულარული ადამიანი გახდა. მაგრამ ოუენი ამაზე არ შეჩერებულა. იგი გამოვიდა საფაბრიკო კანონმდებლობის იდეის პროპაგანდით, კერძოდ მოითხოვდა ბავშვთა შრომის გამოყენების შეზღუდვას. ამის შემდეგ ბურჟუაზიამ ალმაცერად დაუწყო მას ყურება, და მისდამი მტრობა განსაკუთრებით გაძლიერდა, როცა ოუენმა (1820/21) გააკრიტიკა ბურჟუაზიულ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა მთელი წყობილება და თავისი-თავი გამოაცხადა საზოგადოების კომუნიზმის საფუძვლებზე სრული გარდაქმნის მომხრედ. ოუენმა თავისი ცხოვრების მნიშვნელოვანი ნაწილი შესწირა კომუნების მოწყობას. 1826 წელს ოუენი შეეცადა კომუნისტური კოლონიების მოწყობას ამერიკაში სახელწოდებით „ახალი ჰარმონია". ამ წამოწყებაში მან დააბანდა თითქმის მთელი თავისი ქონება. ოუენის ცდა კაპიტალისტური წყობილების ჩარჩოებში მოეწყო კომუნისტური თემები — კრახით დამთავრდა. მიუხედავად ამ მარცხისა, ოუენი სულით არ დაეცა და განაგრძობდა კომუნისტური იდეების პროპაგანდას. 1830 წლის დამდეგს ოუენი აქტიურ მონაწილეობას იღებდა ინგლისის კოოპერატიულ და პროფესიულ მოძრაობაში. მუშათა პირველი კოოპერატივების მოწყობა ინგლისში დაკავშირებულია ოუენის პროპაგანდასთან. ოუენი აგრეთვე აყენებს „მუშათა ბაზრების" იდეას, რომელთაც, მისი გეგმის მიხედვით, უნდა განედევნათ შუამავლები, პროდუქტების გაცვლა-გამოცვლა უნდა დაეწესებინათ ფულზე კი არა, არამედ მათი შრომითი ღირებულების მიხედვით, უნდა გაეცათ განსაკუთრებული ბონები, რომლებიც გამოხატავდნენ შრომის ამა თუ იმ რაოდენობას. ოუენის ამ წვრილბურჟუაზიულ თეორიას საფუძვლად ედო შემცდარი წარმოდგენა სასაქონლო წარმოების შენარჩუნებისას მიმოქცევის სფეროს მოწყობის შესაძლებლობის შესახებ. ოუენი მიემხრო მუშათა მოძრაობას, რომელიც აღმავლობას განიცდიდა ჩარტიზმის განვითარებასთან დაკავშირებით. ოუენი არ სცნობდა საზოგადოდ კლასთა ბრძოლას და ფიქრობდა, რომ ბურჟუაზია და ბურჟუაზიული საზოგადოება წინააღმდეგობას არ გაუწევენ საზო-

გადოების გარდაქმნას კომუნისტურ საფუძვლებზე; იგი წინააღმდეგი იყო ბრძოლის რევოლუციური მეთოდებისა და განსაკუთრებით უარყოფითად ეკიდებოდა ჩარტიზმის პოლიტიკურ ბრძოლას ხელისუფლებისათვის. ოუენი იცავდა ყველა ინგლისელი მუშის კავშირთა დიდ პროფესიულ გაერთიანებაში დარაზმვის იდეას; ეს გაერთიანება, ოუენის აზრით, მოწოდებული იყო მშვიდობიანად აეღო თავის ხელში მთელი წარმოება. ოუენის მიერ დაწერილ ყველაზე ცნობილ წიგნად ითვლება „ადამიანის ხასიათის შექმნა“, რომელშიც იგი, განიცდიდა რა XVIII ს. ფრანგ ფილოსოფოს-მატერიალისტების ზეგავლენას, ამტკიცებს, რომ ადამიანის ხასიათი და ქცევა დამოკიდებულია ამ პირობების მეტი თუ ნაკლები სრულყოფილობისაგან, რომელშიც იგი იმყოფებაო. გარემო ვითარების შეცვლა კი, ოუენის აზრით, შეუძლია აღზრდას, რომელსაც იგი უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა, სთვლიდა რა მას როგორც ერთერთ ძირითად საშუალებას კომუნიზმში გადასასვლელად.

[92] ჩ ა რ ტ ი ზ მ ი — ბრიტანეთის პროლეტარიატის რევოლუციური სოციალურ-პოლიტიკური მოძრაობა XIX ს. მეორე მეოთხედში. მისი უშუალო მიზანი იყო საყოველთაო საარჩევნო უფლების მოპოვება და პოლიტიკური ძალაუფლების გადასვლა მუშათა კლასის ხელში. მისი წარმოშობის პერიოდი ეკუთვნის 1837 — 1838 წლებს. პრაქტიკული ორგანიზებული ფორმა მან მიიღო 1837 — 1842 წწ., 1849 წლიდან მან მიყუჩება იწყო. XIX საუკუნის ნახევრიდან ინგლისის მუშათა მოძრაობა უმთავრესად ატარებს ტრედ-უნიონისტურ ხასიათს. კაპიტალიზმის საერთო კრიზისის ეპოქაში ინგლისში ჩნდება კომუნისტური მოძრაობა; ინგლისის კომუნისტური პარტია თუმცა ჯერ კიდევ რჩება პატარა ორგანიზაციად, მაგრამ მისი გავლენა მუშათა კლასში ყოველწლიურად იზრდება.

[93] მ ე ს ა მ ე წ ო დ ე ბ ა საფრანგეთში სამუალო საუკუნოების მიწურულიდან 1789 წლამდე ნიშნავდა მთელ ნაციას, ორი პრივილეგიური წოდების გამოკლებით — თავადაზნაურობისა და სამღვდელოების. ოფიციალურად საფრანგეთის მთელი მოსახლეობა 1789 წლის რევოლუციამდე იყოფოდა სამ წოდებად: სამღვდელოება, თავადაზნაურობა და მესამე წოდება. მესამე წოდება ერთგვაროვანი მასა კი არ იყო, არამედ შეიცავდა ბურჟუაზიას, ინტელიგენციას, გლეხობას, ხელოსნებს და დაქირავებულ მუშებს. 1789 წლის საფრანგეთის დიდმა რევოლუციამ მოსპო ერის წოდებრივი დანაწილება და დააწესა ყველა მოქალაქის თანასწორობა კანონის წინაშე. მაგრამ წოდებათა მოსპობამ მხოლოდ ნიადაგი გასწმინდა სხვადასხვა საზოგადოებრივი კლასების ინტერესთა წინააღმდეგობის უფრო მკვეთრად გამოსაშკარავებლად, უპირველეს ყოვლისა ბურჟუაზიასა და პროლეტარიატს შორის, რომლებიც წინათ მესამე წოდების შემადგენლობაში შედიოდნენ.

[94] ზ ა ნ დ ი უ ო რ უ (1804 — 1876) — ცნობილი ფრანგი მწერალი ქალი ავრორა დუდევანის ლიტერატურული ფსევდონიმი. იგი იყო ქალის ემანსიპაციისთვის მებრძოლი, თვალსაჩინო როლს თამაშობდა საფრანგეთის მოწინავე ლიტერატურულ მოძრაობაში, გაიმსჭვალა სენსიმონიზმის იდეალებითა და პროგრესიული ფილოსოფიური იდეებით, მონაწილეობას იღებდა საფრანგეთის 1848 წ. რევოლუციაში. დაწერილი აქვს ბევრი რომანი, რომლებშიც უმთავრესად ატარებდა გრძნობის თავისუფლების, ქალის ემანსიპაციის იდეებს და პროტესტს ქალის ოჯახური ჩაგვრის წინააღმდეგ. თითქმის ყველა მისი რომანი გადათარგმნილია რუსულ ენაზე და დიდი პოპულარობით სარგებლობდნენ. მარქსის მიერ მოყვანილი ციტატა აღებულია მოთხრობიდან „იან ჟიშკა“.

[65] ა ნ ე ნ კ ო ვ ი პ. ვ. (1812—1887) — კრიტიკოსი, მემუარისტი. ლიბერალი რუსი მემამულე. XIX ს. ნახევრის ერთი იმ მემამულეთაგანი, რომლებიც რუსეთის თვითმპყრობელობით უკმაყოფილების ნიადაგზე უახლოვდებოდნენ დასავლეთ-ევროპის დემოკრატიულ და რევოლუციურ ელემენტებს (თვით სოციალიზმითა და კომუნიზმით ხერელე გატაცებამდე). ანენკოვი ბევრს მოგზაურობდა ევროპაში, იცნობდა მარქსს, რომელთანაც მიწერ-მოწერას აწარმოებდა. მარქსთან თავის შეხვედრების შესახებ, რაც შესწყდა 1848 წლის რევოლუციის შემდეგ, ანენკოვი მოგვითხრობდა თავის მოგონებებში.

[66] ს ე ნ-ს ი მ ო ნ ი ა ნ რ ი (1760 — 1825) — ერთერთი ფრანგი დიდი სოციალისტ-უტოპისტი. წარმოშობით არისტოკრატი, სენ-სიმონი მონაწილეობას იღებდა ინგლისის კოლონიების განმათავისუფლებელ ბრძოლაში. საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის დროს უარი სთქვა გრაფის ტიტულზე. სენ-სიმონმა მთელი თავისი ქონება გაფლანგა სხვადასხვა უტოპიურ სამრეწველო ხასიათის პროექტების განხორციელებაზე. ყველა თავის ნაწარმოებში სენ-სიმონი აქებ-ადიდებს სამრეწველო პროგრესს და აკრიტიკებს პრივილეგიურ წოდებათა ბატონობას. საზოგადოებას უნდა ხელმძღვანელობდნენ სწავლულები და მრეწველები („ინდუსტრიალები"). მრეწველთა კლასს სენ-სიმონი აკუთვნებს როგორც მეფაბრიკეებს, ისე მუშებს. მხოლოდ თავის უკანასკნელ ნაწარმოებში „ახალი ქრისტიანობა", როცა კაპიტალიზმმა საფრანგეთში მნიშვნელოვან წარმატებებს მიაღწია, სენ-სიმონი „გამოვიდა უკვე მუშათა კლასის სახელით და მისი ემანსიპაცია თავის მისწრაფებათა საბოლოო მიზნად გამოაცხადა" (მ ა რ ქ ს ი). მაგრამ, გამოდიოდა რა მუშათა კლასის ემანსიპაციის მომხრედ, სენ-სიმონი უარყოფითად ეკიდებოდა პროლეტარიატის კლასობრივ ბრძოლას ბურჟუაზიის წინააღმდეგ და მუშათა კლასის ემანსიპაციის ამოცანის განხორციელებას აკისრებდა სწავლულებს და სამრეწველო საწარმოთა ხელმძღვანელებს. კლასობრივ წინააღმდეგობათა მოსპობის საშუალებად სენ-სიმონი სთვლიდა მთავრობის რეფორმებს და საზოგადოების აღზრდას ახალი რელიგიის მიხედვით. პროლეტარიატსა და ბურჟუაზიას შორის კლასობრივი ბრძოლის უგულებელყოფა სენ-სიმონის მხრით აიხსნება კაპიტალისტურ ურთიერთობათა განუვითარებლობით იმდროინდელ საფრანგეთში. ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლოატაცია, რომელიც ამდრომდე გაბატონებული იყო ისტორიაში, სენ-სიმონის აზრით უნდა შეიცვალოს ბუნების ექსპლოატაციით ადამიანთა შეერთებული ძალღონით. საყოველთაო ასოციაცია, რომელიც კლასთა ბრძოლის ადგილს იკავებს, განახორციელებს პრინციპს: თვითეულს მისი ნიჭიერების მიხედვით, თვითეულ ნიჭიერებას მის საქმეთა მიხედვით. სენ-სიმონის უტოპიაში სახელმწიფო წარმოადგენს მრეწველობის გეგმაზომიერი მმართველობისა და წარმოებისა და მოხმარების შეთანაბრების ორგანოს. სენ-სიმონის უმთავრეს ნაწარმოებებად ითვლება: „შესავალი XIX ს. მეცნიერული შრომებისა", „მრეწველობა", „ორგანიზატორი", „სამრეწველო სისტემა", „მრეწველთა კატეხიზმო" და „ახალი ქრისტიანობა". მარქსი და ენგელსი დიდად აფასებდნენ სენ-სიმონს, ხაზს უსვამდნენ რა მის შეხედულებათა გენიალურ სიფართოეს, რამაც საშუალება მისცა მას „ჩასწვდომოდა თითქმის ყველა უგვიანეს სოციალისტურ იდეათა ჩანასახს" (მ ა რ ქ ს ი). სენ-სიმონის მოძღვრება სისტემატურ ფორმაში გადმოსცეს მისმა მოწაფეებმა ბაზარმა და ანფანტენმა. სენ-სიმონის მიმდევრებმა შექმნეს სექტა საეკლესიო ორგანიზაციითა და რელიგიური წესებით.

[67] ფ უ რ ი ე შ ა რ ლ (1772—1837) — ფრანგული უტოპიური სოციალიზმის

დიდი წარმომადგენელი. ვაჭრის შვილი იყო და თვითონაც ნოქრად მსახურობდა სავაჭრო წამოწყებაში. ფურიეს მოძღვრება გადმოცემულია მთელ რიგ დიდ შრომებში — „ოთხი მოძრაობის თეორია“ (1808), „საყოველთაო ერთიანობის თეორია“ (1822), „ახალი ქვეყანა“ (1829). ფურიეს პირველ ნაწარმოებში ძირითად ხაზებში უკვე გადმოცემულია მისი სოციალიზმის თეორია. ფურიემ მოგვცა კაპიტალისტური წყობილების გესლიანი კრიტიკა და მომავალი სოციალისტური საზოგადოების სურათი, რომელიც დამყარებული იქნება ადამიანის ყველა მისწრაფებათა და ინტერესთა ჰარმონიაზე. ფურიე განსაკუთრებული ძლიერებით გვიხატავს კაპიტალისტური საზოგადოების იარებსა და ბიწიერებას მისი მოუწყობლობით, სიღატაკით, პარაზიტული ელემენტების უდიდესი რაოდენობით და ძალებისა და საშუალებების უაზრო ფლანგვით, რაც გამოწვეულია ცალკეულ კერძო მეურნეობათა არსებობით. კაპიტალიზმის მიერ მიყენებულ უბედურებათა თავიდან აცილება შეიძლება მხოლოდ კოლექტივისტური მეურნეობის მოწყობით. მომავალი ჰარმონიული საზოგადოების იდეალურ საზოგადოებრივ უჯრედად ფურიე აყენებს ასოციაციას ანუ ფალანგას, რომელშიც ერთიანდება სულ სხვადასხვა პროფესიის, ნიჭისა და მიდრეკილების ადამიანთა განსაზღვრული რიცხვი (1500 — 2000) (საერთო საცხოვრებელს, სადაც ისინი ცხოვრობენ, ფურიე უწოდებს ფალანსტერს). თავის ფალანსტერში კაპიტალისტებისა და ნიჭიერ ადამიანთა მისაზიდად ფურიე მათ პირდება განსაკუთრებულ პრემიებს კაპიტალისთვის, ხელოვნებისა თუ ნიჭისთვის. ფალანგა წარმოადგენს ერთიან მეურნეობას, და მასში არ არის ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლოატაცია; არ არის აგრეთვე ხელფასი, როგორც დაჭირავებული მონობის მოგონება. მაგრამ ფალანგაში რჩება წევრთა უთანასწორობა როგორც შრომაში, ისე შრომის პროდუქტთა განაწილებაში. ასოციაციის მთელი შემოსავალი ნაწილდება სამად $^5/_{12}$ ხვდება შრომას, $^4/_{12}$ — კაპიტალს, $^3/_{12}$ ნიჭს. ფალანგის ეკონომიური საქმიანობა უნდა სწარმოებდეს ფართო მასშტაბით და უმთავრესად მიმართული უნდა იყოს სოფლის მეურნეობისკენ. მარქსსა და ენგელსს არაერთხელ აღუნიშნავთ ფურიეს უდიდესი როლი სოციალისტური აზროვნების განვითარებაში, მაღლა აყენებდნენ მის სოციალურ კრიტიკას და მეცნიერულ მიხვედრას (შრომის დანაწილების მოსპობა, წინააღმდეგობის აცილება ქალაქსა და სოფელს შორის, ფურიეს შეხედულებანი შეჯიბრებაზე, მისი პედაგოგიური იდეები).

ფეიერბახი ლუდვიგ (1804 — 1872) — გერმანელი ფილოსოფოსი, გამოსული ჰეგელის სკოლიდან. იმ დემოკრატიული მოძრაობის ერთერთი უთვალსაჩინოესი წარმომადგენელი, რომელიც წინუსწრებდა 1848 წლის რევოლუციას გერმანიაში. 30-იან წლებში ფეიერბახი გამოვიდა იმ მემარჯვენე ჰეგელიანელების კრიტიკით, რომელთაც სურდათ ფილოსოფიის შერიგება რელიგიასთან. ძირითად შრომაში — „ქრისტიანობის კრიტიკა“ ფეიერბახმა მკაცრად გაილაშქრა ჰეგელის იდეალიზმის წინააღმდეგ, ამტკიცებდა რა, რომ იდეალიზმი — თეოლოგიის დახვეწილი ფორმააო. ფეიერბახი რელიგიის კრიტიკამ მიიყვანა იდეალიზმის კრიტიკამდე და მან მოგვცა ფილოსოფიის ძირითადი საკითხის მატერიალისტური გადაწყვეტა. იგი გრძნობად მჭვრეტელობას აზროვნების საფუძვლად სთვლიდა, აღიარებდა გარეშე ქვეყნის ობიექტურ რეალობას და ბუნების ობიექტურ კანონზომიერებას. მაგრამ ფეიერბახის მატერიალიზმს ჰქონდა აბსტრაქტული, მჭვრეტელობითი ხასიათი. სუბიექტსა და ობიექტს შორის არსებულ ურთიერთობათა საკითხში ფეიერბახი არ სცილდება მათ შორის საერთო ჰარმონიის დამყარებას; მას ადამიანი ჰსმის რო-

გორც გვარი, და არა როგორც საზოგადოებრივი ადამიანი, მას არ ესმის რევოლუციური პრაქტიკის როლი. საზოგადოებრივ მოვლენათა ახსნის დარგში ფეიერბახი იდეალისტი დარჩა, მასთან გაცილებით უფრო ნაკლებად ღრმა იდეალისტი. ვიდრე იდეალისტი ჰეგელი. მისი საზოგადოებრივი იდეალი — ესაა „სიყვარულის რელიგია". ფეიერბახი თავისთავს კომუნისტს უწოდებდა, მაგრამ ეს კომუნიზმი ემყარებოდა მხოლოდ ადამიანთა, როგორც გვარის წარმომადგენელთა, ერთიანობის იდეას. 1842 — 1844 წწ. პერიოდში ფეიერბახის მატერიალიზმმა, იდეალიზმის მისმა გაბედულმა კრიტიკამ გავლენა მოახდინა მარქსსა და ენგელსზე, თუმცა მარქსი და ენგელსი თავიდანვე კრიტიკულად ეკიდებოდნენ ფეიერბახის აბსტრაქტულ, მჭვრეტელობით მატერიალიზმს. მარქსმა და ენგელსმა „გერმანულ იდეოლოგიაში" გააკრიტიკეს ფეიერბახის მჭვრეტელობითი ფილოსოფია (1845). ლენინი ფეიერბახის მატერიალიზმს ახასიათებს თავის წიგნში „მატერიალიზმი და ემპირიოკრიტიციზმი" (თხზულებანი, ტ. XIII, გვ. 68 — 71, 96 — 97 და სხვ.). გ. ვ. პლეხანოვი მთელ რიგ საკითხებში, კერძოდ სუბიექტისა და ობიექტის საკითხის გადაწყვეტაში, ძირითადად დგას ფეიერბახის პოზიციებზე (იხ. მისი „მარქსიზმის ძირითადი საკითხები"), რითაც რამოდენიმედ აიხსნება სწორედ ობიექტივიზმისა და მჭვრეტელობის ელემენტები პლეხანოვის შეხედულებებში.

[99] მალთუსი თომას-რობერტი (1766 — 1834) — ინგლისელი ეკონომისტი, მოსახლეობის რეაქციული თეორიის ერთერთი ფუძემდებელი. ეს თეორია მალთუსმა განავითარა წიგნში „ცდა შესახებ მოსახლეობის პრინციპებისა", რომელიც გამოვიდა 1798 წელს და რომელმაც დიდი სახელი მოუხვეჭა მას. მალთუსი ცდილობდა დაემტკიცებინა, რომ მასების სიღატაკე კაპიტალისტური წესის შედეგი კი არ არის, არამედ ის წარმოადგენს მოსახლეობის აბსოლუტური კანონის შედეგსო, ე. ი. თითქოს ადამიანთა დამახასიათებელ მისწრაფებას ისეთი გამრავლებისაკენ, რომელიც წინ უსწრებს საარსებო საშუალებათა ზრდას. მოსახლეობას, მალთუსის აზრით, გეომეტრიული პროგრესიით (1, 2. 4, 8, 16...) ზრდის ტენდენცია აქვს, საარსებო საშუალებებს კი — არითმეტიკული პროგრესიით (1, 2, 4, 6, 8, 10...). აქედან მალთუსს ის დასკვნა გამოჰყავდა, რომ ღარიბ ადამიანებს თავისი მდგომარეობის გაუმჯობესება შეუძლიათ მხოლოდ ნაადრევი დაქორწინებისაგან და შვილოსნობისაგან თავშეკავებით. მარქსმა გამანადგურებელი კრიტიკა გაუკეთა მალთუსის მოსახლეობის რეაქციულ თეორიას და გვიჩვენა, რომ მოსახლეობის აბსოლუტური კანონი არ არსებობს და რომ ყოველ საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ფორმაციას სჩვევია მოსახლეობის თავისი სპეციფიკური კანონიო. მარქსმა აგრეთვე გვიჩვენა, რომ მასების სიღატაკე გარდუვალი თანამგზავრია კაპიტალიზმისა, რომელიც ემყარება დაქირავებული მონობის, კაპიტალისტების მიერ მუშათა აუნაზღაურებელი შრომის მითვისების სისტემას. კაპიტალიზმის საერთო კრიზისის პერიოდში, მასების გაღატაკების ზრდასთან დაკავშირებით, ქრონიკული მასობრივი უმუშევრობით ბურჟუაზია ცდილობს ალადგინოს მალთუსის მოსახლეობის თეორია.

[100] ანტიკური, ფეოდალური და ბურჟუაზიული ქონებრივი ურთიერთობანი. „ფილოსოფიის სიღატაკეში", ისევე როგორც პრომურაში „დაქირავებული შრომა და კაპიტალი", მარქსი არჩევს მხოლოდ აქ ჩამოთვლილ სამ საზოგადოებრივ ფორმაციას. წინასიტყვაობაში „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის" მარქსი იხსენიებს მეოთხე ფორმაციას—„წარმოების აზიურ წესს". ეს ფორმაციები წარმოადგენენ საზოგადოების განვითარების თან-

მრმდევრულ საფეხურებს, რომლებიც სპეციფიკურად განსხვავდებიან ერთიმეორისაგან. აზიური საზოგადოება იმით ხასიათდება, რომ მასში მიწის უმაღლესი მესაკუთრე სახელმწიფოა. ამ ბაზისზე წარმოიშობა საყოველთაო დაქვემდებარების სისტემა, რაც ახასიათებს „დესპოტიას" — აზიური სახელმწიფოს ყველაზე უფრო საერთო ფორმას (ეგვიპტე, ინდოეთი, სპარსეთი, ჩინეთი და სხვ.). წარმოების აზიური წესის დაშლიდან წარმოიშვა ანტიკური საზოგადოება, რომელიც უკვე იცნობს მიწის კერძო საკუთრებას, როცა მიწას ამუშავებს მონების მეტი თუ ნაკლები რაოდენობის საშუალებით. ფეოდალური საზოგადოება დამყარებულია ფეოდალთა გაბატონებული კლასისგან უშუალო მწარმოებლების პირადი დამოკიდებულების სისტემაზე, ფეოდალთა, რომელთაც თავის სასარგებლოდ მიაქვთ მთელი ზედმეტი პროდუქტი ნატურალური ფორმით. ფეოდალიზმის ნანგრევებზე აღმოცენებული ბურჟუაზიული საზოგადოება, არათავისუფალ ან ნახევრად-თავისუფალ შრომაზე დამყარებული წარმოების ყველა სხვა წინამორბედ წესებთან განსხვავებით, გამოდის თავისუფალი დაქირავებული მუშის არსებობიდან, რომელიც იძულებულია თავისი სამუშაო ძალა კაპიტალისტს მიჰყიდოს. მუშის ექსპლოატაციის ბურჟუაზიული ფორმა ხორციელდება ეკონომიური გარიგებით მუშასა და კაპიტალისტს შორის. მაგრამ წმინდა ეკონომიურ ექსპლოატაციას სულ თავიდან უერთდება გარეეკონომიური იძულება, რომელსაც ბურჟუაზიული სახელმწიფო ანხორციელებს. ეს ტენდენცია განსაკუთრებით ძლიერდება ლპობადი კაპიტალიზმის ეპოქაში. კაპიტალიზმის უკანასკნელ სტადიას — იმპერიალიზმს — ახასიათებს „მონოპოლიები, ოლიგარქია, ბატონობისადმი მისწრაფებანი თავისუფლებისადმი მისწრაფებათა ნაცვლად, ერთი მუჭა უმდიდრესი და უძლიერესი ერების მიერ პატარა და სუსტი ერების სულ უფროდაუფრო მეტი რაოდენობის ექსპლოატაცია" (ლ ე ნ ი ნ ი, ტ. XIX, გვ. 205).

[101] ბ რ ი ს ო ჟან-პ ი ე რ (1754 — 1793) — XVIII საუკ. დამლევის საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის მოღვაწე, იურისტი და ლიტერატორი, ახლოს იდგა ენციკლოპედისტებთან. ძველი რეჟიმის დროს ბასტილიაში იჯდა მეფის ხელისუფლების საწინააღმდეგო პამფლეტისათვის. განთავისუფლების შემდეგ გაემგზავრა ამერიკაში, სადაც პროპაგანდას ეწეოდა მონობის წინააღმდეგ როგორც „ზანგების მეგობართა საზოგადოების" წარმომადგენელი. 1789 წელს დაბრუნდა საფრანგეთში, სადაც თვალსაჩინო როლს თამაშობდა რევოლუციაში და კონვენტის წევრი იყო.

კონვენტში ბრისო ჟირონდისტების ბელადი იყო და გააფთრებულ ბრძოლას აწარმოებდა მთის, რევოლუციური წვრილი ბურჟუაზიის პარტიის წინააღმდეგ, ავრეთვე პარიზის რევოლუციური კომუნის წინააღმდეგ. სხვა ჟირონდისტებთან ერთად სიკვდილით დასჯილ იქნა რევოლუციური ტრიბუნალის განაჩენით (1793 წ. 31 ოქტომბერს). მისი თხზულებიდან დიდი მნიშვნელობა აქვს „ფილოსოფიურ გამოკვლევებს საკუთრების უფლებისა და ქურდობის შესახებ" (1780). ბრისომ წამოაყენა ცნობილი დებულება: „საკუთრება — ქურდობაა", რაც შემდგომ გადმოიღო პრუდონმა.

[102] გ რ ი უ ნ ი კ არ ლ (1817 — 1887) — გერმანელი სოციალისტი და პუბლიცისტი. რევოლუციურ მოძრაობაში მონაწილეობის გამო იძულებული იყო დაეტოვებინა გერმანია და პარიზში დასახლებულიყო, სადაც იგი ძალიან დაუახლოვდა პრუდონს, რომელმაც დიდი გავლენა მოახდინა მასზე. 1848 წ. დაბრუნდა გერმანიაში, არჩეულ იქნა პრუსიის ნაციონალურ კრებაში, მიემხრო უკიდურეს მემარცხენეებს; 1849 წელს დაპატიმრებულ იქნა პფალცის

აჯანყებისადმი თანაგრძნობისათვის. 1850 წელს გრიუნმა მიატოვა გერმანია, გული გაუტყდა რა რევოლუციაზე, და საზღვარგარეთ დარჩა 1861 წლამდე. 40-იან წლებში გრიუნი დიდ როლს თამაშობდა გერმანელი ინტელიგენციის ცხოვრებაში, იყო რა ერთერთი მთავარი წარმომადგენელი ეგრეთწოდებული „ჭეშმარიტი სოციალიზმისა“, რომელიც ჰქადაგებდა, რომ გერმანიას შეუძლია პირდაპირ გადავიდეს სოციალიზმში კაპიტალიზმის გვერდის ავლითო. „ჭეშმარიტი სოციალიზმის“ კრიტიკა მარქსმა და ენგელსმა მოგვცეს „გერმანულ იდეოლოგიაში“ და „კომუნისტურ მანიფესტში“.

103 კანტის ანტინომიები (იხ. შენიშვნა 85). კანტი ანტინომიებს უწოდებს გადაუწყვეტ წინააღმდეგობებს, რომლებშიც ადამიანის გონება ვარდება ისეთი ზოგადი საკითხების განხილვის დროს, როგორიცაა საკითხი ქვეყნის სასრულობისა და უსასრულობის შესახებ, მატერიის უწყვეტობისა თუ გაყოფადობის შესახებ და სხვ. კანტისათვის ამ ანტინომიების გადაწყვეტა მოცემულია ზეცდის სამყაროში „საგნები თავისთავად“.

104 კაბე ეტიენ (1788 — 1856) — ფრანგი კომუნისტ-უტოპისტი. მისი მთავარი თხზულება—„მოგზაურობა იკარიაში“ (1839) გვიხატავს წარმოდგენილ კომუნისტურ საზოგადოებას, სადაც დაწესებულია საწარმოო საშუალებათა საზოგადოებრივი საკუთრება, საყოველთაო შრომითი ბეგარა და ცხოვრების ყველა მხარის მოწესრიგება რესპუბლიკურ-დემოკრატიული სახელმწიფოს მიერ. ეს თხზულება საფუძველი გახდა ეგრეთწოდებული იკარიული კომუნიზმის შექმნის აგიტაციისათვის. კაბე შეეცადა კომუნისტური კოლონიების მოწყობას ამერიკაში, მაგრამ მისმა ცდებმა კრახი განიცადეს.

105 ჰელვეციუსი კლოდ-ადრიანი (1715 — 1771) — XVIII ს. ფრანგული მატერიალიზმის ერთერთი ყველაზე ბრწყინვალე წარმომადგენელი. მისი პირველი წიგნი—„გონების შესახებ“ აკრძალულ იქნა საფრანგეთში, მაგრამ თარგმნილ იქნა ინგლისში, გერმანიაში, იტალიაში. მეორე მისი წიგნი—„ადამიანის შესახებ“ გამოვიდა მისი სიკვდილის შემდეგ. ჰელვეციუსის მიხედვით, გონების მოქმედება განისაზღვრება მსჯელობით, ე. ი. ჩვენი შეგრძნებათა შედარებით. სარგებლობა — იდეათა და მოქმედებათა შეფასების ერთადერთი საზომია. სათნოება მახლობელისთვის სიკეთის სურვილია; სათნოების საგანია საზოგადოებრივი სიკეთე. პატიოსნება — ესაა ჩვევა საზოგადოებისათვის სასარგებლო მოქმედებისადმი. ადამიანთა სათნოიანად გადაქცევის ერთადერთი საშუალებაა — მათი პირადი ინტერესის დაკავშირება საზოგადოებრივ ინტერესთან.

106 ტიერ ლუი-ადოლფ (1797 — 1877) — საფრანგეთის სახელმწიფო მოღვაწე და ისტორიკოსი, „საფრანგეთის რევოლუციის ისტორიის“ ავტორი. დაჯერებული მონარქისტი და რეაქციონერი. 1871 წელს მთავრობის სათავეში იდგა, არაჩვეულებრივი სიმკაცრით და მძვინვარებით ჩაახშო პარიზის კომუნა. ერთერთი ყველაზე უსაზიზღრესი ფიგურა ბურჟუაზიულ სახელმწიფო მოღვაწეთა გალერეაში. სამარცხვინო ბოძზეა გაკრული მარქსის მიერ წიგნში „სამოქალაქო ომი საფრანგეთში“.

107 ბასტია ფრედერიკ (1801 — 1850) — ფრანგი ეკონომისტი, რომელიც მანჩესტერის სკოლის (ვაჭრობის თავისუფლება) იდეათა პროპაგანდას ეწეოდა, ბურჟუაზიული საზოგადოებისა და კერძო საკუთრების თავგამოდებული აპოლოგეტი. მისი სტატიები ვაჭრობის თავისუფლების დასაცავად შეკრებილია წიგნში „ეკონომიური სოფიზმები“ (1845). 1848 წ. რევოლუციის დროს ბასტიამ გაილაშქრა ფრანგული სოციალიზმის წარმომადგენლების პრუდონისა და ლუი ბლანის წინააღმდეგ მთელი რიგი პამფლეტებით, რომელთაც დიდი წარმატება ჰქონდათ ბურჟუაზიაში. ბასტია განსაკუთრებით

თავს ესხმოდა მუშებს შორის პოპულარულ ლოზუნგს: „უფლება შრომაზე". თავის წიგნში „ეკონომიური ჰარმონიები" (1850) ბასტია აღიარებს სხვადასხვა კლასის ინტერესთა ჰარმონიას, იგი ცდილობს დაამტკიცოს, რომ კერძო საკუთრების უფლება პროგრესიული და დემოკრატიულია. ბასტია ამტკიცებს, რომ ეკონომიური ინტერესები თავისთავად ისწრაფიან ჰარმონიისკენ, სულ უფრო მეტი საზოგადოებრივი სიკეთისაკენ, რომ ეკონომიურ ძალთა თავისუფალი ბრძოლა იწვევს ანტაგონიზმთა მოსპობას და საზოგადოებრივ დოვლათთა თანდათან გადანაწილებას მშრომელთა კლასების წილის მუდმივი გადიდებით. ბასტიას ნაშრომი—ვულგარული პოლიტიკური ეკონომიის კლასიკური ნიმუშია. ბასტიას სასტიკად დასცინის მარქსი ბროშურაში „კერნი და ბასტია".

[108] ლუი ბონაპარტი (1808 — 1873) — საფრანგეთის იმპერატორი (1852—1870), ნაპოლეონ I ძმისწული, „პატარა ნაპოლეონი", როგორც უწოდა მას ვიქტორ ჰუგომ. ლუი-ფილიპეს მეფობის დროს იგი ორჯერ შეეცადა მოეწყო შეიარაღებული აჯანყება, რათა იმპერატორად გამოეცხადებინა თავი, მაგრამ ორივეჯერ უშედეგოდ. მეორე აჯანყების დროს მას მიესაჯა სამისდღეშიო პატიმრობა და ჩასმულ იქნა ციხეში, საიდანაც 1846 წ. გაიქცა საზღვარგარეთ. ციხეში ყოფნის დროს დასწერა დემაგოგიური ბროშურა, რომელშიც თავი გამოაცხადა მუშებისა და გლეხების მეგობრად. 1848 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ არჩეულ იქნა ნაციონალური კრების დეპუტატად, ხოლო შემდგომ, რევოლუციური ამბებით დაშინებული გლეხობის მხარდაჭერით, — რესპუბლიკის პრეზიდენტად. 1851 წ. 2 დეკემბერს მოახდინა სახელმწიფო გადატრიალება, გარეკა საკანონმდებლო კრება, ხოლო 10 დეკემბერს საყოველთაო-სახალხო კენჭისყრის შედეგად თავი გამოაცხადა იმპერატორად ნაპოლეონ III სახელწოდებით. საფრანგეთ-პრუსიის ომის დროს (1870) ტყვედ დანებდა სედანთან მთელი თავისი 110-ათასიანი არმიით. პარიზში გამოცხადებულ იქნა რესპუბლიკა (1870 წ. 4 სექტემბერს), რომელმაც გადააყენა ნაპოლეონ III. ზავის დადების შემდეგ იგი განთავისუფლებულ იქნა გერმანიის ტყვეობიდან და გაემგზავრა ინგლისში, სადაც გარდაიცვალა 1873 წ.

[109] რუსო ჟან-ჟაკ (1712—1778) — ცნობილი ფრანგი მოაზროვნე, რომლის თეორიულ შეხედულებებს ემყარებოდნენ XVIII ს. დამლევის საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის რადიკალური მოღვაწეები. რუსო გამოვიდა ხელოსნის ოჯახიდან და თვითნასწავლი იყო. მან ბევრი იმოგზაურა და დიდი სახელი მოიხვეჭა თავისი ლიტერატურული ნაწარმოებებით, რომლებიც მიმართული იყო ფეოდალური საზოგადოების წინააღმდეგ, და საერთოდ უთანასწორობის წინააღმდეგ. რუსოს ყველაზე სახელგანთქმული თხზულება „საზოგადოებრივი ხელშეკრულება" — გამოვიდა 1762 წელს.

რუსომ წამოაყენა თანამედროვე წყობილების წარმოშობის თეორია საზოგადოებრივი ხელშეკრულების გზით, მკაცრად აკრიტიკებდა თანამედროვე ცივილიზაციის უარყოფითი მხარეებს, მოუწოდებდა ადამიანს „ბუნებრივი მდგომარეობისაკენ" და წინ აყენებდა უშუალო გრძნობის მნიშვნელობას, რომლის ბაზაზე ცდილობდა აღზრდის რეფორმის მოხდენას. რუსოს შეხედულებებმა უდიდესი გავლენა იქონიეს ევროპის XVIII ს. პოლიტიკურ აზროვნებაზე, განსაკუთრებით კი მისმა მოძღვრებამ სახელმწიფო წყობილების სრული დემოკრატიზაციის აუცილებლობის შესახებ (მოძღვრება საზოგადოებრივ ხელშეკრულებისა და ხალხის სუვერენიტეტზე). რუსო მესამე წოდების რადიკალურად განწყობილ წვრილბურჟუაზიული ნაწილის იდეოლოგი იყო.

[110] ლენგე სიმონ-ნიკოლა-ანრი (1736—1794)—ფრანგი მწერალი

და პუბლიცისტი. პირველად იყო განმანათლებელი ფილოსოფიის მომხრე და ენციკლოპედისტების მეგობარი, მაგრამ შემდეგ მკვეთრად დაშორდა მათ. „ძველი რეჟიმის“ დროს მოხვდა ბასტილიაში და განდევნილი იყო. საფრანგეთში დაბრუნდა რევოლუციის დროს, გამოდიოდა მეფის დამცველად და სიკვდილით დასჯილ იქნა 1794 წ. ეს წინააღმდეგობანი ლენგეს მოქმედებასა და ბედში ჩამარხული იყო მის მსოფლმხედველობაში.

იგი მკვეთრად აკრიტიკებდა ქონებრივ უთანასწორობას და მდიდართა მონოპოლიას საწარმოო საშუალებებზე. მას ეკუთვნის სიტყვები: „საზოგადოება წარმოიშვა ძალადობიდან და საკუთრება — ძალდატანებითი მითვისებიდან“.

111 რაუმერი ფრიდრიხ-ლუდვიგ-გეორგ (1781—1873)—წვრილბურჟუაზიული გერმანელი ისტორიკოსი. მისი ცნობილი შრომა — „ჰოჰენშტაუფენების ისტორია“ — გამსჭვალულია მოკრძალებით გერმანული საშუალსაუკუნურობის ბრწყინვალე ეპოქის წინაშე. საერთოდ მისი შრომები უმთავრესად იძლევიან ფაქტების გადმოცემას კრიტიკულად გაუშუქებლად.

112 ვოლტერი ფრანსუა-მარი-არუე დე (1694 — 1778) — ფრანგი ფილოსოფოსი, ისტორიკოსი, პუბლიცისტი, პოეტი და დრამატურგი, XVIII ს. „განმანათლებელთა“ უფროსი მოდგმის ყველაზე ბრწყინვალე წარმომადგენელი, რომელმაც უდიდესი ზეგავლენა მოახდინა წინარევოლუციური საფრანგეთის საზოგადოებრივ აზრზე, ხელი შეუწყო რა ბურჟუაზიის კლასობრივი თვითშეგნების გამოღვიძებას. ვოლტერმა ადრე განიცადა თავისთავზე „ძველი წესების“ მთელი ჩაგვრა, ორჯერ იჯდა ბასტილიაში თავისი ლექსებისთვის და ბევრჯერ იყო იძულებული დამალულიყო ხელისუფალთა დევნისაგან. 1751 წელს ვოლტერი პრუსიის მეფის ფრიდრიხ II მიპატიჟებით გადავიდა გერმანიაში, მაგრამ, ვერ შეეწყო რა მეფეს, დასახლდა შვეიცარიაში, საფრანგეთის საზღვრის ახლოს, ფერნეში. აქ მიმდინარეობს მისი ფილოსოფიური და პუბლიცისტური მოღვაწეობის მთავარი ნაწილი. იგი თანამშრომლობს „ენციკლოპედიაში“, სწერს ბევრ პოპულარულ ბროშურას, პამფლეტს, მეცნიერულ ტრაქტატს. ერთში იგი ავრცელებს ახალ „გონების რელიგიას“ (დეიზმს), სხვებში მოითხოვს ადმინისტრაციისა და სასამართლოს რეფორმას, ილაშქრებს წამების გამოყენების წინააღმდეგ, ჰქადაგებს რჯულშემწყნარებლობას, ილაშქრებს რელიგიური ფანატიზმის წინააღმდეგ, დაუცხრომლად მოუწოდებს ეკლესიის შემუსვრისკენ, რომელშიც იგი ხედავდა პროგრესის მთავარ შემფერხებელს. ვოლტერი გამოდის ფანატიზმისა და თვითნებობის მსხვერპლთა დამცველად, რომლებიც იტანჯებიან „ძველი წესების“ ჩაგვრის ქვეშ. ფერნეი ხდება აგიტაციის ცენტრად რელიგიურ და საზოგადოებრივ ცრურწმენათა წინააღმდეგ, ღირსშესანიშნავ ადგილად. ლუი XV სიკვდილის შემდეგ ვოლტერი 1778 წ. ჩავიდა პარიზში, სადაც მას აღფრთოვანებული ოვაციებით შეხვდნენ. იმავე წელს იგი გარდაიცვალა. ვოლტერი მომხრე იყო „განათლებული“ მონარქიისა, რომელიც უჭერის ფილოსოფოსებს. ვოლტერმა მკაცრად გაილაშქრა თავადაზნაურებისა და სამღვდელოების პრივილეგიების წინააღმდეგ, რომელთაც ემყარებოდა ძველი წყობილება, და მოითხოვდა გლეხთა განთავისუფლებას ბატონყმობისაგან. მაგრამ თანასწორობაში ვოლტერი გულისხმობდა მხოლოდ კანონის წინაშე თანასწორობას, და არა სოციალურ თანასწორობას: იგი საზოგადოებას ჰყოფდა ორ ჯგუფად: „განათლებული და მდიდრები“ და ისინი, რომელთაც „არაფერი არ გააჩნიათ რა“, იძულებული არიან მათთვის „იმუშაონ“. იგი წინააღმდეგი იყო საყოველთაო განათლებისა, ვინაიდან, „თუ ხალხმა მსჯელობა დაიწყო, ყველაფერი დაიღუპა“. გმობდა რა ეკლესიას და კათოლიციზმს, ვოლტერი ამასთანავე რელიგიას აუცილებელ საჭიროებად თვლიდა ხალხის „ასალაგმაედ“.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

ფრ. ენგელსის წინასიტყვაობა პირველი გერმანული გამოცემისთვის . 7
ფრ. ენგელსის წინასიტყვაობა მეორე გერმანული გამოცემისთვის . . 24

კ. მარქსი. ფ ი ლ ო ს ო ფ ი ი ს ს ი ღ ა ტ ა კ ე

პასუხი ბ-ნი პრუდონის „სიღატაკის ფილოსოფიაზე“

კ. მარქსის წინასიტყვაობა 26

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი. მეცნიერული აღმოჩენა 27

§ I. სახმარი ღირებულებისა და საცვლელი ღირებულების წინააღმდეგობა 27

§ II. ჩამოყალიბებული ანუ სინთეტიური ღირებულება . . . 39

§ III. ღირებულების პროპორციულობის კანონის გამოყენება . 73

A. ფული 73

B. შრომის გარდამეტი 83

თ ა ვ ი მ ე ო რ ე. პოლიტიკური ეკონომიის მეტაფიზიკა 95

§ I. მეთოდი 95

პირველი შენიშვნა 96

მეორე შენიშვნა 100

მესამე შენიშვნა 101

მეოთხე შენიშვნა 102

მეხუთე შენიშვნა 104

მეექვსე შენიშვნა 106

მეშვიდე და უკანასკნელი შენიშვნა 111

§ II. შრომის დახაწილება და მანქანები 116

§ III. კონკურენცია და მონოპოლია 132

§ IV. საკუთრება ანუ რენტა 141

§ V. მუშათა გაფიცვები და კოალიციები 152

დ ა მ ა ტ ე ბ ა ნ ი

1. ვ. მ ა რ ქ ს ი ს წერილი პ. ვ. ანენკოვისადმი 163
2. კ. მ ა რ ქ ს ი ს წერილი „სოციალ-დემოკრატის“ რედაქტორისადმი . 178
შ ე ნ ი შ ვ ნ ე ბ ი 187

К. МАРКС

НИЩЕТА ФИЛОСОФИИ

Госиздат Грузии
Сектор политической литературы
Тбилиси

პ/მგ. გამოშვებისათვის ა. ქუთელია
კორექტორი ვ. გიორგობიანი

გადაეცა წარმოებას 15/VI—1938. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 28/IX—1939. პოლიტლიტერატურის სექტორი № 40. შეკვეთა № 1055. მთავლიტის რწმუნ. № 1048. ტირაჟი 10.000. ქაღალდის ზომა 62×94. წიგნის ზომა 6×10.

სახელგამის სტამბა, ორჯონიკიძის ქ. № 50.